

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μάριος Παπακυριακού

ΘΕΜΑ

**ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΑΚΕΣ
ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΗΣ,
ΞΕΧΩΡΙΣΤΗΣ «ΚΥΠΡΙΑΚΟΤΗΤΑΣ»,
1974-2004**

Τριμελής Επιτροπή: *Χρήστος Χατζηιωσήφ (Επιβλέπων)*
Σωκράτης Πετμεζάς
Ιρις Τζαχίλη

ΡΕΘΥΜΝΟ 2007

Πίνακας Περιεχομένων:

A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις	σ. 3-9
B. Το «κυπριακό πρόβλημα» πριν από το 1974	σ. 9-23
1. Από μέρος του «Ανατολικού Ζητήματος», αγγλική αποικία	σ. 9-16
2. Η ανεπιθύμητη ανεξαρτησία	σ. 16-23
Γ. Η έμφαση στην «κυπριακότητα» μετά από το 1974	σ. 23-56
1. Ελληνοκυπριακές στρατηγικές μετά από το 1974	σ. 24-30
2. Η κυπροκεντρική έμφαση	σ. 30-39
3. Η δεκαετία του '90 και τα όρια της αποδοχής των κυπροκεντρικών ιδεών	σ. 39-46
4. Η απήχηση της μεταψυχροπολεμικής αμφισβήτησης του έθνους στην Κύπρο	σ. 46-56
Δ. Προσπάθειες πρακτικής εφαρμογής των κυπροκεντρικών θεωριών	σ. 56-118
1. Η αρχαιολογία της «κυπριακότητας»	σ. 58-68
2. Οι «ρίζες» του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους	σ. 68-75
3. Αναζητήσεις ενός «κυπριακού υπόλοιπου»	σ. 75-87
4. Ενδείξεις μιας κυπριακής «κοινωνικής επικοινωνίας»	σ. 87-101
5. Η πολιτική της «επαναπροσέγγισης»	σ. 101-111
6. Οι προσδοκίες επανένωσης στη συγκυρία των αρχών του 21 ^{ου} αιώνα	σ. 111-118
Ε. Μια προσπάθεια αποτίμησης της ελληνοκυπριακής πολιτικής της «κυπριακότητας» (1974-2004)	σ. 118-164
1. Κατασκευάζοντας μια κυπριακή «εθνική ιστοριογραφία»;	σ. 118-133
2. Μια ξεχωριστή, αλλά όχι κοινή «κυπριακότητα»	σ. 133-141
3. Μια «κυπριακότητα» ευρισκόμενη «πέρα από το «έθνος»;	σ. 141-150
4. Ανάμεσα στους δύο «γίγαντες»: Ανεπάρκειες του κυπριακού εθνικού ιδεολογήματος	σ. 150-164
Στ. Βιβλιογραφία-πηγές	σ. 164-177

A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το «κυπριακό πρόβλημα» αποτελεί ένα πολυσυζητημένο θέμα και η προσπάθεια ανίχνευσης και μόνο του συνόλου των σχετικών ελληνοκυπριακών προσεγγίσεων ξεπερνά κατά πολύ τις φιλοδοξίες και τις δυνατότητες μιας διπλωματικής εργασίας. Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε η εστίαση στην αναζήτηση μιας «κυπριακότητας», κοινής για όλους τους Κυπρίους και διακριτής από άλλες εθνικές ιδεολογίες, όπως η ελληνικότητα και η τουρκικότητα. Αυτή η «κυπριακότητα», οριζόμενη ακόμη και ως «κυπριακό έθνος» από ορισμένους συγγραφείς,¹ θεωρήθηκε μετά από το 1974 ένα ζητούμενο απαραίτητο για την λύση του «κυπριακού προβλήματος», όπως είχε πλέον διαμορφωθεί, με στόχο την επανένωση της Κύπρου σε ένα ενιαίο, ανεξάρτητο κυπριακό κράτος. Παρόλο που αυτή η διπλωματική εργασία επικεντρώθηκε στις αναζητήσεις της «κυπριακότητας» που κυκλοφορούσαν στην ελεγχόμενη από τους Ελληνοκύπριους Κυπριακή Δημοκρατία, κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστούν και αντίστοιχες αντιλήψεις στο ελεγχόμενο από τους Τουρκοκύπριους βόρειο τμήμα της Κύπρου, στον βαθμό που αυτό ήταν βιβλιογραφικά εφικτό, πρωτογενώς ή δευτερογενώς, ώστε να ελεγχθεί ο βαθμός που οι ελληνοκυπριακές απόψεις, μέσα από την αντιπαραβολή τους με τις τουρκοκυπριακές, εξέφραζαν το σύνολο των κυπριακών αιτημάτων και αναγκών, όπως ισχυρίζονταν.

Η συζήτηση για το «κυπριακό πρόβλημα» δεν είναι καινούρια, αλλά μέχρι το 1974 αφορούσε είτε τον τρόπο επίτευξης της εθνικής αυτοδιάθεσης των Ελλήνων ή των Τούρκων κατοίκων της Κύπρου, είτε μια μορφή διακανονισμού των σχέσεων ανάμεσα στους δύο ανταγωνιστικούς εθνικισμούς, στο πλαίσιο μιας συμβιβαστικής ως προς τα αιτήματά τους λύσης. Πολύ λίγες ήταν οι προσεγγίσεις εκείνες που έκαναν λόγο για το «κυπριακό πρόβλημα» ως ένα ζήτημα αποτυχίας ενός ανεξάρτητου κράτους, της Κυπριακής Δημοκρατίας, να συναρθρώσει μια αποδεκτή από το σύνολο των πολιτών της νομιμοποιητική ιδεολογία.² Αμέσως μετά από το 1974 και την διαίρεση της Κύπρου εμφανίστηκαν διαφορετικές προσεγγίσεις, στην Κύπρο αλλά και στο εξωτερικό, οι οποίες επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν τα αίτια της αποτυχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, δίνοντας έμφαση στην δράση ξένων παραγόντων αλλά επιπλέον και του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού, ως αιτιών της απουσίας μιας κοινής και ξεχωριστής «κυπριακότητας». Αναζητούνταν διάφορες εκδοχές μιας τέτοιας «κυπριακότητας» στο ιστορικό παρελθόν, στην καθημερινότητα της προπολεμικής συμβίωσης, ακόμα και σε πολιτισμικά στοιχεία, με στόχο την επίτευξη μιας κυπριακής πολιτικής ιδεολογίας, η οποία θα επέτρεπε την επανένωση της Κύπρου. Κάποτε μάλιστα γινόταν λόγος για έναν «κυπριωτισμό», μια τάση αυτονόμησης της οντότητας της Κύπρου, με κάποια εγγενή χαρακτηριστικά που διαφοροποιούσαν όχι μόνο τους Ελληνοκύπριους από τους Έλληνες και τους Τουρκοκύπριους από τους Τούρκους, αλλά δημιουργούσαν και ένα κοινό έδαφος μεταξύ των ίδιων των Κυπρίων· ο «κυπριωτισμός», θεωρούμενος ως μια μη

¹ Ενδεικτικά για την αντίληψη αυτή, του κυπριακού έθνους ως της μόνης εκδοχής ενότητας: Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict, National Identity and Statehood*, Cyprus Research and Publishing Center, Lefkosa - TRNC 1999, σ. 124 και Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *Cyprus and Its People, Nation, Identity, and Experience in an Unimaginable Community, 1955-1997*, Westview Press 1998, σ. 99.

² Διατυπώθηκαν πάντως και ορισμένοι προβληματισμοί σε αυτό το πλαίσιο: Nicos Lanitis, «Our destiny», *Cyprus mail* 3.3.1963, Θ. Παπαδόπουλος, «Η κρίσις της κυπριακής συνειδήσεως», *Φιλολογική Κύπρος* 1964, σ. 204-209 και Stephen Xydis, *Cyprus, Reluctant Republic*, Mouton, The Hague and Paris 1973.

εθνικιστική ιδεολογία, ή έστω ως μια εκδοχή «δυτικού τύπου» εθνικισμού, αντιπαραβαλλόταν στον «ελληνοκυπριακό εθνικισμό», ο οποίος παρέμενε μέσα στο πλαίσιο της ιδεολογίας της ελληνικότητας,³ ενώ επισημαινόταν ότι μια αντίστοιχη «κυπριωτιστική» τάση είχε ωριμάσει τα τελευταία χρόνια και στην τουρκοκυπριακή πλευρά.⁴

Στην παρούσα εργασία προτιμήθηκε η χρήση του όρου «κυπροκεντρικές» προσεγγίσεις για να καλύψει το σύνολο των θεωρητικών προσεγγίσεων και των πολιτικών συνεπαγωγών τους, που προέκριναν μια αντιμετώπιση του «κυπριακού προβλήματος», η οποία να αφορά το σύνολο των Κυπρίων και μόνο αυτούς, όποιο είδος πολιτικής διευθέτησης και αν προτεινόταν. Ανεξάρτητα από την μορφή της πολιτικής λύσης που προέκριναν, οι «κυπροκεντρικές» προσεγγίσεις έδιναν μια έμφαση στην «κυπριακότητα» των Κυπρίων περισσότερο παρά στην ελληνικότητα - όπως έκαναν οι «ελληνοκεντρικές» προσεγγίσεις- ή στην τουρκικότητα τους.⁵ Ο όρος «κυπριωτισμός» θα εξεταστεί κριτικά, αφού η κατάληξη «-ισμός» προϋποθέτει κάτι περισσότερο από μια απλή τάση ή έμφαση, παραπέμποντας σε ένα συμπαγές πολιτικό κίνημα ή ιδεολογία· όπως όμως θα φανεί στην συνέχεια αυτής της εργασίας, ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε συχνά για άτομα και καταστάσεις με πολύ διαφορετικούς στόχους, που δεν είχαν ως προτεραιότητα το σύνολο των Κυπρίων και μόνο αυτούς. Η εναλλακτική χρήση όρων όπως η «κυπριακή συνείδηση», ως μια συνείδηση και επιλογή της κυπριακής ανεξαρτησίας,⁶ θεωρήθηκε επίσης προβληματική στον βαθμό που τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά δεν μπορούν να αποκοπούν και να διαχωριστούν πλήρως από μια πολιτική συνείδηση· πολλοί από αυτούς που χαρακτηρίστηκαν αργότερα ως «κυπριωτιστικά στοιχεία» αποσκοπούσαν απλά στην διαμόρφωση μιας ανεξάρτητης κυπριακής μεν, αλλά ελληνοκυπριακής κατεξοχήν Κύπρου, διαφορετικής από αυτήν που αναζητούσαν άλλες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις, ειδικά στην βόρεια πλευρά της Κύπρου.

Θεωρήθηκε συνεπώς εξίσου προβληματικός ο διαχωρισμός του Μαυράτσα ανάμεσα σε «εθνικιστές» και «κυπριωτιστές» Ελληνοκύπριους,⁷ διαχωρισμός που προϋπέθετε ότι οι «κυπριωτιστές» είχαν διαμορφώσει μια μη εθνικιστική ιδεολογία· όπως θα φανεί με την εξέταση διαφόρων παραδειγμάτων «κυπριωτιστών», τους οποίους επικαλούνταν ο Μαυράτσας και άλλοι κυπροκεντρικοί συγγραφείς της δεκαετίας του '90, περισσότερο από «μη-εθνικιστές», οι άνθρωποι αυτοί είχαν διατυπώσει

³ Για την αντιπαράθεση του «κυπριωτιστικού» με το ελληνοκυπριακό ή «ελληνιστικό στρατόπεδο», βλέπε: Nikos A. Stamatakis, «History and Nationalism: The Cultural Reconstruction of the Modern Greek Cypriot Identity», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991, σ. 81 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας, 1974-1996*, Κατάρτι 1998, σ. 85-88.

⁴ Caesar V. Mavratsas, «Modern Greek Identity in Greece, Cyprus, and Greek-America», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *Cyprus in the Modern World*, Vaniat, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 112.

⁵ Για τον διαχωρισμό σε ελληνοκεντρικές και κυπροκεντρικές ιδεολογίες, ως ζήτημα διαφορετικής έμφασης, χωρίς όμως συνεπαγωγές ως αντιθετικών όρων: Νίκος Περιστιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρικός-κυπροκεντρικός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης, Η Κύπρος μετά το 1974 (Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός)*, Εκδόσεις Intercollege 1995, σ. 126.

⁶ *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, Νεοκυπριακός Σύνδεσμος 1980 και Κωστής Αχνιώτης, «Κυπριακή συνείδηση», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 35, Σεπτέμβριος 1988, σ. 12.

⁷ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού, όπ, αλλά και στο: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, Εθνική ομοψυχία και πολιτική ομοφωνία, Η ατροφία της ελληνοκυπριακής κοινωνίας των πολιτών στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2003.

αποκλίσεις όχι από την ελληνική εθνική ιδεολογία, αλλά από τις προτεραιότητες της ή τις πολιτικές επιλογές, που θα οδηγούσαν στην επίτευξη των εκάστοτε στόχων της. Με την πάροδο των χρόνων από την εγκαθίδρυση ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους ολοένα και περισσότεροι Έλληνες της Κύπρου προέκριναν την λύση της κυπριακής ανεξαρτησίας ως μόνιμη και όχι προσωρινή λύση, ως τελικό στόχο και όχι ως προστάδιο της ένωσης με την Ελλάδα. Ωστόσο, περισσότερο από έναν «κυπριωτισμό», θα ήταν σωστότερο να αναφερθούμε σε μια «ευπρεπή μορφή ελληνικού κυπριωτισμού», όπως έκανε ο Σταυρινίδης αναφερόμενος στους Έλληνες Κύπριους πριν από το 1974 οι οποίοι, χωρίς να αρνιούνται την ελληνική εθνική ιδεολογία, διαφοροποιούνταν από την λογική του ενός ελληνικού κράτους, καταφεύγοντας -για λόγους τακτικής ή συμφερόντων- στην λύση ενός ενιαίου και ανεξάρτητου κράτους.⁸ Περισσότερο από αντίθετη του «ελληνοκυπριακού εθνικισμού», η ιδεολογία των διαφόρων «κυπριωτιστών» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ελληνοκυπριακός εθνικισμός», ως μια κυπροκεντρική απόκλιση του ελληνικού εθνικισμού, με διαφορετική έμφαση και προτεραιότητα· άλλωστε ο πολιτικός στόχος των Ελληνοκυπρίων μετά από το 1974, είτε ελληνοκεντρικών είτε κυπροκεντρικών, ήταν η επανένωση της Κύπρου σε ένα ενιαίο, ανεξάρτητο κράτος, πέρα από τις αποκλίσεις ως προς την μορφή αυτού του κράτους και την στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί γι' αυτό. Δεν είναι τυχαία η υποκατάσταση της χρήσης του ορισμού «Έλληνας της Κύπρου» (ή απλά «Κύπριος», με την ίδια σημασία όμως) από την λέξη «Ελληνοκύπριος», μετά από το 1974. Για αυτό τον λόγο, στην παρούσα εργασία προτιμήθηκε η περιγραφή των ενωτικών τάσεων ως ελληνικού κυπριακού εθνικισμού, ενώ ως «ελληνοκυπριακός εθνικισμός» θα περιγράφεται η προσέγγιση που αποσκοπεί σε ένα ελληνοκυπριακό ανεξάρτητο κράτος. Για να κατανοηθούν όμως καλύτερα αυτοί οι ορισμοί, θα πρέπει να προσδιοριστεί το έθνος και ο εθνικισμός, ειδικά στον βαθμό που η εξέταση των διαφορετικών εκδοχών της «κυπριακότητας» συναρτάται και επηρεάζεται από διεθνείς τάσεις αναζήτησης είτε μιας ηπιότερης μορφής έθνους, που κάποτε χαρακτηρίζεται ως «πολιτικός» ή ως «πολιτειακός» εθνικισμός, είτε και μιας -εναλλακτικής του έθνους- μορφής συλλογικής οργάνωσης και συνεκτικής ιδεολογίας, η οποία να δημιουργεί λιγότερο προβληματικές καταστάσεις, από αυτές για τις οποίες θεωρήθηκε υπεύθυνο το έθνος. Η παρουσίαση του συνόλου της διεθνούς συζήτησης για το έθνος και τον εθνικισμό ξεπερνά τις δυνατότητες, αλλά και τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αν και θα γίνουν κάποιες αναγκαίες επισημάνσεις αναφορικά με θεωρίες, που επηρέαζαν την συζήτηση για την «κυπριακότητα».

Έχουν δοθεί πολυάριθμοι ορισμοί του έθνους και του εθνικισμού, ενώ υπάρχουν και προσεγγίσεις που αρνούνται την δυνατότητα να φτάσει κανείς σε μια θεωρητική κατασκευή, που να περιλαμβάνει όλες τις δυνατές κατηγορίες εθνικισμών. Το καλύτερο που μπορεί να επιτευχθεί, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, είναι μια τυπολογία των διάφορων τύπων εθνικισμού, με βάση κάποια εγγενή χαρακτηριστικά τους.⁹ Μετά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η μελέτη του έθνους και του εθνικισμού έγινε αντικείμενο συζήτησης και από τον ακαδημαϊκό κόσμο,¹⁰ ενώ η ταχύτατη κατάρρευση των αποικιακών αυτοκρατοριών και η δημιουργία μεγάλου αριθμού νέων κρατών οδήγησε σε μια σειρά από ερμηνείες, στην βάση των θεωριών της

⁸ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 72.

⁹ Για τις απόψεις αυτές: Umut Özkirimli, *Theories of Nationalism, A Critical Introduction*, MacMillan Press 2000, σ. 36-48 και 61-62.

¹⁰ Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 38-54.

«εξαρτημένης ανάπτυξης».¹¹ Μελέτες από την δεκαετία του '70 εξηγούσαν το φαινόμενο του έθνους και του εθνικισμού μέσα από μια σειρά κοινωνικών μεταβολών στο εσωτερικό του νεωτερικού κράτους, το οποίο προσπαθούσε να εξασφαλίσει μια ιδεολογία, η οποία να συνέχει τους κατοίκους του, να τους καθιστά νομιμόφρονες και πρόθυμους να θυσιάστούν για το έθνος-κράτος, μετατρέποντας τους από μη πολιτικοποιημένους χωρικούς σε μέλη ενός έθνους.¹² Στις αρχές της δεκαετίας του '80 μια σειρά από ανάλογες προσεγγίσεις τροφοδότησαν την συζήτηση με νέα επιχειρήματα, ειδικά καθώς οι κοινωνικοί επιστήμονες αφομοίωναν ανθρωπολογικά εργαλεία στις προσεγγίσεις τους, πέρα από -ή μαζί με- την επιμονή στους τεχνικούς και οικονομικούς όρους ανάλυσης του εθνικού φαινομένου, που κυριαρχούσαν μέχρι τότε. Πλέον, δίνονταν μεγάλη έμφαση και στα πολιτισμικά στοιχεία και το έθνος αντιμετωπιζόταν ως μια σύγχρονη, «επινοημένη παράδοση», η οποία ανέπλασε έννοιες και πρακτικές από το παρελθόν, ώστε να διαμορφώσει μια νεωτερική ιδεολογία νομιμοποίησης.¹³ Μια σημαντική προσέγγιση αυτής της περιόδου ήταν αυτή του Γκέλνερ, ο οποίος αναδείκνυε τον νεωτερικό χαρακτήρα του έθνους και του εθνικισμού ως μιας ιδεολογίας νομιμοφροσύνης, που προσπαθούσε να καλύψει τα κενά νομιμοποίησης που προέκυψαν από την κοινωνική κινητικότητα και την αμφισβήτηση των μοναρχικών δογμάτων και δεσμών στην εποχή της μετάβασης από την αγροτική στη βιομηχανική κοινωνία· η ιδεολογία αυτή ήταν αναγκαία, ώστε να περιοριστούν τυχόν κοινωνικές εντάσεις από τις συνέπειες της κινητικότητας, που επέβαλλε ο νέος καταμερισμός της εργασίας ή οι οικονομικές ανισότητες, τις οποίες η πολιτισμική ανομοιομορφία θα μπορούσε να επιτείνει.¹⁴ Η ευρεία, ανώνυμη, πολιτισμική κοινότητα, που ο Γκέλνερ αποκαλούσε έθνος, εξετάστηκε ακριβώς την ίδια περίοδο από τον Μπένετικ Άντερσον ως μια κοινότητα που συγκροτείται «φαντασιακά». Ο Άντερσον, χωρίς να απορρίπτει τα σημαντικότερα σημεία που έθιξε ο Γκέλνερ, τόνιζε ότι θα έπρεπε να διαχωριστεί ξεκάθαρα πως ο νεωτερικός χαρακτήρας του έθνους δεν συνεπάγεται ότι αυτό αποτελεί κάτι το τεχνητό· το έθνος εξηγούνταν ως μια κοινότητα που συγκροτείται και οριοθετείται -παρά την ελαστικότητα των ορίων του- με έναν φαντασιακό τρόπο από ανθρώπους οι οποίοι, χωρίς να έχουν την δυνατότητα ποτέ, ακόμα και στα πιο μικρά έθνη, για άμεση επικοινωνία ή γνωριμία, έχουν όμως την αντίληψη μιας βαθιά ριζωμένης «οριζόντιας συντροφικότητας», στην οποία συμμετέχουν ισότιμα. Ο εθνικισμός αντιμετωπίστηκε ως ένα πολιτισμικό σύστημα και πολιτικό πλαίσιο αναφοράς, που ήρθε να καλύψει το ιδεολογικό κενό από την παρακμή ή κατάρρευση άλλων, παλαιότερων πλαισίων αναφοράς, όπως η θρησκευτική κοινότητα ή η δυναστική κυριαρχία -όταν αυτά δεν κατάφεραν να προσαρμοστούν σε αυτό που ο Άντερσον αποκαλούσε, στηριζόμενος σε ένα θεωρητικό σχήμα του Seton-Watson, «επίσημο εθνικισμό».¹⁵

Οι προσεγγίσεις αυτές του έθνους, αν και έγιναν αποδεκτές στην ουσία του επιχειρήματος τους από την πλειοψηφία του ακαδημαϊκού κόσμου, άφησαν αρκετά αναπάντητα ερωτήματα ή θέματα προς συζήτηση. Το σχήμα της «επινοημένης παράδοσης» θεωρήθηκε ότι έδινε υπερβολικό βάρος στον ρόλο των ελίτ,

¹¹ Στο ίδιο, σ. 87-104.

¹² Εμβληματική υπήρξε η εργασία του Weber, η οποία προσπαθούσε να εξηγήσει την γαλλική περίπτωση: Eugene Weber, *Peasants into Frenchmen, The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press 1976.

¹³ Βλέπε την εισαγωγή του Χομπσμπάουμ στο: Eric Hobsbawm, Terence Ranger (edit.), *The invention of tradition*, Cambridge University Press 1983, σ. 1-14.

¹⁴ Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, Μετάφραση Δώρα Λαφαζάνη, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 1992.

¹⁵ Μπένετικ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997.

υποβαθμίζοντας τις μάζες σε έναν παθητικό ρόλο, κάτι που δεν εξηγούσε επαρκώς την διάθεση που είχαν ακόμα και να θυσιαστούν στο όνομα του έθνους, ενώ υποτιμούσε τα «προ-εθνικά» πολιτισμικά στοιχεία και δεσμούς και δεν εξηγούσε επαρκώς με ποια κριτήρια επιλέχθηκαν ορισμένα στοιχεία από το παρελθόν, ή γιατί έπρεπε η επιλογή τους να έχει ως αποτέλεσμα το έθνος και όχι μια άλλη κοινωνική κατηγορία.¹⁶ Άλλες κριτικές αμφισβητούσαν αν η μαζική διάθεση αυτοθυσίας για το έθνος εξηγούνταν απλά από την φαντασιακή σύνδεση που περιέγραφε ο Άντερσον, καθώς υποστηριζόταν ότι αυτό συνέβαινε και γιατί οι άνθρωποι αντιλαμβάνονταν το έθνος ως ένα σύνολο δεσμών συμφέροντος, αισθητό μέσα στην καθημερινή πραγματικότητα,¹⁷ ενώ το σχήμα του Άντερσον επικρίθηκε και ως ευρωποκεντρικό, που υποτιμούσε τις αυθεντικές διεργασίες μέσα στις αποικιοκρατούμενες κοινωνίες, θεωρώντας ότι ακόμα και στον τρόπο που αυτές (ετερο)καθορίζονταν, παρέμεναν απλά οι διαρκείς καταναλωτές μιας παραγόμενης στην Ευρώπη νεοτερικότητας.¹⁸

Ο Μίροσλαβ Χροχ, Τσέχος ιστορικός των εθνικών κινημάτων στην Ανατολική Ευρώπη, συνοψίζοντας κατά το δυνατό τα συμπεράσματα της συζήτησης των τελευταίων δεκαετιών, ανέφερε τρία ελάχιστα και αναντικατάστατα, σε κάθε ιστορική περίπτωση, στοιχεία του ορισμού του έθνους: Την ύπαρξη (α) της «μνήμης» ενός κοινού παρελθόντος, που αντιμετωπίζεται ως ένα «πεπρωμένο» από το σύνολο, ή τουλάχιστον από τα συστατικά του πυρήνα του έθνους· (β) μιας πυκνότητας γλωσσικών ή πολιτισμικών δεσμών, που επιτρέπει έναν υψηλότερο βαθμό κοινωνικής επικοινωνίας ανάμεσα στην ομάδα παρά πέρα από αυτήν· και (γ) μιας αντίληψης ισότητας όλων των μελών της ομάδας, που είναι οργανωμένα ως μια πολιτική κοινότητα.¹⁹ Αυτός ο ελάχιστος ορισμός θα χρησιμοποιηθεί για τους στόχους αυτής της εργασίας αναφορικά με την συζήτηση για το έθνος στην Κύπρο, ενώ ως εθνικισμός θα ορίζεται η ιδεολογία που επιδιώκει την ταύτιση των ορίων του έθνους με μια πολιτικά ανεξάρτητη γεωγραφική οντότητα. Το σύστημα κρατικής οργάνωσης που στηριζόταν στο έθνος, ως μια σχετικά σταθερή και νομιμοποιημένη πολιτική οντότητα, αναγνωρίσιμη στον χάρτη και σε ένα πλαίσιο διεθνών σχέσεων με τα άλλα έθνη-κράτη, κυριάρχησε τουλάχιστον από τον 19^ο αιώνα, αν και ορισμένες προσεγγίσεις αναζητούσαν την αρχή του έθνους-κράτους ήδη στον 17^ο ή στον 18^ο αιώνα.²⁰ Ο εθνικισμός όμως δεν είναι μια μονοσήμαντη θεωρία αλλά ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορούν να προσαρμοστούν και να συνδυαστούν αρκετά διαφορετικά αιτήματα και αντιλήψεις, που φαίνονται κάποτε και αντιφατικά μεταξύ τους, γεγονός που καθιστά την εξέταση του ακόμα πιο περίπλοκη. Αυτή είναι η κρίσιμη διαφορά του εθνικισμού από παλαιότερες ιδεολογίες συνομαδώσεων ή κρατικής νομιμοποίησης, κάτι που καθιστά απαραίτητη την διευκρίνιση του Χομπσμπάουμ ότι η επιδίωξη του εθνικισμού για την ταύτιση έθνους και κράτους

¹⁶ Anthony Smith, *Nationalism and Modernity, A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, Routledge 1998, σ. 125-131 και Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 122-126.

¹⁷ Για μια συνολική κριτική στις ιδέες του Άντερσον, αλλά και γενικά στις προσεγγίσεις του έθνους ως φαινομένου της νεωτερικότητας: Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 136-142, Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 152-156 και Gopal Balakrishnan, «The National Imagination», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping the Nation*, Verso 1996, σ. 208-212.

¹⁸ Partha Chatterjee, «Whose Imagined Community?», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping*, *όπ.*, σ. 214-224.

¹⁹ Miroslav Hroch, «From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping*, *όπ.*, σ. 79.

²⁰ Βλέπε: Michael Billig, *Banal nationalism*, Sage Publications 1995, σ. 19-20 και σ. 74-78.

υπερκαλύπτει, κάποτε και σε απόλυτο βαθμό, κάθε άλλη δημόσια υποχρέωση ή συλλογική ταύτιση.²¹

Η παρούσα εργασία θα ξεκινήσει εξετάζοντας την διαμόρφωση του «κυπριακού προβλήματος», την πορεία προς το ανεξάρτητο κυπριακό κράτος, την ιδεολογία των Ελλήνων της Κύπρου, όπως εκφραζόταν κατεξοχήν στον πολιτικό λόγο, σε βιβλία της περιόδου ή στο περιοδικό «Φιλολογική Κύπρος», επιχειρώντας να νομιμοποιήσει την προσπάθεια ελέγχου του νησιού από τους Έλληνες Κύπριους και την επίτευξη της ένωσης με την Ελλάδα· ωστόσο, αυτός ο διπλός στόχος απέτυχε με την ολοκλήρωση της γεωγραφικής διαίρεσης της Κύπρου, το 1974. Μετά από το 1974 επιχειρείται μια κυπριακή στροφή από την πλευρά της Κυπριακής Δημοκρατίας και αρκετών διανοουμένων που ασχολούνται με το «κυπριακό πρόβλημα», με στόχο την νομιμοποίηση της επανένωσης της Κύπρου. Θα εξεταστεί η πορεία και οι απόψεις του «Νεοκυπριακού Συνδέσμου» και των διανοουμένων που σχετίζονταν με αυτόν, αλλά και ορισμένες πιο ριζοσπαστικές κυπροκεντρικές προσεγγίσεις της εποχής. Στα τέλη της δεκαετίας του '90, μετά από μια περίοδο κάμψης, οι κυπροκεντρικές τάσεις αυξήθηκαν σε ένταση και αριθμό δημοσιευμάτων και δραστηριοτήτων, συνδυαζόμενες με την συγκυρία των Τουρκοκυπριακών διαδηλώσεων, την -άμεσα επιτεύξιμη, πλέον- ευρωπαϊκή προοπτική και την αυξημένη διπλωματική κινητικότητα για την επανένωση της Κύπρου. Εκφραστές της διάθεσης αυτής ήταν αρκετοί νέοι διανοούμενοι και ακτιβιστές, ορισμένοι από τους οποίους αμφισβητούσαν την ελληνοκυπριακή πολιτική των προηγούμενων ετών, εντάσσοντας το ζητούμενο της «κυπριακότητας» σε έναν ευρύτερο λόγο για την ανάγκη υπέρβασης της εποχής του έθνους και του εθνικισμού. Ωστόσο, παρά την διαφορετική φρασεολογία και την κριτική σε ορισμένες ανεπάρκειες της «κυπριακής στροφής» μετά από το 1974, οι νέες αυτές προσεγγίσεις δεν συνιστούσαν, όπως θα φανεί στα σχετικά κεφάλαια, τομή, αλλά περισσότερο μια αναπροσαρμογή της ελληνοκυπριακής επιχειρηματολογίας στις νέες διεθνείς τάσεις και αναζητήσεις και στις καινούριες ανάγκες της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Ο κύριος στόχος παρέμενε η επίτευξη της επανένωσης της Κύπρου με την αποδοχή μιας κοινής, κυπριακής ιδεολογίας από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, ενώ η επιχειρηματολογία σε πολλά σημεία παρέμενε ίδια, είτε η «κυπριακότητα» οριζόταν ως μια εκδοχή «καλού» έθνους, είτε ως μια εκδοχή «πέραν του έθνους». Ακολουθώντας τον ορισμό του Χροχ, θα διερευνηθεί αρχικά η αναζήτηση ενός κοινού κυπριακού παρελθόντος, με συνεπαγωγές για το πολιτικό μέλλον, μέσα στην κυπριακή ιστορία ή ακόμη και προϊστορία· η προσπάθεια κατάδειξης μιας πυκνότητας γλωσσικών και πολιτισμικών δεσμών, που να συνενώνουν τους Κύπριους στο σύνολό τους και να τους διαχωρίζουν από τους μη-Κύπριους· τέλος, η κατανόηση της «κυπριακότητας» ως μιας μορφής πολιτικής ισότητας του συνόλου των Κυπρίων. Η προσπάθεια αυτή θα μελετηθεί κριτικά, με τον εντοπισμό των αδυναμιών και των προβλημάτων της προσπάθειας ανίχνευσης ενός κυπριακού παρελθόντος και την εξέταση των - διαφορετικών από τα προσδοκούμενα- αποτελεσμάτων της μεγαλύτερης κοινωνικής επικοινωνίας των τελευταίων χρόνων ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους· όπως θα υποστηριχθεί στην παρούσα εργασία, αντί μιας κοινής και ξεχωριστής «κυπριακότητας» επιτεύχθηκε η δημιουργία μιας ελληνοκυπριακής και μιας τουρκοκυπριακής εθνικής ιδεολογίας, οι οποίες όμως δεν έλυσαν το «κυπριακό πρόβλημα», αλλά ήταν ανεπαρκείς και εξίσου προβληματικές.

²¹ E. J. Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780, Programme, myth, reality*, Cambridge University Press 1990, σ. 9.

Τα αδιέξοδα των προσπαθειών για μια κοινή, ξεχωριστή «κυπριακότητα» φάνηκαν εντονότερα στη συγκυρία των αρχών του 21^{ου} αιώνα, με αποκορύφωμα το δημοψήφισμα για την αποδοχή ή όχι του σχεδίου Ανάν, την άνοιξη του 2004. Η ασχολία με τόσο πρόσφατα γεγονότα, που αφορούν ένα πολιτικό πρόβλημα που παραμένει ανοιχτό, ειδικά από κάποιον, ο οποίος λόγω καταγωγής αποτελεί μέρος του «προβλήματος», είναι προφανώς ένα ριψοκίνδυνο εγχείρημα. Ωστόσο, όπως επεσήμανε ο Marc Bloch, γράφοντας ο ίδιος σε μια αρκετά επικίνδυνη και πολιτικά φορτισμένη εποχή, ο καλός ιστορικός μπορεί να ασχοληθεί με το κοντινό παρελθόν χωρίς να ξεφεύγει από το πλαίσιο που καθορίζει η επιστήμη του, όπως ακριβώς και ένας κακός ιστορικός μπορεί να ξεετάζει ακόμη και τις πιο μακρινές εποχές του παρελθόντος, φορτωμένος με προκαταλήψεις. Η κριτική μέθοδος της ιστορικής παρατήρησης του παρελθόντος είναι πάντα η ίδια, παρόλο που η κλίμακα διαφέρει και ενδεχομένως υπάρχουν διαφορετικού είδους δυσκολίες, ανάλογα με τη χρονική απόσταση.²² Στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστούν -και θα εξεταστούν κριτικά- αρκετές ιδεολογικοποιημένες και ανιστορικές προσεγγίσεις του παρελθόντος, ακόμη και της πλέον μακρινής προϊστορίας. Ελπίζω ότι η εργασία αυτή, που εστιάζει σε τάσεις και αντιλήψεις των τελευταίων ετών, κατόρθωσε να αποφύγει αυτούς τους σκοπέλους και να δώσει μια ψύχραιμη, αποστασιοποιημένη και επαρκώς τεκμηριωμένη κριτική προσέγγιση των διαφορετικών εκδοχών της «κυπριακότητας».

B. Το «κυπριακό πρόβλημα» πριν από το 1974

Θα ήταν αδύνατο, στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας, να αναλυθεί κάθε πτυχή της συζήτησης για το «κυπριακό πρόβλημα», για το οποίο έχει γραφτεί ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός κειμένων και απόψεων. Ο στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι να προσδιορίσει κάποια σημαντικά στοιχεία του «κυπριακού προβλήματος» πριν από το 1974, θέλοντας να εξηγήσει την πορεία μέχρι τα -καταλυτικά για την Κυπριακή Δημοκρατία- γεγονότα του καλοκαιριού εκείνου. Ακόμη, επιδίωξη του κεφαλαίου αυτού είναι να δείξει ότι το «κυπριακό πρόβλημα», με όλες του τις ιδιαιτερότητες, δεν συνιστά κάτι μυστικά ανεξήγητο ή ριζικά διαφορετικό από άλλες διεθνείς περιπτώσεις προβλημάτων αποαποικιοποίησης και ανταγωνιστικών εθνικισμών, όπως υπονοείται συχνά σε προσεγγίσεις του· θα επιχειρηθεί η διερεύνηση των αδιεξόδων, όπου ήδη από νωρίς έφτασε ο ελληνικός και ο τουρκικός εθνικισμός, αλλά και η Κυπριακή Δημοκρατία, εξετάζοντας στο ιστορικό τους πλαίσιο και ορισμένες πρώτες κυπροκεντρικές τάσεις, πριν από το 1974.

1. Από μέρος του «Ανατολικού Ζητήματος», αγγλική αποικία

Μετά από την ελληνική επανάσταση του 1821 τέθηκε ένα ζήτημα διαδοχής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία για πρώτη φορά είχε αρχίσει να απονομιμοποιείται από ολοένα και περισσότερους υπηκόους της, στο πλαίσιο εθνικών διεκδικήσεων και όχι απλά του ανταγωνισμού μερικών εξωτερικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Κύπρος αποτέλεσε ένα τμήμα του «Ανατολικού Ζητήματος», που αφορούσε την τύχη των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όταν είχε αρχίσει να γίνεται φανερή η τάση αποσύνθεσής της. Το

²² Marc Bloch, *Απολογία για την ιστορία, το επάγγελμα του ιστορικού*, Μετάφραση Κώστας Γαργανάκης, Εναλλακτικές Εκδόσεις 1994, σ. 75-100.

1878, στο πλαίσιο ευρύτερων διευθετήσεων ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Μεγάλη Βρετανία, η Κύπρος δόθηκε στην τελευταία έναντι ενός ετήσιου ενοικίου. Το καθεστώς αυτό διατηρήθηκε μέχρι το 1925, όταν η Κύπρος έγινε βρετανική αποικία, αφού η Τουρκία είχε αποδεχθεί την εγκατάλειψη των κυριαρχικών της δικαιωμάτων, με τη συνθήκη της Λωζάνης.²³ Αρχικά, η αγγλική κυριαρχία έγινε δεκτή από την ελληνορθόδοξη πολιτική και θρησκευτική ηγεσία της Κύπρου, την Εθναρχία, ως μια διάδοχος της οθωμανικής εξουσίας κατάσταση, στην οποία οφειλόταν νομιμοφροσύνη, ενώ στην πορεία διαμορφώθηκε η προσδοκία ότι η περίοδος της αγγλικής κυριαρχίας θα αποτελούσε ένα μεταβατικό στάδιο προς την ένωση με την Ελλάδα, μέσα στο πλαίσιο της αγγλο-ελληνικής φιλίας.²⁴ Από την άλλη πλευρά, η ένωση δεν γινόταν αποδεκτή από την ηγεσία των μουσουλμάνων της Κύπρου που ζητούσε, αν η συνέχιση του αποικιακού στάτους δεν ήταν εφικτή, την παραχώρηση της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ένα άλλο μουσουλμανικό κράτος, ή αργότερα -μετά την ίδρυση του τουρκικού κράτους- στην Τουρκία.²⁵ Η μετάβαση -και τυπικά- στην αγγλική κυριαρχία το 1925 και οι συνεχείς διαψεύσεις των προσδοκιών της ένωσης αποξένωσαν τους Ελληνοκύπριους από την αγγλική διοίκηση, αποξένωση που επιτάθηκε από τα μεγάλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα του νησιού, αλλά και τα καταπιεστικά αποικιακά μέτρα που ακολούθησαν την εξέγερση του 1931.²⁶

Τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι περισσότεροι Κύπριοι χωρικοί δεν είχαν οποιανδήποτε πολιτική συνείδηση, ενώ είναι αμφίβολο αν η νεοελληνική κοινή τους ήταν κατανοητή· είναι χαρακτηριστικές οι παρατηρήσεις του υποπρόξενου της Ελλάδας στη Λάρνακα, το 1872, ο οποίος τόνιζε την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση μιας ελληνικής εθνικής συνείδησης στον αγροτικό πληθυσμό.²⁷ Η ίδρυση της «Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας» το 1812 αποσκοπούσε στο να εξελληνιστεί «η καθ' ημάς διάλεκτος», όπως ανέφεραν οι δωρητές της, να «ρυθμιστεί» η «βάρβαρος γλώσσα» των Κυπρίων και να πάψει η περιφρόνηση των «αλλοδαπών» προς τους Κύπριους για αμάθεια,²⁸ ενώ κυπριακές εφημερίδες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προέτρεπαν τους δασκάλους να διορθώνουν την γλώσσα των Κυπρίων, ώστε να «παύσωμεν να εκτιθέμεθα γλωσσικώς τόσον οικτρώς ενώπιον των αδελφών μας».²⁹ Ήταν ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος των σχολείων που ίδρυσε η κυπριακή Εκκλησία στην διάρκεια του 19^{ου} αιώνα για την συμμετοχή της Κύπρου σε μια κοινή, ελληνική παιδεία, αν και το νησί δεν αποτελούσε τμήμα του ελληνικού κράτους, κάτι που φαίνεται να οδήγησε ολοένα και περισσότερο στην πρόσληψη της

²³ Για την οθωμανική Κύπρο και για τη μεταβίβαση της προς τους Άγγλους: Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της «αγγλοκρατίας» στην Κύπρο, 1878-1914, πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996, σ. 71-88.

²⁴ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1996, ειδικά σ. 21-28, σ. 78-79 και σ. 181-185.

²⁵ Michael A. Attalides, *Cyprus, Nationalism and International Politics*, Bibliopolis, Mannheim und Möhnesse 2003, σ. 21-24.

²⁶ Για την περίοδο αυτή της αγγλικής κυριαρχίας: Ρόμπερτ Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας 1954-1959*, Ποταμός 2001, σ. 14-47.

²⁷ Παρατηρήσεις που παρατίθενται και ερμηνεύονται στο: Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 49-52.

²⁸ Κωνσταντίνος Κύρρης, «Η Διχόνοια στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, 1571-1878», στο: *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Η διχόνοια, η ελληνική γλώσσα και η κυπριακή διάλεκτος*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1997, σ. 73-74.

²⁹ Μενέλαος Χριστοδούλου, «Κοινή γλώσσα και διάλεκτος», στο: *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Η διχόνοια, η ελληνική γλώσσα και η κυπριακή διάλεκτος*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1997, σ. 274-275 και Νίκη Μ. Χριστοδούλου, «Περιγραφή της σημερινής κοινής κυπριακής διαλέκτου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, Τχ. 5, Λευκωσία 2001, σ. 503-504.

πανελληνίας κοινής σε βάρος της διαλέκτου με την είσοδο στον 20^ο αιώνα, παρά την απουσία μέσων επικοινωνίας όπως η τηλεόραση, ή συχνής άμεσης επαφής με τους κατοίκους του ελληνικού κράτους.³⁰ Με το πέρασμα στην αποικιακή περίοδο τα σχολεία αυξήθηκαν, στο πλαίσιο της προσπάθειας των Άγγλων να αντιμετωπίσουν τον αναλφαβητισμό. Ωστόσο, ενόσω οι Άγγλοι δεν αποκτούσαν τον πλήρη έλεγχο του εκπαιδευτικού προγράμματος, διαμορφώνονταν καινούριες γενιές Κυπρίων, πρόθυμες να θυσιάστουν για το ιδανικό της ένωσης, το οποίο εμπειρείχε το ιδανικό και την προσδοκία της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και μιας καλύτερης ζωής· ακόμα και στα πιο απόμακρα χωριά οι σπουδασμένοι στην Ελλάδα -ή στα, επηρεασμένα από την ελληνική εθνική ιδεολογία, δευτεροβάθμια σχολεία των πόλεων- δάσκαλοι αντικαθιστούσαν τους ιερείς. Η διδασκαλία στα σχολεία, περισσότερο από απλή προπαγάνδα, ερχόταν να δώσει περιεχόμενο στις δυσaréσκειες που είχε συσσωρεύσει ήδη η περίοδος της αποικιοκρατίας σε αρκετά εκτεταμένα λαϊκά στρώματα.³¹

Η μετάβαση στην αγγλική κυριαρχία έφερε -ή επιτάχυνε- και άλλες διεργασίες, καθώς οι νέες πραγματικότητες της εργασίας και τα κηρύγματα δραστήριων διανοουμένων, όπως ο Νικόλαος Καταλάνος, εμβληματική μορφή της εποχής, στους νεαρούς εργάτες, υπήρξαν καταλυτικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση μιας ελληνικής εθνικής συνείδησης. Με το πέρασμα προς τον εικοστό αιώνα, μεγάλος αριθμός μικροϊδιοκτητών γης έχασε τη γη του και υπερχρεώθηκε σε τοκογλύφους, με αποτέλεσμα να μετακινηθεί προς τα μεταλλεία και τις πόλεις. Οι πελατειακές σχέσεις εξασθένισαν, καθώς όλο και περισσότεροι νέοι διαπίστωναν τις διευρυμένες εργασιακές δυνατότητες και τη σημασία της εκπαίδευσης, ενώ λιγότεροι ήταν διατεθειμένοι να περάσουν από το στάδιο της μαθητείας. Οι ιδεολογίες που στήριζαν τις παραδοσιακές σχέσεις εργασίας της οθωμανικής περιόδου αμφισβητούνταν και οι νεαροί εργαζόμενοι συνδύαζαν την πολιτική τους ενεργοποίηση με την ένταξη τους στα ιδεώδη και τις φιλοδοξίες του έθνους, σε συμμαχία με διάφορες άλλες επαγγελματικές ομάδες, όπως γιατρών, δικηγόρων και ελεύθερων επαγγελματιών. Πέρα από τις φιλοδοξίες των τελευταίων, το εθνικό αίτημα απέκτησε μια ευρύτερη διάσταση, εκπροσωπώντας προσδοκίες και συλλογικά αισθήματα με σταδιακά μεγαλύτερη απήχηση. Ακόμα και όταν δεν διατυπώνονταν ξεκάθαρα κοινωνικά αιτήματα, μέσα από τον στόχο της εθνικής ενότητας αμφισβητούνταν η παλιά τάξη πραγμάτων, μέσα από μια ευρεία κοινωνική συμμαχία, η οποία αυτοπροσδιοριζόταν και κινητοποιούνταν ως «έθνος».³² Η πρόοδος της τυπογραφίας συμβάδισε με την επέκταση της εγγραμματοσύνης, ενισχύοντας τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μιας «φαντασιακής κοινότητας», που δεν περιοριζόταν στην Κύπρο: Η τακτική ανάγνωση εφημερίδων από την Αλεξάνδρεια, την Κωνσταντινούπολη ή τη Σμύρνη σε

³⁰ Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 503-504. Για τον ρόλο των σχολείων βλέπε ακόμα: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 24-27, Dimitra Karoulla-Vrikki, «Language and Ethnicity in Cyprus under the British: a linkage of heightened salience», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004, σ. 23-26.

³¹ Για την εκπαίδευση των Ελληνοκυπρίων στην αποικιακή περίοδο και τις ιδεολογικές τις συνεπαγωγές: Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 92-95, Rebecca Bryant, «An Education in Honor: Patriotism and Rebellion in Greek Cypriot Schools», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *Cyprus and Its People, Nation, Identity, and Experience in an Unimaginable Community, 1955-1997*, Westview Press 1998, σ. 54-55 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern, The Cultures of Nationalism in Cyprus*, Tauris 2004, σ. 123-148.

³² Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, Yale University Press, New Haven and London 1977, σ. 11-12, Στέφανος Κωνσταντινίδης, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Δομές της κυπριακής κοινωνίας και εθνικό θέμα*, Κέντρο Ελληνικών Ερευνών Καναδάς, Μέτοικος, Καναδάς 1995, σ. 34-35 και σ. 45 και Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 209-223 και σ. 243-244.

αναγνωστικές λέσχες, με ένα κοινό ολοένα και διευρυνόμενο, ή ακόμη και στα καφενεία, συνέτεινε στη διεύρυνση της αίσθησης της συμμετοχής σε μια ευρύτερη, ελληνική κοινότητα.³³ Η απήχηση των πολέμων του ελληνικού κράτους για «εθνική ολοκλήρωση» στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπως αντικατοπτρίζεται στις εισφορές και τους εράνους, αλλά και στη στρατολόγηση σημαντικού αριθμού, νεαρών κυρίως, εθελοντών, δείχνει την έκταση που προσέλαβε η εθνική ιδεολογία.³⁴

Οι Άγγλοι φαίνεται ότι ευνόησαν μια τάση «κυπριακότητας», η οποία προσδοκούσαν ότι θα εξασφάλιζε τη νομιμοφροσύνη των Κυπρίων υπηκόων της αποικίας, αντί να τους καθιστά αντικείμενο διεκδίκησης του ελληνικού ή του τουρκικού εθνικισμού. Η ανάγκη αυτή εντάθηκε μετά από τη δεκαετία του '30, όταν οι Άγγλοι ένιωσαν μια πραγματική απειλή από την ταυτόχρονη ύπαρξη ενός ενωτικού και ενός κομμουνιστικού κινήματος, γεγονός που τους ανάγκασε να επιδοθούν με καθυστέρηση σε μια προσπάθεια απόκτησης του ελέγχου της εκπαίδευσης. Οι Άγγλοι προσπάθησαν να επιβάλουν ένα πρόγραμμα προσανατολισμένο προς τις θετικές επιστήμες, την ιστορία της Κύπρου και τα αγγλικά πανεπιστήμια, ανάγοντας την ελληνική ιστορία σε μια ακόμα φάση μέσα σε μια μακρά αλυσίδα κατακτητών και αφαιρώντας χάρτες και σύμβολα, που υπέσκαπταν την κυπριακή νομιμοφροσύνη· υπήρξαν ακόμη και εισηγήσεις Άγγλων αποικιακών αξιωματούχων για την δημιουργία ενός αγγλόφωνου κολλεγίου στην Κύπρο, ή για την επιβολή της αγγλικής γλώσσας στην εκπαίδευση, τόσο με το επιχείρημα της εξασφάλισης μιας «ανώτερης μόρφωσης» στους Κυπρίους, όσο και με το επιχείρημα της πολιτικής νομιμοφροσύνης.³⁵ Ακόμη και η αρχαιολογία επιστρατεύτηκε, με τη θεωρητική κατασκευή των «Ετεοκυπρίων» και την υποβάθμιση των ελληνικών αρχαιολογικών ευρημάτων,³⁶ ενώ αντίστοιχη ήταν η προσπάθεια αμφισβήτησης του ελληνικού νομιμοποιητικού αφηγήματος αναφορικά με τη γλώσσα, έστω και αν η αγγλική παρέμβαση στο γλωσσικό ζήτημα δεν είναι βέβαιο αν υποδηλούσε μια συνειδητή πολιτική, ή αν υπαγορευόταν απλά από πρακτικές ανάγκες. Η χρησιμοποίηση του φωνολογικού συστήματος της κυπριακής διαλέκτου στα ονόματα και τοπωνύμια που κατέγραφε η αποικιακή διοίκηση, η καθιέρωση διαλεκτικών εκπομπών στο ραδιόφωνο και η υποστήριξη θεωριών για την κυπριακή διάλεκτο, ως μια διεφθαρμένη μορφή ελληνικής, κατάλοιπο της βυζαντινής περιόδου, είναι μερικά από τα παραδείγματα της αγγλικής παρέμβασης στο επίπεδο της γλώσσας.³⁷

³³ Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 52-53 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 20-47.

³⁴ Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών 2001.

³⁵ Αχιλλέας Κ. Αιμιλιανίδης, *Απόπειραι αφελληνισμού της Κύπρου ανά τους αιώνες και τα αίτια της αποτυχίας των*, Έκδοσις Εταιρίας Ελληνικών Σπουδών, Αθήνα 1967, σ. 18-19, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 25-28, Rebecca Bryant, «An Education in Honor: Patriotism and Rebellion in Greek Cypriot Schools», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *Cyprus and Its People*, *όπ.*, σ. 55-59, Παναγιώτης Π. Περσιάνης, *Προκλήσεις και Προβλήματα του Πανεπιστημίου Κύπρου*, Λευκωσία 2002, σ. 189-210 και σ. 214-215, Λώρης Κουλλαπής, «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της ιστορίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 279 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 162-166.

³⁶ Michael Given, «Inventing the Eteocypriots: Imperialist Archaeology and the Manipulation of Ethnic Identity», *Journal of Mediterranean Archaeology*, Vol. 11, N. 1, June 1998.

³⁷ Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, Dimitra Karoulla-Vrikkis, «The Language of the Greek Cypriots Today: A Revelation of an Identity Crisis?», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991, σ. 49 και Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 504-505. Αναφέρονται αντίστοιχες συζητήσεις για την «καθαρότητα» ή όχι της τοπικής διαλέκτου στην περίπτωση της αποικιακής Μάλτας: Michael Given, *όπ.*, σ. 9-10.

Για τους Έλληνες της Κύπρου αυτή η προσπάθεια των Άγγλων, ανακόλουθη με τον φιλελληνισμό που τους αποδιδόταν, ή με τις προσδοκίες της αγγλο-ελληνικής φιλίας, αποτελούσε μια προσπάθεια εξαπάτησης τους.³⁸ Στόχος των Άγγλων δεν ήταν απλά η ενδυνάμωση της κυριαρχίας τους, αλλά το σύνολο του «μυθο-συμβολικού» κόσμου των Ελλήνων της Κύπρου, ωστόσο, αντίθετα με άλλες περιπτώσεις αποικιών, η πρακτική εκπαίδευση και τα αγγλικά δεν υπήρξαν ένας τρόπος, με τον οποίο οι αποικιοκρατούμενοι απορρόφησαν -και τελικά υπονόμευσαν- την κουλτούρα του αποικιοκράτη, μέσα από τον αντιαποικιακό αγώνα, αφού οι Έλληνες της Κύπρου προσπάθησαν να μείνουν μακριά από την αγγλική κουλτούρα.³⁹ Ανάλογες ήταν οι επεμβάσεις που επιχείρησαν οι Άγγλοι και προς την πλευρά των Τουρκοκυπρίων οι οποίοι, ακόμα και αν ήταν πιο δεκτικοί στον προσανατολισμό τους προς τις θετικές επιστήμες, αντέδρασαν έντονα στις αγγλικές προσπάθειες της δεκαετίας του '30 για απόκτηση του ελέγχου της εκπαίδευσης.⁴⁰ Η εκπαιδευτική πολιτική των Άγγλων, ειδικά μετά από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, φανερώνει περισσότερο παρεμβάσεις όχι προς μια «κυπριακότητα», αλλά προς ένα περιορισμό της απήχησης της ελληνικής και της τουρκικής εθνικής ιδεολογίας· δεν υπήρχαν στα σχολικά εγχειρίδια της εποχής, όπου άρχισε η αγγλική παρέμβαση στην εκπαίδευση, στοιχεία που να προωθούν μια συναισθηματική φόρτιση υπέρ της «κυπριακότητας», ούτε κάποια κυπριακή «εθνική ιστορία», με συντριπτική υπεροχή -ποσοτικά και ποιοτικά- σε βάρος των άλλων λαών και πολιτισμών. Όπως συνάγει ο Κουλλαπής, εξετάζοντας τα εγχειρίδια της περιόδου, η αγγλική προσπάθεια προσανατολιζόταν περισσότερο στην αναπαραγωγή μιας «μηδενικής» συνείδησης,⁴¹ ωστόσο οι Άγγλοι δεν υπήρξαν αρκετά αποφασιστικοί και διατεθειμένοι να συγκρουστούν με τις δύο κοινοτικές ηγεσίες αναφορικά με την εκπαίδευση. Υπάρχουν μάλιστα μαρτυρίες, οι οποίες αμφισβητούσαν αν η ιστορία διδασκόταν όπως την ήθελαν οι Άγγλοι, αφού οι δάσκαλοι έπαιρναν πρωτοβουλίες και δίδασκαν την ιστορία «όπως πρέπει».⁴²

Μετά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Άγγλοι πρότειναν κάποιες πιο φιλελεύθερες συνταγματικές προσφορές, που άφηναν ανοικτή την προοπτική μιας «εξελεγκτικής λύσης» για το μέλλον. Ωστόσο, το ενωτικό κίνημα είχε πάρει μια άλλη δυναμική, ενώ η εμφάνιση ενός πιο ισχυρού -σε σχέση με τον Μεσοπόλεμο- κομμουνιστικού κινήματος, που συνιστούσε πλέον σοβαρή απειλή, ενίσχυσε την ενωτική παράταξη και καθόρισε τον προσανατολισμό της: Κάθε συνεργασία με την αποικιακή κυβέρνηση πλέον θεωρούνταν προδοσία, αφού κάθε πρόταση βελτίωσης θα αποπροσανατόλιζε από το στόχο της ένωσης, ενώ παράλληλα υπήρχε και η ανάγκη συγκράτησης της κομμουνιστικής απειλής. Ο έλεγχος του ενωτικού κινήματος από την αντικομμουνιστική παράταξη επιδιώχθηκε ώστε να αποτραπεί η δημιουργία ενός ενωτικού κομμουνιστικού κινήματος το οποίο, συνδυάζοντας τα κοινωνικά αιτήματα με τη δυναμική και τις προσδοκίες της ένωσης, θα μπορούσε να απειλήσει μια ευρεία ομάδα συμφερόντων και κοινωνικών στρωμάτων. Ο έντονος αντίκτυπος του ελληνικού εμφυλίου στην Κύπρο πόλωσε τα δύο μέτωπα ακόμα περισσότερο, ώστε ο μητροπολίτης Κερύνειας να μιλά το 1949 για διπλό αγώνα: Κατά του υλισμού -της

³⁸ Ρόμπερτ Χόλλαντ, *όπ.*, σ. 29-32. Για την ιδιαίτερη θέση της Κύπρου, ως ευρωπαϊκής αποικίας, σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις του ρεύματος του «φιλελληνισμού», βλέπε τις επισημάνσεις του Herzfeld, όπως παρατίθενται στο: Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 68 και Michael Given, *όπ.*, σ. 9.

³⁹ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 29 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 61-62.

⁴⁰ Για τις τουρκοκυπριακές αντιδράσεις: Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, Μαύρη Λίστα 1999, σ. 59 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 174-180.

⁴¹ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 277-278.

⁴² Στο ίδιο, σ. 277-278 και Jeanette Choisi, «The Greek Cypriot Elite – Its Social Function and Legitimation», *Cyprus Review*, Vol. 7, N. 1, Spring 1995, σ. 53-60.

δεξιάς, όσο και του «άθεου κομμουνισμού»- από τη μια, αλλά και κατά της αποικιοκρατίας, από την άλλη.⁴³ Η θέση των Άγγλων σε αυτή την κατάσταση δεν ήταν εύκολη, αφού ήταν εξίσου αντικομμουνιστές, αλλά παράλληλα φοβούνταν ότι αν στήριζαν τις αντικομμουνιστικές ενωτικές δυνάμεις, θα υπέσκαπταν την ίδια τους την εξουσία. Η αποικιακή διοίκηση μάλιστα απέτυχε να ενσωματώσει τους Κυπρίους με την -μάλλον ανορθόδοξη- πολιτειακή ανάπτυξη της Κύπρου και την ελλιπή ή προβληματική συμμετοχή των Κυπρίων στα διάφορα διοικητικά και νομοθετικά σώματα της αποικιοκρατίας.⁴⁴ Οι μισθολογικές διακρίσεις σε βάρος των Κυπρίων και ο αποκλεισμός τους από τις ανώτερες θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας, ο εκπατρισμός κάποιων δημόσιων λειτουργών και η ελλιπής πολιτική αντιπροσώπευση των Κυπρίων, ειδικά μετά από την εξέγερση του 1931, πέραν του ότι αποξένωναν την αποικιακή διοίκηση από τους Κύπριους, εξάλειφαν και τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός κοσμικού πολιτικού κινήματος, το οποίο θα αναλάμβανε την ηγεσία οποιουδήποτε πολιτικού χώρου πέρα από την Εθναρχία και το ΑΚΕΛ.⁴⁵

Η απόσταση ανάμεσα στα όρια των αγγλικών παραχωρήσεων και στις ελληνικές διεκδικήσεις εξηγούν την αποτυχία των συνταγματικών προσφορών της δεκαετίας του '40, οι οποίες ήρθαν μάλλον πολύ αργά, όπως συμπεράναν οι πιο συστηματικές μελέτες της περιόδου, υποθέτοντας ότι σε προηγούμενες φάσεις υπήρχαν περιθώρια επιτυχίας και αποδοχής τους από τους Κύπριους. Ακόμα και αν αυτό ίσχυε, στα τέλη της δεκαετίας του '40 οι μόνοι που ίσως να ήταν διατεθειμένοι να συμμετέχουν σε μια συνταγματικά μεταρρύθμιση, η «φιλελεύθερη και μετριοπαθής δεξιά» που αναζητούσαν οι Άγγλοι, αποτελούνταν από ελάχιστους μόνο Κυπρίους.⁴⁶ Είναι χαρακτηριστική η αποτυχία της προσπάθειας σύμπτυξης ενός πολιτικού χώρου, που να αποτελείται από ευρέως αποδεκτές κυπριακές προσωπικότητες, ο οποίος θα ήταν νομιμόφρων προς την αποικιακή διοίκηση, ενώ θα αποσπούσε τους πιο «μετριοπαθείς» αστούς από το ΑΚΕΛ.⁴⁷ Στην δεκαετία του '50 η «κρίση εμπιστοσύνης» ανάμεσα στους Ελληνοκυπρίους και την αγγλική αποικιακή διοίκηση ήταν τόσο απόλυτη, ώστε η σύγκρουση δύσκολα μπορούσε να αποφευχθεί.⁴⁸ Καθώς ήταν σαφές ότι οι Άγγλοι δεν ήταν διατεθειμένοι να παραχωρήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα ή να διαμορφώσουν μια ικανοποιητική για τους Ελληνοκύπριους λύση, στο πλαίσιο της αγγλο-ελληνικής σχέσης, άρχισε σταδιακά να διαμορφώνεται η ιδέα της ένοπλης δράσης για την εκπλήρωση των ελληνικών κυπριακών αιτημάτων της αυτοδιάθεσης και της ένωσης.⁴⁹ Το «κυπριακό πρόβλημα» εντάχθηκε στο πλαίσιο της από-αποικιοποίησης, της κατάστασης που θα ακολουθούσε τη διαφαινόμενη

⁴³ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 12-15, Michael A. Attalides, όπ, σ. 31 και 109-111 και Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord, nationalism, imperialism and the making of the Cyprus problem*, Hurst & Company, London 1999, σ. 136.

⁴⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960, η συνταγματική πτυχή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, ειδικά σ. 43-59 και σ. 149-159.

⁴⁵ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 12, Michael A. Attalides, όπ, σ. 24 και George Horton Kelling, *Countdown to rebellion, British policy in Cyprus, 1939-1955*, Greenwood Press 1990, σ. 12-13.

⁴⁶ Ρολάνδος Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική 1946-1948, Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών 2000 και Yiorghos Leventis, *Cyprus: The Struggle for Self-Determination in the 1940s, Prelude to Deeper Crisis*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2002.

⁴⁷ Για την προσπάθεια αυτή: Πλουτής Σέρβας, «Ένα “σοσιαλιστικό κόμμα” που έμεινε στα χαρτιά», *Αντί*, Τχ. 120, 3.3.1979, σ. 24-27.

⁴⁸ Πιο αναλυτικά για αυτή την «κρίση εμπιστοσύνης» και την πορεία προς την σύγκρουση: Ρόμπερτ Χόλλαντ, όπ, σ. 50-106.

⁴⁹ Ρολάνδος Κατσιαούνης, όπ, Ioannis D. Stefanidis, όπ, Yiorghos Leventis, όπ και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού, Η δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2004.

διάλυση των αποικιακών αυτοκρατοριών, ωστόσο είχε την ιδιαιτερότητα ότι δεν διεκδικούσε την δημιουργία ενός ανεξάρτητου μεταποικιακού κράτους, αλλά παρέμενε ένα ανεπίλυτο τμήμα της ελληνο-τουρκικής σύγκρουσης, ένα παράκαιρο απομεινάρι της εποχής του «Ανατολικού Ζητήματος», που διατάρασσε και πάλι τις - εγκατεστημένες από το 1923- ελληνοτουρκικές ισορροπίες.

Ακόμη και στην δεκαετία του '50, όταν η Αγγλία αποτύγχανε να ελέγξει το ένοπλο κίνημα της ΕΟΚΑ, αρκετοί αποικιακοί αξιωματούχοι υποστήριζαν πως η ένωση ήταν κάτι που αφορούσε λίγους «φανατικούς», ενώ υπήρχε μια «σιωπηρή πλειοψηφία» Κυπρίων η οποία, αν είχε τη σωστή διαπαιδαγώγηση και συνειδητοποιούσε τα πραγματικά της συμφέροντα, θα επιθυμούσε τη συνέχιση της αγγλικής αποικιακής κυριαρχίας.⁵⁰ Ωστόσο, στην πραγματικότητα οι μεταπολεμικές ευκαιρίες για οικονομική ανάπτυξη στην Κύπρο ήρθαν πολύ αργά και δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν επαρκή ερείσματα, ενώ οι οικονομικές δυσχερείες⁵¹ και οι κοινωνικές εντάσεις, σε συνδυασμό με την ιδεολογία της ελληνικότητας -και της τουρκικότητας, αντίστοιχα-, η οποία εξακολουθούσε να κυριαρχεί στην εκπαίδευση,⁵² δεν επέτρεψαν την αποδοχή της νομιμότητας της αποικιακής κυριαρχίας. Υπήρχαν και ορισμένοι αποικιακοί αξιωματούχοι, οι οποίοι επεσήμαιναν την ανάγκη απόκτησης ερεισμάτων στον κυπριακό πληθυσμό, έχοντας επίγνωση της απουσίας της «σιωπηρής πλειοψηφίας», της μαζικής απήχησης του ελληνικού και τουρκικού εθνικού αιτήματος και των δυνατοτήτων ενός αντιαποικιακού αγώνα, με κινδύνους για το αποικιακό καθεστώς, οι οποίοι θα πολλαπλασιάζονταν αν συνδυάζονταν τα εθνικά με τα κοινωνικά αιτήματα.⁵³ Υπήρχαν πάντως μικρές ομάδες Κυπρίων, με ρίζες ήδη στην οθωμανική περίοδο -απόγονοι μιας παλιάς «νεολεβαντίνικης τάξεως», κατά τον Θ. Παπαδόπουλο-,⁵⁴ που συντάχθηκαν σιωπηρά με την αγγλική πολιτική αφομοίωσης, καθώς τα συμφέροντα τους συμβάδιζαν με την ύπαρξη μιας κυπριακής αγοράς, στο πλαίσιο της αποικιακής αυτοκρατορίας, αντί με την «ένωση».⁵⁵ Προς το τέλος της αγγλικής αποικιακής περιόδου ορισμένα επιχειρηματικά και εμπορικά συμφέροντα, αλλά και μια ομάδα της διαμορφούμενης πλέον κυπριακής κυβερνητικής γραφειοκρατίας, αποδέχονταν τις δυνατότητες που παρείχε η δημιουργία ενός -διάδοχου της αγγλικής κυριαρχίας- κυπριακού κράτους για τα δικά τους συμφέροντα. Τα μέτρα «Παθητικής Άμυνας» της ΕΟΚΑ, που περιλάμβαναν το μπουκοτάρισμα των αγγλικών προϊόντων, έθιξαν ορισμένες από αυτές τις ισχυρές ομάδες συμφερόντων, οι οποίες πίεσαν τον Μακάριο να δώσει ένα τέλος στο ένοπλο κίνημα, ενδεχομένως με μια λύση ανεξαρτησίας, η οποία δεν θα έθιγε την

⁵⁰ Σχετικές μαρτυρίες αναφέρονται στο: Ρολάνδος Κατσιαούνης, *όπ.*, σ. 158-165, Ioannis D. Stefanidis, *όπ.*, σ. 142 και 157 και Yiorghos Leventis, *όπ.*, σ. 39 και σ. 121-122.

⁵¹ Βλέπε τις σαφείς αναφορές για την οικονομική κατάσταση στους λόγους του Μακάριου την περίοδο αμέσως πριν από το κίνημα της ΕΟΚΑ, στο: Άντρος Παυλίδης, *Μακάριος: Ιστορικά ντοκουμέντα*, χε, 1980, σ. 145 και σ. 168, αλλά και την επιχειρηματολογία στους: Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, *Σύντομος ιστορία του ενωτικού ζητήματος της Κύπρου*, Έκδοσις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Εν Λευκωσία 1950, σ. 8, Νικ. Κλ. Λανίτης, *Η δούλη Ελλάς του Νότου*, Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήναι 1954, σ. 89-90.

⁵² Rebecca Bryant, «An Education in Honor: Patriotism and Rebellion in Greek Cypriot Schools», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *Cyprus and Its People*, *όπ.* και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*

⁵³ George Horton Kelling, *όπ.*, σ. 14, Ρολάνδος Κατσιαούνης, *όπ.*, σ. 158-165, Ioannis D. Stefanidis, *όπ.*, σ. 142 και 157 και Yiorghos Leventis, *όπ.*, σ. 39 και σ. 121-122.

⁵⁴ Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Τεκμήρια του κυπριακού εθνικισμού επί Αγγλοκρατίας», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, σ. 108.

⁵⁵ Νίκος Ψυρούκης, *Κύπρος, από την αυτοδιάθεση στην κατοχή, άρθρα, μελέτηματα και συνεντεύξεις*, Εκδόσεις Αιγαίον-Κουκίδα, Λευκωσία 2005, σ. 110 και σ. 114-115.

προνομιακή τους σχέση με την αγγλική αγορά.⁵⁶ Εφοπλιστές με μεγάλη επιρροή στο ελληνικό κράτος θεωρούσαν επίσης ότι η δημιουργία μιας «δεύτερης μικρής Ελλάδας», χωρίς τις δεσμεύσεις της δυτικής συμμαχίας, κοντά στις χώρες της Μέσης Ανατολής, θα μπορούσε να αποτελέσει μια μεγάλη ευκαιρία για τα δικά τους συμφέροντα, κάτι που τους οδήγησε στην εντατικοποίηση των πιέσεων προς τον Μακάριο.⁵⁷ Οι πιέσεις αυτές συνέτειναν στην αποδοχή της λύσης της ανεξαρτησίας, έστω και ως τακτικού ελιγμού, από τον Μακάριο,⁵⁸ ενώ οι εφοπλιστές χαιρέτιζαν την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και τη δημιουργία μιας «δεύτερης ενδόξου Ελλάδος».⁵⁹

2. Η ανεπιθύμητη ανεξαρτησία

Η ένοπλη σύγκρουση στα τέλη της δεκαετίας του '50 ανάμεσα στον ελληνικό και τον τουρκικό εθνικισμό στην Κύπρο, εφόσον δεν οδήγησε στην ολοκληρωτική επικράτηση ενός εκ των αντιπάλων, είχε ως αποτέλεσμα την αποδοχή ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους. Η ύπαρξη ενός κυπριακού κράτους θα μπορούσε, υπό προϋποθέσεις, να θέσει τέλος στο «κυπριακό πρόβλημα», με τη διαμόρφωση ενός κυπριακού κράτους με μια κυπριακή εθνική ιδεολογία, ωστόσο τόσο οι Έλληνες όσο και οι Τούρκοι της Κύπρου έβλεπαν την Κυπριακή Δημοκρατία ως ένα μεταβατικό στάδιο προς την εκπλήρωση των ελληνικών και τουρκικών εθνικών στόχων: της ένωσης, για την ελληνική κυπριακή πλευρά, της γεωγραφικής διαίρεσης της Κύπρου, για την τουρκική κυπριακή πλευρά. Δεκάδες αποικίες απέκτησαν την ανεξαρτησία τους στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 και, μέσα από τον αντιαποικιακό αγώνα, αλλά και μέσα από τη συγκρότηση του ανεξάρτητου κράτους και των θεσμών του, επιχειρήθηκε η δημιουργία μιας εθνικής ιδεολογίας, που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρχε προηγουμένως, ή αφορούσε ορισμένες μόνο μερίδες του πληθυσμού. Το ζήτημα της δημιουργίας μιας ομοιογενούς ιδεολογίας, που να μπορεί να συνέχει όλους τους πολίτες ενός νέου κράτους και να το νομιμοποιεί στη συνείδησή τους, δεν υπήρξε συνεπώς μόνο κυπριακό, ούτε η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν η μόνη ανεπιθύμητη κατ' αρχήν, το μόνο μεταποικιακό κράτος που, σύμφωνα με την έκφραση του Μαρκίδη, «υποχρεώθηκε» να γίνει ανεξάρτητο.⁶⁰ ο Ξύδης, προσπαθώντας να ερμηνεύσει, ήδη λίγο πριν από το 1974, την «ανεπιθύμητη» Κυπριακή Δημοκρατία, ανέφερε αρκετές περιπτώσεις κρατών σε πολύ διαφορετικές ιστορικές και γεωγραφικές περιπτώσεις, όπου το αίτημα του αντιαποικιακού αγώνα δεν υπήρξε η ανεξαρτησία, αλλά η ένωση μιας αποικίας ή ενός τμήματος της με ένα άλλο κράτος, το οποίο συχνά υποστήριζε έμπρακτα το αντιαποικιακό ή αποσχιστικό, εντέλει, κίνημα. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις που ανέφερε ο Ξύδης, κατέστη δυνατό να συγκροτηθεί τελικά μια αποδεκτή κρατική ιδεολογία.⁶¹

⁵⁶ Για τις αντιδράσεις αυτές των συγκεκριμένων ομάδων εμπόρων: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 118 και Στέφανος Κωνσταντινίδης, *όπ.*, σ. 65-70.

⁵⁷ Νίκος Ψυρούκης, *όπ.*, σ. 400-403 και Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Μακαριώτατε, δέχεσθε ή όχι;*, *Πλήρη πρακτικά και παρασκήνια της υπογραφής των συμφωνιών της Ζυρίχης στο Λονδίνο*, Λευκωσία 1978.

⁵⁸ Για την στροφή του Μακαρίου: Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *όπ.*, σ. 26. Για μια φιλολογία των αντιπάλων του Μακαρίου, που ανίχνευε μια ανεξαρτησιακή στροφή του ήδη νωρίτερα στη δεκαετία του '50: Τάκης Χ. Ευδόκας, *''Εγώ είμαι η Κύπρος''*. *Η πρώτη περίοδος της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Εκδόσεις Ταμασός 1990, σ. 130-137.

⁵⁹ Νίκος Ψυρούκης, *όπ.*, σ. 402.

⁶⁰ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 25.

⁶¹ Stephen Xydis, *όπ.*, σ. 17-38.

Στην περίπτωση της Κύπρου, μόνο ένα πρόσωπο με το κύρος και την επιρροή του Μακάριου θα μπορούσε να υπογράψει τον συμβιβασμό της ανεξαρτησίας και να πείσει τους Ελληνοκυπρίους να τον αποδεχθούν ή να τον ανεχθούν, έστω προσωρινά· ακόμα και αυτός, πάντως, χρειάστηκε να ζητήσει την ανάληψη ευθύνης από την ελληνική κυβέρνηση, αλλά και την συγκατάθεση του Γρίβα.⁶² Η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν, σύμφωνα με την έκφραση του Ξύδη, μια «ανεπιθύμητη δημοκρατία»,⁶³ αποτυγχάνοντας να διαμορφώσει μια κοινή «κυπριακότητα», παρά τις πανηγυρικές εξαγγελίες του Μακάριου για μια «χρυσή γέφυρα», η οποία θα ένωνε «την Ανατολή με τη Δύση» στην εξωτερική πολιτική, αλλά και τους Έλληνες με τους Τούρκους.⁶⁴ Ο Γλαύκος Κληρίδης έγραφε σαρκαστικά ότι η Κυπριακή Δημοκρατία είχε την καλύτερη σημαία στον κόσμο, αφού κανένας δεν ήθελε να πολεμήσει και να θυσιαστεί γι' αυτήν.⁶⁵ Σύμφωνα με το σύνταγμα της Ζυρίχης, η κυπριακή σημαία σχεδιάστηκε με ουδέτερα χρώματα και ένα σχέδιο που δεν θύμιζε κάποιο ελληνικό ή τουρκικό σύμβολο, ενώ δεν δημιουργήθηκε καν ένας κυπριακός εθνικός ύμνος, αφού «προσωρινά» ακουγόταν ο ελληνικός, παρά τις τουρκικές κυπριακές αντιρρήσεις, που κράτησαν μέχρι το 1963 -όσο δηλαδή η τουρκική κυπριακή ηγεσία αναγνώριζε την Κυπριακή Δημοκρατία. Οι Κύπριοι ταυτίζονταν με τα σύμβολα άλλων κρατών, του ελληνικού και του τουρκικού, ο κόσμος «γιόρταζε» την επέτειο της κυπριακής ανεξαρτησίας με ελληνικές ή τουρκικές σημαίες, ενώ υποδεχόταν ενθουσιωδώς τους αμνηστευόμενους αντάρτες της ΕΟΚΑ ή τα αποσπάσματα του ελληνικού και του τουρκικού στρατού, που εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο με βάση τις συνθήκες της Ζυρίχης και του Λονδίνου.⁶⁶ Αντίθετα με άλλα κράτη, που απέκτησαν την ανεξαρτησία τους την ίδια περίοδο, μηχανισμοί όπως η ραδιοφωνία, ο στρατός ή οι κομματικές οργανώσεις, αντί να προωθήσουν τη διαμόρφωση μιας εθνο-κρατικής ταυτότητας, τέθηκαν, όπως επισήμαιναν με κριτική διάθεση κυπροκεντρικοί συγγραφείς, στην υπηρεσία του ελληνικού -ή του τουρκικού- εθνικισμού.⁶⁷ Οι εθνικοί διαχωρισμοί κατοχυρώθηκαν συνταγματικά ακόμη και στην παιδεία, με τη δημιουργία δύο ξεχωριστών εκπαιδευτικών συστημάτων, ενός ελληνικού και ενός τουρκικού, γεγονός που περιόριζε τις δυνατότητες συγκρότησης μιας ενιαίας κυπριακής συνείδησης.⁶⁸ Ούτε μέσα από τους πολιτικούς θεσμούς επιζητήθηκε μια κυπριακή συνεκτική ιδεολογία· οι μαρτυρίες πολιτικών με σημαντικές θέσεις την περίοδο εκείνη αναφέρονται σε μια βουλή διαιρεμένη και στην πράξη -εκτός από

⁶² Βλέπε τις εύστοχες επισημάνσεις του Γλαύκου Κληρίδη σε αυτό το θέμα, στο: Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεση μου*, Τ. Α', Εκδόσεις Αλήθεια, Λευκωσία 1988, σ. 24.

⁶³ Stephen Xydis, *όπ.*

⁶⁴ Από τον περίφημο λόγο του Μακάριου τον Μάρτιο του 1959: Άντρος Παυλίδης, *Μακάριος, όπ.*, σ. 264.

⁶⁵ Γλαύκος Κληρίδης, «Οι μέρες πριν από την ανακήρυξη», στο: *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία, Λίγο πριν την ανεξαρτησία και μέχρι το 1984*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993, σ. 8 και Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεση μου*, Τ. Α', *όπ.*, σ. 19.

⁶⁶ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Ατίλαν (τόμος Α')*, η *ταραγμένη Δημοκρατία και η σύγκρουσις με τους Τούρκους (1959-1964)*, Εκδ. Κ. Επιφανίου χχ, σ. 158-164, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 50-51 και Diana Weston Markides, *Cyprus 1957-1963, From Colonial Conflict to Constitutional Crisis, The Key Role of The Municipal Issue*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs 2001, σ. 43 και σ. 71-72.

⁶⁷ Μιχάλης Ατταλίδης, «Κράτος και έθνος», στο: *Εντός των Τειχών*, Τχ. 9, Μάρτης 1986, σ. 23 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 47. Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι μια αντίστοιχη επισήμανση είχε κάνει, επισημαίνοντας τις ανησυχίες του, ήδη το 1963 ο Νίκος Λανίτης: Nicos Lanitis, *όπ.*

⁶⁸ Richard A. Patrick, *Political Geography and the Cyprus Conflict: 1963-1971*, Department of Geography Publication Series, University of Waterloo 1989, σ. 13.

θεσμικά- ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους βουλευτές, ή για ένα υπουργικό συμβούλιο, από το οποίο απουσίαζαν σχεδόν ολοκληρωτικά οι επαφές και το κλίμα συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη των δύο κοινοτήτων.⁶⁹ Τα κοινοτικά συμφέροντα προτάσσονταν αυτών του ενιαίου κράτους, το οποίο αποτελούσε απλά ένα χώρο διαπραγμάτευσης για την προσκόμιση περισσότερων οφελών από τις δύο ανταγωνιστικές κοινότητες.⁷⁰ Παρόλαυτα, ο αντικομμουνισμός των Τουρκοκύπριων και της πλειοψηφίας των Ελληνοκύπριων βουλευτών προκαλούσε συγκλίσεις σε θέματα, που δεν έθιγαν τις διακοινοτικές συνεργασίες. Ο Αιμιλιανίδης, εξετάζοντας την κρίσιμη περίοδο της κοινοβουλευτικής συνύπαρξης, μέχρι το 1963, επισημαίνει το παράδοξο του ΑΚΕΛ, που ενεργούσε σαν μια «συμπολιτευόμενη αντιπολίτευση», ενώ η -σε μεγάλο βαθμό συμπαγής- τουρκική κυπριακή βουλευτική ομάδα ενεργούσε συχνά σαν μια «αντιπολιτευόμενη συμπολίτευση».⁷¹

Ο Μακάριος φέρεται ότι είχε πει, λίγο μετά από το 1974, ότι τα διαιρετικά στοιχεία των συμφωνιών του 1959 συνιστούσαν την βασική αιτία του «κυπριακού προβλήματος».⁷² Ωστόσο, υπήρχαν ορισμένοι Κύπριοι που πίστεψαν στη δυνατότητα επιβίωσης του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους, χωρίς να αναζητούν ευθύνες στα διαιρετικά στοιχεία του συντάγματος, αλλά επισημαίνοντας την σημασία της πολιτικής βούλησης. Ο Ν. Π. Λανίτης, μεγαλέμπορος, υποστήριζε, σε μια σειρά κειμένων του, που δημοσιεύτηκαν σε μια αγγλόφωνη εφημερίδα της Κύπρου, τον Μάρτιο του 1963, πριν ακόμα από την κατάρρευση του δικοινοτικού κράτους, με τις διακοινοτικές συγκρούσεις του Δεκεμβρίου, ότι η ελληνική πλευρά θα έπρεπε να προσεγγίσει διαφορετικά τους Τούρκους της Κύπρου, δίνοντας προτεραιότητα στην οικονομική τους ανάπτυξη και επιδιώκοντας την ειρηνική συνύπαρξη και την πολιτική σταθερότητα. Ο Λανίτης επεσήμανε διάφορα πλεονεκτήματα που θα μπορούσε να έχει η κυπριακή ανεξαρτησία, ακόμα και για τους Τούρκους κατοίκους της. Αυτά αφορούσαν κυρίως το οικονομικό επίπεδο, αφού ο αρθρογράφος εκτιμούσε ότι η ενσωμάτωση των Τούρκων της Κύπρου στην Τουρκία, ή η δημιουργία ενός μικρού, ανεξάρτητου, τουρκοκυπριακού κράτους, θα παρείχε περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες σε αυτούς. Για τον Λανίτη, η ύπαρξη δύο κοινοτήτων στην Κύπρο ήταν ευλογία και όχι κατάρα, αφού καθιστούσε πιο υπεύθυνη την κυβέρνηση της Κύπρου και περιόριζε τους κινδύνους μιας δικτατορικής μορφής διακυβέρνησης. Ο Λανίτης θεωρούσε πως η ύπαρξη μιας κυπριακής πολιτικής συνείδησης θα απομάκρυνε τους Τούρκους Κύπριους από τις αποσχιστικές τους τάσεις και τον κίνδυνο μιας βίαιης σύγκρουσης, πιστεύοντας ότι ήταν ευθύνη της ελληνικής πλειοψηφίας να σεβαστεί το κράτος της Ζυρίχης, να αποκηρύξει τις ενωτικές ρητορείες και να αντιμετωπίσει τους Τούρκους της Κύπρου σαν συμπατριώτες της, αν ήθελε να διατηρήσει την «ηγετική» της θέση στην Κύπρο - κάτι που αποτελούσε άλλωστε το ζητούμενο.⁷³

Ο Λανίτης φέρεται να έλεγε σε βρετανικούς κύκλους, μετά από τη διακοινοτική κρίση του 1963-1964, ότι αν δεν γινόταν μια στροφή προς μια ενδοκυπριακή λύση, υπήρχε κίνδυνος για έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο· για αυτόν και κάποιους άλλους

⁶⁹ Θέση όπου συνέκλιναν τόσο ο Γλαύκος Κληρίδης, όσο και ο Τάσος Παπαδόπουλος. Βλέπε: *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία*, όπ., σ. 3-40.

⁷⁰ Όπως φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά στην μελέτη της Markides: Diana Weston Markides, όπ.

⁷¹ Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, *Κοινοβουλευτική συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου.

⁷² Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν (τόμος Α')*, όπ., σ. 48-49.

⁷³ Nicos Lanitis, όπ.

«μετριοπαθείς», σύμφωνα με τις αγγλικές εκτιμήσεις, επιχειρηματίες, μια πιο πραγματιστική λύση θα ήταν η διεξαγωγή, μετά από πέντε χρόνια, ενός δημοψηφίσματος, στο οποίο εκτιμούσε ότι η πλειοψηφία των Κυπρίων θα απέρριπτε την ένωση, ενώ οι περισσότεροι Τούρκοι θα μπορούσαν να αποχωρήσουν από την Κύπρο, με τη χρηματική βοήθεια των «δυτικών» φίλων.⁷⁴ Οι ιδέες του Λανίτη είναι αμφίβολο αν είχαν αντίκτυπο στην ελληνική κυπριακή πολιτική και, τουλάχιστον μέχρι το 1968, καμιά διαπραγμάτευση για το «κυπριακό πρόβλημα» δεν αφορούσε το κυπριακό κράτος, ως τελικό στόχο, αλλά μόνο τον τρόπο επίτευξης και τη μορφή της ένωσης.⁷⁵ Η κατανομή των οικονομικών πόρων, οι ποσοστώσεις στις κυβερνητικές θέσεις που προνοούσε το σύνταγμα για τους Τουρκοκύπριους και ζητήματα, τόσο τοπικής διοίκησης, όσο και εξωτερικής πολιτικής, σε συνδυασμό με την ιδεολογία του «ανολοκλήρωτου αγώνα» και την ένοπλη προετοιμασία, συνέτειναν στην κατάρρευση της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁷⁶ Τον Δεκέμβριο του 1963 ξέσπασε, μετά από μια προσπάθεια τροποποίησης 13 σημείων του συντάγματος από τον Μακάριο, η διακοινοτική σύγκρουση που οδήγησε στην αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την κυπριακή κυβέρνηση. Το μεγαλύτερο μέρος του τουρκικού πληθυσμού του νησιού αποτραβήχτηκε σε σκορπισμένους σε διάφορα σημεία θύλακες, ενώ η Κυπριακή Δημοκρατία παρέμεινε κάτω από τον ελληνικό κυπριακό έλεγχο. Τόσο οι προσπάθειες για την επίτευξη μιας μορφής ένωσης, με ανταλλάγματα προς την τουρκική πλευρά,⁷⁷ όσο και οι συνομιλίες για τη διευθέτηση στο πλαίσιο ενός κυπριακού κράτους,⁷⁸ δεν οδήγησαν σε ένα αμοιβαία αποδεκτό αποτέλεσμα, θέτοντας έτσι προϋποθέσεις για μια διαιρετική πραγματικότητα, η οποία παγιωνόταν με την πάροδο του χρόνου.

Η αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τις θέσεις που κατείχαν στο κυπριακό κράτος -με βάση τις ποσοστώσεις, που προέβλεπε η συνταγματική ρύθμιση της Ζυρίχης- και η σχετική ισορροπία δυνάμεων που επιτεύχθηκε, μετά από τις συγκρούσεις του Αυγούστου του 1964, οδήγησαν στην πραγματικότητα ενός ελληνικού στην ουσία κυπριακού κράτους, χωρίς τουρκικές παρεμβάσεις στη διακυβέρνηση, τη διαχείριση των πόρων ή άλλα μειονοτικά προνόμια, με τον «εχθρό» να μην βρίσκεται σε ένα ορατό πεδίο για τον πιο «καθημερινό» Έλληνα. Η διαπραγμάτευση για την ένωση την περίοδο εκείνη έδειχνε ξεκάθαρα ότι αυτή δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί γίνει αποδεκτή από την Τουρκία ή τους Τούρκους της Κύπρου χωρίς ανταλλάγματα, τα όρια των οποίων ήταν διαπραγματεύσιμα, ενώ η λύση της ένωσης αντιμετωπιζόταν μάλλον θετικά από τους Αμερικάνους, που φοβούνταν την αδέσμευτη πολιτική του Μακαρίου, αλλά και τις δυνατότητες όξυνσης μιας επιζήμιας για την «δυτική συμμαχία» ελληνοτουρκικής κρίσης με αφορμή την Κύπρο.⁷⁹ Η διαμόρφωση μιας αποδεκτής για τους Έλληνες Κύπριους κατάστασης και η πάροδος του χρόνου καθιστούσε το κυπριακό κράτος όλο και λιγότερο ενοχλητικό, ενώ αναμενόταν πλέον η -θεωρούμενη ως ζήτημα χρόνου- συνθηκολόγηση των εξαντλημένων στους θύλακες Τούρκων και η επιστροφή τους -με τους ελληνικούς κυπριακούς όρους- στο

⁷⁴ Αργυρού Φανούλα, *Top Secret, Η βρετανική κηδεμόνευση του κυπριακού ... Πώς φθάσαμε στο σχέδιο "Ανάν" ...*, Εκδόσεις Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 108-109.

⁷⁵ Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000.

⁷⁶ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 50-56.

⁷⁷ Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία, όπ.*

⁷⁸ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 100-103.

⁷⁹ Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία, όπ.*

κυπριακό κράτος.⁸⁰ Υποστηρίχθηκε ότι η ελληνική κυπριακή εμμονή της περιόδου μετά από το 1963 στην «ατόφια ένωση» δεν αντανakλούσε μόνο ένα φόβο για το ενδεχόμενο οριστικής απώλειας τμημάτων της Κύπρου, που θα ενσωματώνονταν στην Τουρκία, αλλά και μια υπόρρητη άρνηση της ένωσης.⁸¹ Οι ειδικές προνομιακές σχέσεις με την Μεγάλη Βρετανία, τουλάχιστον μέχρι την είσοδο της τελευταίας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, διαμόρφωναν προϋποθέσεις για την αποδοχή του κυπριακού κράτους ως κάτι περισσότερο από ένα βήμα προς την ένωση,⁸² ενώ η ολοένα κλιμακούμενη οικονομική ευημερία της δεκαετίας του '60 υπέσκαπτε τη διάθεση του αγώνα για την ένωση, καθιστούσε πιο ανεκτό το κυπριακό κράτος και πιο μεγάλο το πιθανό κόστος της ένωσης.⁸³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και στην περίοδο 1963-1967, όταν το ενδεχόμενο μιας μορφής ένωσης φαινόταν ένα άμεσα εφαρμόσιμο σενάριο, ένα από τα θέματα που συζητιούνταν ήταν η εφαρμογή ενός ειδικού δασμολογικού καθεστώτος, αντίστοιχου με αυτό της προσφάτως ενσωματωθείσας Δωδεκανήσου, στην περίπτωση που επιτυγχανόταν η ένωση, ώστε να μη θιχτούν οι ειδικές προνομιακές σχέσεις και ορισμένα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα.⁸⁴

Ενδεικτικοί είναι οι προβληματισμοί του Θεόδωρου Παπαδόπουλου, εθνολόγου και διευθυντή του κρατικού Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, λίγο μετά από την κρίση του 1964. Ο Παπαδόπουλος, γράφοντας στη «Φιλολογική Κύπρος», κατεξοχήν εκφραστή της επίσημης ελληνικής κυπριακής ιδεολογίας, έκανε λόγο για μια «κρίση της κυπριακής συνείδησης», επισημαίνοντας την αντίφαση ανάμεσα στην ελληνική πνευματική και πολιτισμική παράδοση του «Κυπριακού Ελληνισμού» και στο διαχωρισμό των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών θεσμών της ανεξάρτητης Κύπρου από αυτούς του ελληνικού κράτους. Η οικονομική πρόοδος και ευημερία θα μπορούσε να επιτείνει τη διαφοροποίηση του «Κυπριακού Ελληνισμού» από το ελληνικό κράτος, αν και ο Παπαδόπουλος διέβλεπε ότι ο περιορισμένος χώρος δεν θα επέτρεπε στην Κύπρο να συνεχίσει να υπερέχει, στερώντας την μακροπρόθεσμα από μια δυναμική περαιτέρω ανάπτυξης, την οποία εκτιμούσε ότι είχε το ελληνικό κράτος. Ο Παπαδόπουλος θεωρούσε ότι ο πλήρης διαχωρισμός της ελληνικής και της κυπριακής πορείας και η δημιουργία μιας κυπριακής εθνικής συνείδησης ήταν αδύνατος, αφού δεν υπήρχε επαρκής ποσοτική δύναμη για την δημιουργία ενός υπόβαθρου αυτόνομης κυπριακής εθνικής οντότητας και η Κύπρος θεωρούνταν πολύ μικρή για να αποτελέσει μια τέτοια οντότητα στον 20^ο αιώνα· επιπλέον, η καλλιέργεια άλλων αξιών, οι οποίες θα αντικαθιστούσαν τις ελληνικές, εκτός από ασύμφορη, θα προσέκρουε σε ψυχικές αντιδράσεις του ελληνικού κυπριακού λαού. Μια δεύτερη λύση, η πλήρης συνταύτιση των τυχών της Ελλάδας και της Κύπρου μέσα από την ένωση, θεωρούνταν εξίσου δύσκολο να επιτευχθεί, καθώς πέραν των εξωτερικών δυσχερειών και πιθανών αντιδράσεων επισημαίνονταν ανησυχίες από συμφέροντα στην ίδια την Κύπρο, αναφορικά με το ενδεχόμενο της οικονομικής απορρόφησής τους από το ραγδαία αναπτυσσόμενο ελληνικό κεφάλαιο και της απώλειας των προνομιακών σχέσεων με την Βρετανική Κοινοπολιτεία. Ο

⁸⁰ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 69, *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα των ελληνοκυπρίων επαναστατών*, Εργατική Δημοκρατία 1989, σ. 170-188, Richard A. Patrick, *όπ.* και Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία, όπ.*

⁸¹ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 19-21 και 121 και Τάκης Χ. Ευδόκας, *Εγώ είμαι, όπ.*, σ. 158-161.

⁸² Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 75-77 και Στέφανος Κωνσταντινίδης, *όπ.*, σ. 71-76.

⁸³ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 72-82.

⁸⁴ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 77, Πέτρος Ευαγγ. Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος, τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964 – 15 Ιουλ. 1965)*, Εκδόσεις Μπεργάδη 1982, σ. 196, Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου, Τ. Β'*, Εκδόσεις Αλήθεια 1989, σ. 474.

Παπαδόπουλος επεσήμανε ακόμη την ψυχολογική δυσχέρεια της προσαρμογής της κυπριακής νοοτροπίας σε αυτή του «μητροπολιτικού ελληνισμού», παρόλο που δεν θεωρούσε αυτή τη δυσχέρεια ανυπέρβλητη. Μια τρίτη λύση που επεσήμανε ο Παπαδόπουλος ήταν ο συμβιβασμός, που ήδη υπήρχε στην πράξη, της πολιτικής ανεξαρτησία με μια ταυτόχρονη καλλιέργεια της ελληνικής πολιτιστικής παράδοσης, λύση που παρέκαμπε, χωρίς να αναιρεί, τις δυσχέρειες των άλλων δύο λύσεων. Το μειονέκτημα που επεσήμανε ο Παπαδόπουλος σε αυτή την εκδοχή ήταν ότι δεν ήρε τις ενυπάρχουσες αντιθέσεις, αλλά μάλλον τις διαιώνιζε και τις διόγκωνε, αναβάλλοντας απλά την κάθαρση αυτού που περιέγραφε ως «κρίση της κυπριακής συνείδησης». Ωστόσο ο Παπαδόπουλος δεχόταν ότι στην τότε συγκυρία αυτή ήταν η πιο αποδεκτή επιλογή και, όπως σημείωνε καταληκτικά, σε μια εποχή που επιχειρούνταν η υπέρβαση των αντιθέσεων ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατία και τον κομμουνισμό, η εγκατάλειψη της προσπάθειας για την άρση της κρίσης της «κυπριακής συνείδησης» -μέσα από τον «συμβιβασμό» του κυπριακού κράτους- θα συνιστούσε «πνευματική πτώχεια» έναντι της ελληνικής πνευματικής παράδοσης.⁸⁵

Όταν μια στρατιωτική δικτατορία ανέλαβε την εξουσία στην Ελλάδα, το 1967, η απόσταση των ελληνικής κοινότητας της Κύπρου από το ελληνικό κράτος έγινε ακόμα πιο μεγάλη,⁸⁶ παρόλο που η ένωση παρέμενε ο επίσημα διατυπωμένος στόχος.⁸⁷ Με το πέρασμα στο 1968, ο Μακάριος διατύπωνε όμως μια στροφή προς το κυπριακό κράτος, αφού η ένωση παρέμενε μεν το «επιθυμητό», αλλά αναζητούνταν το «εφικτό», που άμεσα θεωρούνταν μόνο η διατήρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας.⁸⁸ Ο Μακάριος νομιμοποίησε τη στροφή προς το «εφικτό» με την προκήρυξη εκλογών -για πρώτη φορά από το 1959- και την εξασφάλιση ενός ποσοστού 95,5% στις εκλογές-παρωδία του 1968,⁸⁹ ενώ το κυπριακό κράτος γινόταν αποδεκτό από ολοένα και μεγαλύτερες ομάδες πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων.⁹⁰ Η εικόνα που διαμορφωνόταν στην Κύπρο για το ελληνικό κράτος στη δεκαετία του '60 ήταν όλο και λιγότερο ελκυστική για τους Ελληνοκύπριους, ειδικά σε σύγκριση με τα οικονομικά επιτεύγματα στην Κύπρο,⁹¹ χωρίς οι οικονομικές διαφοροποιήσεις να αποτελούν την μοναδική αιτία, που καθιστούσε λιγότερο ελκυστική την «ένωση». Ο Γκέλνερ επεσήμανε το φαινομενικό παράδοξο της αποδοχής της ύπαρξης, μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, που θα μπορούσε δυνητικά να αποτελέσει ένα έθνος, περισσότερων του ενός κρατών, εξηγώντας το με τον αριθμό αξιωμάτων και κρατικών θέσεων, η πρόσβαση στα οποία αυξανόταν, ανάλογα με τον αριθμό των κρατών που υπήρχαν.⁹² ορισμένοι

⁸⁵ Θ. Παπαδόπουλος, *Η κρίση*, όπ, σ. 204-209.

⁸⁶ Για τις σχέσεις μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδας και Κύπρου στην περίοδο αυτή: Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχη εις τον Αττίλαν*, Τ. Γ', Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2000, Μακάριος Δρουσιώτης, *Από το εθνικό μέτωπο στην ΕΟΚΑ Β'*, Λευκωσία 1994 και Σωτήρης Ριζάς, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία*, όπ.

⁸⁷ Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα, 1967-1974*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001.

⁸⁸ Για την επιχειρηματολογία της στροφής προς το «εφικτό»: Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχη εις τον Αττίλαν*, Τ. Γ', όπ, σ. 209-211 και Άντρος Παυλίδης, *Μακάριος*, όπ, σ. 334.

⁸⁹ Για τις παρατυπίες και τα έκτροπα των εκλογών του 1968, αλλά και γενικά τα δημοκρατικά ελλείμματα της πρώτης περιόδου της Κυπριακής Δημοκρατίας, βλέπε την μαρτυρία του αντιπάλου του Μακαρίου στις εκλογές του 1968, Τάκης Ευδόκας, στο: Τάκης Χ. Ευδόκας, *Εγώ είμαι*, όπ, σ. 11-103.

⁹⁰ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ, σ. 126 και 131 και Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 76-80.

⁹¹ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 78-80.

⁹² Ernest Gellner, όπ, σ. 236-237.

διανοούμενοι, ενάντιοι στη λύση της Ζυρίχης, είχαν εκφράσει από νωρίς τους φόβους τους για το ενδεχόμενο δημιουργίας μιας κυπριακής κρατικής γραφειοκρατίας και ενός πλέγματος συμφερόντων γύρω από το κυπριακό κράτος που, με την πάροδο του χρόνου, θα ταύτιζε τα συμφέροντά του με την κυπριακή ανεξαρτησία.⁹³ Σε αρκετές περιπτώσεις, ειδικά όσο οξυνόταν η σύγκρουση της ενωτικής αντιπολίτευσης με τον Μακάριο, ορισμένοι συνεργάτες του Μακαρίου κατηγορούνταν για την προβολή ανθενωτικών θέσεων.⁹⁴ Ο Μακάριος επαναλάμβανε τακτικά ότι ο «κυπριακός ελληνισμός» δεν θα μπορούσε να έχει κανένα άλλο στόχο, παρά μόνο την ένωση, ακόμα και αν ο τρόπος και ο χρόνος επίτευξης του στόχου αυτού ήταν συζητήσιμος, θέση που υποστηριζόταν από το σύνολο των πολιτικών σχημάτων της ελληνικής κυπριακής κοινότητας της περιόδου πριν από το 1974.⁹⁵

Οι εσωτερικοί αντίπαλοι του Μακαρίου είχαν χάσει κάθε ανοχή προς αυτόν στα τέλη της δεκαετίας του '60, ταυτίζοντας τα παράπονα που είχαν από τα ελλείμματα δημοκρατίας της διακυβέρνησης του Μακαρίου και τον δικό τους αποκλεισμό από την εξουσία με την άρνηση της ένωσης από τον «επίορκο».⁹⁶ Ήταν αδύνατο να ικανοποιηθούν όλα τα αιτήματα των βετεράνων του ένοπλου αγώνα εναντίον των Άγγλων σε ισάριθμες θέσεις και αξιώματα, έστω και αν η αποχώρηση των μελών της τουρκικής κοινότητας από την κυπριακή κυβέρνηση, στο τέλος του 1963, είχε συντελέσει στην άμβλυνση των παραπόνων, με την «προσωρινή» -σε μια «προσωρινότητα» που διαρκεί μέχρι σήμερα- πλήρωση των θέσεων τους από μέλη της ελληνικής κοινότητας. Η στροφή στο «εφικτό» διέρρηξε την ήδη ευάλωτη ενότητα των Ελλήνων της Κύπρου, ενώ οι ισχυροί μηχανισμοί επιβολής του Μακαρίου στην εξουσία καθιστούσαν τη σύσταση μιας νομιμόφρονος αντιπολίτευσης ένα δύσκολο εγχείρημα.⁹⁷ Η αντιπαράθεση μεταφέρθηκε στο πεδίο της ενδοκοινοτικής βίας, με τους μεν μακαριακούς να υπερασπίζονται την πολιτική του «εφικτού», προβλέποντας κινδύνους για την εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου από τη δράση των αντιμακαριακών, και τους τελευταίους να θεωρούν το «εφικτό» ως άρνηση της ένωσης και να διαβλέπουν κινδύνους, σύμφωνα με το ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής, να περιέλθει η ανεξάρτητη Κύπρος στον έλεγχο αυτών που θεωρούνταν κομμουνιστές ή «συνοδοιπόροι» τους.⁹⁸ Ορισμένοι επιχειρηματίες φοβούνταν ότι η σύνδεση της Κύπρου με το Κίνημα των Αδεσμεύτων, η προσπάθεια του Μακαρίου να εκμεταλλευθεί τις διαφορές των δύο αντίπαλων μπλοκ του Ψυχρού Πολέμου ή η δύναμη του ΑΚΕΛ, ως κόμματος μάλιστα που συμμετείχε στον μακαριακό συνασπισμό εξουσίας, θα μπορούσε να απειλήσει το κοινωνικό καθεστώς, ενώ έκριναν ότι η ένωση με την Ελλάδα θα διασφάλιζε τα συμφέροντα τους με

⁹³ Αχιλλέας Κ. Αμιλιανίδης, *Απόπειραι αφελληνισμού, όπ*, σ. 21. Σχετικοί φόβοι αναφέρονται ακόμα στους: Zenon Stavrinides, *όπ*, σ. 66-67, Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall, όπ*, σ. 97-103 και Στέφανος Κωνσταντινίδης, *όπ*, σ. 46.

⁹⁴ Τάκης Χ. Ευδόκας, *Διαπιστώσεις – αφύπνιση, χε* 1967, σ. 13-14, Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος, *Η αλήθεια διά τον Μακάριον, χε* 1974, σ. 25 και Τάκης Χ. Ευδόκας, *Εγώ είμαι, όπ*, σ. 175-178.

⁹⁵ Για την σταθερή φραστική υποστήριξη της ένωσης, παρά τις διακυμάνσεις ως προς τον τρόπο και το χρόνο επίτευξης της: Αντρος Παυλίδης, *Μακάριος, όπ*, σ. 297-485 και Michael A. Attalides, *όπ*, σ. 104-137.

⁹⁶ Χαρακτηρισμός που αποδόθηκε εκείνη την περίοδο στον Μακάριο από τους αντιπάλους του, υπονοώντας ότι είχε καταπατήσει τον όρκο που ο ίδιος είχε δώσει δημόσια, στην εκκλησία της Φανερωμένης, λίγο πριν από την έναρξη του κινήματος της ΕΟΚΑ, για την ένωση ως αποκλειστική δυνατότητα και τελικό στόχο. Για την ομιλία-«όρκο»: Αντρος Παυλίδης, *Μακάριος, όπ*, σ. 55-58.

⁹⁷ Μια ενδιαφέρουσα ανάλυση του τρόπου, με τον οποίο δομήθηκε η εξουσία του Μακαρίου, στο: Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall, όπ*, σ. 35-75.

⁹⁸ Για την βίαιη σύγκρουση των αρχών της δεκαετίας του '70 και την επιχειρηματολογία των αντιπάλων: Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall, όπ*, σ. 76-121.

λιγότερους κινδύνους.⁹⁹ Από τους αντιπάλους του Μακαρίου υποστηριζόταν ότι όσο το «κυπριακό πρόβλημα» παρέμενε ανοιχτό, διατηρούνταν φόβοι και ανασφάλειες για την δυνατότητα οποιασδήποτε μακροπρόθεσμης επένδυσης στην Κύπρο, αφού μια κρίση θα μπορούσε κάθε στιγμή να εξελιχθεί σε σύρραξη και να απειλήσει την ασφάλεια και σταθερότητα της επένδυσης, ενώ η ένταξη στο ελληνικό κράτος θα διέυρνε τις δυνατότητες επενδύσεων σε μια μεγαλύτερη αγορά.¹⁰⁰ Ψυχοπολεμικοί ανταγωνισμοί και φόβοι, κοινωνικές κατακτήσεις του κυπριακού κράτους που απειλούνταν και προσδοκίες που αναμένονταν από το ελληνικό κράτος, αλλά ακόμη και τοπικά ή ατομικά συμφέροντα, διαπλέκονταν στην σύγκρουση ανάμεσα στους ενωτικούς της περιόδου μετά από το 1968 και στους οπαδούς της ανεξαρτησίας, ως «εφικτής» λύσης, τουλάχιστον άμεσα. Αν και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου της Κυπριακής Δημοκρατίας στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας και η πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα υπέσκαπταν το αίτημα της ένωσης σε ολοένα και πιο μεγάλες ομάδες Κυπρίων,¹⁰¹ η άνιση κατανομή αυτού του πλούτου παρείχε και οικονομικά κίνητρα σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, που συμμετείχαν ενεργά -και με την χρήση βίας, σε κάποιες περιπτώσεις- στην ενωτική αντιπολίτευση του Μακαρίου.¹⁰² Ταυτόχρονα, το μεγαλύτερο μέρος της τουρκικής κοινότητας ζούσε σε μια χωριστή, αν και χωρίς διεθνή αναγνώριση και εδαφική ενότητα, πραγματικότητα των θυλάκων,¹⁰³ αποκομμένη από την οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής κυπριακής κοινότητας, κάτι που καθιστούσε ακόμη πιο επισφαλείς τις δικοινοτικές σχέσεις.¹⁰⁴

Γ. Η έμφαση στην «κυπριακότητα» μετά από το 1974

Η εδαφική ενότητα των Τουρκοκυπρίων επιτεύχθηκε με τον πόλεμο του 1974 και τους συνεπαγόμενους εκτοπισμούς πληθυσμών.¹⁰⁵ η στρατιωτική επέμβαση του τουρκικού κράτους δημιούργησε ένα κλίμα λύτρωσης για τους Τουρκοκύπριους,¹⁰⁶ κλίμα που παρέμεινε κυρίαρχο τουλάχιστον μέχρι τα τέλη τα δεκαετίας του '90, παρά τα οικονομικά προβλήματα και την έλλειψη διεθνούς αναγνώρισης.¹⁰⁷ Από την άλλη, παρά το μέγεθος της καταστροφής, οι Ελληνοκύπριοι κατάφεραν να ορθοποδήσουν, χωρίς η ήττα να επιφέρει μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ανατροπές, ενώ το αίτημα της επανένωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας υποκατέστησε, εκτός από μερικές

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 103-108.

¹⁰⁰ Τάκης Χ. Ευδόκας, *Η λύση της ενώσεως και η πραγματοποίησή της*, ΕΣΕΑ 1972, σ. 15-20.

¹⁰¹ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 78-79 και Michael A. Attalides, όπ, σ. 75-76.

¹⁰² Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Στοιχεία για την κυπριακή οικονομία», *Πολίτης*, Τχ. 5, Σεπτέμβρης 1976, σ. 52 και Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 120-121.

¹⁰³ Zenon Stavrinides, όπ, σ. 55-56.

¹⁰⁴ Για μια τεκμηρίωση της «άνισης ανάπτυξης» των δύο κοινοτήτων στην πρώτη περίοδο της κυπριακής ανεξαρτησίας: Νιαζί Κιζίλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, Λευκωσία 1993, σ. 32-38.

¹⁰⁵ Για ακριβή στοιχεία αναφορικά με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις μετά από το 1974: Ανδρέας Σοφοκλέους, «Γεωγραφικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη λύση του κυπριακού προβλήματος», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας 2000, σ. 568. Για την σιωπηρή αποδοχή -ακόμη και διευκόλυνση- από μέρους ορισμένων Ελληνοκύπριων μιας άτυπης «ανταλλαγής πληθυσμών»: *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, όπ, σ. 108-127.

¹⁰⁶ Όπως συγκλίνουν διαφορετικές μαρτυρίες. Βλέπε: Zenon Stavrinides, όπ, σ. 85-86, Μακάριος Δρουσιώτης, 1974, *Το άγνωστο παρασκήνιο της τουρκικής εισβολής*, Αλφάδι, Λευκωσία 2002, σ. 171, Σενέρ Λεβέντ, «Να κλάψουμε μαζί για τις 15 και 20 Ιουλίου», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003, Cynthia Cockburn, *The line, Women, partition and gender order in Cyprus*, Zed books 2004, σ. 70-72, σ. 83 και σ. 87.

¹⁰⁷ Για τις αντιλήψεις των Τουρκοκυπρίων, σε μια ανθρωπολογική εξέταση που συνδέει την επίσημη πολιτική με τις καθημερινές αντιλήψεις των ανθρώπων, βλέπε: Yiannis Papadakis, *Echoes from the Dead Zone, Across the Cyprus Divide*, I. B. Tauris 2005, σ. 75-135.

μικρές πολιτικές ομάδες, την ένωση ως διακηρυγμένο στόχο.¹⁰⁸ Για να επιτευχθεί όμως η επανένωση, θα έπρεπε, εάν δεν επιλεγόταν η μέθοδος της στρατιωτικής βίας, να επανεξεταστούν οι πριν από το 1974 στρατηγικές και να επαναπροσδιοριστούν οι στόχοι της ελληνοκυπριακής πολιτικής. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι πολιτικοί και διανοούμενοι συμφωνούσαν ότι η λύση θα έπρεπε να αναζητηθεί μέσα στο πλαίσιο του κυπριακού κράτους, το οποίο με κάποιο τρόπο θα έπρεπε να συμπεριλάβει στις τάξεις του και τους Τουρκοκύπριους. Αυτή η προσπάθεια θα περιγραφεί στη συνέχεια, μέσα από μια εξέταση των φορέων και των στόχων της στροφής προς την «κυπριακότητα», ενταγμένων στην ιστορική συγκυρία, αλλά και με την ανάλυση, στα επόμενα κεφάλαια, της επιχειρηματολογίας και των πρακτικών, με τις οποίες μετουσιώθηκε αυτή η στροφή στην πράξη.

1. Ελληνοκυπριακές στρατηγικές μετά από το 1974

Η επιβίωση του ελληνοκυπριακού πολιτικού κατεστημένου μετά από το 1974 επιτεύχθηκε μέσα από την ταχύτατη ανοικοδόμηση της κυπριακής οικονομίας,¹⁰⁹ την ενσωμάτωση και χειραγώγηση από το κράτος του όγκου των εκτοπισθέντων από το βόρειο κομμάτι της Κύπρου¹¹⁰ και την απόδοση ευθυνών είτε σε παράγοντες έξω από την Κύπρο, είτε σε μια μικρή ομάδα Κυπρίων εξτρεμιστών, οι οποίοι κατηγορήθηκαν ότι εξυπηρετούσαν -ηθελμένα ή άθελά τους- εξωκυπριακά συμφέροντα.¹¹¹ Μια προσπάθεια αποφυγής των ευθυνών χαρακτήριζε το σύνολο της ελληνοκυπριακής κοινωνίας, από την πολιτική ηγεσία ως το επίπεδο των πολιτών, αναφορικά με την πρώτη περίοδο ύπαρξης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Όπως κατέληγαν ανθρωπολογικές έρευνες για την Κύπρο, υπήρχε ευθύνη στην αδιάφορη και άπραγη ελληνοκυπριακή κοινωνία της δεκαετίας του '60, η οποία ήξερε ποια ήταν η κατάσταση των Τουρκοκυπρίων, ακόμα και αν δεν συμμετείχε -στο σύνολο της- ενεργά στη βίαιη αντιμετώπιση τους: έτσι εξηγούνταν η προσπάθεια καταλογισμού ευθυνών σε ξένες δυνάμεις.¹¹² Η φιλολογία για τις ευθύνες των «ξένων» είναι αρκετά μεγάλη, ειδικά μετά από το 1974, ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους δημοσιογράφους,¹¹³ σε πολιτικά κόμματα, που καταλόγιζαν ευθύνες σε εξωκυπριακές δυνάμεις και τους ντόπιους συνεργάτες τους για την διακοινοτική σύγκρουση,¹¹⁴ αλλά ακόμη και σε

¹⁰⁸ Πρόδρομος Προδρόμου, «Οικονομική ανάπτυξη, κοινωνικός μετασχηματισμός και ιδεολογία μετά το 1974», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 73-93. Εξαίρεση αποτέλεσαν κυρίως ορισμένες τάσεις της ενωτικής αριστεράς, που εκφράζονταν στο περιοδικό *Αυτοδιάθεση* ή, αργότερα, την εφημερίδα *Ένωσις*.

¹⁰⁹ Για τα αίτια που επέτρεψαν την επιτυχία αυτής της ανοικοδόμησης, βλέπε: Ανδρέας Θεοφάνους, «Ανατομία του οικονομικού "θαύματος", 1974-1994, στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 13-33, Δημήτρης Χριστοδούλου, Εκεί που το κυπριακό οικονομικό "θαύμα" δεν έφτασε, στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 35-54.

¹¹⁰ Peter Loizos, *Χρονικό της κυπριακής προσφυγιάς*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 154-161 και σ. 217-225 και Χαράλαμπος Παπαγεωργίου, «Οικονομική ανάπτυξη και πρόσφυγες στη μεταπολεμική Κύπρο», *Πολίτης*, Τχ. 66, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1984.

¹¹¹ Βλέπε δηλώσεις Ελληνοκυπρίων πολιτικών για την ανάγκη ανοίγματος του «φακέλου Κύπρου» και απόδοσης ευθυνών στο: Στέλιος Κούλογλου, «Κύπρος, Κάθε πέρσι και καλύτερα;», *Αντί*, Τχ. 237, 22.7.1983, σ. 27. Ακόμη: Paul Sant-Cassia, «Διαιρεμένο παρελθόν και ενωμένο παρόν: Αντιλήψεις του ελληνικού εξτρεμιστικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 183.

¹¹² Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 68-69 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 236.

¹¹³ Μακάριος Δρουσιώτης, 1974, *όπ.* Κώστας Βενιζέλος, Μιχάλης Ιγνατίου, *Τα μυστικά αρχεία του Κίσιντζερ, Η απόφαση για τη διχοτόμηση*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη 2002, Φανούλα Αργυρού, *Top Secret*, *όπ.*

¹¹⁴ 18^ο συνέδριο του ΑΚΕΛ, *υλικά και άλλα ντοκουμέντα*, Λευκωσία 16-19 Νοεμβρίου 1995, σ. 46.

κυπροκεντρικές θεωρητικές προσεγγίσεις.¹¹⁵ σύμφωνα με μια χαρακτηριστική διατύπωση ενός Ελληνοκύπριου χωρικού, «οι μεγάλοι βάζουν τους μικρούς και ανακατεύονται. Οι μικροί δεν έχουν καθόλου γνώση, ούτε συναίσθηση, τι γίνεται γιατί εργάζονται για τα ξένα συμφέροντα».¹¹⁶ Η ενοχοποίηση μερικών μικρών ομάδων «εξτρεμιστών» και η εξεύρεση του Νίκου Σαμπών, ενός δημοφιλούς λαϊκιστή πολιτικού και δημοσιογράφου της μακαριακής παράταξης, ο οποίος μεταστράφηκε ενάντια στον Μακάριο στα μέσα της δεκαετίας του '70, ως αποδιοπομπαίου τράγου, με ελαφρές τιμωρίες σε λίγα ακόμη άτομα,¹¹⁷ διατήρησε άθικτο και απαλλαγμένο ευθυνών το ελληνοκυπριακό πολιτικό κατεστημένο μετά από το 1974· παράλληλα, ένα μέρος των Ελληνοκυπρίων περιθωριοποιήθηκε από την πολιτική ζωή, καθώς δεν συμπεριλαμβάνονταν στις «πατριωτικές-δημοκρατικές» δυνάμεις, για τις οποίες γινόταν λόγος ειδικά από το ΑΚΕΛ.¹¹⁸ Αναπτύχθηκε μια φιλολογία για τον «πόλεμο που δεν χάθηκε», αφού μια ήττα θα είχε πολιτικές συνέπειες και θα συνεπαγόταν περισσότερες ευθύνες, από όσες προέκυπταν από την αντιμετώπιση του ως αποτελέσματος συνωμοσίας και προδοσίας.¹¹⁹ έτσι δεν χρειαζόταν να αναγνωριστούν πολιτικές ευθύνες στην ελληνοκυπριακή ηγεσία και τη συνολική της στρατηγική αναφορικά με τις δικοινοτικές σχέσεις,¹²⁰ αλλά μόνο κάποια -συνήθως αδιευκρίνιστα ή ασαφή- λάθη, προερχόμενα και από τις δύο πλευρές.¹²¹

¹¹⁵ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 138-179 και 189-192, Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *Small States in the modern world, the conditions of survival*, The New Cyprus Association, The Cyprus Sociological Association, The Co-ordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations, Λευκωσία 1989, σ. 70-73 και Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 179-182.

¹¹⁶ Μαρτυρία που παρατίθεται στο: Στέλιος Κούλογλου, «Κύπρος, Κάθε πέρσι και καλύτερα;», *Αντί*, Τχ. 237, 22.7.1983, σ. 32. Για ανάλογες αντιλήψεις των Ελληνοκυπρίων χωρικών αναφορικά με τις ευθύνες των ξένων, βλέπε: Peter Loizos, *όπ.*, σ. 90, «Οι σχέσεις Ελληνοκυπρίων Τουρκοκυπρίων στην Πύλα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 19, Φεβρουάριος 1987, σ. 26-27 και Αδαμαντία Πολλίς, «Η κοινωνική κατασκευή της εθνοικότητας και της εθνικότητας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 28.

¹¹⁷ Πίτερ Λοίζος, «Κατανοώντας το 1974, κατανοώντας το 1994», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 114-115.

¹¹⁸ Για τον διαχωρισμό αυτό και τις συνέπειες του στην πολιτική ομαλότητα των πρώτων χρόνων μετά από την επιβολή της διαίρεσης, το 1974: Νίκος Περισιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 131-132 και Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σ. 343-355.

¹¹⁹ Σταύρος Γ. Καρκαλέτσης, *Η μάχη της Κύπρου, οι προδομένοι ήρωες αντιμετωπίζουν τον «Αττίλα»*, Στρατιωτική Ιστορία 2002, Σταύρος Γεωργιάδης (επιμ.), *Η Κύπρος δεν «εάλω»*, *Προδόθηκε και παραδόθηκε στους Τούρκους από Έλληνες*, Εκδόσεις Κάδμος χχ και Συναγωνιστής του Θεόφιλου, «Μνήμη Θεόφιλου Γεωργιάδη, Η θυσία του Ήρωα και τ' αδιέξοδα του σχεδίου Ανάν», *Ελλοπία*, Τχ. 64, Φεβρουάριος-Μάρτιος 2003, σ. 11.

¹²⁰ Από αυτή την άποψη είναι ξεχωριστή -στην πλούσια φιλολογία περί «ευθυνών»- η περίπτωση του Πλουτή Σέρβα, ενός «αιρετικού» σε αρκετά σημεία αριστερού, που ήδη αμέσως μετά από το 1974, αρθρογραφώντας σε αθηναϊκά κυρίως έντυπα, αναφερόταν σε μια «θάλασσα από λάθη» της ελληνοκυπριακής πλευράς, ασκώντας κριτική στο σύνολο της ελληνοκυπριακής πολιτικής, ακόμη και -πρώτιστα- στον ίδιο τον Μακάριο: Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία, Πώς τα καταφέραμε και φτάσαμε στο μηδέν*, Εκδόσεις Διάλογος, Αθήνα 1975, σ. 7.

¹²¹ Βλέπε ενδεικτικά τον λόγο για τα «λάθη» σε: Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, Τ. 4, Εκδόσεις Αλήθεια 1991, σ. 531 και Κώστας Γεννάρης, *Εξ Ανατολών*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σ. 13-15, αλλά και κριτική αυτών των προσεγγίσεων στους: Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 95, *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, *όπ.*, σ. 6-13 και σ. 35-36 και Πίτερ Λοίζος, «Κατανοώντας το 1974, κατανοώντας το 1994», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 108. Είναι όμως ενδιαφέρον ότι ακόμη και μεταγενέστερες, πιο κριτικές στην Κυπριακή Δημοκρατία, κυπροκεντρικές απόψεις, αναφέρονταν σε «λάθη», «αστοχίες» και «χαμένες ευκαιρίες» της περιόδου της ανεξαρτησίας, ως έναν

Το «κυπριακό πρόβλημα» οριζόταν ως πρόβλημα «εισβολής και κατοχής» από μια ξένη χώρα και η επίτευξη της επιθυμητής, «δίκαιης και βιώσιμης» λύσης περιλάμβανε την άρση των αποτελεσμάτων του πολέμου και της κατοχής, την αποχώρηση όσων πληθυσμών είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο από την Τουρκία μετά από το 1974 και την επιστροφή όλων των εκτοπισθέντων Κυπρίων στα σπίτια τους.¹²² Στόχος της ελληνοκυπριακής πλευράς ήταν το ενιαίο κράτος, μια επιστροφή στο πριν από το 1974 παρελθόν, στην εξιδανικευμένη εκδοχή του τουλάχιστον, όμως ο τρόπος ανατροπής των δεδομένων του 1974 παρέμενε ένα κρίσιμο ερώτημα. Μια προσέγγιση θεωρούσε ότι μόνο ένας αγώνας των εργατικών τάξεων και στα δύο τμήματα της Κύπρου ενάντια στις αστικές τους τάξεις θα μπορούσε να πετύχει αυτή την ανατροπή,¹²³ ενώ μια άλλη θεωρούσε ότι το «κυπριακό πρόβλημα» παρέμενε ένα άλυτο πρόβλημα «αυτοδιάθεσης», η λύση του οποίου θα επιτυγχανόταν μόνο με την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, λύση η οποία συνδεόταν με τους κοινωνικούς αγώνες σε Ελλάδα και Κύπρο.¹²⁴ Ωστόσο, ούτε κάποιο ενιαίο εργατικό κίνημα διαμορφώθηκε, ούτε η επιδίωξη της ένωσης ήταν ένα αίτημα, που να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες πολλών Κυπρίων, πέρα από μια μικρή ομάδα ενωτικών αριστερών.¹²⁵ Και οι δύο προσεγγίσεις παρέμειναν στο περιθώριο, τόσο λόγω της αποτυχίας τους να επικοινωνήσουν με μεγάλα τμήματα του κυπριακού πληθυσμού, όσο και λόγω της κρατικής καταστολής, ειδικά στη δεκαετία του '80, όταν αυτές οι τάξεις αντιμετώπιζονταν ακόμα ως μια απειλή για την κοινωνική ειρήνη και τις πολιτικές ισορροπίες.¹²⁶ Η ανατροπή των δεδομένων που προκλήθηκαν από την έκβαση του πολέμου του 1974 μέσα από μια νέα πολεμική αναμέτρηση δεν αποτέλεσε ουσιαστικά επιδιωκόμενο στόχο, αν και στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974 υπήρχαν φήμες για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, με το σενάριο να διατυπώνεται ακόμη και από ορισμένους Ελληνοκύπριους πολιτικούς.¹²⁷ Η ταχεία αποκατάσταση των εκτοπισθέντων, η έλλειψη μιας επαρκούς πληθυσμιακής βάσης στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, που θα μπορούσε να υποστηρίξει ένα ενδεχόμενο ανταρτοπόλεμο, σε

από τους παράγοντες που μεγάλωσαν το χάσμα στο «θυμικό» των δύο κοινοτήτων. Ενδεικτικά: Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 14-16 και Σπύρου Λίτσα, «Εθνικισμός, εθνοτισμός και υπερεθνικότητα: Η ανάπτυξη μιας κοινής εθνοτικής συνείδησης στην Κύπρο του 21^{ου} αιώνα», www.eliamep.gr, publications, occasional papers (OP 03.01), 2003, σ. 8.

¹²² Για ένα προσδιορισμό της ελληνοκυπριακής «δίκαιης και βιώσιμης λύσης»: «Ο Μακάριος μιλάει στο Αντί», *Αντί*, Τχ. 18, 3.5.1975, σ. 8, Αντρος Παυλίδης, *Μακάριος, όπ*, σ. 536, *Το κυπριακό πρόβλημα, Ιστορική αναδρομή και οι τελευταίες εξελίξεις*, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία 2000 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση, όπ*, σ. 347-348.

¹²³ *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα, όπ*. Ανάλογες θέσεις είχαν διατυπωθεί και από άλλες τάξεις της αριστεράς, που ωστόσο δέχονταν την αναγκαιότητα της ταξικής αλληλεγγύης μόνο μετά από την επίλυση του «κυπριακού προβλήματος». Για μια κριτική αυτών των τάσεων, βλέπε: στο ίδιο, σ. 358-360.

¹²⁴ Βλέπε σχετικά κείμενα του περιοδικού *Αυτοδιάθεση*, στα μέσα της δεκαετίας του '80, αλλά και αντίστοιχες απόψεις που διατυπώνονταν στην Αθήνα: Γιώργος Καραμπελιάς, «Γράμμα στην Αυτοδιάθεση», *Ρήξη*, Τχ. 21-22, Δεκέμβριος 1985, Νίκος Ψυρούκης, *όπ* και Τάσος Χατζηναστασίου, *Κύπρος και μεταπολίτευση, το σύμπλεγμα της ήττας*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2004, σ. 92-93.

¹²⁵ Κριτική για την ανεπάρκεια των μεθόδων του κύκλου γύρω από την *Αυτοδιάθεση* να συγκινήσει μεγάλο αριθμό Ελληνοκυπρίων, βλέπε στο: Γιώργος Καραμπελιάς, «Γράμμα στην Αυτοδιάθεση», *Ρήξη*, Τχ. 21-22, Δεκέμβριος 1985.

¹²⁶ Για ορισμένα ενδεικτικά περιστατικά της κρατικής αντιμετώπισης των τάσεων αυτών στα μέσα της δεκαετίας του '80: Δώρος Μιχαήλ, «Ένας χρόνος, υπόθεση Μουσά Ονούρ», *Σχολιαστής*, Τχ. 29, σ. 8 και σχόλια του περιοδικού *Αυτοδιάθεση*, στο: *Αυτοδιάθεση*, Τχ. 2, 27.1.1985, σ. 2.

¹²⁷ Γιώργος Καρούζης, *Η Κυπριακή τραγωδία*, Κάλβος 1975, σ. 64-66, Τάσος Χατζηναστασίου, *Κύπρος και μεταπολίτευση, όπ*, σ. 82-83, David Tongue, «Μαύρες μέρες στην Κύπρο», *Αντί*, Τχ. 25, 16.8.1975, σ. 46 και Νίκος Ψυρούκης, *όπ*, σ. 272-273.

συνδυασμό με την απροθυμία της Ελλάδας να βοηθήσει σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, συντέλεσαν ώστε η κυπριακή περίπτωση να μην οδηγήσει σε ένοπλες διεκδικήσεις και, όπως τόνιζε ένας Ελληνοκύπριος πολιτικός στα μέσα της δεκαετίας του '80, το ενδεχόμενο ενός πολέμου θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό μόνο αν υπήρχαν επαρκή μέσα και εμπλεκόταν το ελληνικό κράτος.¹²⁸

Ο Μακάριος, ο οποίος είχε διαφύγει στο εξωτερικό μετά από την εκδίωξη του, τον Ιούλιο του 1974, από το πραξικοπηματικό κίνημα, αναμενόταν ως λυτρωτής από τους περισσότερους Ελληνοκύπριους,¹²⁹ ωστόσο δεν είχε τις δυνατότητες να κάνει θαύματα. Ο στόχος του Μακαρίου, όπως και των διαδόχων του, ήταν κατ' αρχήν η αποτροπή της διεθνούς αναγνώρισης των δεδομένων, που είχαν διαμορφωθεί με τον πόλεμο και, σε δεύτερο χρόνο, μια ομοσπονδιακή λύση, η οποία θα διασφάλιζε τον ενιαίο χαρακτήρα του κυπριακού κράτους, έστω και αν γινόταν αποδεκτή πλέον -σε αντίθεση με τις συνομιλίες που είχαν προηγηθεί του 1974- η παροχή κάποιας μορφής τοπικής αυτονομίας σε μερικές τουρκοκυπριακές περιφέρειες.¹³⁰ Δεδομένης της απροθυμίας των Τουρκοκυπρίων να αποδεχθούν μια τέτοια λύση, λόγω των φόβων τους ότι σταδιακά θα απορροφούνταν από τους Ελληνοκύπριους,¹³¹ αλλά και της αδυναμίας των τελευταίων να επιβάλουν αυτή τη λύση στους Τουρκοκύπριους, η κατάσταση παρέμεινε στάσιμη και ο Μακάριος διακήρυξε ένα «μακροχρόνιο αγώνα», ο οποίος έγινε δεκτός από την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων.¹³² Ο «μακροχρόνιος αγώνας» σήμαινε την άρνηση αποδοχής των συνεπειών της εισβολής και την αποφυγή της «επιβολής τετελεσμένων», όσα χρόνια και αν περνούσαν, με την προσδοκία της διεθνούς υποστήριξης, στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, που θα επέτρεπε τελικά την ανατροπή των δεδομένων υπέρ της ελληνοκυπριακής πλευράς, όταν οι συνθήκες θα ήταν πιο ευνοϊκές.¹³³ Είναι ενδιαφέρον ότι ακόμη και αυστηροί επικριτές του Μακαρίου όπως ο Πλουτής Σέρβας αποδέχονταν μια ανάλογη μορφή πολιτικής, όπου οι Ελληνοκύπριοι, χωρίς να φοβούνται την πάροδο του χρόνου, που δούλευε για αυτούς, θα έπρεπε να ακολουθήσουν μια «σώφρονα» πολιτική και να μην παρασύρονται από τις «εξαλλοσύνες» των Τούρκων, αναμένοντας την επέμβαση της διεθνούς κοινότητας, η οποία θα έσπευδε να δείξει συμπάθεια σε ένα μικρό και ανεπαρκώς οπλισμένο λαό.¹³⁴ Αυτή η προσέγγιση επικράτησε, αφήνοντας την ελληνοκυπριακή πλευρά σε μια στασιμότητα: όπως παρατηρούσε ένας

¹²⁸ Γλ. Κληρίδης, «Άμεση έναρξη διακοινοτικών», *Σχολιαστής*, Τχ. 18, 1^η Σεπτεμβρίου 1984, σ. 13.

¹²⁹ Βλέπε την σχετική επισήμανση του Κληρίδη στο: Σάββας Παύλου (επιμ.), *Η άλλη κατάθεση: Τα πρακτικά της σύσκεψης του 1974*, Εκδόσεις το Μώλυ 1991, σ. 13. Για τις ενθουσιώδεις αντιδράσεις και τις προσδοκίες του κόσμου με την επιστροφή του Μακαρίου, παρά τις προσπάθειες του ίδιου να θέσει σε ένα πιο ρεαλιστικό επίπεδο τις αντιδράσεις αυτές: Μακάριος Δρουσιώτης, *1974, όπ.*, σ. 205-206.

¹³⁰ Για τα κριτήρια της «πραγματικής» ομοσπονδίας, σε αντιπαραβολή με τις τουρκοκυπριακές επιδιώξεις: Ανδρέας Σοφοκλέους, «Γεωγραφικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη λύση του κυπριακού προβλήματος», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος, όπ.*, σ. 572-574 και Γιώργος Καρούζης, *Σχέδιον λύσεως του κυπριακού προβλήματος*, Λευκωσία 1975.

¹³¹ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 97 και Rauf Denktash, *A never ending quarrel*, TRNC 1991.

¹³² Peter Loizos, *όπ.*, σ. 208-209.

¹³³ Συνέντευξη Μακαρίου, *Βραδυνή*, 5.5.1976, Γιώργος Τσαλακός, «Κυπριακό: Κίνδυνοι για μια "ευρύτερη ανωμαλία" στην πορεία προς τις εκλογές», *Αντί*, Τχ. 48, 26.6.1976, σ. 19 και Αντρος Παυλίδης, *Μακάριος, όπ.*, σ. 544 και 566. Είναι ενδιαφέρον ότι ο προσδιορισμός αυτός επαναλαμβάνεται ακόμη και από τον Γιώργο Βασιλείου, στις αρχές της δεκαετίας του '90. Βλέπε: Γιώργος Βασιλείου, *Πορεία προς τη λύση*, Καστανιώτης 1992, σ. 29-30.

¹³⁴ Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό, «Στρατηγική» και στρατηγική*, Εκδόσεις Πολύτυπο 1988, σ. 80, Πλουτής Σέρβας, «Το Κυπριακό σε νέα φάση», *Αντί*, Τχ. 21, 14.6.1975, σ. 9 και Πλουτής Σέρβας, «Προέχει η σωφροσύνη», *Αντί*, Τχ. 268, 17.8.1984.

δημοσιογράφος στις αρχές της δεκαετίας του '80, «ένας λαός που δεν ήξερε που να πάει, στεκόταν ακίνητος», με τους ηγέτες του να επιχειρηματολογούν περισσότερο για τους κινδύνους μιας «κακής λύσης», παρά για την ίδια την επιδιωκόμενη λύση.¹³⁵

Οι επικριτές της αντίληψης αυτής, της αποκαλούμενης ως τακτικής της «μη λύσης», θεωρούσαν ότι αυτή η τακτική υπέκρυπτε είτε άγνοια των διεθνών συνθηκών, είτε ακόμα μια διάθεση αποδοχής της γεωγραφικής διαίρεσης, χωρίς όμως το πολιτικό κόστος μιας τέτοιας απόφασης.¹³⁶ Οι υποστηρικτές μιας συμβιβαστικής λύσης, στην αντιπολίτευση μέχρι το 1988, θεωρούσαν ότι η ελληνοκυπριακή πλευρά θα έπρεπε να αποδεχθεί μια αμερικάνικη μεσολάβηση, η οποία θα μπορούσε να διαπραγματευθεί τα όρια των παραχωρήσεων, αφού δεν υπήρχε σοβαρή πιθανότητα επίτευξης μιας καλύτερης λύσης, ούτε καν σε κάποιο απροσδιόριστο βάθος χρόνου,¹³⁷ ενώ υπήρχε και μια άλλη αντίληψη της ανάγκης για συμβιβαστική λύση, που θα προέκυπτε από μια ευρύτερη διεθνή μεσολάβηση και δεν θα εκπροσωπούσε μόνο τα «συμφέροντα του δυτικού κόσμου», ούτε θα οδηγούσε σε διαιρετική λύση, όπως υποστηριζόταν ότι θα κατέληγε η «δυτική» λύση.¹³⁸ Ωστόσο, ούτε αυτή η προσέγγιση δεν μπόρεσε να έχει ουσιαστικά αποτελέσματα, δεδομένης της απόστασης των ελληνοκυπριακών θέσεων -ακόμη και των πιο συμβιβαστικών- από τις τουρκοκυπριακές: Η μεγαλύτερη ίσως υποχώρηση που έγινε αποδεκτή από την ελληνοκυπριακή πλευρά ήταν η αποδοχή μιας διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας, με ασαφή τα όρια κυριαρχίας της κεντρικής διοίκησης του κράτους και με ανοιχτά αρκετά από τα επίμαχα θέματα για τις δύο πλευρές. Αυτή η υποχώρηση, η οποία επικυρώθηκε σε δύο συμφωνίες κορυφής, το 1977 και το 1979, από τον εκάστοτε πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας,¹³⁹ δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα αφού η τουρκοκυπριακή πλευρά, κάτω από την έννοια της διζωνικής δικοινοτικής ομοσπονδίας, περιλάμβανε στην ουσία μια λύση δύο κρατιδίων, με ένα αρκετά αδύναμο κεντρικό κράτος.¹⁴⁰ Οι Ελληνοκύπριοι πολιτικοί πίστευαν ότι η τουρκοκυπριακή προσέγγιση της ομοσπονδίας δεν θα αποτελούσε «δίκαιη και βιώσιμη» λύση· ακόμη και αν δέχονταν ότι τα δύο τμήματα του κυπριακού λαού, οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι, συμερίζονταν την ειλικρινή επιθυμία της επανένωσης της Κύπρου, «κάτω από ένα σοφά διαρθρωμένο ομοσπονδιακό σύστημα με ορθολογική λειτουργικότητα», αναγνώριζαν ότι οι επιθυμίες δεν συνέπιπταν όσον αφορούσε τον «τρόπο εγκαθίδρυσης» της ομοσπονδίας και τον τρόπο «εσωτερικής μετεξέλιξης» του

¹³⁵ Για την σχετική επιχειρηματολογία -ειδικά του ΔΗ.ΚΟ., βλέπε: Στέλιος Κούλογλου, «Ένας λαός που δεν ξέρει που να πάει στέκεται ακίνητος», *Αντί*, Τχ. 225, 18.2.1983, σ. 31.

¹³⁶ Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή μου*, Τ. 4, *όπ.*, σ. 542-544.

¹³⁷ Για τις απόψεις αυτές μερίδας των Ελληνοκυπρίων «συμβιβαστικών» πολιτικών, βλέπε: Γλ. Κληρίδης, «Άμεση έναρξη διακοινοτικών», *Σχολιαστής*, Τχ. 18, 1^η Σεπτεμβρίου 1984, σ. 12-13, Γιώργος Τσαλακός, «Κυπριακό: Κίνδυνοι για μια “ευρύτερη ανωμαλία” στην πορεία προς τις εκλογές», *Αντί*, Τχ. 48, 26.6.1976, σ. 22, Θεόδωρος Πάγκαλος, «Η Κύπρος σε σταυροδρόμι», *Αντί*, Τχ. 181, 16.1.1981, σ. 19 και Στέλιος Κούλογλου, «Κύπρος, Κάθε πέρσι και καλύτερα;», *Αντί*, Τχ. 237, 22.7.1983, σ. 28.

¹³⁸ Για τις απόψεις αυτές: Δώνης Χριστοφίνης, «Λύση με λογικές υποχωρήσεις», *Σχολιαστής*, Τ. 18, 1.9.1984, σ. 8, αλλά και σχόλια υψηλόβαθμων στελεχών του ΑΚΕΛ, όπως παρατίθενται στο: Σούλα Ζαβού, *όπ.*, σ. 369-372.

¹³⁹ Σούλα Ζαβού, *όπ.*, σ. 358-359 και σ. 374-377.

¹⁴⁰ Για τις αποκλίσεις των προσδιορισμών της λύσης ανάμεσα στις δύο πλευρές: *Το κυπριακό πρόβλημα*, *όπ.*, σ. 35-40, Rauf Denktash, *όπ.*, σ. 2, Nicos Peristianis, «A Federal Cyprus in a Federal Europe», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 33-37 και Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός, Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του κεμαλισμού*, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2004, σ. 216-217.

κυπριακού κράτους.¹⁴¹ Οι έννοιες της διπολικής και της πολυπολικής ομοσπονδίας αντιπαρατίθενταν, αφού η ελληνοκυπριακή πλευρά υποστήριζε, με την επίκληση διεθνών παραδειγμάτων, ότι η πρώτη εκδοχή, που σταθερά προέκρινε η τουρκοκυπριακή πλευρά, εμπεριείχε «ειδικές δυσκολίες», ακόμη και κινδύνους διάσπασης.¹⁴²

Είναι άγνωστο αν ο Μακάριος, ίσως ο μόνος Ελληνοκύπριος πολιτικός που θα μπορούσε να κάνει αποδεκτές μεγάλες παραχωρήσεις, χωρίς να φοβάται, ειδικά μετά από το 1974, το πολιτικό κόστος, θα προχωρούσε περισσότερο, μετά από τις υποχωρήσεις που έκανε στον τελευταίο του χρόνο σαν πρόεδρος, προτού πεθάνει, τον Αύγουστο του 1977. Ορισμένοι Ελληνοκύπριοι πολιτικοί εξηγούσαν αργότερα ότι ο Μακάριος είχε διαβλέψει το αδιέξοδο των υποχωρήσεων του και είχε μετανιώσει για αυτές, λίγο πριν πεθάνει.¹⁴³ Σε αυτή τη λογική υποστηρίχθηκε η ανάγκη «επανατοποθέτησης» του προβλήματος, που είχε μετατοπιστεί από «ζήτημα εισβολής και κατοχής» σε ένα διακοινοτικό πρόβλημα, τάση που ευνοήθηκε από την αισιοδοξία πολλών Ελληνοκυπρίων για τον ενισχυτικό ρόλο του ελληνικού κράτους, μετά από την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, το 1981.¹⁴⁴ Η εκλογή του Ανδρέα Παπανδρέου και οι εξαγγελίες του για μια πιο αποφασιστική πολιτική στην Κύπρο, που κορυφώθηκαν με την επίσκεψη του στη Λευκωσία, το 1982, εκτός από ενθουσιασμό και προσδοκίες, προκάλεσαν και αντιδράσεις σε άλλους Ελληνοκύπριους, με νωπές ακόμη τις μνήμες από τις διαφορές με το ελληνικό κράτος στα χρόνια πριν από το 1974· στελέχη του ΑΚΕΛ μάλιστα κατηγορούσαν τον Έλληνα πρωθυπουργό για παρεμβάσεις στις εσωτερικές υποθέσεις ενός άλλου κράτους, σε μια αναβίωση της λογικής της σχέσης του «εθνικού κέντρου» με μια ελληνική επαρχία.¹⁴⁵ Παράλληλα, ενώ όλα τα ελληνοκυπριακά πολιτικά κόμματα αποδέχονταν την ομοσπονδιακή λύση, οι προϋποθέσεις που απαιτούνταν αναφορικά με τον προσδιορισμό της «πραγματικής» και όχι «διαιρετικής» ομοσπονδίας διέφεραν από κόμμα σε κόμμα.¹⁴⁶ Το «κυπριακό πρόβλημα» απέκτησε την ιδιαιτερότητα, ως η περίπτωση σύγκρουσης η οποία, χωρίς να οδηγήσει σε πόλεμο, δεν κατέληξε ούτε σε μια συμφωνία αμοιβαίας αναγνώρισης και συμβιβασμού από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές.¹⁴⁷ επρόκειτο για μια «αρνητική ειρήνη», η οποία συντηρούνταν, με την αποφυγή ενόπλων συγκρούσεων, αλλά χωρίς την απόδοση μιας μορφής λύσης.¹⁴⁸

¹⁴¹ Για τις σκέψεις αυτές, διατυπωμένες στην συγκυρία της συζήτησης για το σχέδιο Ανάν, βλέπε: Κύπρος Χρυσοστομίδης, *Διεκδίκηση ενωμένης πατρίδας, (Κύπρος - πριν και μετά το Σχέδιο Ανάν)*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2005, σ. 29.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 121-124.

¹⁴³ Βλέπε σχετικές δηλώσεις Λυσσαρίδη, όπως παρατίθενται στο: Φανούλα Αργυρού, *Top Secret, όπ*, σ. 209.

¹⁴⁴ *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου, έρευνας και κριτικής*, Τετράδιο πέμπτο, Ιούλης '82, Βάσος Λυσσαρίδης, *Απροσκύνητοι*, Τα Τετράδια του Ρήγα 1981, Β. Λυσσαρίδης, «Μακροχρόνιος αγώνας», *Σχολιαστής*, Τχ. 18, 1^η Σεπτεμβρίου 1984, σ. 10, Β. Λυσσαρίδης, «Επείγουσα ανάγκη μια καινούρια στρατηγική», *Κήρυκας* 17.2.1985, σ. 11, Σταύρος Λυγερός, *Κύπρος, στα όρια του αφανισμού*, Νέα Σύνορα 1993, σ. 380-382, Πρόδρομος Προδρόμου, «Οικονομική ανάπτυξη, κοινωνικός μετασχηματισμός και ιδεολογία μετά το 1974», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ*, σ. 73-103 και Σούλα Ζαβού, *όπ*, σ. 476-480.

¹⁴⁵ Ενδεικτικά: Δώνης Χριστοφίνης, «Λύση με λογικές υποχωρήσεις», *Σχολιαστής*, Τ. 18, 1.9.1984, σ. 9.

¹⁴⁶ Βλέπε ενδεικτικά τις αποκλίσεις των ελληνοκυπριακών θέσεων για την ομοσπονδία, όπως παρατίθενται στις διαφορετικές συμβολές στο: *Ομοσπονδία και κυπριακό. Προϋποθέσεις, προβλήματα, προοπτικές*, Κυπριακό Κέντρο Μελετών, Λευκωσία 1990.

¹⁴⁷ Αυτή είναι μια από τις «ιδιομορφίες» του «κυπριακού ζητήματος» στις οποίες αναφέρεται ο Ηρακλείδης: Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ*, σ. 19.

¹⁴⁸ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ*, σ. 16.

Είναι αμφίβολο αν μπορούμε να μιλούμε για μια σειρά «χαμένων ευκαιριών», όπου κάθε προηγούμενη λύση ήταν καλύτερη από την επόμενη, αλλά αποτύγγανε λόγω του φόβου του πολιτικού κόστους,¹⁴⁹ καθώς ο προσδιορισμός της επανένωσης της Κύπρου και η μορφή της «καλής λύσης» προσδιοριζόταν διαφορετικά όχι μόνο για τους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους, αλλά ακόμη και ανάμεσα στα ίδια τα μέλη των δύο κοινοτήτων. Σε βάθος χρόνου πάντως η ελληνοκυπριακή πλευρά ανέκαμψε από το πλήγμα της ήττας του 1974, ενώ στην τουρκοκυπριακή πλευρά η έλλειψη διεθνούς αναγνώρισης διόγκωνε τα προβλήματα και τις εσωτερικές εντάσεις. Θα μπορούσε συνεπώς να ισχυριστεί κανείς ότι η ελεγχόμενη από τους Ελληνοκύπριους Κυπριακή Δημοκρατία είχε κερδίσει μια διπλωματική μάχη, όντας η μοναδική διεθνώς αναγνωρισμένη κυπριακή πολιτική οντότητα. Ωστόσο, η επιτυχία αυτή δεν μεταφράστηκε σε κάποιο πρακτικό αντίκρισμα και η διαίρεση συνεχιζόταν, παρόλο που δεν γινόταν επίσημα αποδεκτή από τους Ελληνοκύπριους πολιτικούς.

2. Η κυπροκεντρική έμφαση

Εάν όμως ο πόλεμος δεν ήταν μια ουσιαστική επιλογή και εφόσον η υπάρχουσα κατάσταση δεν ήταν επιθυμητή, η διέξοδος και το ζητούμενο φαινόταν να είναι η αναζήτηση μιας ξεχωριστής, όσο και κοινής με τους Τουρκοκύπριους «κυπριακότητας». Μετά από τον πόλεμο του 1974 η ελληνοκυπριακή ηγεσία επιδίωξε μια απομάκρυνση από το ελληνικό κράτος, το οποίο θεωρήθηκε υπεύθυνο - μαζί με τους λίγους «ντόπιους συνεργάτες»- για την καταστροφή. Αυτή η απομάκρυνση διευκολύνθηκε από την έντονη απογοήτευση και την αντίληψη προδοσίας, που οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι ένιωθαν αμέσως μετά το 1974 από τη «μητέρα-πατρίδα»,¹⁵⁰ παρόλο που υπήρχαν ακόμη προσδοκίες υποστήριξης, οι οποίες ενισχύθηκαν με την εκλογή του Ανδρέα Παπανδρέου στην εξουσία, στις αρχές της δεκαετίας του '80. Η Κυπριακή Δημοκρατία αποτελούσε πλέον -για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους- όχι ένα ανεπιθύμητο κράτος, αλλά φορέα περηφάνειας, «γιατί είναι πλούσια, δημοκρατική και διεθνώς αναγνωρισμένη»,¹⁵¹ σε αντιπαράθεση προφανώς τόσο με τη στερεότυπη αντίληψη για μια, πιο «φτωχή» και με την κληρονομιά της χούντας, Ελλάδα, όσο και με την παράνομη και πάμφτωχη «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου». Ο Ναιρν, στη συμβολή του σε ένα συνέδριο για τα μικρά κράτη στο σύγχρονο κόσμο, που οργανώθηκε δύο χρόνια μετά τον πόλεμο του 1974, επεσήμαινε ότι σε περίπτωση που η «ένωση» πραγματοποιόταν, αντί η «Ελβετία της Ανατολής», όπως προσδοκούσαν πολλοί Ελληνοκύπριοι, η Κύπρος θα γινόταν η Σικελία της· ο Ναιρν διέβλεπε μια διάθεση διαχωρισμού των Ελληνοκυπρίων από τον ελληνικό εθνικισμό,¹⁵² ενώ διατύπωνε το ερώτημα μήπως οι Τουρκοκύπριοι, μέσα από κάποιες προϋποθέσεις, ανακάλυπταν ότι τα πραγματικά τους συμφέροντα μπορούσαν να διαφέρουν από αυτά της «μητέρας-πατρίδας», σε ένα

¹⁴⁹ Αλέξης Ηρακλείδης, «Κυπριακό: Η άλυτη διένεξη», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 94-98 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ.*

¹⁵⁰ Paul Sant-Cassia, «Διαιρεμένο παρελθόν και ενωμένο παρόν: Αντιλήψεις του ελληνικού εξτρεμιστικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 157-188, Νίκος Α. Stamatakis, *όπ.*, σ. 65 και σ. 69-70 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 186-188.

¹⁵¹ Όπως συμπέρανε στην έρευνά του στην Κύπρο ένας Γάλλος γεωγράφος, ο Μπλαν: Πιέρ Μπλαν, *Ο διαμελισμός της Κύπρου, η γεωπολιτική ενός διχασμένου νησιού*, Εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 2002, σ. 102.

¹⁵² Tom Nairn, «Cyprus and the theory of nationalism», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *Small States in the modern world, the conditions of survival*, The New Cyprus Association, The Cyprus Sociological Association, The Co-ordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations, Λευκωσία 1989, σ. 37-38.

καλύτερο, «ευρωπαϊκό» μέλλον.¹⁵³ Ο Γιάννος Κρανιδιώτης, σε συζήτηση του 1978, θεωρούσε λανθασμένη την παλαιότερη επιδίωξη της ένωσης, αφού θα μπορούσε να είχε επιδιωχθεί η ύπαρξη ενός δεύτερου ελληνικού κράτους στην ανατολική Μεσόγειο,¹⁵⁴ ενώ ένας Ελληνοκύπριος διανοούμενος υποστήριζε ότι η ύπαρξη ενός δεύτερου ελληνικού κράτους αποδείκνυε τον «μεγαλειώδη χαρακτήρα» του «ελληνισμού» και τον «οικουμενισμό» της ελληνικής «φυλής», η οποία είχε τη δυνατότητα να στήνει κράτη και να τα διαχωρίζει, ως αναγκαιότητες, από το -πιο συναισθηματικής χρειάς- έθνος,¹⁵⁵ αντίληψη που είχε ρίζες στις ιδέες του Θεόδωρου Παπαδόπουλου, ήδη στην δεκαετία του '60, για μια προσπάθεια υπέρβασης του ασύμβατου ανάμεσα στη «νόμιμη και φυσική εξελικτική πορεία του κυπριακού ελληνισμού» προς την Ελλάδα και τις επιτευξείς του κυπριακού κράτους στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα.¹⁵⁶

Αρκετές ελληνοκυπριακές προσεγγίσεις μετά από το 1974 θεωρούσαν ως ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα για την διαμόρφωση μιας κοινής κυπριακότητας την σωστή ερμηνεία της αποτυχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, στην πρώτη περίοδο της ζωής της (1959-1974), να συγκροτήσει μια πειστική και καθολικά αποδεκτή κυπριακή ιδεολογία νομιμοφροσύνης.¹⁵⁷ Η ανάγκη να ξεπεραστούν οι παραδοσιακές αντιλήψεις των Κυπρίων για το έθνος, οι οποίες θεωρούνταν ως η κατεξοχήν πηγή του «κυπριακού προβλήματος», είχε επισημανθεί ήδη από το 1976 από τον Ζήνωνα Σταυρινίδη. Αυτός ήταν ένας Ελληνοκύπριος κοινωνιολόγος, κάτοικος Αγγλίας, ο οποίος εξέδωσε ένα σχετικό σύγγραμμα, οι επικριτικές θέσεις του οποίου αναφορικά με την ελληνοκυπριακή πολιτική πριν από το 1974 συνάντησαν αρκετές αντιδράσεις στην ίδια την Κυπριακή Δημοκρατία.¹⁵⁸ Ο Σταυρινίδης, αναφερόμενος στην περίοδο μέχρι την κρίση του 1963, περιέγραφε μια «ελληνο-τουρκική», στην πραγματικότητα, δημοκρατία,¹⁵⁹ ενώ για την περίοδο που ακολούθησε την κρίση του 1963 σημαντικός ήταν ο όγκος των χωριστών κρατικών δομών που αναπτύχθηκαν από τις δύο κοινότητες, τις οποίες περιέγραφε ο Σταυρινίδης.¹⁶⁰ Σύμφωνα με αυτόν, την πρωτοβουλία και ηγεσία της προσπάθειας υπέρβασης των δύο εθνικισμών και κοινοτισμών, προς την κατεύθυνση μιας κοινής κυπριακής ιδεολογίας, θα έπρεπε να την αναλάβουν οι Ελληνοκύπριοι, ως η πλειοψηφία, παρόλο που οι Τουρκοκύπριοι, ακόμα και αν δεν μπορούσαν να δημιουργήσουν από μόνοι τους ένα ειρηνικό κράτος, ήταν ικανοί να εμποδίσουν την δημιουργία του.¹⁶¹ Ο Σταυρινίδης τόνιζε την ανάγκη εγκατάλειψης των κοινοτικών ταυτοτήτων και των ανταγωνιστικών εθνικισμών προς όφελος μιας κυπριακής ιδεολογίας νομιμοφροσύνης, πέρα από το πλαίσιο των σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας, ενός συμπαγούς και ολοκληρωμένου «κυπριακού έθνους», όπως έγραφε χαρακτηριστικά, έστω και με διακριτές γεωγραφικές περιοχές και με ειδικές σχέσεις με το ελληνικό και το τουρκικό κράτος, στο πρότυπο του Βελγίου.¹⁶² εναλλακτικά, δεν φαινόταν πιθανή παρά η διαιώνιση μιας προβληματικής

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 40-42.

¹⁵⁴ Γιάννος Κρανιδιώτης, στο: «Μια συζήτηση για το κυπριακό πρόβλημα, 1955-1978» (β' μέρος), *Αντί*, Τχ. 98, 6.5.1978, σ. 14.

¹⁵⁵ Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Κυπροσυλλαβίζοντας», *Αντί*, Τχ. 236, 8.7.1983, σ. 55.

¹⁵⁶ Θ. Παπαδόπουλος, *Η κρίση*, όπ, σ. 209.

¹⁵⁷ Zenon Stavrinides, *όπ*, Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ* και Michael A. Attalides, *όπ*.

¹⁵⁸ Βλέπε την εισαγωγή του Michael Moran στην επανέκδοση του βιβλίου, το 1999: Zenon Stavrinides, *όπ*, σ. vii.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 34-54.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, ειδικά σ. 68-70.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 130.

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 124-125 και σ. 132-133.

κατάστασης και του «κυπριακού προβλήματος», ως μιας διεθνούς ενόχλησης και μόνο.¹⁶³

Ένας άλλος Ελληνοκύπριος, ο Κυριάκος Μαρκίδης, σε μια άλλη εργασία, το 1977, προσπαθούσε πάλι να εξηγήσει την αποτυχία της πρώτης περιόδου της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο Μαρκίδης, καθηγητής κοινωνιολογίας στις Η.Π.Α., θεωρούσε ότι ο στόχος θα έπρεπε να ήταν πλέον η υπέρβαση της αντιμετώπισης του «κυπριακού προβλήματος» ως ελληνοτουρκικής διαφοράς και η επικέντρωση στην Κύπρο. Ο Μαρκίδης πρότεινε την αντιμετώπιση του «κυπριακού προβλήματος» ως κατ' εξοχήν ζητήματος επικοινωνίας μεταξύ των Κυπρίων, καθώς και επεμβάσεων των ξένων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν Έλληνες και Τούρκοι. Από την εποχή των Μυκηναίων ως το 1974, όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο Μαρκίδης,¹⁶⁴ η Κύπρος είχε μια προβληματική ιστορική πορεία εξαιτίας των εξωτερικών επεμβάσεων από μη-κυπριακές δυνάμεις, οι οποίες εκμεταλλεύονταν τις διαφορές μεταξύ των Κυπρίων, τις διαιρέσεις τους και την προβληματική τους επικοινωνία για να εξυπηρετήσουν τα δικά τους «επεκτατικά συμφέροντα». Ο Μαρκίδης θεωρούσε ως μοναδική λύση μια «πολιτιστική επανάσταση», όπως την αποκαλούσε, όχι μια που θα άλλαζε τη συνείδηση των Κυπρίων, δημιουργώντας μια τεχνητή «κυπριακή εθνοτική ταυτότητα», αλλά μια που θα οδηγούσε στην αποδοχή ενός πολιτισμικού πλουραλισμού. Ο πολιτισμικός πλουραλισμός θα έδινε έμφαση σε ένα κοινό εκπαιδευτικό σύστημα, με τη διδασκαλία μιας ιστορίας που θα ξεπερνούσε τα «χρεωκοπημένα» εθνικά σύμβολα της δεκαετίας του '50, με τον εορτασμό κοινά αποδεκτών από τις δύο κοινότητες επετείων, με την εκμάθηση της γλώσσας του «άλλου» και στενότερες πολιτισμικές επαφές, οι οποίες θα επέτρεπαν την δικοινοτική αλληλοκατανόηση.¹⁶⁵ Ο Μαρκίδης πρόβαλλε τα συμφέροντα του κυπριακού λαού στο σύνολο του, με την ασφάλεια να επιζητείται με την έξοδο από τον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό και την εγγύηση της κυπριακής ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας από τον Ο.Η.Ε., που θεωρούνταν ότι θα προσέφερε πιο αξιόπιστες εγγυήσεις, παρά η Ελλάδα και η Τουρκία.¹⁶⁶ Ο Μαρκίδης αναφερόταν στην ιδέα ενός Βρετανού δημοσιογράφου και ιστορικού της δεκαετίας του '60, του Robert Stephens, για τον αφοπλισμό της Κύπρου και την εγγύηση της ασφάλειας της από δυνάμεις του ΟΗΕ, οι οποίες θα αντικαθιστούσαν σε όλο τον κόσμο τον ρόλο των παλιών αυτοκρατορικών δυνάμεων για την διασφάλιση της σταθερότητας και της εσωτερικής ειρήνης σε «πολυφυλετικά συστήματα»: Η Κύπρος, συνεπώς, πρωτοπόρος αυτής της αλλαγής είχε να διαλέξει ανάμεσα στη διχοτόμηση και στον ιστορικό ρόλο του να καταστεί, με την προστασία των Ηνωμένων Εθνών, μια «γέφυρα» μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων.¹⁶⁷

Οι αναφορές σε μια πλουραλιστική κοινωνία ή ακόμη και σε ένα κυπριακό έθνος αναφέρονταν σε μια διαφορετική εκδοχή έθνους, μια «καλύτερη» και λιγότερο προβληματική εκδοχή του. Η διάκριση ανάμεσα σε έναν «καλό» και έναν «κακό» εθνικισμό συζητούνταν διεθνώς ήδη από την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, σε μια προσπάθεια εξήγησης ορισμένων φαινομένων της εποχής εκείνης μέσα από ένα σχήμα, το οποίο τοποθετούσε τον εθνικισμό της Γερμανίας (ή και πιο ανατολικών

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 134.

¹⁶⁴ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 177.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, ειδικά σ. 176-177 και 182-186.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 183-184.

¹⁶⁷ Robert Stephens, *Cyprus – a place of arms, power politics and ethnic conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mall Press 1966, σ. 216.

χωρών) σε αντιδιαστολή με ένα «δυτικό» μοντέλο εθνικισμού, της Γαλλίας και των αγγλοσαξονικών χωρών, το οποίο θεωρούνταν πιο ήπιο και ορθολογικό· αντίθετα, το «ανατολικό» μοντέλο εθνικισμού, βασισμένο στον γερμανικό ρομαντισμό και σε ανορθολογικές ιδεολογίες, θεωρήθηκε υπεύθυνο για τις αιματηρές συγκρούσεις της εποχής εκείνης.¹⁶⁸ Αρκετοί κυπροκεντρικοί συγγραφείς δραστηριοποιούνταν στη Μεγάλη Βρετανία και στις Η.Π.Α. και ήταν επηρεασμένοι από τους διαχωρισμούς αυτούς, αναφορικά με τον τρόπο ενοποίησης του κυπριακού κράτους. Δεν θα έπρεπε η ενοποίηση να αφορά απλά την ένταξη των Τουρκοκυπρίων σε ένα ελληνοκυπριακό κράτος, αλλά να οικοδομηθεί ένα καινούριο, κυπριακό κράτος, στηριγμένο σε μια εναλλακτική, «πολιτική» εκδοχή του έθνους, ως μιας ιδεολογίας νομιμοφροσύνης προς το κυπριακό κράτος, η οποία θα παρείχε μια δυνατότητα διεξόδου από τα αδιέξοδα των δύο ανταγωνιστικών «εθνικισμών». Αυτό θα επιτυγχανόταν με την αποδοχή ενός συναινετικού μοντέλου, το οποίο θα ανεχόταν τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία, αλλά χωρίς τις πολιτικές τους συνέπειες, κάτι που αναφερόταν σε ελκυστικά πρότυπα, όπως το Βέλγιο, η Ελβετία ή άλλες χώρες, όπου εφαρμόστηκε ένα μοντέλο συναινετικής δημοκρατίας.¹⁶⁹ Οι ιδέες αυτές προέρχονταν από την προσέγγιση του Lijphart, ενός Ολλανδού πολιτικού επιστήμονα στις Η.Π.Α., ο οποίος εξέτασε συγκριτικά τέσσερις περιπτώσεις της μεταπολεμικής Ευρώπης, όπου επιδιώχθηκε η δημιουργία μιας ομαλής δημοκρατικής κοινωνίας, παρά τις διαφορετικές κουλτούρες, εθνοτικές καταγωγές, θρησκείες και γλώσσες. Ο Lijphart επεσήμανε ορισμένες προϋποθέσεις, όχι αναγκαίες και επαρκείς, αλλά πάντως βοηθητικές για την επιτυχία ενός τέτοιου μοντέλου, όπως για παράδειγμα η ισχύς του κανόνα του αμοιβαίου δικαιώματος αρνησικυρίας, που επιτρέπει να διατηρηθεί ότι θεωρείται σαν ζωτικό συμφέρον για κάθε εθνοτική ομάδα, ή η ικανοποιητική συμμετοχή κάθε ομάδας στη διοίκηση και στο δημόσιο πλούτο· ωστόσο, ο Lijphart ομολογούσε ότι αυτές οι συνθήκες ήταν ανεπαρκείς, αν δεν υπήρχε πρώτα από όλα μια ενιαία πολιτική ελίτ, προερχόμενη από όλες τις εθνοτικές ομάδες, η οποία να εφαρμόζει αυτούς τους άγραφους κανόνες και να μοιράζεται την ίδια αντίληψη για τον κόσμο και το ίδιο σύστημα αξιών.¹⁷⁰

Αυτές οι ιδέες επηρέασαν τη συζήτηση και στην ίδια την Κύπρο, έστω και με λιγότερο τολμηρές διατυπώσεις από αυτές του Σταυρινίδη. Ο Μιχάλης Ατταλίδης, Ελληνοκύπριος κοινωνιολόγος, στέλεχος διαφόρων ομίλων Ελληνοκυπρίων διανοουμένων και κάτοχος θέσεων σε κυβερνητικές υπηρεσίες δημοσίων πληροφοριών και διεθνών σχέσεων κατά την δεκαετία του '70, ήταν ο οργανωτής ενός συνεδρίου, το 1976, με στόχο την επανεξέταση διαφόρων θεματικών του πρόσφατου παρελθόντος των διακοινοτικών σχέσεων στην Κύπρο.¹⁷¹ Σε βιβλίο του,

¹⁶⁸ Πιο αναλυτικά: Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, όπ, σ. 146, Umut Özkirimli, όπ, σ. 38-54 και David McCrone, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού, Οι αυριανοί μας πρόγονοι*, Μετάφραση Νίκος Βαφέας, Γεώργιος Βάγιας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σ. 34-38.

¹⁶⁹ Zenon Stavrinides, όπ, σ. 124-125, Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 141-143, αλλά και P. Y. Péchoux, «The Swiss Case and Comparisons with Cyprus», στο: *International Symposium on political geography*, Cyprus Geographical Association, Λευκωσία 1976, σ. 72-87. Αντίστοιχα συναινετικά ομοσπονδιακά μοντέλα παρέμειναν στις κυπροκεντρικές αναζητήσεις ακόμα και σε πιο πρόσφατες συγκυρίες. Βλέπε ενδεικτικά: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 196-198, Nicos Peristianis, όπ, σ. 37-39 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 376.

¹⁷⁰ Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies, A Comparative Exploration*, Yale University Press 1980.

¹⁷¹ Michael Attalides (edit.), *Cyprus reviewed, The Result of a Seminar on the Cyprus Problem held in June 3-6 1976 by the Jus Cypri Association and the Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations*, Jus Cypri Association, Λευκωσία 1977. Πάντως, ο Ατταλίδης υπήρξε πιο κριτικός

που εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Μεγάλη Βρετανία το 1979, ο Ατταλίδης προσπαθούσε να εξηγήσει την αποτυχία της Κυπριακής Δημοκρατίας, στην πρώτη της φάση, λόγω των αντιθέσεων των δύο εθνικισμών και της εμπλοκής των συμφερόντων της διεθνούς πολιτικής, στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο ανταγωνισμών. Ο Ατταλίδης αρθρογραφούσε σε ένα ελληνοκυπριακό περιοδικό λόγου, το «Εντός των Τειχών», το οποίο προσπαθούσε τότε να εντάξει την Κύπρο στους διεθνείς προβληματισμούς για τα έθνη και τον εθνικισμό. Σε κείμενο του σε αυτό το περιοδικό, ο Ατταλίδης ανέφερε το παράδειγμα της Ελβετίας, ενός κράτους το οποίο οι διανοούμενοι, μέχρι τουλάχιστον τον 19^ο αιώνα, θεωρούσαν «ανιαρό» έναντι του γερμανικού πολιτισμού, με ανθρώπους που ενδιαφέρονταν μόνο για την οικονομική τους αποκατάσταση· ωστόσο, τελικά το ελβετικό κράτος κατόρθωσε να διατηρήσει τη συνοχή και τη νομιμοφροσύνη των πολιτών του, κάτι που φανέρωνε, σύμφωνα με τον Ατταλίδη, τις καλύτερες δυνατότητες του πολιτικού και γεωγραφικού μοντέλου του ελβετικού έθνους-κράτους, έναντι του «πολιτισμικού εθνικισμού» του γερμανικού μοντέλου.¹⁷² Στο ίδιο τεύχος ένας άλλος αρθρογράφος, ο οικονομολόγος και διευθυντής σε οργανισμό δημοσίου δικαίου Ιωσήφ Παγιάτας, έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην ύπαρξη κοινών συμφερόντων και εξωτερικών εχθρών από τον λαό, που συνασπίστηκε μέσα στο ελβετικό κράτος, αναζητώντας κάποια ανάλογη αντίληψη των κοινών συμφερόντων ανάμεσα στους Κύπριους.¹⁷³

Η έννοια της ενότητας και του ισχυρού κεντρικού κράτους είχε υποστηριχθεί από τα πρώτα ήδη χρόνια μετά από το 1974, σε έρευνες και συνέδρια που οργανώθηκαν στην ελληνοκυπριακή πλευρά, με την ανάπτυξη μιας εκτενούς επιχειρηματολογίας αναφορικά με τις νομικές περιπλοκές ή τα οικονομικά μειονεκτήματα της διαίρεσης ή της χαλαρής συνένωσης.¹⁷⁴ Η Αδαμαντία Πολλής, καθηγήτρια Πολιτικών Επιστημών στις Η.Π.Α., σε συνέδριο για τα μικρά κράτη και την επιβίωσή τους, που οργάνωνε ο «Νεοκυπριακός Σύνδεσμος» το 1976, αναφερόταν εκτενώς στις ευθύνες των ξένων, από την αποικιοκρατία και τους εθνικισμούς της Ελλάδας και της Τουρκίας ως τα ανταγωνιστικά ψυχροπολεμικά συμφέροντα, που θεωρούσε ότι καθόρισαν την εθνοτική σύγκρουση στην Κύπρο,¹⁷⁵ ενώ σε άλλη ανακοίνωσή της, το 1987, ξεκαθάριζε ότι για να αντέξει και να νομιμοποιηθεί η -όποια- λύση του κυπριακού κράτους ήταν απαραίτητη η ύπαρξη μιας «κυπριακής εθνότητας» και ενός

έναντι των -αρκετά εξιδανικευμένων- αρχικών του θέσεων αναφορικά με την συμβίωση των δύο κοινοτήτων στο παρελθόν: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 81 και Μιχάλης Ατταλίδης, «Σχέσεις Ελληνοκυπρίων Τουρκοκυπρίων», *Εντός των Τειχών*, Τ. 12 Ιούνης 1986, σ. 23.

¹⁷² Μιχάλης Ατταλίδης, «Κράτος και έθνος», στο: *Εντός των Τειχών*, Τχ. 9, Μάρτης 1986, σ. 24.

¹⁷³ Ιωσήφ Παγιάτας, «Κυπριακή Πατρίδα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 9, Μάρτης 1986, σ. 26.

¹⁷⁴ Για ανάλογες τοποθετήσεις κρατικών αξιωματούχων των πρώτων ετών μετά από το 1974, βλέπε: Γιώργος Καρούζης, *Σχέδιον λύσεως, όπ.*, C. G. Tornaritis, «Federal Problems on Cyprus», στο: *International Symposium on political geography*, Cyprus Geographical Association, Λευκωσία 1976, σ. 11-18 και Nicos S. Symeonides, «The Unity of the Economy and the Economics of Separation», στο: Michael Attalides (edit.), *Cyprus reviewed, The Result of a Seminar on the Cyprus Problem held in June 3-6 1976 by the Jus Cypri Association and the Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations*, Jus Cypri Association, Λευκωσία 1977, σ. 255-271. Ο Καρούζης ήταν γεωγράφος με θέση προϊσταμένου σε τμήμα του Υπουργείου Γεωργίας και Φυσικών Πόρων, ο Τορναρίτης είχε -ήδη από την αποικιακή περίοδο- την θέση του γενικού εισαγγελέα και ο Συμεωνίδης, υπουργός Άμυνας σήμερα, διεύθυνε τότε το Γραφείο Προγραμματισμού. Ενδιαφέρουσα είναι η σύγκριση ενός καλεσμένου στο συνέδριο με το ομοσπονδιακό σύστημα της Ελβετίας, που έκλεινε με την επισήμανση μιας τάσης για προοδευτική ενδυνάμωση της κεντρικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης στην ελβετική περίπτωση: P. Y. Pécoux, «The Swiss Case and Comparisons with Cyprus», στο: *International Symposium, όπ.*, σ. 72-87.

¹⁷⁵ Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *όπ.*, σ. 49-73.

«κυπριακού έθνους», πέρα από το ελληνικό και το τουρκικό. Η Πολλίσ πίστευε ότι μόνο με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να αποφευχθούν οι διάφοροι περίπλοκοι θεσμικοί μηχανισμοί, που απαιτούνταν για να ισορροπούν, να προστατεύουν και να εγγυώνται τα συμφέροντα της κάθε κοινότητας, ενώ τόνιζε ότι έπρεπε το «πρόβλημα» να προσδιοριστεί ξανά ως ένα κατεξοχήν κυπριακό θέμα, αναφέροντας ότι «η συνεχής προβολή του Κυπριακού σαν μια διαμάχη μεταξύ των δύο εθνοτήτων και δύο εθνών είναι μια συνταγή για μακροχρόνια αποτυχία».¹⁷⁶ Στο συνέδριο για τα «μικρά κράτη» ένας άλλος ακαδημαϊκός, ο Ελληνοκύπριος Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ο οποίος ήταν ένας από τους οργανωτές του, αναφερόταν στον εθνικισμό ως αιτία του προβλήματος στην Κύπρο, αφού δημιουργούσε μια «διαλεκτική της μισαλλοδοξίας», ενώ θεωρούσε αναγκαία μια νέα πολιτική ταυτότητα και μια νέα μορφή συνείδησης στην Κύπρο.¹⁷⁷ λίγα χρόνια αργότερα, σε μια άλλη συμβολή του με θέμα τις σχέσεις του ελληνικού με το κυπριακό κράτος, ο Κιτρομηλίδης επιχειρηματολόγισε για την ανάγκη αποδοχής της ανεξάρτητης Κύπρου από την ελληνική εθνική ιδεολογία, κάτι που προϋπέθετε τη ριζική αναπροσαρμογή των κυρίαρχων εθνικών αξιών στην Ελλάδα και στην Κύπρο, προϋπόθεση για την αποδοχή του κυπριακού κράτους, χωρίς να υποσκάπτεται η ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων.¹⁷⁸

Οι συγγραφείς και αρθρογράφοι αυτοί αποτέλεσαν τον πυρήνα μιας ομάδας ανθρώπων, η οποία θεωρούσε ότι μια αμοιβαία αποδεκτή «κυπριακότητα» αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την επανένωση και επιβίωση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ο «Νεοκυπριακός Σύνδεσμος» ιδρύθηκε τον Μάρτιο του 1975 από μια ομάδα Ελληνοκυπρίων,¹⁷⁹ κυρίως στελεχών της κυβερνητικής γραφειοκρατίας,¹⁸⁰ αλλά και άλλων προσωπικοτήτων του πνευματικού και οικονομικού χώρου. Στόχος του «Νεοκυπριακού» ήταν η ενίσχυση της Κυπριακής Δημοκρατίας στη συνείδηση του κόσμου και η δημιουργία πολιτών που να την αγαπούν και να τη σέβονται, ώστε να υπερπηδηθούν τα αδιέξοδα και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την επανένωση του νησιού. Ο «Νεοκυπριακός» υποστήριζε ότι το πρόβλημα της Κύπρου δεν ήταν -μόνο- ζήτημα παρέμβασης εξωτερικών παραγόντων, αλλά πρώτιστα ένα πρόβλημα αποτυχίας της ίδιας της Κυπριακής Δημοκρατίας να κάνει τους Κύπριους να σκέφτονται με μια κυπριακή πολιτική συνείδηση, η οποία θα προηγείτο του όποιου, ελληνικού, τουρκικού ή άλλου, «πολιτισμικού προσδιορισμού». Όπως

¹⁷⁶ Αδαμαντία Πολλίσ, «Μακροπρόθεσμες προοπτικές επιβίωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Διαστάσεις των Ελληνοτουρκικών σχέσεων, Αιγαίο-Κύπρος*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1987, σ. 103-106.

¹⁷⁷ Paschalis M. Kitromilides, «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», στο: Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, Variorum 1994, σ. 143-175.

¹⁷⁸ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο: Δ. Γ. Τσαούσης, *Ελληνισμός – Ελληνικότητα, Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Βιβλοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1983, σ. 160-162.

¹⁷⁹ Η περίπτωση του Ιμπραχίμ Αζίζ, αντιπροέδρου του «Νεοκυπριακού», ήταν μια εξαίρεση. Ο Αζίζ, δημοσιογράφος, συνεργάτης του Καβάζογλου και διάδοχός του στην προσκεϊμένη στο ΑΚΕΛ «Οργάνωση Τουρκοκυπρίων Πατριωτών», ήταν ένας από τους λιγοστούς Τουρκοκύπριους που υποστήριζαν, τόσο πριν όσο και μετά το 1974, την ειρηνική συνύπαρξη, στο πλαίσιο της Κυπριακής Δημοκρατίας. Για τις απόψεις του Αζίζ, που συμβαδίζουν με αυτές του «Νεοκυπριακού», βλέπε το μικρό βιβλιαράκι από μια διάλεξή του: Dr Ibrahim Aziz, *Το Παρελθόν και η Πορεία της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας*, Λευκωσία 1981.

¹⁸⁰ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ*, σ. 133-136. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και ο επί διετία (1979-1980) πολιτικός σύμβουλος του προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, Σπύρου Κυπριανού, Πολύβιος Νικολάου, βετεράνος αγωνιστής της ΕΟΚΑ και λογοτέχνης, αποτελούσε ένα από τα ιδρυτικά στελέχη του «Νεοκυπριακού».

διευκρίνιζαν οι ίδιοι οι Νεοκύπριοι, ο «κυπριωτισμός», τον οποίο επικαλούνταν, αποσκοπούσε στον τερματισμό του εθνοτικού διαχωρισμού και στη δημιουργία ενός δημοκρατικού κυπριακού κράτους, μιας νέας Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι Τουρκοκύπριοι θα προσεγγίζονταν εκ νέου και το κυπριακό κράτος θα γινόταν το σημείο αναφοράς του αγώνα, ο οποίος θα στηριζόταν στα «ειδικά συμφέροντα της Κύπρου», όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά σε ένα ενημερωτικό βιβλιαράκι του «Νεοκυπριακού», χωρίς «μητέρες-πατρίδες», αλλά προς την κατεύθυνση μιας «κυπριακής πατρίδας».¹⁸¹ Αυτή η μεταβολή, η οποία οφειλόταν στον εντοπισμό του προβλήματος, κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, στο εσωτερικό της Κύπρου και των κυπριακών συνειδήσεων, ήταν το σημαντικότερο νέο στοιχείο που έφεραν οι «Νεοκύπριοι», κάτι που δικαιολογούσε το πρόθεμα -νέο στον τίτλο τους. Όπως το διατύπωνε ο Μαυράτσας, ο «Νεοκυπριακός» δεν προωθούσε την ιδέα ενός κυπριακού έθνους, παρά μόνο αν η έννοια του έθνους χρησιμοποιούνταν με μια αυστηρή χρήση, σαν μια αποκλειστικά πολιτική και γεωγραφική κατηγορία· το ζητούμενο δεν ήταν η απάλειψη του έθνους, αλλά η αποπολιτικοποίηση της εθνότητας.¹⁸²

Ο «Νεοκυπριακός» τόνιζε ότι δεν ήθελε να ξεγελάσει την «αντίπαλη πλευρά», δηλαδή τους Τουρκοκύπριους, ούτε απέβλεπε σε ένα νέο έθνος, αλλά σε πανανθρώπινες αξίες, χωρίς ίχνος -αλλά ακριβώς σε αντίθεση- με εθνικιστικές ή σωβινιστικές ιδέες, έχοντας σαν επίκεντρο την Κύπρο και το λαό της, ανεξαρτήτως «εθνολογικής» υποδιαίρεσης και προέλευσης. Το έθνος δεν ανταποκρινόταν πλέον σε ένα ορισμένο χώρο, σύμφωνα πάντα με τον «Νεοκυπριακό», αλλά χαρακτήριζε ομάδες ατόμων με κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, εκπίπτοντας σε ένα «πολιτισμικό προσδιορισμό». Κατά συνέπεια, οι κάτοικοι της Κύπρου αποτελούσαν τμήματα του ελληνικού, τουρκικού ή αρμενικού, για παράδειγμα, έθνους, κάτι που έπρεπε να διαχωριστεί από την έννοια της χώρας ή της πατρίδας, προς την οποία -θα έπρεπε να- οφείλει κανείς την αγάπη, τη νομιμοφροσύνη και την αφοσίωσή του. Ο Νεοκυπριακός Σύνδεσμος τόνιζε μάλιστα ότι βρισκόταν σε αντίθεση με κάθε προσπάθεια για «αποκυπριωτισμό» οποιουδήποτε τμήματος της Κύπρου με στόχο τον εκτουρκισμό ή εξελληνισμό του, αλλά παράλληλα σεβόταν την πολιτιστική φυσιογνωμία της κάθε κοινότητας, αφού αλλιώς ο λαός κινδύνευε «να περιοριστεί ή να αφομοιωθεί εξολοκλήρου από τον τεχνολογικό πολιτισμό». Τα πολιτιστικά στοιχεία διαχωρίζονταν από τις πολιτικές επιλογές, αφού η ταύτιση έθνους και κράτους θεωρούνταν ξεπερασμένα και ούτε οι διαφορετικές κουλτούρες θα έπρεπε να είναι ανταγωνιστικές, ούτε οι ενδεχόμενοι πολιτιστικοί δεσμοί με κάποιο άλλο κράτος να έχουν πολιτικές συνεπαγωγές, οι οποίες να υπονομεύουν τη νομιμοφροσύνη προς τα κρατικά σύμβολα. Ο κυπροκεντρισμός του Νεοκυπριακού Συνδέσμου δεν αφορούσε την άρνηση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, αλλά στην ουσία την ενίσχυση των στοιχείων που θα υποστήριζαν μια ιδεολογία νομιμοφροσύνης προς το ενωμένο κυπριακό κράτος, με πολίτες που πολιτικά θα ήταν «σωστοί Κύπριοι πολίτες».¹⁸³ Ο «Νεοκυπριακός» συνάντησε αρκετές αντιδράσεις ανάμεσα σε διαφορετικών ιδεολογικών προσανατολισμών Ελληνοκύπριους. Ο «Νεοκυπριακός» επικρίθηκε ως μια προσπάθεια συμβιβασμού με τον «Τούρκο κατακτητή», που απέβλεπε απλά στην διάσωση του κυπριακού κρατισμού, καθώς άλλωστε αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από μέλη της κυβερνητικής γραφειοκρατίας

¹⁸¹ 13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα, όπ.

¹⁸² Για τις διευκρινίσεις αυτές: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 85-86 και σ. 206.

¹⁸³ 13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα, όπ, σ. 11-14.

και συνδεδεμένους με αυτή διανοούμενους, οι οποίοι είχαν -λόγω και των σπουδών τους- μια αγγλοσαξωνική νοοτροπία και μια ελιτίστικη συμπεριφορά: αυτή, υποστηριζόταν από τους επικριτές, δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στα συμφέροντα και τις αντιλήψεις των περισσότερων Ελληνοκυπρίων, ούτε στο αίτημα μιας καθολικής, λαϊκής «κυπριακότητας».¹⁸⁴ Ο «Νεοκυπριακός» κατηγορήθηκε ακόμα για επιλεκτική κριτική των ελληνοκεντρικών θέσεων, που δεν γινόταν όταν αυτές εκφράζονταν από τον Μακάριο, λόγω του δεσμού των μελών του με το «μακαριακό κατεστημένο».¹⁸⁵ Ο ίδιος ο «Νεοκυπριακός» διευκρίνιζε ότι δεν είχε σκοπό να αλλάξει το υφιστάμενο κοινωνικό καθεστώς, αλλά μόνο να πιέσει το υπάρχον να λάβει αποφάσεις, που θα μπορούσαν να διασώσουν το αποδυναμωμένο κυπριακό κράτος και να δημιουργήσουν τις συνθήκες για μια βιώσιμη, καινούρια Κυπριακή Δημοκρατία.¹⁸⁶

Στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974 φαίνεται ότι ο «Νεοκυπριακός» είχε κάποια επιτυχία, γεγονός που έκανε μεταγενέστερους κυπροκεντρικούς συγγραφείς όπως ο Μαυράτσας να αναφερθούν στην περίοδο ως «χρυσή εποχή» του «κυπριωτισμού».¹⁸⁷ Ένας άλλος μεταγενέστερος κυπροκεντρικός συγγραφέας, ο κοινωνιολόγος Ανδρέας Παναγιώτου, αναφέρθηκε σε «ιστορικά απωθημένα» του κυπροκεντρισμού, που εκφράστηκαν εκείνη την περίοδο έντονα και διεκδικητικά στην δημόσια σφαίρα, προκαλώντας μετατοπίσεις στην «ηγεμονική κουλτούρα» και στην επίσημη ιστοριογραφία.¹⁸⁸ Ο Μακάριος εξακολουθούσε να αναφέρεται σε Έλληνες και Τούρκους της Κύπρου ακόμη και μετά από το 1974.¹⁸⁹ ωστόσο, ακόμη και ο Τάκης Ευδόκας, σπουδασμένος στις Η.Π.Α. ψυχίατρος και εκ των πολιτικών ηγετών της αντιμακαριακής αντιπολίτευσης πριν από το 1974, πρότεινε πλέον όχι την «ένωση», αλλά το αμερικάνικο μοντέλο, θεωρώντας τις Η.Π.Α. ως ένα πρότυπο αρμονικής συμβίωσης ανθρώπων με διαφορετικές εθνοτικές, κοινωνικές, φυλετικές και θρησκευτικές καταγωγές, που δούλευαν μαζί για τα συμφέροντα του κράτους τους, χωρίς να χρειαστεί να καταστραφούν οι ατομικές τους αντιλήψεις για την εθνική τους ιστορία, παράδοση και πολιτισμό προέλευσης.¹⁹⁰ Ο Κύπρος Χρυσοστομίδης πάλι, Ελληνοκύπριος δικηγόρος με μακρόχρονη πολιτική δράση σε κόμματα που δεν θεωρούνταν κυπροκεντρικά και κυβερνητικός εκπρόσωπος της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά από το 2003, έκανε λόγο για «Κύπριους πολίτες», Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, ή για έναν «κυπριακό λαό», αποτελούμενο από τις «κοινότητες» της Κύπρου· η αναζήτηση αυτών των πολιτών μετά από το 1974 αφορούσε, σύμφωνα με τον Χρυσοστομίδα, τη συμβίωση σε ένα ομοσπονδιακό κυπριακό κράτος, με την ανατροπή του βίαιου διαμελισμού του, την αποκατάσταση

¹⁸⁴ Για την κοινωνική σύνθεση του «Νεοκυπριακού» και τις επικρίσεις αυτές, βλέπε: Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 77, Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 133-136 και Κάισαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 96.

¹⁸⁵ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 134.

¹⁸⁶ *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, *όπ.*, σ. 5.

¹⁸⁷ Για τον χαρακτηρισμό αυτό: Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 150 και Κάισαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 81.

¹⁸⁸ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 50.

¹⁸⁹ Βλέπε τα παραδείγματα των τελευταίων λόγων του, που απευθύνονταν προς τον «κυπριακό ελληνισμό»: Άντρος Παυλίδης, *Μακάριος*, *όπ.*, σ. 534 κε.

¹⁹⁰ Takis Evdokas, *The symbiosis of the two communities and the emotional factors used to promote partition*, Socio-psychological research group, Λευκωσία 1978, σ. 34-35.

της συνοχής του και τη συνέχιση της κρατικής οντότητας και της εσωτερικής συνταγματικής τάξης του. Αυτό θα εξασφαλιζόταν με την κατοχύρωση της κοινής νομιμοφροσύνης όλων των πολιτών, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, με μια ελάχιστη κοινή δέσμευση και πίστη προς το κοινό κράτος, παρά τις εθνικές τους διαφορές.¹⁹¹

Μια κυπροκεντρική στροφή εμφανίστηκε μετά από το 1974 και στις κυρίαρχες προσεγγίσεις της ελληνοκυπριακής αριστεράς. Το σοβιετικό μοντέλο υποστήριζε ότι η εθνοτική ή πολιτισμική ετερότητα θα έσβηνε μπροστά στον ορθολογικό σχεδιασμό, καταλήγοντας σε έναν σοβιετικό υπερ-εθνοτισμό των λαών, αλλά όχι μόνο δεν κατάφερε να πετύχει μια τέτοια προοπτική, αλλά κατέρρευσε τελικά κάτω ακριβώς από το βάρος -χωρίς να υποτιμούνται άλλες σημαντικές παράμετροι της κατάρρευσης του- διαφόρων εθνοτικών διαμαχών.¹⁹² Οι ανάγκες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η επικράτηση κομμουνιστικών κινημάτων σε αρκετά κράτη μεταπολεμικά έκαναν ήδη από τότε αναγκαία για τα κομμουνιστικά κόμματα μια ιδεολογία μαζικής κινητοποίησης και νομιμοποίησης του κράτους, αντίστοιχη της εθνικής, παρά την φρασεολογία της «λαϊκής δημοκρατίας». Οι διαμάχες μεταξύ των αποκλινόντων συμφερόντων των «λαϊκών δημοκρατιών» υπέσκαπταν τη διακηρυγμένη διεθνιστική αλληλεγγύη, έστω και αν δεν το έκαναν στο όνομα του έθνους, αλλά των ιδεολογικών παρεκκλίσεων, για τις οποίες κατηγορούνταν οι αντίπαλοι.¹⁹³ Το ΑΚΕΛ και άτομα που σχετίζονταν με αυτό διαχώριζαν αντίστοιχα ανάμεσα στους «εθνικιστές», όργανα του «διεθνούς ιμπεριαλισμού», και τον «κυπριακό λαό», από τον οποίο προέρχονταν οι «πατριωτικές-δημοκρατικές» δυνάμεις. Ο Κώστας Γραικός, ιστορικός με σπουδές στην Πράγα και προσκείμενος στο ΑΚΕΛ, συνέγραψε στις αρχές της δεκαετίας του '80 μια κυπριακή ιστορία, στην οποία αναφερόταν στην «κυπριακότητα», ως ένα σταθερό στοιχείο του κυπριακού «λαού» από την μακρινή αρχαιότητα ακόμα, με την ύπαρξη μιας «Πρωτο-κυπριακής» οντότητας. Σε αυτό τον λαό αντιπαράτιθονταν σταθερά στον χρόνο οι διάφορες, εθνικά προσδιορισμένες, εξω-κυπριακές καταπιεστικές κυρίαρχες τάξεις.¹⁹⁴ Αντίθετα ο Πλουτής Σέρβας, παλιός γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ, ο οποίος διαγράφηκε από το κόμμα το 1952, αρθρογραφώντας έκτοτε σε διάφορα έντυπα και εκδίδοντας διάφορα βιβλία για το «κυπριακό πρόβλημα», κατηγορούσε τον Μακάριο, τους συνεργάτες του και την ηγεσία του ΑΚΕΛ, «παθητικό συνοδοιπόρο» της πολιτικής του Μακαρίου, γιατί δεν ακολούθησαν μια πολιτική προσανατολισμένη στους Κύπριους, πέφτοντας στην παγίδα του εθνικού ανταγωνισμού με τους Τούρκους.¹⁹⁵ Σε ένα μεταγενέστερο έργο του, χωρίς να αποκλίνει από τα προηγούμενα του, ο Σέρβας εστίαζε περισσότερο στην αναζήτηση μιας «κοινής πατρίδας», που θεωρούσε ότι χάθηκε από τα σφάλματα και την «ανωριμότητα» των εθνικιστικών ελληνοκυπριακών ηγεσιών, πολιτικών και θρησκευτικών.¹⁹⁶ ο Σέρβας, αντίθετα με τον Γραικό, δεν απαρνιόταν την ελληνικότητα, ήδη από την αρχαιότητα, της Κύπρου, η οποία άντεξε μέσα από την

¹⁹¹ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 14 και σ. 30.

¹⁹² Marcus Banks, *Εθνοτισμός, ανθρωπολογικές κατασκευές*, Μετάφραση Φωτεινή Αποστόλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 57-58.

¹⁹³ Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, Polity Press 1995, ειδικά σ. 8-11 και σ. 25-28 και Dominique Schnapper, *Η Κοινωνία των Πολιτών*, Μετάφραση Δέσποινα Παπαδοπούλου, Gutenberg, Αθήνα 2000, σ. 125. Βλέπε ακόμα τις αντίστοιχες παρατηρήσεις που διατύπωσε σε άρθρο του, αναφορικά με την τάση των μαρξιστικών κρατών και κινημάτων να γίνουν εθνικιστικά, ο Χομπσμπάουμ, όπως παρατίθενται στο: Μπένεντικτ Άντερσον, *όπ.*, σ. 22.

¹⁹⁴ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία* (δύο τόμοι), χε 1980-1982.

¹⁹⁵ Ενδεικτικά: Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, *όπ.*, Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό*, *όπ.*

¹⁹⁶ Πλουτής Σέρβας, *Κοινή πατρίδα*, Εκδόσεις Πρόοδος, Λευκωσία 1997.

πάροδο διαφόρων κατακτητών από το νησί,¹⁹⁷ ούτε προσέδιδε στην «κυπριακότητα» μια διαχρονικότητα, που να την καθιστά νομοτελειακή συνέπεια. Ο Σέρβας αναζητούσε τα σφάλματα των κυπριακών ηγεσιών, που δεν επέτρεψαν στην κυπριακότητα να καταστεί κυρίαρχη, αντίθετα με τον Γραϊκό, ο οποίος θεωρούσε ότι οι ιδέες του έθνους, εκφρασμένες από τον εκάστοτε μη-Κύπριο κυρίαρχο, βρίσκονταν εξ' ορισμού σε αντιπαράθεση με αυτές του «κυπριακού λαού».

3. Η δεκαετία του '90 και τα όρια της αποδοχής των κυπροκεντρικών ιδεών

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, όπως συμφωνούσαν διάφορες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις, οι αντιλήψεις αυτού του είδους άρχισαν να χάνουν την -όποια- απήχηση είχαν βρει προηγουμένως: οι Ελληνοκύπριοι είχαν συνέλθει από το σοκ του 1974, έβλεπαν τις προσδοκίες τους από τους Τουρκοκύπριους «συμπατριώτες» να μην εκπληρώνονται, ενώ στην Ελλάδα είχε ανέλθει στην εξουσία το ΠΑΣΟΚ, δημιουργώντας ένα κλίμα αισιοδοξίας στην Κύπρο. Η αρχική απήχηση του «Νεοκυπριακού» περιοριζόταν, ενώ ορισμένα στοιχεία, λιγότερο ριζοσπαστικά ως προς τις συνεπαγωγές της κοινής, ξεχωριστής «κυπριακότητας», απομακρύνθηκαν με συνέπεια, όπως εξηγούσε ο Περισιτιάνης, ο «Νεοκυπριακός» να έχει λιγότερα περιθώρια υπεράσπισης του εαυτού του από τις κριτικές του ως «αντεθνικού μιάσματος» μέσα στη δεκαετία του '80 ο όρος Νεοκύπριος απέκτησε μια αρνητική σημασιολογία στην ελληνοκυπριακή κοινωνία, καταλήγοντας να ταυτίζεται με αρνητικά φαινόμενα, όπως ο νεοπλουτισμός και ο καταναλωτισμός.¹⁹⁸ Η συγκυρία της δεκαετίας του '90, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, αλλά και η εκλογή ως προέδρων της Κυπριακής Δημοκρατίας διαδοχικά δύο πολιτικών, με πιο φιλελεύθερες αντιλήψεις για την εσωτερική διακυβέρνηση και μεγαλύτερη διάθεση διαπραγμάτευσης και συμβιβασμού στο «κυπριακό πρόβλημα», του Γιώργου Βασιλείου και του Γλαύκου Κληρίδη, φαίνονταν ευνοϊκές προϋποθέσεις για τις κυπροκεντρικές τάσεις, ωστόσο οι αλλαγές δεν ήταν ριζικές και η κυπροκεντρική έμφαση δεν ήταν απόλυτη και αποκλειστική. Ο Περισιτιάνης, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τις μετατοπίσεις προς την κυπριακότητα ή την ελληνικότητα, περιέγραψε την κατάσταση ως ένα «εκκρεμές» των συλλογικών ταυτίσεων στην Κύπρο, το οποίο γύριζε, μετά από την «χρυσή εποχή» του «κυπριατισμού», στην πρώτη δεκαετία μετά από το 1974, πίσω προς τον ελληνοκεντρισμό στη δεκαετία του '90.¹⁹⁹ Με αυτό τον τρόπο ο Περισιτιάνης προσπαθούσε να εξηγήσει την άνοδο κάποιων τάσεων «νέο-εθνικισμού», όπως τις χαρακτήριζε, βασιζόμενος σε μια ανάλογη κατηγοριοποίηση του Χομπσμπάουμ. Αυτές οι τάσεις εκφράζονταν στη δεκαετία του '90 από ομάδες που έβλεπαν με επιφύλαξη τις αρνητικές συνέπειες των ταχύτατων οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών, οι οποίες είχαν καταστεί εμφανείς ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '80, ασκώντας μια -συχνά ριζοσπαστική- κριτική στο όνομα του (ελληνικού) έθνους, το οποίο θεωρούνταν ως κάτι πιο υγιές από τον διεφθαρμένο κυπριακό κρατικό μηχανισμό.²⁰⁰

¹⁹⁷ Βλέπε πολύ χαρακτηριστικά στο ίδιο, σ. 1.

¹⁹⁸ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 136, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 100-101 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριατισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46 και 50.

¹⁹⁹ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 150.

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 140-145. Για μια περιγραφή του φαινομένου της «αναβίωσης του εθνικισμού» βλέπε: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 99-133.

Οι ελληνοκεντρικές θέσεις διατήρησαν ισχυρή απήχηση στην ελληνοκυπριακή κοινωνία της δεκαετίας του '90, παρά την εκλογή του Βασιλείου, το 1988, αλλά και του Κληρίδη, που τον διαδέχτηκε το 1993.²⁰¹ Ο Γιώργος Βασιλείου, κατεξοχήν εκπρόσωπος των κυπροκεντρικών τάσεων και πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας από το 1988 ως το 1993, με τη στήριξη του ΑΚΕΛ, αποκαλούσε στους λόγους του τους Τουρκοκύπριους «συμπατριώτες»,²⁰² ενώ υποστήριζε ότι στην μεταψυχροπολεμική εποχή, στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης, της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και των διεθνών συστημάτων ασφαλείας, η διαίρεση της Κύπρου και οι δεσμοί των παραδοσιακών ιδεολογιών δεν είχαν καμιά θέση.²⁰³ Η Κύπρος αντιμετωνιζόταν σαν ένα δυναμικό πεδίο ελληνοτουρκικής συνεργασίας, ακριβώς όπως η Αλσατία και η Λορένη, που από πεδίο διαμάχης κατέληξαν πεδίο συνεργασίας μεταξύ των Γάλλων και των Γερμανών, μέσα από τις διαδικασίες των ευρωπαϊκών θεσμών, τις οποίες ο Βασιλείου έβλεπε, αντανακλώντας ένα ευρύτερο κλίμα αισιοδοξίας της εποχής, να υποκαθιστούν το εθνικό κράτος.²⁰⁴ Ωστόσο, ο Βασιλείου ένιωθε την ανάγκη να επικαλεστεί μια ερμηνεία της πολιτικής του Μακαρίου, ώστε να νομιμοποιήσει την πολιτική του,²⁰⁵ ενώ η κυβέρνησή του συνέχισε και επέκτεινε ένα πρόγραμμα στρατιωτικών εξοπλισμών.²⁰⁶ Η κυβέρνηση πάλι του Κληρίδη εκλέχθηκε με ένα πολιτικό πρόγραμμα που ικανοποιούσε φραστικά μια ελληνοκεντρική βάση ψηφοφόρων, αλλά στην πράξη επιδίωξε μια συμβιβαστική λύση, συνεχίζοντας τον διάλογο με την τουρκοκυπριακή ηγεσία που είχε ξαναρχίσει ο Βασιλείου.²⁰⁷ Ο Κληρίδης, ιδρυτής και για 17 χρόνια (1976-1993) πρόεδρος του ΔΗ.ΣΥ., του κατ' εξοχήν πολιτικού εκπροσώπου των ελληνοκεντρικών προσεγγίσεων και των αποκλεισμένων από τις «πατριωτικές-δημοκρατικές» δυνάμεις ομάδων, αναφερόταν στο «κυπριακό πρόβλημα» ως ένα πρόβλημα πρώτιστα δύο αντιμαχόμενων από την απαρχή της κυπριακής ανεξαρτησίας εθνικισμών, κάτι που είχε ως συνέπεια ούτε οι Ελληνοκύπριοι ούτε οι Τουρκοκύπριοι να ενδιαφέρονται να αγωνιστούν ή να θυσιαστούν για την κυπριακή ανεξαρτησία.²⁰⁸ Ο Κληρίδης θεωρούσε ότι οι Ελληνοκύπριοι ηγέτες, Μακάριος και Γρίβας, παρ' όλες τις ικανότητές τους ως εθνικοί ηγέτες, δεν υπήρξαν το ίδιο κατάλληλοι και ως πολιτικοί ηγέτες ενός ανεξάρτητου κράτους, όπου έπρεπε να λειτουργήσουν με τρόπο, ο οποίος να επιτύγχανε τη νομιμοφροσύνη των Τουρκοκυπρίων, ταυτόχρονα με την αποδοχή από τους Ελληνοκύπριους του συμβιβασμού ενός δικοινοτικού κράτους.²⁰⁹

Για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους, αλλά και την πολιτική τους ηγεσία, παρά τις κυπροκεντρικές εξαγγελίες, που αποσκοπούσαν στην επανένωση του κυπριακού κράτους, η διπλωματική υποστήριξη του ελληνικού κράτους παρέμενε σημαντική,

²⁰¹ Για την ισχύ που διατήρησαν οι ελληνοκεντρικές θέσεις ακόμη και στη δεκαετία του '90, βλέπε: Στο ίδιο, αλλά και: Νίκος Περιστιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 137-140.

²⁰² Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*

²⁰³ Στο ίδιο, 43-44 και σ. 81-94.

²⁰⁴ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 72. Βλέπε ακόμη: στο ίδιο, σ. 87-90.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 15-31.

²⁰⁶ Νίκος Περιστιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 139.

²⁰⁷ Κάτι που γνώριζαν και πολιτικές δυνάμεις πιο κριτικές στην προσέγγιση του Βασιλείου, οι οποίες όμως υποστήριζαν τον Κληρίδη ανάμεσα στους δύο, στον β' γύρο των εκλογών, με μια λογική του «λιγότερου κακού» από τα δύο: Σούλα Ζαβού, *όπ.*, σ. 484-486.

²⁰⁸ Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεση μου, Τ. α'*, *όπ.*, σ. 17-19.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 22-24.

αφού η σύνδεση του «κυπριακού προβλήματος» με τον «ελληνισμό στο σύνολό του» θεωρούνταν αυτονόητη. Έτσι, επί διακυβέρνησης Βασιλείου, η ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία αποφάσιζε σε πλήρη ομοφωνία με τα ελληνοκυπριακά κόμματα -την οποία ο Μαυράτσας χαρακτήριζε, αδυνατώντας να την εξηγήσει αλλιώς, ως «φασιστική τουλάχιστον»- την διεξαγωγή μιας «πανεθνικής διάσκεψης» για το κυπριακό, με συμμετοχή όλων των πολιτικών κομμάτων Λευκωσίας και Αθήνας και στόχο την από κοινού λήψη αποφάσεων, σε σχέση με το «κυπριακό πρόβλημα».²¹⁰ Η εξαγγελία από την κυβέρνηση Κληρίδη του δόγματος του «Ενιαίου Αμυντικού Χώρου», το 1993, το οποίο επιδίωκε να συνδέσει σε έναν αμυντικό χώρο την Κύπρο και την Ελλάδα, προκάλεσε νέες συζητήσεις στην ελληνοκυπριακή κοινωνία. Το αντιπολιτευόμενο τότε ΑΚΕΛ υποστήριζε ότι η σωστή αμυντική πολιτική θα έπρεπε να έχει μόνο αποτρεπτικούς στόχους και να μην καλλιεργεί αυταπάτες για μια πολεμική λύση, ούτε να υποσκάπτει την ανεξάρτητη οντότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, όπως θεωρούσε ότι θα έκανε, αν εφαρμοζόταν πλήρως, το δόγμα του «Ενιαίου Αμυντικού Χώρου»: άλλωστε οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα της Ελλάδας, όπως καθορίζονταν από τις συνθήκες εγγυήσεως και συμμαχίας του συντάγματος της Ζυρίχης, θεωρούνταν επαρκείς.²¹¹ Αλλά και από την Ελλάδα γινόταν κριτική στο δόγμα, που θεωρούνταν ότι απομάκρυνε από την «κυπριακότητα» και ξανάφερνε τη λογική των δύο ελληνικών κρατών, που δεν σεβόταν την ανεξαρτησία της Κύπρου, σε αντίθεση με τη λογική της δεκαετίας του '80, του πιο «ευγενικού» δόγματος ότι «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαραστέκεται».²¹² το νέο δόγμα συνιστούσε, σύμφωνα με ένα χαρακτηρισμό, μια «νεοενωσιακή πολιτική».²¹³

Το αμυντικό δόγμα συνεργασίας με την Ελλάδα δημιούργησε σε αρκετούς Ελληνοκύπριους ένα κλίμα αισιοδοξίας για την επίτευξη της «δίκαιης και βιώσιμης» λύσης που διακηρυσσόταν από την ηγεσία τους, ενώ αντιστάθμιζε τις ανασφάλειες από τον φόβο αποδοχής μιας μη ικανοποιητικής συμβιβαστικής λύσης. Αρθρογράφοι υποστήριζαν ότι η διακήρυξη του δόγματος του Ε.Α.Χ., αλλά και γενικότερα η προάσπιση της ιδεολογίας της ελληνικότητας, δεν είχε να κάνει με ένα εθνικιστικό, σοβινιστικό ή επιθετικό δόγμα, αλλά με έναν υγιή ελληνικό «εθνισμό», αποχρωματισμένο από παλαιότερες ιδεολογικές συνδηλώσεις και απαραίτητο για την αντιμετώπιση, με την πρόεπουσα «εθνική ευαισθησία», των «εθνικών ζητημάτων», που εκτεινόταν από την Κύπρο ως το Αιγαίο και τη Θράκη.²¹⁴ Το τέλος μάλιστα του Ψυχρού Πολέμου συνοδευόταν με την επίκληση ορισμένων διεθνών μεταβολών -ή, συχνότερα, προσδοκιών για μεταβολές- στους συσχετισμούς δυνάμεων, οι οποίοι θα ευνοούσαν τις ελληνοκυπριακές επιδιώξεις. Γινόταν συχνά λόγος για την αποδυνάμωση, ή έστω τον επαναπροσδιορισμό, της θέσης της Τουρκίας διεθνώς και την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου, ενώ ο συμβιβασμός στην ήδη αποδεκτή βάση

²¹⁰ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 104.

²¹¹ 18^ο Συνέδριο ΑΚΕΛ, όπ, σ. 14-15 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 103-104.

²¹² Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, «Κύπρος ή η σωτηρία της ψυχής», *Ο Πολίτης*, Τχ. 31, 31.1.1997, σ. 12.

²¹³ Χαρακτηρισμός που διατυπώθηκε από τον Μαλούχο στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» και παρατίθεται στο: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 103.

²¹⁴ Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις των Προδρόμου και Μηνά στην εφημερίδα «Σημερινή», όπως τις παρουσιάζει ο Μαυράτσας στο: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 89-90. Για μια κριτική προσέγγιση των συνεπαγωγών που έχει η διάκριση ανάμεσα σε ένα εθνικισμό, «κακό», που αφορά πάντα κάποιους άλλους, και ένα «καλό» «εθνισμό» ή «πατριωτισμό», βλέπε: Michael Billig, όπ, σ. 15.

διαπραγματεύσεως απορριπτόταν, εφόσον θεωρούνταν πως μια νέα διαπραγματεύσεως θα μπορούσε να γίνει κάτω από καλύτερους συσχετισμούς δυνάμεων στο μέλλον.²¹⁵ Ορισμένες πιο ριζοσπαστικές εκδοχές αυτής της αισιόδοξης τοποθέτησης ανέμεναν ότι συγκυρίες, όπως η ένοπλη δράση των Κούρδων, θα μπορούσαν να υποσκάσουν την ενότητα και την ισχύ της Τουρκίας· ένας από τους πιο δραστήριους μάλιστα υποστηρικτές αυτής της άποψης, ο οποίος δολοφονήθηκε κάτω από αδιευκρίνιστες ακόμη συνθήκες το 1994, έγραφε χαρακτηριστικά ότι «η ελευθερία της Κύπρου περνά μέσα από τα βουνά του Κουρδιστάν».²¹⁶ Το ΑΚΕΛ συσχέτιζε τις «ανεπίσημες φωνές» ενάντια στην ομοσπονδιακή λύση είτε με μια στρατιωτική λύση, είτε με μια λύση δύο κρατών, με αμιγή εθνικά πληθυσμό.²¹⁷ Ωστόσο, αυτές οι τάσεις, χωρίς να συνοδεύονται από κάτι έμπρακτο εκτός από φωνές, ανησυχίες και προσδοκίες από άλλους «αγωνιστές», δεν φαίνεται να αντανακλούσαν κάποια σοβαρή προοπτική ένοπλης σύγκρουσης, αφού άλλωστε κάθε σχετική διάθεση των Ελληνοκυπρίων στην δεκαετία του '90 είχε πλέον εκλείψει: Όπως ανέφερε ένα δεικτικό άρθρο, η προσμονή του αγώνα των Κούρδων, ή των «κρυπτοχριστιανών» και άλλων «εξωτικών Ελλήνων», υπέκρυπτε ακριβώς μια έλλειψη διάθεσης των Ελληνοκυπρίων να αγωνιστούν οι ίδιοι για αυτά τα οποία θεωρούσαν στόχο τους.²¹⁸ Το κλίμα της δεκαετίας του '90, με κορύφωση τις επεισοδιακές αντικατοχικές διαδηλώσεις της νεολαίας το 1996, όταν Ελληνοκύπριοι και ξένοι μοτοσυκλετιστές, διεκδικώντας το δικαίωμα ελευθερίας στην μετακίνησή τους, επιχείρησαν να μπουν στο βόρειο κομμάτι της Κύπρου, θεωρήθηκε ως έκφραση ενός πολεμικού κλίματος,²¹⁹ ή ως αντίδραση στην πολιτική της επαναπροσέγγισης από τους «Ελληνοκύπριους εθνικιστές».²²⁰ ο Παναγιώτου, ένας κυπροκεντρικός κοινωνιολόγος, έγραφε στο «Εξ Υπαρχής», περιοδικό λόγου και κατ' εξοχήν όχημα έκφρασης των νέων κυπροκεντρικών τάσεων, ότι ο «νέο-εθνικισμός» κατέρρευσε στα τέλη της δεκαετίας του '90, όταν οι αντικατοχικές προσπάθειες διαμαρτυρίας από ομάδες πολιτών είχαν ως αποτέλεσμα δύο νεκρούς, αλλά και με την υπόθεση των πυραύλων S-300, που τελικά δεν ήρθαν στην Κύπρο, παρόλο που χρησιμοποιήθηκαν ως προεκλογικό όπλο.²²¹ Ωστόσο, μια άλλη ανάγνωση των γεγονότων θα φανέρωνε ακριβώς τα όρια της ελληνοκυπριακής πολιτικής, μέσα από τις αντιδράσεις των διαδηλωτών στην προσπάθεια ακύρωσης, την τελευταία στιγμή, ή χειραγώγησης της πορείας από τους Ελληνοκύπριους πολιτικούς, την ολοένα και μεγαλύτερη αποστασιοποίηση των Ελληνοκυπρίων από τους πολιτικούς τους, με τη διάψευση των προσδοκιών για τη «δίκαιη και βιώσιμη» λύση, με ελευθερία μετακίνησης των πολιτών, μέσα στα άλλα,

²¹⁵ Σταύρος Λυγερός, *όπ.*, σ. 358-360, Νικόλας Γ. Κρανιδιώτης, *Η Κύπρος στην Ευρώπη*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2001, σ. 32-33, Λάρκος Λάρκου, *Ιδεολογία και πολιτική στη σύγχρονη Τουρκία, αθέατες φιλοδοξίες και ορατές ανάγκες*, Λευκωσία 1986. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον ότι ακόμα και υποστηρικτές της συμβιβαστικής λύσης συνέβαλλαν στη διαμόρφωση της εικόνας μιας Τουρκίας που «κλυδωνίζεται συθέμελα», κάτι που θεωρούσαν ότι θα διευκόλυνε τη διαλλακτικότητά της. Βλέπε χαρακτηριστικά: Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ.*, σ. 374-375.

²¹⁶ *Διά χειρός Θεόφιλου Γεωργιάδη*, Κυπριακή Επιτροπή Αλληλεγγύης στο Κουρδιστάν, Λευκωσία 1995.

²¹⁷ *18^ο Συνέδριο ΑΚΕΛ*, *όπ.*, σ. 14.

²¹⁸ «Φρούτα, εξωτικά φρούτα και εξωτικοί Έλληνες», *Ένωσις*, Τχ. 4, Απρίλιος 1995, σ. 16-17. Για μια ανάλογη κριτική: Λουκάς Αξελός, Δήμος Βεργής, Παύλος Χατζηπαύλου, «Κύπρος: Από την αυτοδιάθεση-ένωση στην διεθνοποίηση-διχοτόμηση», *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, Τετράδιο Πρώτο, Φθινόπωρο '80, σ. 45.

²¹⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 107-110 και Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, *όπ.*, σ. 11-14.

²²⁰ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 192-194.

²²¹ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 44.

η οποία εξαγγελόταν για χρόνια, χωρίς όμως να υπάρχει μια ακολουθία λόγων και πράξεων, ή μια διάθεση των πολιτικών να αναλάβουν τις ευθύνες τους.²²²

Ένα άλλο σημείο κλειδί για τα όρια των κυπροκεντρικών ιδεών ήταν το Πανεπιστήμιο Κύπρου. Συχνά ένα πανεπιστήμιο αποτελεί τον κατεξοχήν φορέα διαμόρφωσης μιας επίσημης κρατικής ιδεολογίας και, όπως το διατύπωνε ξεκάθαρα μια φιλική προς τις κυπροκεντρικές θέσεις προσέγγιση, το πανεπιστήμιο της Κύπρου είχε ιδρυθεί ακριβώς ως ο «προαγωγός της κυπριακότητας».²²³ Η ίδρυση ενός κυπριακού πανεπιστημίου είχε συζητηθεί ήδη από τα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας. Μερικοί βουλευτές θεωρούσαν ότι ένα εθνικό κυπριακό πανεπιστήμιο, με βασική γλώσσα τα ελληνικά αλλά και δευτερεύουσες τα τουρκικά και τα αγγλικά ή τα γαλλικά, θα διευκόλυνε την ανάπτυξη των Ελλήνων της Κύπρου, ενώ ακόμη θα τους έδινε τη δυνατότητα να επιτελέσουν ένα «εκπολιτιστικό ρόλο» στην ευρύτερη περιοχή, συνεχίζοντας το έργο του μεγάλου Αλεξάνδρου προς την Ασία, όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά· άλλοι πάλι φοβούνταν ότι θα οδηγούσε στον «αφελληνισμό», απομακρύνοντας τους Κύπριους από το ελληνικό κράτος.²²⁴ Μετά από τον πόλεμο του 1974, του 1976, ο Μακάριος εξήγγειλε την ίδρυση ενός κυπριακού πανεπιστημίου.²²⁵ ο πρόεδρος των «Φίλων του Πανεπιστημίου Κύπρου» περιγράφει τη συζήτηση και τις αμφιταλαντεύσεις γύρω από τη φύση και τη λειτουργία του πανεπιστημίου Κύπρου, τις κινητοποιήσεις της ομάδας των «Φίλων» του, που συστάθηκαν το 1980, τον αντίλογο περί «αφελληνισμού» των νέων, που δεν θα πήγαιναν πλέον στα ελληνικά πανεπιστήμια, αλλά και τα «μικροπολιτικά» ζητήματα που διαπλέκονταν με τη συζήτηση στη διάρκεια της δεκαετίας του '80.²²⁶ Οι συζητήσεις αφορούσαν τον χαρακτήρα και τις επιδιώξεις του νέου πανεπιστημίου, με ελληνοκεντρικούς πολιτικούς να μιλούν για ένα «καρκίνωμα» στον ελληνισμό της Κύπρου και με κυπροκεντρικούς πολιτικούς να οραματίζονται ένα πανεπιστήμιο, το οποίο θα αποτελούσε ένα μέσο για την επαναδημιουργία μιας ενιαίας Κυπριακής Δημοκρατίας και την ενίσχυση της κρατικής της οντότητας, εκφράζοντας το κυπριακό κράτος και όχι μόνο την ελληνοκυπριακή κοινότητα.²²⁷ Ωστόσο, η συζήτηση αυτή φαίνεται ότι απασχολούσε περισσότερο τους Ελληνοκύπριους πολιτικούς και όχι τους ίδιους τους Τουρκοκύπριους· ενώ ο περί πανεπιστημίου νόμος του 1989 εγκρίθηκε ομόφωνα από τη βουλή της Κυπριακής Δημοκρατίας, ο ηγέτης των Τουρκοκυπρίων Ραούφ Ντενκτάς σχολίαζε ότι η απόφαση εκείνη αφορούσε μόνο την «ελληνοκυπριακή» δημοκρατία και όχι την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου», η οποία είχε ήδη πανεπιστήμιο.²²⁸

²²² Βλέπε ειδικά: Β. Φτωχόπουλλος, «Αναστάσιος Σολωμός», *Άρδην*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996 και Τ. Χατζηαναστασίου, «Χρονικό της πορείας των μοτοσυκλετιστών», *Άρδην*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996.

²²³ Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, «Κύπρος ή η σωτηρία της ψυχής», *Ο Πολίτης*, Τχ. 31, 31.1.1997, σ. 11.

²²⁴ Για την σχετική συζήτηση και επιχειρηματολογία στη δεκαετία του '60: Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 98, Νίκος Βάκης, *Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Κύπρου, Από το όραμα στη λειτουργία*, Λευκωσία 2005, σ. 2-8 και Παναγιώτης Π. Περσιάνης, *Προκλήσεις και Προβλήματα*, *όπ.*, σ. 217-229.

²²⁵ Νίκος Βάκης, *όπ.*, σ. 6.

²²⁶ Στο ίδιο. Για τη σχετική επιχειρηματολογία στην ελληνοκυπριακή κοινωνία, βλέπε ακόμη: Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό*, *όπ.*, σ. 62-67.

²²⁷ Νίκος Βάκης, *όπ.*, σ. 5-6 και σ. 27-28.

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 45-48.

Το πανεπιστήμιο Κύπρου εγκαινιάστηκε το 1992, αλλά ακόμα και τα εγκαίνια του δεν έμειναν ανεπηρέαστα από τις συζητήσεις για τον ελληνικό ή όχι χαρακτήρα του. Περιστατικά, όπως η μη ανάγνωση του μηνύματος του υπουργού παιδείας της Ελλάδας ή η μη τέλεση αγιασμού, θεωρήθηκαν από ελληνοκεντρικούς ως τεκμήρια ενός ρόλου του νεαρού πανεπιστημίου για την αμφισβήτηση του ελληνικού χαρακτήρα της Κύπρου, ενώ τα αντεπιχειρήματα των υπερασπιστών του πανεπιστημίου έκαναν λόγο για τις συνήθειες μικρές οργανωτικές ελλείψεις της τελετής, δεχόμενοι ουσιαστικά ότι τα όσα τους καταλογίστηκαν ήταν παραλείψεις αναγκαίων πράξεων.²²⁹ Θέμα συζήτησης αποτέλεσε και η σημαία, καθώς η ελληνική σημαία είχε αναρτηθεί στο πανεπιστήμιο κατά την επίσκεψη του Έλληνα πρωθυπουργού, το 1996, αλλά μετά από την αποχώρηση του από την Κύπρο υποστάλθηκε. Ορισμένοι φοιτητές πήραν την πρωτοβουλία να την αναρτήσουν και πάλι, για να ακολουθήσει πάλι μια ανάλογη συζήτηση ανάμεσα σε ελληνοκεντρικούς και κυπροκεντρικούς αρθρογράφους, αναφορικά με τον ελληνικό ή δικοινοτικό χαρακτήρα του πανεπιστημίου.²³⁰ Οι υποστηρικτές της πρώτης άποψης θεωρούσαν φυσική την ανάρτηση της εθνικής σημαίας σε ένα ίδρυμα, που χρηματοδοτείται από το κράτος, δηλαδή «από το λαό του», αναφέροντας την ανάγκη το κράτος να σεβαστεί τις εθνικές, θρησκευτικές και γενικότερα πολιτιστικές παραδόσεις των πολιτών του, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, επικαλούμενοι μάλιστα ακόμα και τις σχετικές συνταγματικές πρόνοιες του συντάγματος της Ζυρίχης για την παιδεία.²³¹ από την άλλη, οι θιασώτες του δικοινοτικού χαρακτήρα του πανεπιστημίου επεσήμαναν ότι η ελληνική σημαία θα υπονόμεινε τον κρατικό χαρακτήρα του πανεπιστημίου και την ενότητα του κυπριακού κράτους και θα εξίσωνε το πανεπιστήμιο Κύπρου με αυτά του «ψευδοκράτους».²³²

Μέσα από αυτές τις συζητήσεις προέκυψε η «Ομάδα Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου», η οποία κατηγορούσε το Πανεπιστήμιο Κύπρου για την αφαίρεση των εθνικών και θρησκευτικών συμβόλων και για δουλοπρέπεια προς κάποια ξένα, «δυτικά» πρότυπα, στα οποία αντιπαραβαλλόταν το βυζαντινό πρότυπο κοινοπολιτείας και συμβίωσης διαφορετικών εθνών. Η ίδια ομάδα επέκρινε τις επιλογές του διδακτικού προσωπικού του πανεπιστημίου Κύπρου ως βασισμένες σε ιδεολογικά κριτήρια, θέτοντας ένα ζήτημα για ορισμένους καθηγητές, οι απόψεις των οποίων υποστηριζόταν ότι βρίσκονταν σε αντίθεση με αυτές των φορολογούμενων πολιτών, που χρηματοδοτούσαν το πανεπιστήμιο.²³³ Από την πλευρά του ίδιου του Πανεπιστημίου Κύπρου η επιχειρηματολογία αναφερόταν στους «κοινούς εθνικούς στόχους», στους οποίους θα έπρεπε να συμβάλει το πανεπιστήμιο, προσφέροντας μια ύψιστη υπηρεσία στα «εθνικά θέματα» της Κύπρου.²³⁴ Πολίτες και ακαδημαϊκοί συνέκλιναν στην άποψη ότι η δράση του κυπριακού πανεπιστημίου δεν ήταν

²²⁹ Για την σχετική συζήτηση: στο ίδιο, σ. 63-66.

²³⁰ Για το περιστατικό και τη σχετική συζήτηση: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 126-128.

²³¹ Γαβριήλ Μηνά, «Της Κύπρου τα παράξενα», *Σημερινή* 17.11.1996.

²³² Νεοκλής Συλικιώτης, «Προσπάθεια υπονόμευσης του κρατικού χαρακτήρα του Πανεπιστημίου», *Σημερινή* 17.11.1996.

²³³ Για την ομάδα αυτή και τη δράση της: Ανδρέας Μακρίδης, *Ιστορική παραχάραξη: «Η Ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας» του Οζντεμίρ Οζγκιούρ στο φως της κριτικής*, Ομάδα Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου 1996 και Παναγιώτης Π. Περσιάνης, *Προκλήσεις και Προβλήματα*, όπ, σ. 30-31. Ενδεικτικά των απόψεων της ομάδας αυτής είναι τα σχετικά κείμενα του Άντη Ροδίτη στα φύλλα της *Ένωσης*, τον Μάρτη και Απρίλη του 1999, ειδικά ο ενδιαφέρων διάλογός του με τον Γιάννη Ιωάννου στην *Ένωση*, 27.3.1999.

²³⁴ Παρατίθεται στο: Παναγιώτης Π. Περσιάνης, *Προκλήσεις και Προβλήματα*, όπ, σ. 44-45.

επαρκής, ώστε να επηρεάσει την κοινωνία και να έρθει σε συζήτηση μαζί της.²³⁵ η Αναγνωστοπούλου, καθηγήτρια για σειρά ετών στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών του πανεπιστημίου, εξηγούσε ότι το τμήμα αυτό ιδρύθηκε ακριβώς για να προκαλέσει την ελληνοκυπριακή κοινωνία, να προπορευείται από αυτήν και να προσφέρει σε αυτήν θεωρητικά εργαλεία, τα οποία θα της επέτρεπαν να ξεπεράσει τις αδράνειες και τους φόβους της, αντί να τους επιβεβαιώνει, παραδεχόταν όμως ότι ο διάλογος με την κοινωνία δεν υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχημένος.²³⁶

Ένα παράδειγμα καθηγητή που επικρίθηκε ήταν αυτό του Τουρκοκύπριου καθηγητή στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου Οζντεμίρ Οζγκιούρ, ο οποίος θεωρούνταν ότι προπαγάνδιζε τις τουρκικές θέσεις: Σε σχετικό επικριτικό βιβλίο -έκδοση της «Ομάδας Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου»-, ο Οζγκιούρ κατηγορούνταν ότι παραχάρασσε την ιστορία, ήδη από τον τίτλο του συγγράμματός του, με την προβολή της Τουρκίας ως δημοκρατίας, ή λόγω των σπουδών του Άγκυρα, που τον καθιστούσαν εξ' ορισμού ύποπτο. Ακόμα, οι κατηγορίες εναντίον του ήταν ότι σκόπιμα παραμελούσε κάθε εκτενή αναφορά -στην πανεπιστημιακή του παράδοση για την ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας- σε γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, τα οποία θεωρούνταν σημαντικά για την παγκόσμια ιστορία, ότι έθετε σε αμφισβήτηση, με το πρόσχημα της επιστημονικής αντικειμενικότητας, τη γενοκτονία των Αρμενίων και άλλων λαών της Μικράς Ασίας, ότι πρόβαλλε την ισχύ των Οθωμανών, ή αργότερα τη σημασία του Κεμάλ και του τουρκικού στρατού, στην εκκοσμίκευση και την δημοκρατικοποίηση της Τουρκίας κοκ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα του βιβλίου, Ανδρέα Μακρίδη, ο Οζγκιούρ θα έπρεπε στο μάθημα του να αναφέρεται στη σημασία των μειονοτήτων στην Τουρκία, να έλεγε έστω δυο καλά λόγια για τους Έλληνες του 1821, να κατέκρινε τη συμπαράταξη της Τουρκίας στο πλευρό του Χίτλερ και τη συνενοχή της στα «εγκλήματα του Ναζισμού», να χρησιμοποιούσε λιγότερο ενθουσιώδεις χαρακτηρισμούς στην περιγραφή των στρατιωτικών επιτυχιών του οθωμανικού ή τουρκικού στρατού και να έδινε έμφαση στην ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων.²³⁷ Όπως σημειωνόταν, άλλωστε, στην ίδια κριτική, το τμήμα Τουρκικών Σπουδών του πανεπιστημίου Κύπρου δεν συστάθηκε για να ασκείται αυτό που ο Μακρίδης θεωρούσε «τουρκική προπαγάνδα», αλλά «για να σπουδάσουμε την Ιστορία του κατακτητή μας, για να γνωρίσουμε σε βάθος τον τρόπο που σκέπτεται και τις μεθόδους που χρησιμοποιεί, έτσι ώστε να ενισχύσουμε την πολιτική και διαπραγματευτική μας θέση».²³⁸

Μια άλλη κριτική της «Ομάδας Πρωτοβουλίας» αφορούσε την εργασία του καθηγητή κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, Καίσαρα Μαυράτσα, που αντιπαρέβαλλε τον «κυπριωτισμό» με τον ελληνικό εθνικισμό στην Κύπρο.²³⁹ Συγγραφέας και αυτής της κριτικής ήταν ο Ανδρέας Μακρίδης, ο οποίος θεωρούσε ότι το βιβλίο του Μαυράτσα, όπως και οι εργασίες του Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, αμφισβητούσαν την ελληνικότητα των Κυπρίων, αντιμετωπίζοντας το έθνος και τον «εθνισμό» ως φανταστικές κατασκευές, ταυτίζοντάς τα με τον εθνικισμό, με τη χούντα και το πραξικόπημα, ή με το μίσος κατά των Τουρκοκυπρίων, κινώντας τα σαν μπαμπούλα

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 74-75.

²³⁶ Σία Αναγνωστοπούλου, «Οι τουρκολογικές σπουδές στην Κύπρο», *Πολίτης*, Τχ. 68-69, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1999, σ. 29-30.

²³⁷ Για την επιχειρηματολογία του Μακρίδη: Ανδρέας Μακρίδης, *Ιστορική παραχάραξη, όπ.*

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 9.

²³⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού, όπ.*

στους Ελληνοκυπρίους, οι οποίοι θα έπρεπε, συνεπώς, να αρνηθούν την ελληνικότητα τους, προς όφελος μιας «κυπριακότητας»: ο Μακρίδης έθετε και πάλι θέμα νομιμοποίησης της διδασκαλίας αυτών των απόψεων, που χαρακτηρίζονταν ως ιερόσυλες και τοξικές, από την έδρα του πανεπιστημίου Κύπρου.²⁴⁰ Η κριτική συνεχιζόταν αναφορικά με την αποδοχή των μοντέλων για τη νεωτερικότητα του έθνους, όπως του Γκέλνερ ή του Άντερσον, τα οποία χρησιμοποιούνταν από τους εν λόγω καθηγητές ώστε να καταδειχθεί, σύμφωνα με την ανάγνωση του Μακρίδη, ότι η ελληνικότητα των Κυπρίων ήταν φαντασική και, άρα, επίπλαστη. Αυτές οι θεωρίες, σύμφωνα με τον Μακρίδη, μπορεί να είχαν ισχύ για άλλους, ξένους λαούς, δεν αφορούσαν όμως τις ιδιαιτερότητες της κυπριακής πραγματικότητας, αφού η εθνική συνείδηση Ελλήνων και Κυπρίων υπήρχε πολύ πριν από τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα: όπως επιχειρηματολογούσε ο Μακρίδης, οι Έλληνες της Κύπρου δεν ήταν αεθνικοί και πολίτες του χάους πριν από τη νεωτερικότητα, εφόσον στην ελληνική περίπτωση υπήρχε ένα ιστορικό παρελθόν, από τον Όμηρο ως το «όμαιμον, ομόγλωσσον και ομόδοξον» του Ηρόδοτου, με συνέχεια μέσα από τις διάδοχες ιστορικές εποχές. Το ερώτημα δεν ήταν πότε άρχισε το έθνος να νοσηματοδοτείται με τη σύγχρονή του σημασία, αλλά πότε δημιουργήθηκε η συνείδηση της ενότητας, κάτι που καθιστούσε το ελληνικό έθνος ιστορικό λαό, σε αντίθεση με άλλους στην Ευρώπη ή στην Αμερική, στους οποίους ενδεχομένως να ταιριάζανε οι διάφορες «ακραίες», όπως χαρακτηρίζονταν, κοινωνιολογικές θεωρίες που χρησιμοποιούσε ο Μαυράτσας.²⁴¹ Ο Μακρίδης επεσήμανε ότι η προσπάθεια των κυπριωτιστών να διαχωρίσουν τα «πολιτιστικά» από τα «πολιτικά» στοιχεία δεν ήταν δυνατή, αλλά αποσκοπούσε ακριβώς στην άρνηση της ελληνικότητας και στη δημιουργία ενός νέου, κυπριακού έθνους: η επιθυμία του Μαυράτσα για έναν «αεθνικό άνθρωπο», πρόθυμο να αποδεχτεί οποιαδήποτε εθνική συνείδηση και ταυτότητα, δεν διέφερε σε τίποτα, σύμφωνα με τον Μακρίδη, από τον ρατσισμό του Χίτλερ, τον εκτουρκισμό των Τούρκων από τον Κεμάλ ή τον αφελληνισμό που επιχείρησαν οι Άγγλοι στην Κύπρο.²⁴²

4. Η απήχηση της μεταψυχροπολεμικής αμφισβήτησης του έθνους στην Κύπρο

Αντιδράσεις αυτού του είδους έκαναν αρκετούς κυπροκεντρικούς συγγραφείς να αναφέρονται σε μια επιστροφή του έθνους στη δεκαετία του '90, μετά από την υποτιθέμενη «χρυσή περίοδο» του «κυπριωτισμού», την πρώτη δεκαετία μετά από το 1974.²⁴³ Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας και το ξέσπασμα μιας σειράς από βίαιες συγκρούσεις κινημάτων σε όλο τον κόσμο μετέτρεψαν την εξέταση του έθνους και του εθνικισμού σε ένα θέμα ευρύτερης δημόσιας συζήτησης. Στον δυτικό πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο ο εθνικισμός θεωρούνταν συχνά ως κάτι το οπισθοδρομικό, που δεν αφορούσε παρά μόνο μακρινές περιοχές, με μια «φυσική» ροπή προς τη βία, μια επιστροφή του «άγριου» φυλετισμού ή ψυχολογικών ανασφαλειών, που συνδεόταν κυρίως με τη βίαση συμπεριφορά ορισμένων «εξτρεμιστών» ή εθνικιστών σε «εξωτικές» χώρες.²⁴⁴

²⁴⁰ Ανδρέας Μακρίδης, *Πωλείται πατρίς*, Έκδοση Ομάδας Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου 1999, ειδικά σ. 4 και 70.

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 7-16 και 20-23. Ο νεωτερικός χαρακτήρας που απέδωσαν στο έθνος και στον εθνικισμό προσεγγίσεις όπως του Γκέλνερ και του Άντερσον, παρόλο που τόνιζαν ότι αυτό ακριβώς ήθελαν να αποφύγουν, επέτρεπαν την δημιουργία της εντύπωσης ότι το έθνος ήταν κάτι πλαστό. Βλέπε: Μπένετικτ Άντερσον, *όπ*, σ. 26.

²⁴² Ανδρέας Μακρίδης, *Πωλείται πατρίς*, *όπ*, σ. 37-38 και σ. 53.

²⁴³ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ*, σ. 81.

²⁴⁴ Για αυτές τις τάσεις: Michael Billig, *όπ*, ειδικά σ. 15-16, σ. 46-49 και σ. 134-138.

Αυτές οι κριτικές επισημάνσεις συμβάδιζαν συχνά με τάσεις αμφισβήτησης του έθνους, που προέκυψαν από τη μεταμοντέρνα κριτική της ιστορίας και του έθνους-κράτους της «παγκοσμιοποιημένης» εποχής, η οποία επιχειρήθηκε μέσα από μια στροφή προς την κειμενική ερμηνεία και την ανάδειξη των πολλαπλών διαστάσεων των ταυτοτικών προσδιορισμών, έμφυλων, τοπικών και εθνοτικών.²⁴⁵

Προσεγγίσεις επηρεασμένες από τη φεμινιστική κριτική, για παράδειγμα, αμφισβητούσαν τον κυρίαρχο εθνικό λόγο, τον οποίο συνέδεαν με μια αντρική, πατριαρχική κοινωνία του πολέμου και της βίας, του οποίου κατεξοχήν θύματα ήταν οι γυναίκες· η αναγωγή της εθνότητας ως μιας απλής πολιτισμικής διαφοροποίησης, χωρίς υποχρεωτικά πολιτικές συνέπειες, καθώς και η έμφαση στο φύλο και άλλους ταυτοτικούς προσδιορισμούς, είχαν σαν συνεπαγωγή την αμφισβήτηση του - ταυτιζόμενου με τις καταπιεστικές για τις πολλαπλές ατομικές ταυτότητες σχέσεις εξουσίας- έθνους ως μοναδικής δυνατότητας.²⁴⁶ Μια άλλη μεταμοντέρνα κριτική προήλθε από τις «subaltern studies», δηλαδή τις «μελέτες των υποδεέστερων», που προσπαθούσαν με ανάλογους όρους να προσεγγίσουν τις μεταποικιακές κοινωνίες, ήδη από τη δεκαετία του '80. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μέσα από την εξέταση του κινέζικου παραδείγματος, αναδεικνύονταν οι διαφορετικές δυνατότητες, οι οποίες μπορούσαν να εξεταστούν μέσα από διαφορετικές αφηγήσεις για το έθνος, σε μια τεμαχισμένη ιστορία, η οποία στηρίζεται περισσότερο στην εμπειρική ανάλυση, παρά σε μεγάλα θεωρητικά σχήματα. Το ζητούμενο ήταν αυτή η ανάλυση να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη μιας αλλαγής κλίμακας, με εστίαση σε ομάδες ανθρώπων που η κλασική ιστοριογραφία παραγνώριζε, ώστε να ελεγχθούν οι κυρίαρχες και μονολιθικές αφηγήσεις της νομοτελειακής, εξελικτικής και ευρωποκεντρικής ιστορίας. Αμφισβητούνταν η εκδοχή της ενιαίας εθνικής ιστορίας και θεωρούνταν ότι δεν υπήρχε μια αποκλειστική ταυτότητα, η οποία να κατασκευάζεται εκ του μηδενός, αλλά ότι αυτή οικοδομούνταν από αναπαραστάσεις της κοινότητας, παρόλο που πολλά χάνονταν και μεταβάλλονταν στη διαδικασία, κυρίως αναφορικά με τις μορφές και τα μέσα που αυτή λάμβανε. Η συγκεντρωτική κρατιστική αφήγηση είχε καταστρέψει και θάψει, κάτω από την καταλυτική επίδραση της δυτικής ιστοριογραφίας, κάθε εναλλακτικό μονοπάτι προς το σύγχρονο έθνος, ενώ στην πραγματικότητα η αξία της αυτοσυνείδησης, με οποιοδήποτε τρόπο προσδιοριζόμενης, δεν υπήρξε πάντα και παντού το ίδιο σημαντική, όσο στην εποχή κυριαρχίας του μοντέλου του έθνους.²⁴⁷ Επισημαίνονταν τα όρια των ανθρωπολογικών όσο και των μαρξιστικών προσεγγίσεων του 20ου αιώνα, που εξέταζαν τον εθνικισμό μέσα σε ένα παγκόσμιο και αναπόφευκτο κοινωνιολογικό εξαναγκασμό με το όνομα της νεοτερικότητας, ή εναλλακτικά τον διαχώριζαν στο δίπολο ενός ορθολογικού και προοδευτικού εθνικισμού, από τη μια, και ενός παραδοσιακού και συντηρητικού, από την άλλη, δίπολο που κάπως αυθαίρετα σχετιζόταν με ένα ανάλογο διαχωρισμό ανάμεσα στη (δυτική) Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο. Η εξέταση του ινδικού αποικιακού παραδείγματος γινόταν μέσα

²⁴⁵ Στο ίδιο, ειδικά σ. 129-134 και Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 190-198.

²⁴⁶ Για την μεταμοντέρνα φεμινιστική κριτική στο έθνος, βλέπε: Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 196-220, Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 203-211, Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 23-40 και Ida Blom, «Gender and Nation in International Comparison», στο: Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall (edit.), *Gendered Nations, Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Berg 2000, σ. 3-26.

²⁴⁷ Prasenjit Duara, *Rescuing History from the Nation, Questioning narratives of modern China*, The University of Chicago Press 1995, ειδικά σ. 7-11.

από μια ερμηνεία του εθνικισμού σαν μιας πολιτισμικής διαφοράς, που εντοπιζόταν στις αποικιοκρατικές σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής.²⁴⁸

Η μεταπολεμική κατηγοριοποίηση σε «πρωτογενείς» και «δευτερογενείς» εθνικισμούς έγινε και πάλι δημοφιλής στη δεκαετία του '90, με το «δυτικό», ορθολογικό μοντέλο του «πολιτειακού» εθνικισμού να αντιπαραβάλλεται στους βίαιους «εθνο-εθνικισμούς» και να συνδέεται με την αμφισβήτηση του μοντέλου του έθνους-κράτους από τις διάφορες προκλήσεις της εποχής της «παγκοσμιοποίησης», είτε αυτές αναφέρονταν σε ευρύτερα σύνολα, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, είτε σε μια στροφή προς την «τοπικότητα».²⁴⁹ Ήδη από τις δεκαετίες του '60 και '70 είχε υποστηριχθεί ότι μια στροφή σε πιο μικρές μορφές οργάνωσης, αντί του έθνους-κράτους, θα έλυne πολλά από τα προβλήματα που προκαλούσε ο εθνικισμός, καθιστώντας τον πιο δημοκρατικό.²⁵⁰ Σε αυτή τη συγκυρία μπορεί να εξετάσει κανείς και τις συμβολές του διεθνούς συνεδρίου, με την συμμετοχή και του ίδιου του Ναιρν, που οργάνωσε ο «Νεοκυπριακός» στην Κύπρο το 1976, με θέμα τις συνθήκες επιβίωσης των μικρών κρατών στον σύγχρονο κόσμο.²⁵¹ Η συζήτηση επεκτεινόταν σε αναφορές μιας ενωμένης Ευρώπης των «περιφερειών»,²⁵² που θα αντιμετώπιζε με αυτό τον τρόπο τις περιπτώσεις «νέων εθνικισμών» ή τις δυνατότητες συνύπαρξης - σε ένα πολιτικό πλαίσιο- πολλαπλών εθνοτικών ταυτοτήτων.²⁵³ Μια προσπάθεια συγκριτικής προσέγγισης αυτών των τάσεων επιχείρησε ο Guibernau, πολιτικός επιστήμονας, σε ένα βιβλίο που τιτλοφορούσε «Έθνη χωρίς κράτη»: Σαν αντικείμενο διερεύνησης του όριζε τις «πολιτισμικές κοινότητες» που μοιράζονταν ένα κοινό παρελθόν, προσκολλούνταν σε μια ξεκάθαρα οριοθετημένη εδαφική επικράτεια και επιθυμούσαν να αποφασίζουν για το πολιτικό τους μέλλον, το οποίο στερούνταν ιδιαίτερης κρατικής παρουσίας, αφού τα μέλη τους υπάγονταν σε ένα ή περισσότερα άλλα κράτη: το τι εννοούσαν ως «απόφαση για το πολιτικό μέλλον» τους μπορούσε να ποικίλει από μια ευρεία αυτονομία μέχρι τη διεκδίκηση του δικαιώματος απόσχισης. Ο Guibernau συνέδεε τις προκλήσεις που προέκυπταν από την παγκοσμιοποίηση και τον αυξημένο ρόλο των υπερεθνικών οργανισμών με την αμφισβήτηση του έθνους-κράτους από μια ευρύτερη συζήτηση για την αποκέντρωση, που ξεκίνησε ήδη στη δεκαετία του '60: κινήματα που ξεκίνησαν ως πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, στην πορεία προσέλαβαν όλο και περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, λόγω της δυνατότητας αναδιαπραγμάτευσης τους από μια πιο ισχυρή θέση με το έθνος-κράτος, γεγονός που οφειλόταν τόσο στην οικονομική τους πρόοδο, όσο και

²⁴⁸ Partha Chatterjee, *Nationalist thought and the colonial world, a derivative discourse*, Zed Books 1986, ειδικά σ. 22-27 και Partha Chatterjee, «Whose Imagined Community?», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping*, όπ., σ. 214-224.

²⁴⁹ Michael Billig, όπ., σ. 46-59.

²⁵⁰ Για τις τάσεις αυτές, όπως εκδηλώθηκαν στη βρετανική περίπτωση: Marcus Banks, όπ., σ. 264-272. Βλέπε ακόμα την ενδιαφέρουσα αντιπαραβολή των προσδοκιών του Ναιρν (Tom Nairn, «Internationalism and the Second Coming», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping*, όπ., σ. 267-279) με την πιο επικριτική αντίληψη του Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm, «Ethnicity and Nationalism in Europe Today», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping*, όπ., σ. 255-265), ο οποίος δεν πίστευε ότι η στροφή στο τοπικό και στη μικρή κλίμακα αρκούσε για να διασφαλίσει αυτή τη «δημοκρατικότητα».

²⁵¹ Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *Small States in the modern world, the conditions of survival*, The New Cyprus Association, The Cyprus Sociological Association, The Co-ordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations, Λευκωσία 1989.

²⁵² Για την συζήτηση για μια «Ευρώπη των περιφερειών» βλέπε: David McCrone, όπ., σ. 366-372.

²⁵³ Βλέπε την επισήμανση του Hastings για την διαφορετική αντίληψη των Άγγλων από τους Σκοτσέζους και τους Ουαλλούς στο: Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood, Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge University Press 1997, σ. 64-65, αλλά και τις επισημάνσεις για την περίπτωση της Σκωτίας στο: David McCrone, όπ., σ. 158 και σ. 349-357.

στις τάσεις για μια Ευρώπη των «περιφερειών». Η αναγνώριση ή όχι ως έθνος των κοινοτήτων αυτών είχε πολιτικές συνεπαγωγές στο βαθμό που νομιμοποιούσε το αίτημα τους για πολιτική αυτοδιάθεση.²⁵⁴ Το συμπέρασμα του Guibernau ήταν ότι τα έθνη-κράτη αδυνατούσαν να ανταποκριθούν σε διάφορες υπερεθνικές και διεθνείς προκλήσεις, ειδικά όσον αφορά θέματα οικονομίας και ασφάλειας, παραχωρώντας κάποιες πτυχές της κυριαρχίας τους σε υπερεθνικούς οργανισμούς. Επιπλέον, η δυσαρέσκεια από την παραδοσιακή πολιτική και η ενδυνάμωση διαφόρων κοινωνικών κινημάτων, που απαιτούσαν μεγαλύτερη αμεσότητα και εγγύτητα του ατόμου με το κράτος, αναζητώντας την μέσα από νέες μορφές συλλογικότητας, μπορούσε να συνδυαστεί με αυτές τις διαδικασίες, ενισχύοντας την τάση για αποκέντρωση.²⁵⁵

Μια μεταψυχροπολεμική προσέγγιση που προκάλεσε αρκετή συζήτηση ήταν αυτή του Χάμπερμας, ενός Γερμανού φιλοσόφου, ο οποίος ξεκινούσε από την αμφισβήτηση του σύγχρονου έθνους-κράτους, προτείνοντας τη δυνατότητα υπέρβασης του από ένα «μετα-εθνικό» σχηματισμό. Ο Χάμπερμας υποστήριζε ότι η πολυπολιτισμικότητα, η σύγχρονη μαζική κουλτούρα και η παγκοσμιοποίηση αμφισβητούσαν σοβαρά τον ρόλο και τη χρησιμότητα του έθνους-κράτους, δίνοντας την ευκαιρία σε κεντρόφυγες δυνάμεις να εκδηλωθούν, με συνέπεια πιθανούς κινδύνους για τη δημοκρατία· το ζητούμενο, συνεπώς, ήταν ένα πέρασμα από τον εθνικισμό σε κάποιο είδος «συνταγματικού πατριωτισμού», που θα αναφερόταν σε ένα πλαίσιο αρχών και την πίστη σε ένα κράτος δικαίου. Αυτός ο «συνταγματικός πατριωτισμός» προσδοκούνταν ότι θα αντικαθιστούσε την πίστη στο έθνος, σε μια πολυπολιτισμική πολιτειακή κοινωνία, η οποία θα ανεχόταν μια πολυμορφία συμφερόντων και πολιτισμικών μορφών ζωής ή αντιλήψεων, σαν διέξοδο για τις -όλο και περισσότερες- περιπτώσεις, όπου η πολιτισμική ομοιομορφία δεν έχει ήδη πραγματωθεί ή αμφισβητούνταν εκ νέου.²⁵⁶ Ανάλογες απόψεις για μια «μετα-εθνική» ταυτότητα, ακόμη και αν δεν προέρχονταν από τις αναγκαιότητες της γερμανικής ενοποίησης και της αναζήτησης ενός πατριωτικού συναισθήματος, αποφορτισμένου από τις ενοχές του παρελθόντος, αναπτύχθηκαν στη δεκαετία του '90 και από διανοούμενους άλλων χωρών, εξαιτίας των προκλήσεων για το έθνος και των αδιεξόδων του παραδοσιακού εθνικισμού, όπου εντοπίζονταν οι ρίζες προβλημάτων και συγκρούσεων της μεταψυχροπολεμικής περιόδου.²⁵⁷

Η αμφισβήτηση του έθνους-κράτους και η αναζήτηση «ηπιότερων» εναλλακτικών μορφών πολιτικής οργάνωσης και ιδεολογίας επηρέασε ορισμένες κυπροκεντρικές τάσεις διανοουμένων και ακτιβιστών, που είχαν την ευκαιρία για μια πιο έντονη παρουσία και δραστηριότητα στη συγκυρία των αυξημένων προσδοκιών για μια λύση επανένωσης της Κύπρου, στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Οι διανοούμενοι αυτοί επιδίωκαν περισσότερο τη δημιουργία μιας κοινής «κυπριακότητας», ως μιας προοπτικής για το μέλλον, και λιγότερο την αναζήτηση μιας ήδη υπάρχουσας «κυπριακότητας» στο παρελθόν, όπως έκαναν οι

²⁵⁴ Guibernau Montserrat, *Nations without states, Political Communities in a Global Age*, Polity Press, Cambridge 1999.

²⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 176-179.

²⁵⁶ Jürgen Habermas, «The European Nation-state – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship», στο: στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *Mapping, όπ.*, σ. 281-294 και Jürgen Habermas, *The postnational constellation, political essays*, Pensky Max (edit.-transl.), The MIT Press 2001.

²⁵⁷ Για μια κριτική αναφορά στον Χάμπερμας και άλλες ανάλογες προσεγγίσεις, βλέπε: Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 122-123.

κυπροκεντρικές εκδοχές στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974. Αυτό δεν σήμαινε ότι υπήρχαν απόλυτα όρια που να διαχωρίζουν τους κυπροκεντρικούς σε δύο γενιές, καθώς άλλωστε αρκετά πρόσωπα από όσα εξετάστηκαν στο προηγούμενο τμήμα της εργασίας εξακολουθούσαν να αρθρογραφούν, ενώ αρκετοί από τους καινούριους διανοούμενους διατύπωναν και αρκετά από τα παλαιότερα επιχειρήματα, όπως θα φανεί στο επόμενο κεφάλαιο –μπαίνοντας, για παράδειγμα, στον πειρασμό να αναζητήσουν προΐστορίες του «κυπριωτισμού» και κοινά κυπριακά στοιχεία από το παρελθόν. Οι περισσότεροι διανοούμενοι και ακτιβιστές της νέας γενιάς σχετίζονταν λιγότερο με την κυβερνητική γραφειοκρατία, ενώ είχαν -και λόγω ηλικίας- λιγότερο έντονα βιώματα από την περίοδο πριν από το 1974. Ένας χαρακτηριστικός εκπρόσωπός τους ήταν ο Καίσαρας Μαυράτσας, καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Σύμφωνα με τον Μαυράτσα ο «ελληνοκυπριακός εθνικισμός» υπήρξε «από την αρχή» αδιάλλακτος και μισαλλόδοξος έναντι της τουρκοκυπριακής κοινότητας και της αριστερής, «κυπριωτιστικής» παράταξης,²⁵⁸ τις οποίες ταύτιζε, αν και αργότερα επεσήμαινε ότι μια τέτοια ταύτιση δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτη.²⁵⁹ Στο σχήμα του Μαυράτσα αντιπαραβαλλόταν ο «κυπριωτισμός», ένα είδος πολιτικού ή γεωγραφικού εθνικισμού, έστω και αν οι «κυπριωτιστές» δεν ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν τον όρο «εθνικισμός», με αυτό που περιγράφεται ως ελληνοκυπριακός ή εθνοτικός εθνικισμός ή εθνο-εθνικισμός.²⁶⁰ ωστόσο, αν και ο Μαυράτσας στο συγκεκριμένο σημείο χαρακτήριζε τον «κυπριωτισμό» ένα είδος -έστω «πολιτικού»- εθνικισμού, στο υπόλοιπο βιβλίο του αναφερόταν σε ένα δίπολο «κυπριωτισμού» και «εθνικισμού» ή «ελληνοκυπριακού εθνικισμού», ως ο «κυπριωτισμός» να ήταν μια κατάσταση «μη-εθνικισμού». Ο Μαυράτσας, αναλύοντας τις διάφορες θεωρίες για τον εθνικισμό, θεωρούσε ότι ο «ελληνοκυπριακός εθνικισμός» αποτελούσε την κυριότερη -αν και όχι μοναδική- πηγή προβλημάτων στην Κύπρο και ότι ενόσω δεν μπορούσαν οι Κύπριοι να «ενηλικιωθούν» κοινωνικά και πολιτικά, ξεπερνώντας τον, ο κίνδυνος αποσταθεροποίησης θα παρέμενε ένα ανοιχτό ενδεχόμενο.²⁶¹ Ο Μαυράτσας αποδεχόταν την δημιουργία μιας διζωνικής, δικοινοτικής ομοσπονδίας, τουλάχιστον αρχικά, ώσπου να εξασφαλιστεί η συναίνεση του συνόλου των Κυπρίων, με τελικό στόχο την δημιουργία μιας φιλελεύθερης, δημοκρατικής πολυπολιτισμικής πολιτείας, όπου η εθνοτική ταυτότητα δεν θα συνιστούσε έναν πολιτικό παράγοντα.²⁶²

Η «ξεχωριστή κυπριακότητα» του Μαυράτσα ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τον «εκσυγχρονισμό» της ελληνοκυπριακής κοινωνίας, στον οποίο αντιστεκόταν ο «ελληνοκυπριακός εθνικισμός», ο οποίος μετά από το 1974 δεν είχε στόχο την ένωση με την Ελλάδα, αλλά την οργανική ένταξη της Κύπρου στον πολιτικό, πολιτισμικό και αμυντικό χώρο της Ελλάδας.²⁶³ Το μανιχαϊστικό σχήμα διαχωρισμού του Μαυράτσα καταχωρούσε τα πολιτικά κόμματα που αμφισβητούσαν την υπό συζήτηση μορφή ομοσπονδιακής λύσης ως «ακραία», «καθαρά» ή «πιο εμφανώς» εθνικιστικά, έναντι των πιο παραδοσιακών ελληνοκυπριακών κομμάτων, που αποδέχονταν την ομοσπονδιακή λύση· ωστόσο, δεν καταδείκνυε κάποια ουσιαστική διαφοροποίηση των θέσεων των κομμάτων αυτών από τις άλλες ελληνοκυπριακές θέσεις, που να δικαιολογεί τους χαρακτηρισμούς τους ως «καθαρά» εθνικιστικών, σε

²⁵⁸ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 52-53.

²⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 30-31 και σ. 200.

²⁶⁰ Για έναν προσδιορισμό αυτού του δίπολου: στο ίδιο, σ. 43-44 και σ. 88.

²⁶¹ Στο ίδιο, ειδικά σ. 15, σ. 199-200 και σ. 207.

²⁶² Στο ίδιο, σ. 197-198.

²⁶³ Στο ίδιο, σ. 19-20.

αντιδιαστολή με άλλα κόμματα, όπως οι Ε.ΔΗ. ή, περιστασιακά, ακόμα και το ΑΚΕΛ ή το ΔΗ.ΣΥ., τα οποία χαρακτήριζε ως «μετριοπαθή».²⁶⁴ Αναφερόταν ότι τα κόμματα που τάσσονταν εναντίον της ομοσπονδίας δεν αποδέχονταν τους Τουρκοκύπριους, παρά μόνο ως μια μειονότητα, αν και δεν επισημαινόταν με ποιο τρόπο στην πράξη επιδίωκαν τα υπόλοιπα ελληνοκυπριακά κόμματα να εντάξουν τους Τουρκοκύπριους, με ποιο τρόπο προσδιόριζαν την ομοσπονδία.²⁶⁵ Ακόμη, ο Μαυράτσας διαπίστωνε ότι η έμφαση στην ελληνικότητα και η άρνηση στο αίσθημα της «κυπριακότητας», του ιδιάζοντα ιστορικού και κοινωνικού χαρακτήρα της Κύπρου, από τους «Ελληνοκύπριους εθνικιστές», έθετε σοβαρά εμπόδια στην πολιτική συνύπαρξη με τους Τουρκοκύπριους, σε οποιαδήποτε ειρηνική και λειτουργική μορφή.²⁶⁶ Ο Μαυράτσας, όπως και άλλες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις της δεκαετίας του '90, ανέφερε τον εθνικισμό ως μια συνέχεια από «αντι-νεωτερικά ξεσπάσματα», τα οποία εντάσσονταν σε μια διαχρονική σύγκρουση ανάμεσα στις δυνάμεις και ιδεολογίες που επαγγέλλονται τον «εκμοντερνισμό» και την «πρόοδο», στο πλαίσιο μιας κοινωνίας των πολιτών, βασισμένης στο ορθολογικό πνεύμα και την ανεκτικότητα, και σε κοινωνικά στρώματα που αντιδρούσαν, στηρίζοντας ένα σύστημα αδιαλλαξίας και υπανάπτυξης της «κοινωνίας των πολιτών», με έναν «πελατειακό κορπορατισμό», που λειτουργούσε σαν ένας μοχλός καταπίεσης της κοινωνικής κριτικής: έτσι υποστηριζόταν ότι λειτουργούσαν συνήθως οι εθνικισμοί, ειδικά οι «εθνο-εθνικισμοί», ακόμα και όταν υποστήριζαν ένα είδος «δήθεν» εκσυγχρονιστικού εθνικισμού.²⁶⁷

Ο Κυριάκος Μαρκίδης αναφερόταν, σε κείμενο της δεκαετίας του '90, στην ύπαρξη πολλών ατόμων που υποστήριζαν μια κυπριακή ταυτότητα, τα οποία χαρακτηρίζονταν ως προοδευτικά: αυτά τα άτομα αντιπαραβάλλονταν με τα συντηρητικά στοιχεία και κατεστημένα και στις δύο κοινότητες, τα οποία τρομοκρατούσαν και περιθωριοποιούσαν αποτελεσματικά τους υποστηρικτές μιας κυπριακής -και, συνεπώς, με τη λογική του Μαρκίδη, προοδευτικής- ταυτότητας.²⁶⁸ Ακόμη, ο Γιάννης Παπαδάκης, καθηγητής ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, θεωρούσε ότι οι δύο κυπριακές δεξιές έτειναν περισσότερο προς τις «μητέρες-πατρίδες» τους, ενώ οι δύο αριστερές ήταν περισσότερο «κυπροκεντρικές», δείχνοντας μεγαλύτερη διάθεση για δικοινοτική συνεργασία και υποσκάπτοντας τη διαιρετική λογική.²⁶⁹ Επρόκειτο κυρίως για ένα πρόβλημα απόκλισης των επιδιώξεων των δύο κυπριακών ελίτ και το γεγονός ότι δεν έδωσαν προτεραιότητα σε κάποια «κυπριακά συμφέροντα», αλλά γι' αυτές η Κύπρος παρέμεινε μια έκφραση

²⁶⁴ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία, όπ.*, β' μέρος, ειδικά σ. 166 και σ. 175.

²⁶⁵ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού, όπ.*, σ. 105-106 και σ. 187-188.

²⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 203.

²⁶⁷ Νίκος Περισιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 129-130, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού, όπ.*, ειδικά σ. 38, 54-55 και 111-119, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική Ομοψυχία, όπ.*, σ. 119-214 και σ. 207-209 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 44-45.

²⁶⁸ Κυριάκος Μαρκίδης, «Η Κύπρος και οι προσπάθειες για ομοσπονδία», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 340.

²⁶⁹ Πίτερ Λοίζος, *όπ.*, σ. 107 και Γιάννης Παπαδάκης, *Echoes, όπ.*, σ. 188, αλλά και: Νίκος Περισιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 127, παρόλο που επισημαίνεται ότι ο διαχωρισμός δεν αποδίδει αποκλειστικότητα στην μια ή την άλλη αντίληψη πραγμάτων και ότι δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία του δίπολου αριστερά-δεξιά με το δίπολο κυπροκεντρισμός-ελληνοκεντρισμός.

της γεωγραφίας και μόνο, χαρακτηρίστηκε ως ένα «ιστορικό δυστύχημα»,²⁷⁰ μια «ψευδαίσθηση του έθνους» που οδήγησε τους απλούς ανθρώπους σε μια απώλεια της ταυτότητάς τους.²⁷¹ Ο Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, που αναφέρθηκε σε αυτό το «ιστορικό δυστύχημα», ήταν ένας Τουρκοκύπριος καθηγητής κοινωνιολογίας στο πανεπιστήμιο Κύπρου, στην ελληνοκυπριακή πλευρά της Λευκωσίας, αλλά και ιδρυτικό μέλος στο «Κίνημα Πολιτών για Ανεξάρτητη και Ομοσπονδιακή Κύπρο». Επηρεασμένος από τις προσεγγίσεις του Χάμπερμας για τον «συνταγματικό πατριωτισμό», ο Κιζιλγιουρέκ επιθυμούσε τη δημιουργία μιας «ολικής Κύπρου», μιας Κύπρου «πέρα από τα έθνη», έχοντας διαπιστώσει το «αδιέξοδο του εθνικισμού» -όπως ανέφεραν οι χαρακτηριστικοί τίτλοι των εργασιών του.²⁷² Ο Κιζιλγιουρέκ υποστήριζε ότι η μόνη λύση πέρα από τη συνεχή σύγκρουση ή την ολοκληρωτική επικράτηση του ενός από τους δύο εθνικισμούς θα μπορούσε να είναι μια αλλαγή στα μυαλά των Κυπρίων, μια συνειδητοποίηση των πραγματικών «κυπριακών συμφερόντων», που θα ξεπερνούσε τους στενούς περιορισμούς του «εθνο-εθνικισμού». Ο εθνικισμός βρισκόταν σε αδιέξοδο εξ' ορισμού, αφού οι χιλιάδες πιθανοί εθνικισμοί ήταν αδύνατο να ικανοποιηθούν ταυτόχρονα, σε ένα είδος πανεθνικισμού, ενώ ο Κιζιλγιουρέκ στηριζόταν σε μια παρατήρηση του Γκέλνερ για τις χιλιάδες γλώσσες και πολιτισμούς, που θα μπορούσαν δυνητικά να εκδηλωθούν σε μια εθνικιστική ιδεολογία, αλλά δεν θα μπορούσαν ποτέ να ικανοποιήσουν στο σύνολό τους τα πολιτικά αιτήματα και διεκδικήσεις, που ενδεχομένως θα μπορούσαν να διατυπωθούν. Ο Κιζιλγιουρέκ προσδοκούσε, συνεπώς, ότι η ήττα των δύο εθνικισμών στην Κύπρο, την οποία επίσης συνήγαγε λόγω της «αρνητικής ειρήνης» και των αδιεξόδων που επικράτησαν μετά από το 1974, θα μπορούσε να αποτελέσει μια καμπή στην ιστορία της Κύπρου,²⁷³ όπου η αδυναμία του ενός εθνικισμού να επικρατήσει επί του ανταγωνιστικού του διαιώνιζε τον νομιμοποιητικό χαρακτήρα στις αυταρχικές και συντηρητικές εθνικιστικές ελίτ, ενώ παράλληλα εγκλώβιζε την Κύπρο σε ένα αδιέξοδο.²⁷⁴

Η Κύπρος, λόγω των αδιεξόδων των δύο εθνικισμών, ήταν ο κατάλληλος χώρος για τη δημιουργία ενός κράτους πέρα από τα έθνη.²⁷⁵ Για τον περισσότερο κόσμο, άλλωστε, οι επιλογές του εθνικισμού δεν αποτελούσαν συνειδητή επιλογή, αλλά προσανατολισμούς των ελίτ που, συγχέοντας την ταυτότητα με την πολιτική, τον καθοδηγούσαν σε αυτές, αντί να τον ωθήσουν στην καλλιέργεια μιας δικής του προσωπικότητας και στο ξεπέρασμα της μονολιθικής κοινωνίας των κοινοτικών ταυτοτήτων.²⁷⁶ Ο Κιζιλγιουρέκ επέκρινε την ισοπεδωτική λογική του εθνικισμού, που εγκλωβιζόταν στις κοινοτικές ταυτότητες σε βάρος των ατομικών, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της τοπικότητας· αντί των «στενών», «καταναγκαστικών» ταυτοτήτων θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια ποικιλία ανθρώπων με όλες τις

²⁷⁰ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, Λευκωσία 1990, σ. 62.

²⁷¹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 407-411.

²⁷² Χαρακτηριστικοί τίτλοι μερικών από τα βιβλία του Κιζιλγιουρέκ: Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, *όπ.*, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.* και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*

²⁷³ Niyazi Kizilyurek, «From Traditionalism to Nationalism and beyond», *Cyprus Review*, V. 5, N. 2, Fall 1993, σ. 64 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 122.

²⁷⁴ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*

²⁷⁵ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.*, σ. 73 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 133.

²⁷⁶ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.*, σ. 24-26 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 33-37, σ. 44-54 και σ. 95-96.

διαστάσεις των ταυτοτήτων τους, τοπικών, εθνοτικών και άλλων.²⁷⁷ Η απαραίτητη συναίνεση θα βασιζόταν στην αμοιβαία αναγνώριση και συνύπαρξη των δύο εταίρων και στην οικοδόμηση ενός «μεταεθνικού», συνταγματικού πατριωτισμού,²⁷⁸ πέρα από τις «στενές εθνικές ταυτότητες», στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής κοινωνίας των πολιτών, η οποία πάντως διαχωριζόταν από την -ισοπεδωτική για τη διαφορετικότητα των ταυτοτήτων- φιλελεύθερη εκδοχή.²⁷⁹ Σύμφωνα με τον Κιζιλγιουρέκ, για να επιτευχθεί η συμφιλίωση των Κυπρίων θα έπρεπε να συγκροτηθεί ένα ενιαίο, ανεξάρτητο και κυρίαρχο κυπριακό κράτος, στη βάση μιας κυπριακής ταυτότητας, η οποία δεν θα στηριζόταν σε «πολιτισμικά στοιχεία», όπως οι «εθνοτικοί εθνικισμοί», αλλά στα «καθολικά συμφέροντα» του κυπριακού λαού, στην έννοια της κοινής πατρίδας και όχι του κοινού έθνους, ξεπερνώντας το πρόβλημα που προκαλούσε η σύγχυση «ταυτότητας» και «πολιτικής». Τόσο οι Ελληνοκύπριοι, όσο και οι Τουρκοκύπριοι θα έπρεπε, αντί να αναζητούν διάφορες εξωτερικές συμμαχίες, να προσπαθήσουν να διαμορφώσουν μια κοινή κυπριακή ιστορία, στη βάση μιας «ολικής Κύπρου»: αυτή θα στηριζόταν σε μια κυπριακή ταυτότητα, που δεν θα μπορούσε να είναι αυθόρμητη, αλλά θα αποτελούσε πλέον το αποτέλεσμα της πολιτικής συνειδησης και κοινωνικής δράσης, η οποία θα έθαβε «στον τάφο της ιστορίας την ένωση και τη διχοτόμηση».²⁸⁰ Επαναλαμβανόταν η αντίληψη του «Νεοκυπριακού» για την επίλυση του κυπριακού «στο χώρο του πνεύματος και της σκέψης των Κυπρίων», πέρα και πρώτα από τις τεχνικές φόρμουλες της λύσης.²⁸¹ Θα έπρεπε να ξεπεραστεί ο εγκλωβισμός του «κυπριακού προβλήματος» στο πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων και οι Κύπριοι να σταματήσουν να υποτιμούν, «υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», την Κύπρο σαν χώρο και σαν πατρίδα τους, κάτι που συνήδε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την ευρωπαϊκή προοπτική.²⁸² Ο Κιζιλγιουρέκ επιχειρηματολόγισε υπέρ της ενότητας της Κύπρου, όχι μόνο ως επιθυμητή, αλλά και ως αναγκαία, ακόμα και για λόγους οικονομικών αναγκών και αλληλοδεσμεύσεων, που εξακολουθούσαν να υφίστανται, παρά την ύπαρξη των διαχωριστικών συνόρων, που τις δυσχέραιναν.²⁸³

Η Πολλίς, η οποία αναφερόταν σε μια εκ νέου κυριαρχία, στη δεκαετία του '90, της «αρχέγονης και ιστορικής εχθρότητας μεταξύ εθνοτισμών και φυλών»,²⁸⁴ σε ένα άλλο κείμενό της αντιδιέστειλε τις δυνατότητες μιας κυπριακής «πολυθρησκευτικής εθνικότητας», στο πρότυπο ενός «δυτικού» πολιτειακού εθνικισμού, με τη διχοτόμηση, ως τις μόνες εναλλακτικές δυνατότητες.²⁸⁵ Ο Αλέξης Ηρακλείδης, καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, προσπαθούσε να εξηγήσει

²⁷⁷ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, όπ., ειδικά σ. 76 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ., ειδικά σ. 145-148.

²⁷⁸ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ., σ. 143-146.

²⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 150.

²⁸⁰ Συνέντευξη Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Εντός των Τειχών*, Τχ. 32, Μάης 1988, σ. 8-11 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, όπ., σ. 42.

²⁸¹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, όπ., σ. 9.

²⁸² Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ. και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ.

²⁸³ Βλέπε τις σχετικές εκτιμήσεις ενός Τούρκου στρατηγού, αμέσως μετά το 1974, όπως τις παραθέτει ο Κιζιλγιουρέκ στο: Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, όπ., σ. 80, αλλά και την επίκληση αντίστοιχων λόγων οικονομικών συμφερόντων, που προβάλλονταν σε συνέντευξη του Τουρκοκύπριου κυπροκεντρικού πολιτικού Αλπάν Ντουρντουράν: Συνέντευξη Αλπάν Ντουρντουράν, *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 6 Νοέμβριος 1999, σ. 19.

²⁸⁴ Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ., σ. 25.

²⁸⁵ Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ., σ. 99.

το παράδοξο -κατ' αυτόν- της μη επίλυσης του «κυπριακού προβλήματος» ακόμη και στον 21^ο αιώνα, παρά την προοπτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία ξεπρόβαλλε ως ένας «από μηχανής θεός».²⁸⁶ Ο Ηρακλείδης θεωρούσε «μη-ρεαλιστικές» τόσο τις προτάσεις της Πολλίς για την οικοδόμηση ενός κυπριακού έθνους, όσο και των άλλων κυπροκεντρικών διανοουμένων της δεκαετίας του '90 για ένα μη-πολιτισμικό εθνικισμό.²⁸⁷ Ωστόσο, οι δικές του προτάσεις δεν διέφεραν στην ουσία, ακόμη και αν δεν αναφέρονταν με τους ίδιους όρους, από τις ιδέες άλλων κυπροκεντρικών συγγραφέων, αφού έδιναν πάντα έμφαση στα κοινά συμφέροντα και τις κοινές ανάγκες, παρά στο «καθαρά πολιτικό και νομικίστικο» πλαίσιο επίλυσης, τονίζοντας τις απαραίτητες «μεταλλαγές» στις ηγεσίες, στο πολίτευμα και στην κυρίαρχη ιδεολογία, ή την έμφαση στα κοινά σημεία της «κυπριακής ταυτότητας», που θα έπρεπε να υποκαταστήσει αυτή του Έλληνα και του Τούρκου.²⁸⁸ Ο Ηρακλείδης τόνιζε ακόμη τη σημασία της αναγνώρισης της «τουρκοκυπριακής ταυτότητας» και των Τουρκοκυπρίων ως «πράγματι ισότιμων συνομιλητών» για την επίτευξη μιας δικοινοτικής, κυπριακής ομοσπονδιακής λύσης.²⁸⁹ Ο Σπύρος Λίτσας, διεθνολόγος στο Πανεπιστήμιο του Durham, είχε μια ανάλογη προσέγγιση, υποστηρίζοντας ότι το να συζητά κανείς για την προστασία του εθνολογικού χαρακτήρα των δύο κοινοτήτων, σε μια εποχή που η ανθρωπότητα μιλούσε για την απαρχή μιας φιλελεύθερης, παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών, ήταν ξεπερασμένο.²⁹⁰ Ειδικά μετά από την 11^η Σεπτεμβρίου, ο Λίτσας υποστήριζε ότι οριοθετούνταν οριστικά η μεταψυχροπολεμική εποχή και το πέρασμα από την εθνική κοινωνία προς τα νέα, πολυπολιτισμικά σχήματα συνύπαρξης και συγκατοίκησης. Αυτά θα έπρεπε να αναπτυχθούν με γνώμονα την πολιτική ανεκτικότητα και την ανάδειξη ισχυρών και αναπτυξιακών οικονομικών δομών, ώστε να αντιμετωπιστούν οι «ασύμμετρες απειλές», που χαρακτήριζαν πλέον το σκηνικό στις διεθνείς σχέσεις.²⁹¹ Όσον αφορά την Κύπρο ο Λίτσας, αφού πρώτα εξέταζε την εμφάνιση και ανάπτυξη μέσα στους αιώνες του «κυπριακού εθνικισμού», όπως αποκαλούσε την εκδήλωση της ελληνικής και της τουρκικής συνείδησης στην Κύπρο,²⁹² υποστήριζε ότι θα έπρεπε να γίνουν προσπάθειες για μια νέα, «υπερεθνική» ταυτότητα που, σύμφωνα με τον Λίτσα, θα τόνιζε την (κοινή) κυπριακή εθνοτική συνείδηση και θα υποβάθμιζε την ελληνική και τουρκική εθνολογική ταυτότητα.²⁹³ Οι απόψεις αυτές διατυπώνονταν σε μια περίοδο, όπου η αισιοδοξία των ελληνοκεντρικών θέσεων της δεκαετίας του '90 έμοιαζε να είχε φτάσει σε αδιέξοδο. Ο Μαυράτσας μάλιστα εντόπιζε μια μείωση της έντασης του «εθνικιστικού λόγου» στις εκλογές του 2001, την οποία εξηγούσε με την προοπτική της επικείμενης ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση.²⁹⁴ Παρόλο που είναι αμφίβολο αν η «ευρωπαϊκή προοπτική» αποτελεί ένδειξη αντίθετη με τον «εθνικιστικό λόγο»,²⁹⁵ η συγκυρία μιας ανανεωμένης κινητικότητας για την επίλυση του «κυπριακού προβλήματος», με αποκορύφωμα τα σχέδια Ανάν, η απήχηση της δυναμικής μιας σειράς τουρκοκυπριακών διαδηλώσεων στο όνομα της «κυπριακότητας» και η αυξημένη δραστηριότητα Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων διεύρυναν το ενδιαφέρον προς την κυπριακότητα, όπως εκφραζόταν ακόμα σε

²⁸⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 13.

²⁸⁷ Βλέπε την σχετική κριτική: στο ίδιο, σ. 365-366, υποσημείωση 21 και 22.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 360-361.

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 363-364 και Αλέξης Ηρακλείδης, «Κυπριακό: Η άλυτη διένεξη;», όπ.

²⁹⁰ Σπύρου Λίτσα, όπ, σ. 12.

²⁹¹ Στο ίδιο, σ. 8.

²⁹² Στο ίδιο, σ. 3-8.

²⁹³ Στο ίδιο, σ. 8-9.

²⁹⁴ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, όπ, σ. 51.

²⁹⁵ Βλέπε το κεφάλαιο Δ.6 της παρούσας εργασίας.

αφιερώματα περιοδικών,²⁹⁶ ή στον αυξημένο λόγο για μια ποικιλία «κυπριακών ταυτοτήτων».²⁹⁷

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 γινόταν μια ανάλυση της «πυραμίδας» των «πολλαπλών ταυτοτικών προσδιορισμών» στην Κύπρο, από το τοπικό προς το εθνικό,²⁹⁸ ενώ στην επόμενη δεκαετία πια ένας συλλογικός τόμος για την Κύπρο «στον μοντέρνο κόσμο» αφιέρωνε μια ενότητα στην «αποδόμηση» των ταυτοτήτων και στην ανάδειξη των «άλλων» Κυπρίων.²⁹⁹ Η μεταμοντέρνα κριτική, με την αμφισβήτηση της μονολιθικότητας του έθνους και τις κειμενικές ερμηνείες, έκανε την παρουσία της αισθητή και στο «κυπριακό πρόβλημα», όπου συλλογικές εργασίες, με πολυάριθμες συμβολές από Τουρκοκύπριους ή από φεμινιστικές προσεγγίσεις, αναδείκνυαν ακριβώς την πτυχή της πολλαπλότητας των κυπριακών ταυτοτήτων, που θεωρούνταν μη-πολιτικές και άρα επιθυμητές για τη συγκρότηση ενός αφηγήματος, πέρα από το κυρίαρχο των δύο εθνικισμών. Η έμφαση στη διεπιστημονικότητα ερχόταν ως ένα επιπλέον επιχείρημα, ώστε να αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα της δικοινοτικής κυπριακής εμπειρίας, πέρα από τα περιοριστικά περιγράμματα των παραδοσιακών επιστημικών κλάδων μελέτης: Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Καλότυχου, καθηγητή συγκριτικής λογοτεχνίας και ελληνικών σπουδών στις Η.Π.Α. και επιμελητή ενός τόμου, με την χαρακτηριστική αναφορά στον τίτλο για την Κύπρο και τους λαούς της ως μιας «Μη-Φαντασιακής Κοινότητας»,³⁰⁰ υπήρχε η προσδοκία ότι η διεπιστημονική εξέταση θα επιτύγχανε την ισόρροπη εκπροσώπηση της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής οπτικής γωνίας, αναδεικνύοντας την πολιτισμική ετερότητα μιας κυπριακής εμπειρίας, η οποία είχε αντισταθεί στην ολιστικοποίηση των εθνικών αφηγήσεων και παρενέβαινε για μεταμορφώσει τον τόπο και τη μορφή της ταυτότητας.³⁰¹ Ο Καλότυχος υποστήριζε ότι η λογοτεχνία θα μπορούσε να αναδείξει την ύπαρξη μιας αυτάρκους ταυτότητας ενάντια στην ιστορία και την πολιτική που, όπως σημείωνε, στήριζαν τις διαιρετικές πολιτικές και τον εθνικισμό.³⁰² τονίζοταν η ύπαρξη μιας πολυκοινοτικής κυπριακής λογοτεχνίας, η οποία μπορούσε να περιλαμβάνει κάθε κυπριακή εκδοχή που εκφραζόταν γραπτώς, σε οποιαδήποτε γλώσσα, από την αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα μέχρι σήμερα, κάτι που αποσκοπούσε στη ριζική αμφισβήτηση του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος και

²⁹⁶ Όπως αυτό στα Σύγχρονα Θέματα, που φιλοξένησε αρκετές από τις νέες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις: *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.

²⁹⁷ Karin B. Costello (edit.), *Cypriot Identities, Conversations on Paper*, Intercollege Press 2005, ειδικά σ. 8, όπου η συγγραφέας εξηγεί το σκεπτικό της χρήσης του πληθυντικού αριθμού για τις «ταυτότητες».

²⁹⁸ Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 61-63.

²⁹⁹ Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *Cyprus in the Modern World*, Vantias, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 99 κε.

³⁰⁰ Vangelis Calotychos (edit.), *Cyprus and Its People, Nation, Identity, and Experience in an Unimaginable Community, 1955-1997*, Westview Press 1998.

³⁰¹ Βλέπε χαρακτηριστικά την επιχειρηματολογία του Καλότυχου στο: Vangelis Calotychos, «Interdisciplinary Perspectives», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 1-32 και την ελληνική μετάφραση του κειμένου, στο: Βαγγέλης Καλότυχος, «Η Κύπρος και ο Λαός της, Έθνος, Ταυτότητα και Εμπειρία σε μια Μη-Φαντασιακή Κοινότητα (1955-1997)», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 44-64.

³⁰² Vangelis Calotychos, «(Pre)occupied Space: Hyphens, Apostrophes and Over-Sites in the Literary Imagining of Cyprus, Greece and Turkey», στο: Mehmet Yashin (edit.), *Step-mothertongue, From Nationalism to Multiculturalism: Literatures of Cyprus, Greece and Turkey*, Middlesex University Press 2000, ειδικά σ. 49-51.

την ανάδειξη μιας «κυπριακότητας», μέσα από τις πολλαπλές εκδοχές της, πέρα από το αποκλειστικό ιδεολογικό πλαίσιο της ελληνικότητας ή της τουρκικότητας.³⁰³

Η εκδοχή της πολυπλοκότητας των κυπριακών ταυτοτήτων εκφράστηκε μέσα και από τη φεμινιστική κριτική, η οποία θεωρούσε την ελληνικότητα και την τουρκικότητα ως εκδοχές της «πατριαρχικής», καταπιεστικής κοινωνίας· σε αυτό το πλαίσιο καθορίζονταν οι σχέσεις ετερότητας, τόσο σε έμφυλο, όσο και σε εθνοτικό επίπεδο.³⁰⁴ Η αμφισβήτηση συνεχιζόταν σε ένα πολιτισμικό επίπεδο, όπου τα κυρίαρχα εθνικά αφηγήματα υποβαθμίζονταν σε «πολιτισμικούς» -και, συνεπώς, λιγότερο σημαντικούς- διαφοροποιητές, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν νομιμοποιητικά από τους πολιτικούς, υποβαθμίζοντας έτσι την πολλαπλότητα των ταυτοτικών εκδοχών σε βάρος των ατομικών δικαιωμάτων, ελευθεριών και επιλογών των Κυπρίων.³⁰⁵ Η εναλλακτική επιλογή ήταν η «κυπριακότητα», ίχνη της οποίας εντοπίζονταν σε δικοινοτικές συναντήσεις γυναικών, μια «κυπριακότητα» που προσδοκούσαν ότι θα μπορούσε να στηρίξει τις αρχές της ειρήνης και της συμβίωσης. Οι γυναίκες άλλωστε θεωρούνταν φορείς μιας άλλης αντίληψης, λιγότερο βίαιας και περισσότερο καταδεκτικής προς τον πόνο του «άλλου», ως αποδέκτες ακριβώς της «αντρικής» βίας, συνεπώς ο λόγος αμφισβήτησης τους θα μπορούσε να αντισταθεί στην «ανδροκρατούμενη» κοινωνία της διχοτόμησης, προβάλλοντας μια φιλειρηνική προσέγγιση.³⁰⁶ Είναι όμως αμφίβολο κατά πόσο οι μεταμοντέρνες προσεγγίσεις, παρά τη σημαντική τους συμβολή στην αμφισβήτηση της μονολιθικότητας των εθνικών προσδιορισμών, θα οδηγούσαν σε μια πολλαπλή κυπριακή ταυτότητα, μια ανεκτική και κοινή σε όλους τους κατοίκους της Κύπρου «κυπριακότητα», πέρα από τα έθνη.

Ο τρόπος με τον οποίο η επιχειρηματολογία των κυπροκεντρικών μετά από το 1974 και μέχρι τις πιο πρόσφατες τάσεις αμφισβήτησης δομήθηκε και εκφράστηκε στην πράξη, με τους στόχους που ήδη παρατέθηκαν, η κοινή επιχειρηματολογία διαφορετικών αφηγημάτων προσεγγίσεων, αλλά και η δοκιμασία των διαφόρων κυπροκεντρικών τάσεων στην επαφή τους με την ίδια την κυπριακή κοινωνία, στη συγκυρία των αρχών του 21^{ου} αιώνα, είναι το θέμα που θα απασχολήσει τα επόμενα κεφάλαια αυτής της εργασίας.

Δ. Προσπάθειες πρακτικής εφαρμογής των κυπροκεντρικών θεωριών

Τα πιο σημαντικά στοιχεία για την συγκρότηση μιας κοινής ιδεολογίας νομιμοφροσύνης, είτε αυτή ορίζεται ως έθνος είτε αλλιώς, όπως ορίστηκαν στον εισαγωγικό προσδιορισμό του έθνους από τον Χροχ, ήταν η κοινή αντίληψη ενός παρελθόντος, τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία και η αίσθηση μιας πολιτικής ισότητας. Παρόλο που μετά από το 1974 εμφανίστηκαν κάποιες διαφοροποιήσεις, τα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια, όπως και τα τουρκοκυπριακά, αλλά με ακριβώς αντίστροφο τρόπο, προσπαθούσαν πάντα να αναδείξουν την ιστορική αδικία σε βάρος της πλευράς τους, αποδίδοντας μονόπλευρα τις σφαγές, αλλά και την διεθνή

³⁰³ Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες στις κοινότητες της Κύπρου, μια ερμηνευτική προσέγγιση*, Κέντρο Ειρήνης 2004, σ. 207-208. Ένα σχετικό εγχείρημα αποτελεί το: Mehmet Yashin (edit.), *Step-mothertongue*, όπ.

³⁰⁴ Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 43-44, σ. 208 και σ. 224.

³⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 208-209.

³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 104 και σ. 198-208 και Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες*, όπ., σ. 207.

υποστήριξη, στην άλλη πλευρά.³⁰⁷ η πιο σημαντική μετατόπιση αφορούσε την πιο θετική πρόσληψη των Τουρκοκυπρίων, η οποία επιτυγχανόταν μέσα από τον διαχωρισμό τους από τους Τούρκους, ενώ το ιδεολόγημα της τρισχιλιετούς ελληνικότητας παρέμενε κυρίαρχο, αν και μετά από το 1974 προστέθηκαν ορισμένα - έστω περιορισμένα- στοιχεία κυπριακής ιστορίας και λογοτεχνίας στη διδασκαλία.³⁰⁸ Για παράδειγμα, παράλληλα με τα «κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας» διδασκόταν μια «ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας», το τμήμα της οποίας, όμως, που αφορούσε τα σχετικά με την ιστορία λογοτεχνικά έργα, τιτλοφορούνταν ως «Η ιστορική εμπειρία του ελληνισμού της Κύπρου», με μια πραγμάτευση κυρίως των αγώνων για την ένωση, των «διακοινοτικών ταραχών» μετά από την ανεξαρτησία και της «τραγωδίας του 1974».³⁰⁹ Τα εγχειρίδια της «κυπριακής ιστορίας», που άρχισαν να διδάσκονται συμπληρωματικά, με τη μορφή «παρένθεσης», στην εισαγόμενη από την Ελλάδα διδακτική ύλη,³¹⁰ δεν εμπειρεύσαν ριζοσπαστικές αλλαγές από τα προηγούμενα, ελληνοκεντρικά σχήματα, αν και συχνά διατύπωναν κάποιες θέσεις με ένα ηπιότερο ύφος.³¹¹ Ο Κουλλαπής, εξετάζοντας τα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια, επεσήμαινε ότι η σύγκρουση αναπαραγόταν μέσα από τα εκπαιδευτικά συστήματα, καθιστώντας εκ των πραγμάτων αδύνατη μια λύση σε οποιοδήποτε άλλο πλαίσιο, εκτός από αυτό της «πολιτικής ισότητας» δύο διακριτών κοινοτήτων.³¹² ο Γιάννης Παπαδάκης, αντιπαραβάλλοντας την απεικόνιση των εθνικών ιστορικών αφηγημάτων στα μουσεία εθνικού αγώνος των δύο πλευρών της Λευκωσίας, αναρωτιόταν κατά πόσο η ιστορία της Κύπρου συνιστάται περισσότερο σε ιστορίες των Τούρκων ή των Ελλήνων της Κύπρου αντίστοιχα, αντί το σύνολο του κυπριακού πληθυσμού.³¹³ Ο στόχος της συγγραφής μιας πιο «κυπριακής» ιστορίας θα έπρεπε να επιδιωχθεί μέσα από την αλλαγή του περιεχόμενου της επίσημης ιστορίας και της συλλογικής μνήμης, αίτημα πολλών κυπροκεντρικών αρθρογράφων της δεκαετίας του '90,³¹⁴ ενώ οι επικριτές αυτών των προσπαθειών έκαναν λόγο, σε διάφορες αφορμές, για ένα «κυπρολογικό new speak», που προωθούνταν μέσα από μηχανισμούς της εκπαίδευσης και ακαδημαϊκούς κύκλους, με στόχο την αμφισβήτηση του κυρίαρχου ιστορικού αφηγήματος και το πέρασμα σε μια νέα Κύπρο, χωρίς εθνικές διαφοροποιήσεις.³¹⁵

³⁰⁷ Για τα κοινά μοτίβα, με αντίστροφα όμως πρόσημα, των ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών ιστορικών εγχειριδίων: Γιάννης Παπαδάκης, «Ερασιτέχνες ανταποκριτές και υποψήφιοι προδότες», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 11, Απρίλιος 2000, σ. 36-37.

³⁰⁸ Για τις προσθήκες της κυπριακής ιστορίας και λογοτεχνίας στο ελληνοκυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα μετά από το 1974: Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 76-77, Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 276 και Loris Koullapis, «The subject of History in the Greek Cypriot Education System. A Subset of the Greek Nation», στο: Christina Koulouri (edit.), *Clio in the Balkans, The politics of history education*, Center for democracy and reconciliation in Southeast Europe, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 407.

³⁰⁹ Βλέπε: Νίκος Ορφανίδης, Στέλιος Παπαντωνίου, *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας για το γυμνάσιο*, Υπουργείο Παιδείας, Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία 1990.

³¹⁰ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 280-281.

³¹¹ Στο ίδιο, σ. 276-296.

³¹² Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 292.

³¹³ Yiannis Papadakis, «The National Struggle Museums of a divided city», *Ethnic and Racial Studies*, V. 17, N. 3, July 1994.

³¹⁴ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 292-293, Maria Hadjipavlou-Trigeorgis, «The Role of Joint Narrative in Conflict Resolution: The Case of Cyprus», στο: Mehmet Yashin (edit.), *Step-mothertongue, From Nationalism to Multiculturalism: Literatures of Cyprus, Greece and Turkey*, Middlesex University Press 2000, σ. 170 και 207-208 και Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, «Επαναπροσέγγιση: Η σκέψη πέρα από την διχοτόμηση», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 84.

³¹⁵ Σάββας Παύλου, «Το κυπριακό "new speak"», *Πολίτης* 17.2.2003, Μιχάλης Κοντός, «Από το σχέδιο Ανάν στην Κοπεγχάγη», στο: *Το σχέδιο Ανάν, πέντε κείμενα κριτικής*, Ύψιλον/Αιγαίον 2003, σ.

Η προσπάθεια της πολιτικής ψυχολογίας να εξηγήσει και να επιλύσει τις εθνοτικές συγκρούσεις οδήγησε στην αναγωγή του προβλήματος για τις δύο κυπριακές κοινότητες σε συσσωρευμένα «συλλογικά τραύματα» και «συλλογικές δόξες» μιας ιστορίας αιώνων, όπως θεωρούνταν η ελληνοτουρκική σύγκρουση.³¹⁶ Η λύση, σε μια εκδοχή ψυχοθεραπευτικής αγωγής, θα έπρεπε να προέλθει μέσα από μια διαδικασία επανοικειοποίησης και αποτραυματικοποίησης της ιστορίας, με την επαναπρόσληψη των γεγονότων της και την επιλογή των ιστορικών εκδοχών, που θα ταίριαζαν με μια τρίτη -εναλλακτική της συγκρουσιακής- εκδοχή.³¹⁷ Η προβληματική επικοινωνία θεωρήθηκε ως μια από τις σημαντικότερες πηγές του «κυπριακού προβλήματος», ενώ ολοένα και περισσότερα ελληνοκυπριακά δημοσιεύματα αναφέρονταν επικριτικά σε δικοινοτικές συναντήσεις και πρωτοβουλίες, στο πλαίσιο των σεμιναρίων επίλυσης συγκρούσεων, όπου αναγνωρίζονταν κοινά πολιτισμικά στοιχεία και νοοτροπίες, ενώ συζητιόταν η αναγκαιότητα συγγραφής εγχειριδίων κυπριακής ιστορίας από ομάδα Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων ιστορικών, με στόχο τη συγκρότηση ενός ενιαίου κυπριακού αφηγήματος.³¹⁸ Ακόμα, η μη αναγνώριση του τουρκοκυπριακού «ψευδοκράτους», όπως αποκαλούνταν η «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» από τους Ελληνοκύπριους, συμβάδιζε με την απόρριψη της ίδιας της ύπαρξης των Τουρκοκυπρίων, με τον τρόπο που οι ίδιοι αυτό-προσδιορίζονταν.³¹⁹ Στους ελληνοκυπριακούς χάρτες μετά από το 1974 η βόρεια πλευρά της Κύπρου παρέμενε άδεια, ως ένας «μη-τόπος», που απλά επί του παρόντος βρισκόταν εκτός δικαιοδοσίας, όπως παρατηρούσε ο Παπαδάκης.³²⁰ αλλά και για την τουρκοκυπριακή πλευρά η Κυπριακή Δημοκρατία, ήδη από το 1963, είχε υποβαθμιστεί σε μια «Ελληνοκυπριακή Διοίκηση».³²¹ Οι διαφορετικές αντιλήψεις για το κυπριακό κράτος και η αντίδραση των Ελληνοκυπρίων στη διεκδίκηση της «πολιτικής ισοτιμίας» από τους Τουρκοκύπριους, όπως φανερώθηκε και μέσα στη συγκυρία του δημοψηφίσματος του 2004, έδειξε τα όρια της αποδοχής των εκδοχών της «κυπριακότητας» από την ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή κοινωνία. Στο τμήμα της εργασίας που ακολουθεί θα εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο οι εξαγγελίες και οι προσανατολισμοί των διαφόρων κυπροκεντρικών προσεγγίσεων επιχείρησαν να υλοποιήσουν στην πράξη τις θεωρίες τους, με στόχο την επίτευξη μιας κοινής ιδεολογίας «κυπριακότητας».

1. Η αρχαιολογία της «κυπριακότητας»

Αρχίζοντας με την αρχαιολογία, θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή είχε τεθεί στην υπηρεσία πολιτικών σκοπιμοτήτων στην Κύπρο ήδη από την περίοδο της αγγλικής

147-148, Πάρις Φωκαΐδης, «Η αγορά της έρευνας και ο ρόλος της κυπριακής επιστημονικής κοινότητας», *Σημερινή* 18.1.2004.

³¹⁶ Volkan Vamik, «Turks And Greeks Of Cyprus: Psychological Considerations», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 280-282 και Volkan Vamik, «Layers Upon Layers: Politics, Psychology and Language in a Changing World, Interview by Yael Navaro-Yashin», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*

³¹⁷ Moira Killoran, «Time, Space and National Identities in Cyprus», στο: Mehmer Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 142-143.

³¹⁸ Για τις επικριτικές αναφορές Ελληνοκυπρίων δημοσιογράφων, βλέπε: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, *όπ.*, σ. 46-48 και Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, «Επαναπροσέγγιση: Η σκέψη πέρα από την διχοτόμηση», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, *Τχ.* 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 86.

³¹⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 195-198.

³²⁰ Yiannis Papadakis, «Walking in the *Hora*: “Place” and “non-place” in divided Nicosia», *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 8, N. 2, 1998, σ. 302.

³²¹ Rauf Denktash, *όπ.*

αποικιοκρατίας. Οι Άγγλοι αποικιακοί αξιωματούχοι, επηρεασμένοι από το ρεύμα του φιλελληνισμού και την προσωρινότητα της κατάστασης,³²² αντιμετώπιζαν αρχικά την Κύπρο σαν μια ιδιαίτερη περίπτωση, όπου δεν είχαν έρθει με στόχο την εκπλήρωση μιας αποστολής εκπολιτισμού, όπως πίστευαν σε άλλες περιοχές του κόσμου.³²³ Μετά όμως από τη μετατροπή της Κύπρου σε αποικία και ειδικά μετά από την καταστολή της εξέγερσης του 1931, σημειώθηκε μια σαφής διαφοροποίηση στην αγγλική αντιμετώπιση: Η ελληνικότητα των Κυπρίων αμφισβητήθηκε, ακόμη και με αιματολογικά κριτήρια,³²⁴ ενώ αρχαιολογικές αποστολές της δεκαετίας του '30 αναδείκνυαν την «κυπριακότητα» των ευρημάτων τους, ερμηνεύοντας τα ως δείγματα ενός «ετεοκυπριακού» πολιτισμού, που δεν αντιμετωπιζόταν ως ελληνικός ούτε ως τουρκικός, ούτε καν ως ανατολίτικος,³²⁵ αλλά ως ένας γνήσιος, αυτόχθων πληθυσμός του νησιού. Αυτός ο αυτόχθων πληθυσμός θεωρήθηκε ότι είχε καταφύγει σε ορισμένους θύλακες, όπως η Αμαθούντα, όταν οι Αχαιοί εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, ενώ με την πάροδο του χρόνου οι «Ετεοκύπριοι» ενσωματώθηκαν στο σύνολο του ελληνόφωνου πληθυσμού της Κύπρου που, λόγω της προπαγανδιστικής δράσης του ελληνικού εθνικισμού, πείστηκε ότι αποτελούσε τμήμα μιας ευρύτερης ενότητας, του «ελληνισμού».³²⁶ Η προσπάθεια των Άγγλων να αποκτήσουν τον έλεγχο της εκπαίδευσης και να επιβάλουν μια θεματική προσανατολισμένη προς τις θετικές επιστήμες, την ιστορία της Κύπρου και τα αγγλικά πανεπιστήμια, ανάγοντας την ελληνική ιστορία σε απλή φάση μιας μακράς αλυσίδας κατακτητών, αφαιρώντας χάρτες και σύμβολα, που υπέσκαπταν την κυπριακή νομιμοφροσύνη στα σχολεία, θεωρήθηκε από τους Έλληνες της Κύπρου σαν προσπάθεια «αφελληνισμού».³²⁷ Αλλά η ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων αμφισβητήθηκε και από το τουρκικό και τουρκοκυπριακό ιστορικό αφήγημα, τόσο με αιματολογικά κριτήρια, όσο και με την επισήμανση των περιόδων της ιστορίας, όπου η Κύπρος δεν βρισκόταν υπό ελληνική κυριαρχία: Οι Ελληνοκύπριοι δεν θεωρούνταν παρά ένα αμάλγαμα από «Ανατολίτες» και Ρωμιούς, οι οποίοι πείστηκαν από τη νεότερη ελληνική προπαγάνδα ότι είναι Έλληνες, επιχειρηματολογία που είχε αναπτυχθεί για να αντικρούσει το αίτημα της ένωσης, αλλά εξακολουθούσε να αναπαράγεται και μετά από το 1974.³²⁸

³²² Η Κύπρος βρέθηκε υπό καθεστώς ενοικίασης στους Άγγλους το 1878, στο πλαίσιο ευρύτερου διακανονισμού της Μεγάλης Βρετανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, για να γίνει αποικία του στέμματος μόλις το 1925.

³²³ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 23, Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 68 και Michael Given, *όπ.*, σ. 9.

³²⁴ Αχιλλέας Κ. Αιμιλιανίδης, *Απόπειραι αφελληνισμού*, *όπ.*, σ. 18-19 και Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, *Η Ελληνικότητα της Κύπρου*, Ανατύπωση, Λευκωσία 1992, σ. 55-58 και σ. 65-75.

³²⁵ Αν και υπήρξε μια περίοδος, όπου η ανατολίτικη ή η φοινικική τάση αποδιδόταν σε πολλά αρχαιολογικά ευρήματα: Michael Given, *όπ.*, σ. 11-12.

³²⁶ Στο ίδιο, ειδικά σ. 12-24.

³²⁷ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 25-28, Rebecca Bryant, *An Education in Honor*, *όπ.*, σ. 55-59 και Rebecca Bryant, «An Education in Honor: Patriotism and Rebellion in Greek Cypriot Schools», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 163-166.

³²⁸ Halil Inalcik, «The Main Problems Concerning the History of Cyprus», *Cultura Turcica*, Vol. 1, N. 1, Αγκυρα 1964, σ. 44-46, Oktay Oksuzoglu, *Persecution of Islam in Cyprus*, *χχ.*, Kiamran Halil, *The rape of Cyprus*, Prosperity Publications, London 1983, σ. 9-34, Axmet C. Gazioglu, *The Turks in Cyprus, A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, K. Rustem & Brother, London 1990, σ. xi και *The Turkish Republic of Northern Cyprus*, TRNC Prime Ministry, Public Relations Department, Lefkoşa – TRNC 1995, σ. 4, αλλά και τα παραδείγματα που παρατίθενται στο: Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *Νέο-οθωμανικός ιμπεριαλισμός, 1955-1995, Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού*, Καρατζάς / Τροχαλία 1995, σ. 83-84. Για την αμφισβήτηση της ελληνικότητας των Κυπρίων μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της τουρκικής και τουρκοκυπριακής ιστοριογραφίας: Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 435-441 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, σύγκρουση και επίλυση*, *όπ.*, σ. 223-224.

Οι Ελληνοκύπριοι διανοούμενοι αντέδρασαν σε αυτές τις προσπάθειες προβάλλοντας μια συνέχεια της ελληνικότητας των Κυπρίων μέσα στο χρόνο, που ξεκινούσε ήδη από την ομηρική εποχή. Το αίτημα της «ένωσης», τόσο στην αποικιακή περίοδο, όσο και στην πρώτη περίοδο της κυπριακής ανεξαρτησίας, στηρίχθηκε ακριβώς στο επιχείρημα, το οποίο εξηγούσε τους «πανάρχαιους» και «προαιώνιους» πόθους του ελληνικού έθνους, που θα έπρεπε να οδηγήσουν στην «εθνική ολοκλήρωση».³²⁹ Τα κείμενα του Καραγιώργη, αρχαιολόγου και διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων από το 1963 ως το 1989, ή του Σπυριδάκι, υπουργού παιδείας του Μακαρίου και άλλων διανοουμένων της «Φιλολογικής Κύπρου», του κατεξοχήν εκφραστή της επίσημης ελληνικής κυπριακής ιδεολογίας, αναφέρονταν μέχρι το 1974 συχνά στον αποικισμό των Μυκηναίων και στους «απελευθερωτικούς αγώνες» του Ονήσιλου, του Κίμωνα ή του Ευαγόρα. Ο Βάσος Καραγιώργης επεσήμαινε τη σημασία της αρχαιολογίας, ειδικά λόγω των λιγοστών ιστορικών πηγών, για την ερμηνεία της ελληνικότητας των Κυπρίων στη σύγχρονη εποχή, αφού η επίκληση της ελληνικής ομιλίας θεωρούνταν ανεπαρκής εξήγηση για αυτό το «γεωγραφικό παράδοξο». Η κατανόηση της σημασίας της «μεταφύτευσης» του ελληνικού πολιτισμού και παράδοσης στην Κύπρο από τους Αχαιούς θεωρούνταν έτσι κρίσιμο και αποφασιστικής σημασίας σημείο, ενώ ο Καραγιώργης σημείωνε την έφεση για την ιστορική και αρχαιολογική έρευνα που είχαν χώρες και έθνη «σε κρίσιμες στιγμές», όπως το Ισραήλ, που αναφερόταν ως παράδειγμα, με την «εσωτερική ανάγκη» τους να κάνουν έναν ιστορικό απολογισμό, ώστε να βρουν μια «αφετηρία καινούριας εξόρμησης».³³⁰ Ο Σπυριδάκις πάλι, σε ένα χαρακτηριστικό κείμενό του, αναφερόταν στον ελληνο-φοινικικό ανταγωνισμό στην Κύπρο την περίοδο της περσικής κυριαρχίας, ενώ ο βασιλιάς της Σαλαμίνας Ευαγόρας ήταν το πρότυπο του ενωτικού αγωνιστή, ο οποίος συνέχισε τον αγώνα του ακόμη και μετά από την υπογραφή της ειρήνης του Ανταλκίδα, το 386 π.Χ., όταν οι Αθηναίοι σύμμαχοί του είχαν αποσυρθεί από τον πόλεμο· αν ο παραλληλισμός αυτός, το 1971, με την Ελλάδα να έχει αποσύρει ήδη την ελληνική μεραρχία από την Κύπρο και να διαπραγματεύεται έναν «απαράδεκτο» για τους Ελληνοκύπριους συμβιβασμό με την Τουρκία, πιθανότατα αντιμετώπιζε τον Ευαγόρα ως προεικόνιση του Μακάριου, ακόμη πιο ενδιαφέρουσες είναι οι προσδοκίες, αφού τονίζεται ότι ο Ευαγόρας κατόρθωσε τελικά, ακόμη και μετά από την ήττα του από τον Πέρση βασιλιά, να υπογράψει μια ειρήνη όχι ως ηττημένος δούλος, όπως συνηθιζόταν σε τέτοιες περιπτώσεις, αλλά ως βασιλέας προς βασιλέα.³³¹ Ακόμη μεγαλύτερη ήταν η σημασία που αποκτούσε η ελληνοιστική περίοδος, για την οποία διοργανωνόταν σχετικό συνέδριο, το 1973: Όπως εξηγούσε ο τότε υπουργός παιδείας της Κυπριακής Δημοκρατίας, χαιρετίζοντας το συνέδριο, η περίοδος εκείνη είχε μεγάλη σημασία «διότι τότε η νήσος μας απετέλεσε μέρος

³²⁹ Ενδεικτικά για τέτοιες αντιδράσεις είναι τα παραδείγματα απαντήσεων που παρατίθενται στους: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 32-33 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού*, *όπ.*, σ. 157. Ακόμα, χαρακτηριστικές απαντήσεις σε αυτή την επιχειρηματολογία ήταν: Αχιλλεύς Κ. Αμιλιανίδης, *Η Ελληνικότης*, *όπ.*, σ. 65-75, Κωνσταντίνος Σπυριδάκις, *Σύντομος ιστορία του ενωτικού ζητήματος της Κύπρου*, Έκδοσις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Εν Λευκωσία 1950, Κ. Σπυριδάκις, «Η Κύπρος εις τους κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι. π.Χ.) και αι εθνικάί εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, Κωνσταντίνος Σπυριδάκις, *Σύντομος Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Εν Λευκωσία 1972, Θεόκλητος Σοφοκλέους, *Η εθνική συνείδησις των Κυπρίων επί Φραγκοκρατίας*, Εκδίδεται υπό του Γραφείου Εθναρχίας, Εν Λευκωσία 1949.

³³⁰ Βάσος Καραγιώργης, «Η σημασία της αρχαιολογίας στην Κύπρο», *Φιλολογική Κύπρος* 1961, σ. 171-173.

³³¹ Κωνσταντίνου Σπυριδάκις, «Η Κύπρος εις τους κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι. π.Χ.) και αι εθνικάί εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των (Ονήσιλος, Ευαγόρας, Πίνυταγόρας)», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, σ. 191-202.

Ελληνιστικού κράτους με χρώμα Ελληνικόν», παρόλο που ήδη από τα πανάρχαια χρόνια είχε ελληνικό χαρακτήρα, ο οποίος και στήριζε «μέχρι σήμερα» τη «διεκδίκηση δικαίων και δικαιωμάτων του».³³² οι προσεγγίσεις του συνεδρίου αναφέρονταν στον ελληνικό, αν και ταυτόχρονα κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της ελληνιστικής εποχής.³³³

Μετά από το 1974 ζητήματα όπως η καταγωγή των αρχαίων Κυπρίων και η περίοδος του εξελληνισμού τους εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζονται με ανάλογο τρόπο από τα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια, σύμφωνα με μια νεότερη κυπροκεντρική κριτική, η οποία επέκρινε την αντιμετώπιση της άφιξης των Ελλήνων στην Κύπρο, στο τέλος της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., ως αυτή να έγινε ειρηνικά.³³⁴ επισημαίνονταν μάλιστα και κάποια κενά, κάποιες «ένοχες σιωπές», αναφορικά με περιόδους όπου υπήρχαν ενδείξεις για την παρουσία μη ελληνικών πληθυσμών στην Κύπρο, ενώ η απροβλημάτιστη εναλλαγή της λέξης «Ελληνας» με τη λέξη «Κύπριος» δημιουργούσε μια εντύπωση ταύτισης των δύο όρων, υπονοώντας ότι κάθε άλλη παρουσία κάποιου «άλλου» στην Κύπρο ήταν παρασιτική.³³⁵ Η τρισχιλιετής ελληνικότητα δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή, τουλάχιστον με τις συνεπαγωγές που είχε για την αντίληψη του κυπριακού κράτους, από τους Τουρκοκύπριους, για τους οποίους υπέκρυπτε την άρνηση της δικής τους νομιμοποίησης, ως κατοίκων της Κύπρου.³³⁶ Έτσι, στην τουρκοκυπριακή πλευρά αναπτύχθηκε μια επιχειρηματολογία για την προέλευση των Τουρκοκυπρίων από την Ανατολία,³³⁷ ενώ το τουρκοκυπριακό σχολικό ιστορικό αφήγημα αναδείκνυε την προέλευση των αρχαίων κατοίκων της Κύπρου από περιοχές της σημερινής Τουρκίας.³³⁸ Οι πιο κυπροκεντρικοί Τουρκοκύπριοι υποστήριζαν ότι, αν οι Ελληνοκύπριοι ήθελαν να πετύχουν μια ενωμένη Κύπρο με τη συναίνεση και των Τουρκοκυπρίων, θα έπρεπε να εντάξουν στο ιστορικό τους αφήγημα στοιχεία μιας κυπριακότητας.³³⁹

³³² Πρακτικά του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου Ελληνικού Πολιτισμού, «Ελληνιστική Περίοδος», Λευκωσία, 21-23 Δεκεμβρίου 1973, Σύνδεσμος Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνο», Λευκωσία 1974, σ. xv.

³³³ Στο ίδιο.

³³⁴ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 281-283.

³³⁵ Στο ίδιο, σ. 283-284.

³³⁶ Για τα σχετικά παράπονα των Τουρκοκυπρίων: Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 77 και Ιωσήφ Παγιάτας, «Πωλείται ιστορία...», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 29, Δεκέμβριος 2001, σ. 24-25.

³³⁷ Axmet C. Gazioglu, *όπ.*, σ. 74-78.

³³⁸ Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 436-437. Για τις διάφορες ακρότητες του τουρκικού ιστορικού αφηγήματος αναφορικά με την Κύπρο, βλέπε ακόμα: Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity: A Study of Contemporary Greek Cypriot and Turkish Cypriot Nationalism*, Dissertation submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Cambridge, 1993, σ. 41.

³³⁹ Η ισότιμη συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων στο κυπριακό ιστορικό αφήγημα υπήρξε ένα από τα βασικά αιτήματα των τουρκοκυπριακών κυπροκεντρικών τάσεων: Νεσιέ Γιασίν, «Στη στράτα μας μνημεία του θανάτου», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 15 Οκτώβριος 1986, σ. 30-31, Moira Killoran, «Time, Space and National Identities in Cyprus», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 161, Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου*, Καστανιώτης 1999, σ. 17-18, Συνέντευξη Αλπάν Ντουρντουράν, *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 6 Νοέμβριος 1999, σ.18, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Ζωντανές και νεκρές ιστορίες – Ιστορία και συμφιλίωση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 11 Απρίλιος 2000, σ. 34-35, Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, Μετάφραση Θανάσης Χαρανάς, Εκδόσεις Διαφάνεια 2001, σ. 8, Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 442, Λεβέντ Σενέρ, «Χείλη ερμητικά κλειστά γύρω απ' την ιστορία μας», *Εποχή*, 26.5.2002, Αχμέτ Αν, «Πως θα πρέπει να διδάσκεται η Ιστορία στα Κυπριακά Σχολεία», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 45 Ιούλιος-Αύγουστος 2003, σ. 43-46 και Nergis Canefe, «Citizenship, History and Memory in Turkish Cypriot Society: Is there Room for Cypriotness?», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 383-395.

Ο Γλαύκος Κληρίδης, στην εισαγωγή του πολύτομου έργου του για τη νεότερη Κύπρο, αναφερόταν στην ύπαρξη ενός ιθαγενούς πληθυσμού, ήδη από το 6000 π.Χ.· αυτός, συγχωνευμένος ήδη με «έποικους» από «άρειες φυλές της Ανατολίας», εξελληνίστηκε κατά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. από τους Αχαιούς «αποίκους», με συνέπεια τη δημιουργία μιας καινούριας «εθνο-πολιτιστικής οντότητας», των Ελληνοκυπρίων.³⁴⁰ Αυτές οι αντιλήψεις διατυπώνονταν σε σχέση με αυτή την πολιτική ανάγκη, αλλά αντίστοιχοι ήταν οι προσανατολισμοί ακόμα και του Βάσου Καραγιώργη, του πιο χαρακτηριστικού ίσως εκπροσώπου της ελληνοκυπριακής αρχαιολογίας μετά από το 1974. Το ερώτημα του Καραγιώργη παρέμενε η ερμηνεία του «γεωγραφικού παράδοξου» της ύπαρξης ενός ελληνικού νησιού στην Ανατολική Μεσόγειο, με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία όμως του κυπριακού πολιτισμού και τη σημασία του κόσμου της Εγγύς Ανατολής να τονίζονται, παράλληλα με την καθοριστική εγκατάσταση των Αχαιών στο νησί.³⁴¹ η Κύπρος άλλωστε παρουσιαζόταν ως «σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου».³⁴² Γινόταν ολοένα και περισσότερο λόγος για τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα του νησιού, τη σημασία που είχαν τα «ανατολικά» στοιχεία· σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Καραγιώργη, ακόμα και ο αποικισμός από τους «Αχαιούς», στην τελευταία φάση της Ύστερης Χαλκοκρατίας, οδήγησε στον εξελληνισμό της Κύπρου, με την απορρόφηση όμως από τον «γηγενή κυπριακό πολιτισμό» όχι μόνο του νεοφερμένου «αχαϊκού», αλλά και του πολιτισμού που έφεραν νέοι άποικοι από την Εγγύς Ανατολή,³⁴³ με αποτέλεσμα η Κύπρος να ανήκει πολιτιστικά τόσο στον κύκλο του «ελληνικού», όσο και του «ανατολικού χώρου».³⁴⁴ Ο Καραγιώργης απέκλειε το ενδεχόμενο βίαιου αποικισμού της Κύπρου και δεν θεωρούσε ότι οι σχέσεις των γηγενών με τους Αχαιούς είχαν ως συνέπεια βίαιες αναταραχές, εξηγώντας την ύπαρξη ενός περιορισμένου αριθμού οχυρώσεων με κάποιους ενδοκυπριακούς ανταγωνισμούς ή με τις αναταραχές από τις επιδρομές των Υκσώς.³⁴⁵ όπως συνήγαγε από την ανασκαφική έκθεση στην τοποθεσία Μάα-Παλαίικαστρο, η οχύρωση είχε οικοδομηθεί

³⁴⁰ Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεση μου, Τ. Α'*, όπ., σ. 21-22.

³⁴¹ Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος, Από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Ρωμαϊκής*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σ. 71, Βάσου Καραγιώργη, *Οι πρώτοι Έλληνες στην Κύπρο, Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1991, σ. 42, προσφώνηση Καραγιώργη στο: Vassos Karageorghis (edit.), *Proceedings of the International Symposium, Cyprus in the 11th Century B.C., Organized by The Archaeological Research Unit of the University of Cyprus and the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia 30-31 October, 1993*, A. G. Leventis Foundation, University of Cyprus, Λευκωσία 1994, σ. ix και Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου, 1600-500 π.Χ.*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2002, σ. 140-141 και σ. 216.

³⁴² V. Karageorghis (edit.), *Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus Between the Orient and the Occident"*, Nicosia 8-14 September 1985, Republic of Cyprus, Department of Antiquities, Λευκωσία 1986 και Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι*, όπ.

³⁴³ Για την αντίληψη της σκέψης του Καραγιώργη για την «εθνογένεση» και τα κύματα αποικισμού των Αχαιών, βλέπε: Βάσου Καραγιώργη, *Ο Πολιτισμός της Προϊστορικής Κύπρου*, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ 1976, σ. 140-141 και σ. 153, Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος*, όπ., σ. 13 και Vassos Karageorghis, «The Prehistory of an Ethnogenesis», Vassos Karageorghis (edit.), *Proceedings of the International Symposium, Cyprus in the 11th Century B.C.*, όπ., σ. 1-10. Ωστόσο, για μια κριτική της θεωρίας του κατά κύματα αποικισμού του Καραγιώργη, βλέπε ακόμα: F. G. Maier, «Kinyras and Agapenor», V. Karageorghis (edit.), *Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus Between the Orient and the Occident"*, Nicosia 8-14 September 1985, Republic of Cyprus, Department of Antiquities, Λευκωσία 1986, σ. 311-318.

³⁴⁴ Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος*, όπ., σ. 8.

³⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 67 και Βάσου Καραγιώργη, *Ο Πολιτισμός της Προϊστορικής Κύπρου*, όπ., σ. 74 και σ. 137. Για μια ανάλογη επιχειρηματολογία, βλέπε: Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος: από την αρχή μέχρι το 58 π.Χ.)*, Εκδόσεις Φιλόκυπρος 1991, σ. 51-72.

αν όχι με τη συνεργασία, πάντως με τη συγκατάθεση των Κυπρίων προς τους Μυκηναίους.³⁴⁶ Η Μαρία Ιακώβου, καθηγήτρια αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, αμφισβητούσε την ύπαρξη τεκμηρίων σύγκρουσης για λόγους εθνοτικών ανταγωνισμών, αποδεχόμενη μόνο κάποιες ανακατατάξεις, διεκδικήσεις γαιών και φυσικών πόρων, που προκλήθηκαν από τις πληθυσμιακές μετακινήσεις.³⁴⁷

Τονίζόταν ακόμη η σημασία της θρησκείας στην Κύπρο, αφού ο Καραγιώργης επεσήμαινε ότι δεν δανείζεται κανείς θεούς και ήρωες με τον ίδιο τρόπο που δανείζεται ή μιμείται καλλιτεχνικούς συρμούς, αφού η σχέση μεταξύ δέκτη και δότη στην θρησκεία πρέπει να ήταν πολύ βαθύτερη και προσωπικού χαρακτήρα· συνεπώς, ο Καραγιώργης συνήγαγε ότι η αφομοίωση ελληνικών θρησκευτικών στοιχείων στην τοπική, προγονική πίστη καταδείκνυε μια μαζική παρουσία του νέου εθνοτικού στοιχείου, παρόλο που τα τοπικά, κυπριακά χαρακτηριστικά της θρησκείας και του υλικού πολιτισμού δεν χάθηκαν.³⁴⁸ Ένα τέτοιο στοιχείο θεωρούνταν και η «κυπρομινωική» γραφή, αιγαιακού μεν χαρακτήρα, αλλά με ανατολικής προέλευσης ιδιαιτερότητες, που τη διαφοροποιούσαν από τις γραφές της Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδας, παρά την κοινή καταγωγή.³⁴⁹ Ο Καραγιώργης αναγνώριζε τον εξαιρετικά αναπτυγμένο πολιτισμό των αυτοχθόνων, οι οποίοι δεν επηρεάστηκαν μόνο, αλλά επηρέασαν κιόλας τους απόγονους των Μυκηναίων,³⁵⁰ κάνοντας λόγο για έναν «ελληνικό κυπριακό πολιτισμό», ο οποίος «παρέμεινε πιστός στις μυκηναϊκές ρίζες του, χωρίς, όμως, να μείνει ανεπηρέαστος από τις επαφές με τους μεγάλους πολιτισμούς της Ανατολής», επισημαίνοντας ότι «ποτέ δεν λησμονήθηκαν στοιχεία του ιθαγενούς πολιτισμού της Εποχής του Χαλκού» και καταδεικνύοντας τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο του νησιού για την εξέλιξη του μεσογειακού πολιτισμού, με ένα «ρόλο ιδιαίτερα σπουδαίο σε σχέση με το μικρό του μέγεθος».³⁵¹ Αλλά ακόμη και η Ιακώβου, σε αντίθεση με παλαιότερες αντιλήψεις για την κυπριακή αρχαιότητα και τον εξελληνισμό της Κύπρου, δεχόταν τελικά ότι στην περίπτωση της Κύπρου δεν υπήρξε μια σχέση κέντρου και περιφέρειας, ούτε πόλης-κράτους και αποικίας, αλλά ότι οι πληθυσμοί που ήρθαν στην Κύπρο από τον αιγαιακό χώρο συνάντησαν έναν ήδη καλά θεμελιωμένο πολιτισμό, ο οποίος είχε ανεπτυγμένες σχέσεις με τους πιο ανατολικούς του γείτονες.³⁵²

Ακόμη και μετά από το 1974, ο Καραγιώργης εξακολουθούσε να αναφέρεται σε μια «εθνική συνείδηση» των Κυπρίων τουλάχιστον από τον 8^ο αιώνα π.Χ., με την ίδρυση των ελληνικών αποικιών στην Ανατολική Μεσόγειο.³⁵³ Ο Άντρος Παυλίδης πάλι, δημοσιογράφος και παραγωγός ιστορικών ντοκυμανταίρ στο κρατικό τηλεοπτικό

³⁴⁶ Βάσου Καραγιώργη, *Οι πρώτοι Έλληνες στην Κύπρο, όπ.*, σ. 33 και Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι, όπ.*, σ. 73-84, όπου παραθέτει και την επιχειρηματολογία ορισμένων επικριτών του, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι δύο οχυρωμένες θέσεις της περιόδου εκείνης είχαν κατασκευαστεί από Κύπριους, προκειμένου να προφυλαχθούν από ξένους εισβολείς.

³⁴⁷ Maria Iacovou, «The Greek Exodus to Cyprus: The Antiquity of Hellenism», *Mediterranean Historical Review*, Vol. 14, N. 2, December 1999, σ. 17-18.

³⁴⁸ Βάσος Καραγιώργης, *Έλληνες Θεοί και Ήρωες στην αρχαία Κύπρο*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1998, σ. 294-297 και Vassos Karageorghis, «The hellenisation of Cyprus and Crete: Some similarities and differences», στο: *Tagung: Kreta & Zypern: Religion & Schrift, Von der Frühgeschichte bis zum Ende der archaischen Zeit, 26-28.2.1999, Ohlstadt / Oberbayern – Germany*, DZA Verlag für Kultur und Wissenschaft GmbH, 2001, σ. 265-277.

³⁴⁹ Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι, όπ.*, σ. 17-18.

³⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 116.

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 216-217.

³⁵² Maria Iacovou, *The Greek Exodus, όπ.*, σ. 1.

³⁵³ Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος, όπ.*, σ. 94.

κανάλι (PIK), αναφερόταν στην «ιστορία» που συνέγραψε σε ένα ενδιαφέρον της αρχαίας Αθήνας για τα κυπριακά πράγματα από τις αρχές τουλάχιστον του 6^{ου} αιώνα π.Χ., με την επίσκεψη του Σόλωνα στην Κύπρο.³⁵⁴ Οι ελληνοκυπριακές προσεγγίσεις αναφέρονταν σε μια κορύφωση του «εθνικού αισθήματος» των Κυπρίων με τους πολέμους εναντίον των Περσών, στη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα π.Χ., που αντιμετωπιζόταν με ανιστορικές αναφορές σε έναν «ελληνικό στρατό», ο οποίος αγωνιζόταν για την «απελευθέρωση» της Κύπρου.³⁵⁵ Ωστόσο, χωρίς να αναιρούν τις επισημάνσεις για το ελληνικό «εθνικό αίσθημα» των Κυπρίων, προσεγγίσεις από τον Καραγιώργη και τον Παυλίδη μέχρι τον Σέρβα επισήμαιναν τις διαφοροποιήσεις των πολιτικών θεσμών των κυπριακών βασιλείων, λόγω ανατολικών επιδράσεων και της γεωγραφικής απόστασης από τον «ελληνικό κόσμο»³⁵⁶ ακόμα, εντοπίζονταν οικονομικά αίτια, πέρα από την ελληνική καταγωγή, τα οποία να εξηγούν τη συμμετοχή των Κυπρίων σε εξεγέρσεις εναντίον των Περσών,³⁵⁷ ενώ διαπιστωνόταν ότι αυτοί οι πόλεμοι, παράλληλα με την εντονότερη συνειδητοποίηση από τους Κύπριους της «εθνικής ταυτότητας» και της κοινής τους μοίρας με τους υπόλοιπους Έλληνες, είχαν ως συνέπεια το τέλος της αυθεντικότητας και της φρεσκάδας της κυπριακής καλλιτεχνικής παραγωγής.³⁵⁸ Η αναφορά σε μια «κυπριακή καλλιτεχνική παραγωγή» δεν ήταν συμπτωματική· ήδη από το 1975 ο Σέρβας έκανε λόγο για πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ Κύπρου και κλασικής Αθήνας, αντί για μια σχέση μητρόπολης-αποικίας.³⁵⁹ Αν ο Σέρβας έγραφε στη συγκυρία αμέσως μετά από το 1974 και την αποτυχία του ενωτικού επιχειρήματος της «γενιάς της ανεξαρτησίας», ένας αρθρογράφος στη συγκυρία του δημοψηφίσματος για το σχέδιο Ανάν έγραφε για την κυπριακή ιστορία, η οποία είχε να επιδείξει αιώνες επιτευγμάτων, που αρκούσαν για μια «κυπριακή περηφάνεια», χωρίς να χρειάζεται οι Κύπριοι να ανατρέχουν στα «επιτεύγματα άλλων», όπως της κλασικής Αθήνας· άλλωστε οι Κύπριοι είχαν να επιδείξουν πολύ πιο δημιουργικούς αιώνες από την ιστορία της Ελλάδας, μια κοσμοπολίτικη και πολυπολιτισμική ιστορία, ως «ένα σταυροδρόμι εμπόρων, πολεμιστών και ρουφιάνων» και, όπως κατέληγε το άρθρο, «έτσι ήταν πάντα και έτσι πρέπει να συνεχίσει να είναι».³⁶⁰

Η ελληνοκυπριακή αρχαιολογία δεν αμφισβητούσε την παρουσία και τις επιρροές πολλών λαών στην Κύπρο της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής Εποχής, θεωρούσε ωστόσο ότι Φοίνικες, αλλά και μικρότερες κοινότητες, όπως Εβραίοι και Χετταίοι, δεν αποίκισαν την Κύπρο, αλλά είχαν μόνο κάποιες, μεταγενέστερες του ελληνικού αποικισμού, εμπορικές παροικίες, όπου συμβίωναν ειρηνικά με τους Έλληνες, αποδέχονταν τα έθιμα και, σταδιακά, ακόμη και τον πολιτισμό και τη θρησκεία τους.³⁶¹ Όσο για τους «Ετεοκύπριους», γινόταν αποδεκτή η ύπαρξη πληθυσμών,

³⁵⁴ Αντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος)*, όπ, σ. 107-110.

³⁵⁵ Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος*, όπ, σ. 100-104, Άριστος Αριστοτέλους, *Διαχρονικοί στρατηγικοί παράγοντες στο Κυπριακό – Η στρατηγική και στρατιωτική αξία της Κύπρου*, Κυπριακό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών 1998 και Ανδρέας Μακρίδης, *Πωλείται πατρίς*, όπ, σ. 23-27.

³⁵⁶ Πλουτής Σέρβας, *Κοινή πατρίδα*, όπ, σ. 1, Βάσος Καραγιώργης, «Η Κύπρος στην αρχαιότητα», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), όπ, σ. 22 και Αντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος)*, όπ, σ. 111-118.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 128-147 και Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι*, όπ, σ. 215, όπου πάντως επισημαίνεται και η κριτική που έχει δεχθεί αυτή η θέση από τον Boardman, ο οποίος ισχυριζόταν ότι υπήρχε συννεργασία, ακόμα και από κοινού επιχειρήσεις, ανάμεσα στους Έλληνες και τους Φοίνικες.

³⁵⁸ Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι*, όπ, σ. 215-216.

³⁵⁹ Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 15.

³⁶⁰ Γιάγκος Μικελλίδης, «Φωνάζτε ... είμαι Κύπριος», *Πολίτης*, 7.3.2004 σ. 9.

³⁶¹ S. Hadjisavvas, «Greek and Phoenician Influences on Cyprus as Evidenced in the Necropolis of Kition», V. Karageorghis (edit.), *Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus Between*

ειδικά στην Αμαθούντα, με δικό τους πολιτισμό και γλώσσα μέχρι και τον 4^ο αιώνα π.Χ., όταν και ολοκληρώθηκε η συγχώνευσή τους στον ελληνικό πολιτισμό.³⁶² Η Ιακώβου όμως σημειώνει ότι η αρχαιολογική έρευνα δεν μπορούσε να τεκμηριώσει επαρκώς την ύπαρξη δύο ή περισσότερων εθνοτικών ομάδων, αφού ακόμα και οι διαφοροποιήσεις της Αμαθούντας δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ως κάτι περισσότερο από τοπικές αποκλίσεις ενός κοινού, κυπριακού πολιτισμού, χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις: σύμφωνα με την Ιακώβου, ακόμα και κάποια διαφοροποίηση από την κοινή κυπριακή κουλτούρα των Αχαιών, που παρατηρείται μετά από τον 7^ο αιώνα π.Χ., έχει να κάνει περισσότερο με φοινικικά, παρά με «αυτόχθονα» στοιχεία.³⁶³ Οι αυξημένες αναφορές σε έναν κοινό, κυπριακό πολιτισμό, χωρίς να υποσκάπτουν το ιδεολόγημα της ελληνικότητας, νομιμοποιούσαν την κυπριακή ανεξαρτησία και την ένταξη στον κυρίαρχο πολιτισμό της και των πολιτισμών των άλλων λαών, που κατοίκησαν στο νησί. Ο Κύρρης, ως διευθυντής του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, χαιρετίζοντας ένα συνέδριο για την Κύπρο «ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση», στα μέσα της δεκαετίας του '80, αναφερόταν στην πρωτοτυπία και τον ιδιότυπο χαρακτήρα των κυπριακών έργων πολιτισμού, χωρίς να παραλείπει να διευκρινίσει ότι εξέφραζαν το πνεύμα του «προαιώνιου ελληνικού πληθυσμού» της, αλλά επισημαίνοντας και την «ξεχωριστή δύναμη αφομοιώσεως και απορροφήσεως» του γηγενούς πολιτιστικού κορμού της.³⁶⁴ Παράλληλα, η Κύπρος κατείχε σταθερά και έναν πολιτισμικό ρόλο ανάμεσα στον ελληνικό πολιτισμό και στην «Ανατολή», όπως είχε διατυπωθεί και σε λόγους του Μακάριου ή βουλευτών της δεκαετίας του '60.³⁶⁵ ο Μάριος Ηλιάδης, νομικός, πρώην υπουργός και πρόεδρος του συνδέσμου «Φίλοι του Κυπριακού Μουσείου», χαιρέτιζε το ίδιο συνέδριο διατυπώνοντας την ευχή «ν' αφεθεί η Κύπρος να συνεχίσει να λειτουργεί, με την προαιώνια πολιτιστική ιδιαιτερότητά της σαν μια φωτοδότρα γέφυρα ανάμεσα σ' Ανατολή και Δύση».³⁶⁶

Το «εκκρεμές» όμως ανάμεσα στην κυπροκεντρική και την ελληνοκεντρική έμφαση, για να χρησιμοποιήσουμε την επιτυχημένη παρομοίωση του Περισιτιάνη,³⁶⁷ έτεινε στα μέσα της επόμενης δεκαετίας προς τη δεύτερη κατεύθυνση και η τότε υπουργός παιδείας, Κλαίρη Αγγελίδου, προσφωνώντας ένα άλλο συνέδριο για την Κύπρο την περίοδο του αποικισμού από τους Αχαιούς, τόνιζε περισσότερο τη σημασία του 11^{ου} αιώνα, όπου άρχιζε η «τρισχιλιετής» ελληνική ιστορία και πολιτισμός του νησιού,³⁶⁸

the Orient and the Occident”, όπ, σ. 361-366, Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος)*, όπ, σ. 77-88, Μαρία Ιακωβου, *The Greek Exodus*, όπ, σ. 16-17 και Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι*, όπ, σ. 117 και σ. 144-149.

³⁶² Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος)*, όπ, σ. 77-88 και Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος*, όπ, σ. 74.

³⁶³ Για μια αναλυτική τεκμηρίωση μέσα από τα πρόσφατα επιστημονικά και αρχαιολογικά τεκμήρια για τις ανεπάρκειες των υποστηρικτών των «Ετεοκυπρίων»: Michael Given, όπ, Μαρία Ιακωβου, «Excerpta Cypria Geometrica, Materials for a History of Geometric Cyprus», στο: Μαρία Ιακωβου, Demetrios Michaelides (edit.), *Cyprus, the historicity of the geometric horizon*, Archaeological Research Unit, University of Cyprus, Λευκωσία 1999, σ. 152-153, Βάσος Καραγιώργης, *Κύπρος, το σταυροδρόμι*, όπ, σ. 136 και σ. 151-153 και Μαρία Ιακωβου, *The Greek Exodus*, όπ, σ. 10-11 και σ. 15-16.

³⁶⁴ V. Karageorghis (edit.), *Acts of the International Archaeological Symposium “Cyprus Between the Orient and the Occident”*, όπ, σ. viii.

³⁶⁵ Βλέπε τις υποσημειώσεις 64 και 224 της παρούσας εργασίας.

³⁶⁶ Στο ίδιο, σ. vii.

³⁶⁷ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ.

³⁶⁸ Vassos Karageorghis (edit.), *Proceedings of the International Symposium, Cyprus in the 11th Century B.C.*, όπ, σ. xiii.

αν και οι αρχαιολογικές προσεγγίσεις του συνεδρίου δεν συμφωνούσαν ως προς την ακριβή χρονολογία έναρξης του εξελληνισμού της Κύπρου, ούτε ως προς τον τρόπο, την ομαλότητα ή την βιαιότητα του. Ήταν όμως ενδεικτικό ότι στη δεκαετία του '90 τα συνέδρια που οργανώνονταν είχαν μια θεματολογία προσανατολισμένη και πάλι προς το Αιγαίο και τις σχέσεις του με την Κύπρο. Ανεξάρτητα από τις συγκλίσεις και αποκλίσεις των συνεδρίων, η σημασία της «μόνιμης εγκατάστασης των Μυκηναίων-Αχαιών», οι «αδιάλειπτες εμπορικές σχέσεις» και οι «στενοί πολιτιστικοί δεσμοί» της Κύπρου και του Αιγαίου στην αρχαιότητα τονίζονταν από τον Γλαύκο Κληρίδη, ο οποίος χαιρέτιζε ένα συνέδριο με αυτό ακριβώς το θέμα,³⁶⁹ σε μια εποχή συζήτησης για το Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου και τις σχέσεις του ελληνικού με το κυπριακό κράτος.³⁷⁰ Είναι ενδεικτική η αντιμετώπιση του Ευαγόρα, βασιλιά της Σαλαμίνας στις αρχές του 4^{ου} αιώνα πΧ και κατεξοχήν συμβόλου των «προαιώνιων» αγώνων για ένωση, μετά από το 1974: Στα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια ο Ευαγόρας, από σύμβολο του «κυπριακού ελληνισμού», προδομένου από την Αθήνα στην προσπάθεια του για την επίτευξη της «ένωσης», μεταβάλλεται σε έναν Κύπριο βασιλιά με «φιλελληνική» πολιτική, ο οποίος είχε ως πολιτικό ιδεώδες τον σχηματισμό ενός ενιαίου κυπριακού κράτους, απαλλαγμένο από την περσική κυριαρχία· επισημαινόταν πάντως και ο στόχος, πέρα από την πολιτική ενότητα της Κύπρου, της διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού στην Κύπρο και τις γύρω περιοχές.³⁷¹

Άλλες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις μετά από το 1974 υπήρξαν πιο ριζοσπαστικές, στην προσπάθεια τους να αναζητήσουν μια «κυπριακότητα», η οποία να απομακρύνεται από την «τρισχιλιετή ελληνικότητα» και να είναι κοινή για όλους τους Κυπρίους. Έτσι, διατυπωνόταν το ερώτημα γιατί θα έπρεπε οι Κύπριοι να ξεκινούν την ιστορία τους από την άφιξη στην Κύπρο των Αχαιών, το 1200 π.Χ., ή αργότερα των Μαρωνιτών ή των Οθωμανών, ενώ είχαν 7000 ή 8000 χρόνια κοινής κυπριακής ιστορίας να μοιραστούν.³⁷² το ενημερωτικό βιβλιάριο του «Νεοκυπριακού Συνδέσμου» μάλιστα ήταν διακοσμημένο, στο εξώφυλλο και στα περιθώρια των εσωτερικών του σελίδων, με στοιχεία της «κυπροσυλλαβικής» γραφής και με «ετεοκυπριακά» πολιτισμικά τεκμήρια, ενώ γινόταν αναφορά στους «Ετεοκύπριους» ή «Πρωτοκύπριους», τους οποίους ο «Νεοκυπριακός» αναγνώριζε ως προγόνους, διευκρινίζοντας ότι το πρόθεμα «νέο-» δεν αναφερόταν σε μια διάκριση από αυτούς.³⁷³ Ο Γραϊκός, στην «Κυπριακή ιστορία» του, αναφερόταν εκτενώς στους

³⁶⁹ *Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Η Κύπρος και το Αιγαίο στην αρχαιότητα, Από την Προϊστορική περίοδο ως τον 7^ο αιώνα μ.Χ., Λευκωσία 8-10 Δεκεμβρίου 1995*, Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου, Λευκωσία 1997, σ. xiii-xiv.

³⁷⁰ Βλέπε στην αρχή του κεφαλαίου Γ.3 της παρούσας εργασίας.

³⁷¹ Η στροφή αυτή επισημαίνεται από τον Κουλλαπή, στο: Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 288. Βλέπε μια αντίστοιχη αντιμετώπιση του Ευαγόρα, ως συμβόλου της ελληνοκυπριακής ιδεολογίας, στο: Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος πρώτος)*, *όπ.*, σ. 195-234. Είναι ενδιαφέρον ότι επαναλαμβάνονται τα παράπονα από την στάση της Αθήνας στην υπογραφή της ειρήνης του Ανταλκίδα, όπως διατυπώνονταν -αν και λίγο πιο κομπιά- είκοσι χρόνια ωρίτερα, στο: Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Η Κύπρος εις τους κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι. πΧ) και αι εθνικαί εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των (Ονήσιλος, Ευαγόρας, Πνυταγόρας)», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, σ. 191-202.

³⁷² *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, *όπ.*, σ. 12, 15 και 23-24, Ιωσήφ Παγιάτας, «Κυπριακή Πατρίδα», *όπ.*, σ. 25-26, Ιωσήφ Παγιάτας, «Εθνική ταυτότητα και κυπριακή πορεία», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 16 Νοέμβριος 1986, σ. 13-15 και Ιωσήφ Παγιάτας, «Πωλείται ιστορία ...», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 29, Δεκέμβριος 2001, σ. 24-25. Βλέπε ακόμα την άποψη αυτή, όπως διατυπώνεται από ένα Τουρκοκύπριο κυπροκεντρικό πολιτικό, στο: Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 77.

³⁷³ *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, *όπ.*, ειδικά σχετική αναφορά σε σελίδες 23-24.

«Πρωτοκύπριους» της Νεολιθικής και Χαλκολιθικής Εποχής, που είχαν προέλευση από την Μικρά Ασία,³⁷⁴ ενώ η ύπαρξη των «Ελληνόφωνων» κατοίκων καθοριζόταν από την άφιξη των Αχαιών, αρκετά αργότερα, στο νησί.³⁷⁵ Ο Γραικός έδινε έμφαση στις σχέσεις των κατοίκων της αρχαίας Κύπρου με διάφορους ανατολικούς λαούς και τις επιδράσεις από αυτούς ενώ, με τη δική του ερμηνεία ορισμένων αρχαιολογικών τεκμηρίων, επιχειρούσε να αναδείξει το στοιχείο της σύγκρουσης ανάμεσα στους Αχαιούς και τους εχθρικούς «Ετεοκύπριους»· οι οχυρώσεις που είχαν μελετηθεί από αρχαιολόγους όπως ο Καραγιώργης και ο Δίκαιος, για παράδειγμα, θεωρούνταν τεκμήρια σύγκρουσης και οι τελευταίοι κατηγορούνταν γιατί ανέφεραν τη λέξη «κατοίκησαν» και όχι «κατάκτησαν». Επιπλέον, ο Γραικός αναφερόταν σε ενδείξεις, που θα έπρεπε να μελετηθούν από τους «αντικειμενικούς μελετητές του μέλλοντος», ώστε «να τεκμηριωθεί η ανεξάρτητη πορεία του Κυπριακού λαού στο πέρασμα των αιώνων», αναφερόμενος στη γλώσσα και στον «λαϊκό πολιτισμό» των «Πρωτοκυπρίων».³⁷⁶ Αναφερόταν ως χαρακτηριστικό παράδειγμα η επιβίωση μιας «κυπριακής γραφής» μέχρι τον 4^ο αιώνα π.Χ., καθώς και η άποψη ότι το ελληνικό αλφάβητο «επιβλήθηκε» τότε από τον βασιλιά της Σαλαμίνας Ευαγόρα «για πολιτικούς λόγους»· το συμπέρασμα του Γραικού ήταν πως η «κυπριακή γραφή» ήταν αποτέλεσμα της ύπαρξης μιας «Κυπριακής Οντότητας» από μέρους των «Αχαιοκυπρίων», οι οποίοι δεν ήθελαν να έχουν πιο άμεση επαφή με την Ελλάδα.³⁷⁷ Ο Γραικός αμφισβητούσε την πληθυσμιακή υπεροχή των Αχαιών «εποίκων» στην Κύπρο, αφού θεωρούσε ότι υπήρχε μια αχαιική «άρχουσα τάξη» στα περισσότερα αστικά κέντρα, με εξαίρεση την Αμαθούντα, μια «ετεοκυπριακή» πόλη, και το «φοινικικό» Κίτιο· αυτή η «άρχουσα τάξη» βρισκόταν σε συνεχή αντίθεση με την μάζα του «κυπριακού λαού».³⁷⁸ Οι εκάστοτε τοπικές -κυπριακές- ιδιαιτερότητες υπερτονίζονταν από τον Γραικό, ενώ αναδεικνύονταν οι διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις, σε συγκεκριμένες περιστάσεις, ορισμένων κυπριακών πόλεων-κρατών από την αρχαία Αθήνα, ως στοιχεία διαφορετικότητας από τον «ελληνικό κόσμο».³⁷⁹ ο Γραικός μάλιστα κατηγορούσε τους «αστούς ιστορικούς», που αναφέρονταν σε μια ελληνική Κύπρο, ενώ τα κυπριακά ονόματα των βασιλιάδων της εποχής των εξεγέρσεων κατά των Περσών, τον 5^ο αιώνα π.Χ., αποτελούσαν, σύμφωνα με αυτόν, μια ένδειξη κυπριακής νοοτροπίας, μιας θέλησης για «ανεξαρτησία» του νησιού και όχι για την ένταξή του στην Αθήνα.³⁸⁰

Αν ο Γραικός αναφερόταν σε μια κυπριακή θέληση για «ανεξαρτησία», πρόσφατες αρχαιολογικές προσεγγίσεις που εκδόθηκαν στην Κύπρο έδιναν βαρύτητα στο κυπριακό γηγενές στοιχείο, επικρίνοντας όσες προσεγγίσεις το παραγνώριζαν, ή το αντιμετώπιζαν μόνο ως άρνηση των μη-Κυπρίων. Ο Boardman, για παράδειγμα, ασκούσε κριτική στις αρχαιολογικές θεωρίες που αντιμετώπιζαν την Κύπρο ως «σταυροδρόμι», αφού θεωρούσε ότι, αν και είχαν κάποια δόση αλήθειας, υποτιμούσαν το γηγενές στοιχείο της Κύπρου, δίνοντας έμφαση στις μεταναστεύσεις και επιρροές που δέχτηκε το νησί.³⁸¹ Η κριτική των αποικιακών αρχαιολογικών προσεγγίσεων των «Ετεοκυπρίων» προκάλεσε συζήτηση και κριτικές, αφού

³⁷⁴ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (πρώτος τόμος)*, όπ., σ. 12 και 18.

³⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 24.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 35-36.

³⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 41.

³⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 37-39 και 45-46.

³⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 58-78.

³⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 61-62.

³⁸¹ John Boardman, *Cyprus between East and West*, The Bank of Cyprus Foundation, Λευκωσία 2001, σ. 7-8.

θεωρήθηκε ότι ο Given υποτιμούσε τις δυνατότητες ενός γηγενούς πολιτισμού και, με την πλαστότητα των «Ετεοκυπρίων», υπονοούσε ότι άλλες εθνοτικές ομάδες ήταν πιο αυθεντικές.³⁸² Ο Given με τη σειρά του αρνιόταν τις κατηγορίες, ενώ επικαλούνταν την προσωπική του εμπειρία για να δείξει ότι στα χωριά, εκτός από τον δάσκαλο, τον ιερέα ή και κάποιο εργάτη αρχαιολογίας, δεν υπήρχε κάποιο ενδιαφέρον για το προβυζαντινό παρελθόν.³⁸³ Ωστόσο, όπως φαίνεται στο παράδειγμα της τοποθεσίας «Αχαιών Ακτή», ακόμα και τόσο μακρινές περιόδους αντανάκλωνταν στη λαϊκή συλλογική μνήμη.³⁸⁴ Ο Boardman, χωρίς να παραγνωρίζει τις εξωτερικές αφίξεις και επιδράσεις λαών, έδινε περισσότερη σημασία στα προϊόντα που παρήγαγαν οι ίδιοι οι Κύπριοι και στις εμπορικές τους επιχειρήσεις, οι οποίες καθιστούσαν την Κύπρο του 10^{ου} και 9^{ου} αιώνα κέντρο μετανάστευσης ανθρώπων και ιδεών στην Ανατολική Μεσόγειο.³⁸⁵ Όπως συμπεραίνει ο Boardman, ως τον ύστερο 7^ο και 6^ο αιώνα οι Κύπριοι μιλούσαν μια ελληνική γλώσσα, αλλά με ιδιαίτερη προφορά, ενώ είχαν μια ελληνική θρησκεία, αλλά με αρκετά ανατολικά στοιχεία, κάτι που φανέρωνε τις αποστάσεις που είχε το κυπριακό γηγενές στοιχείο από τον ελληνικό κόσμο.³⁸⁶ Ο Palaima, σε μια άλλη πρόσφατη διάλεξη στην Κύπρο, επέκρινε πάλι τα σχήματα που αντιμετώπιζαν την Κύπρο ως «σταυροδρόμι», αναζητώντας ο ίδιος την ύπαρξη μιας κυπριακής συλλογικής μνήμης και ταυτότητας για την περίοδο από το 1500 ως το 200 π.Χ.. Αυτό επιδιώχθηκε μέσα από την έρευνα των γραπτών τεκμηρίων: Οι κάτοικοι της Κύπρου την περίοδο εκείνη χρησιμοποιούσαν συστήματα γραφής μοναδικά στους πολιτισμούς της γύρω περιοχής, καθώς όμως η γραφή τους δεν είχε αποκρυπτογραφηθεί ακόμη, χρησιμοποιήθηκαν κείμενα άλλων λαών της περιοχής και άλλες ενδείξεις, που μαρτυρούσαν την ύπαρξη μιας «ανεξάρτητης κυπριακής ταυτότητας». Παρόλο που επισημαινόταν οι κίνδυνοι ένα τέτοιο εγχείρημα να οδηγηθεί σε λανθασμένα συμπεράσματα, λόγω της άγνοιας μας για τον τρόπο που χρησιμοποιούνταν οι προσδιορισμοί και για τις διασυνδέσεις της Κύπρου με τους γύρω πολιτισμούς, επισημαινόταν ένας αξιοπρόσεκτος βαθμός ανεξάρτητης δράσης από τους κυρίαρχους των κυπριακών βασιλείων η οποία, σε συνδυασμό με τις πολιτισμικές διαφορές -ειδικά αναφορικά με τα συστήματα γραφής- από τους γύρω λαούς, οδηγούσαν στο συμπέρασμα μιας πολιτισμικής ή «εθνοτικής» κυπριακής ανεξαρτησίας.³⁸⁷

2. Οι «ρίζες» του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους

Αμέσως μετά από την ανεξαρτησία της Κύπρου ο Κύρρης εξηγούσε μέσα από τις σελίδες της «Φιλολογικής Κύπρου» ότι η μελέτη της βυζαντινής Κύπρου ήταν «κάτι περισσότερο από καθήκον», ώστε να τονιστούν οι «ελληνικές ρίζες» και η «ελληνική μοίρα» της Κύπρου.³⁸⁸ Ωστόσο, μετά από την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την Κυπριακή Δημοκρατία και τα βίαια γεγονότα του 1963-1964, ο Θ.

³⁸² Βλέπε την κριτική του Boardman (στο ίδιο, σ. 7-8), αλλά και τη συζήτηση στο: Comments and Responses to: M. Given, «Inventing the Eteocypriots», *Journal of Mediterranean Archaeology*, Vol. 11, N. 1, June 1998, σ. 107-128.

³⁸³ *Journal of Mediterranean Archaeology*, Vol. 11, N. 1, June 1998, σ. 126.

³⁸⁴ Βλέπε τα συμπεράσματα της ανθρωπολογικής έρευνας του Σταματάκη, στο: Nikos A. Stamatakis, *όπ.* σ. 65-66.

³⁸⁵ John Boardman, *όπ.* σ. 14-22.

³⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 22.

³⁸⁷ Thomas Palaima, *The Triple Invention of Writing in Cyprus and Written Sources for Cypriote History, Annual lecture in memory of Constantine Leventis, 6 November 2004*, Anastasios G. Leventis Foundation, Λευκωσία 2005.

³⁸⁸ Κώστας Π. Κύρρης, «Οι βυζαντινές σπουδές και η Κύπρος», *Φιλολογική Κύπρος* 1961, σ. 119-123.

Παπαδόπουλος επεσήμανε τη διαφοροποίηση της ιστορικής πορείας του «κυπριακού ελληνισμού» -και ιδιαίτερα ορισμένων θεσμών του- από τον «βυζαντινό ελληνισμό» και τις «ελληνικές χώρες» ήδη στο 1191,³⁸⁹ χρονολογία κατάκτησης της Κύπρου από τους Σταυροφόρους. Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις μετά από το 1974, όπως του Μαρκίδη³⁹⁰ ή του Κύρρη,³⁹¹ επεσήμαιναν ότι, παρά τον πολιτικό διαχωρισμό του 1191 και τις λατινικές επιδράσεις, η Κύπρος συνέχισε να αποτελεί, πολιτισμικά, ψυχολογικά και εκκλησιαστικά, τμήμα του βυζαντινού κόσμου και κέντρο βυζαντινής τέχνης, ωστόσο νεότερες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις επικαλούνταν την παρατήρηση του Θεόδωρου Παπαδόπουλλου για το 1191, ως ορόσημο για την αυτόνομη κοινωνικό-ιστορική ανάπτυξη της Κύπρου.³⁹² Η περίοδος των Λουζινιάν πριν από το 1974 εξεταζόταν θετικά μόνο σε προσεγγίσεις δυτικο-Ευρωπαίων,³⁹³ ενώ η ελληνική κυπριακή ιστοριογραφία την ανέφερε ως μια περίοδο ξένης κατοχής και αγώνων, που προεικόνιζαν τους αγώνες για την ένωση, έστω και αν είχαν άλλη μορφή από τους σύγχρονους αγώνες,³⁹⁴ ή ως περίοδο «δολοπλοκιών, επιγαμιών και ασώτου ζωής των μελών της βασιλικής οικογενείας και των φεουδαρχών», με πολλά βάσανα όμως για τον λαό.³⁹⁵ Μια αναφορά στους Λουζινιάνους βασιλείς στην «Φιλολογική Κύπρο» της δεκαετίας του '60 περιέγραφε μια επιτυχημένη εκστρατεία του βασιλιά Πέτρου Α' στη Μικρά Αρμενία εναντίον των «Καραμάνων», οι οποίοι προφανώς συμβόλιζαν τους Τούρκους.³⁹⁶ μέσα στη συγκυρία των επεισοδίων του Νοεμβρίου του 1967 αυτή η επιλογή, χαρακτηριζόμενη ως μια «λαμπρή σελίδα στη μεσαιωνική ιστορία της Νήσου»,³⁹⁷ μπορεί να ειπωθεί ως προσπάθεια οικειοποίησης του μεσαιωνικού βασιλείου της Κύπρου από τους ελληνικούς κυπριακούς πολιτικούς στόχους.

Οι φάσεις των μεσαιωνικών κατακτήσεων στην Κύπρο και η παρουσία μη ελληνικών λαών παρουσιάζονταν ολοένα εκτενέστερα και θετικότερα στις ιστορικές αφηγήσεις μετά από το 1974. Ενδιαφέρουσα είναι η χρήση του έργου του Λεόντιου Μαχαιρά, ενός ανώτερου διπλωματικού υπαλλήλου στην αυλή των Λουζινιάνων, ως προεικόνισης νεότερων πολιτικών επιδιώξεων.³⁹⁸ Το έργο του Μαχαιρά, το Χρονικό

³⁸⁹ Θ. Παπαδόπουλλος, *Η κρίσις*, όπ., σ. 205.

³⁹⁰ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ., σ. 2.

³⁹¹ Όπως παρατίθεται από τον Σαββίδη στο: Alexis G. C. Savvides, «The consolidation of Byzantine power in Cyprus», *Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες, Οι Ανακοινώσεις του Διεθνούς Συμποσίου «Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες», Λευκωσία, 6-9 Σεπτεμβρίου 1994*, Διεθνής Ομίλος για τη Μελέτη των Σταυροφοριών και της Λατινοκρατούμενης Ανατολής, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία 1995, σ. 11.

³⁹² Nikos A. Stamatakis, όπ., σ. 66, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., σ. 174 και Θύμιος Νικολαΐδης, «Γιατί να φοβόμαστε τη διχοτόμηση της Κύπρου;», *Αυγή* 14.5.2004.

³⁹³ Βλέπε την αντίληψη του Άγγλου ιστορικού Hill, που παραθέτει ο Stephens, για τη μεσαιωνική Κύπρο, η οποία θεωρούνταν ένα πρότυπο βασίλειο, προσδοκία που υπήρχε -για τον Stephens- και στη σημερινή εκδοχή του κυπριακού κράτους, αν διαμορφωνόταν σύμφωνα με τις προτάσεις του: Robert Stephens, όπ., σ. 218-219. Για αντίστοιχες αντιλήψεις δυτικοευρωπαίων ιστορικών, βλέπε ακόμη: Γιώργος Γεωργής, «Από την πρώτη στη δεύτερη αγγλοκρατία 1191-1878», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), όπ., σ. 85.

³⁹⁴ Θεόκλητος Σοφοκλέους, όπ.

³⁹⁵ Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, *Σύντομος Ιστορία*, όπ., σ. 105.

³⁹⁶ Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Σελίδες μιας μεσαιωνικής εποποιίας», *Φιλολογική Κύπρος* 1967-1968, σ. 95-115.

³⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 100.

³⁹⁸ Στοιχεία για την ζωή του Μαχαιρά βλέπε στο: Nadia Anaxagorou, *Narrative and Stylistic Structures in the Chronicle of Leontios Machairas*, A. G. Leventis Foundation, Λευκωσία 1998, σ. 12-13 και Μιχάλης Πιερής, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά, ιστορική και θρησκευτική συνείδηση, γλώσσα και

με τίτλο «Εξήγησι της γλυκείας χώρας Κύπρου», έχει οδηγήσει σε ολοένα και περισσότερες ιδεολογικοποιημένες αναφορές, τόσο πριν,³⁹⁹ όσο και μετά από το 1974, ενώ η φιλική του προσέγγιση προς τους βασιλιάδες, παρά την κριτική προς την Λατινική Εκκλησία και τους άλλους «δυτικούς» που δραστηριοποιούνταν στην Κύπρο, τον μετέτρεψε σε διανοούμενο-πρόδρομο της κυπριακής «ανεξαρτησίας». Ο Φρίξος Μαραθεύτης, εκπαιδευτικός και για σειρά ετών συντονιστής του προγράμματος μαθημάτων της Μέσης Εκπαίδευσης, προσπαθούσε ήδη από το 1961 να εξηγήσει την «μεροληψία» του Μαχαιρά προς τους Λατίνους βασιλείς και τις αναφορές του σε «Κυπριώτες», οι οποίες εξηγούνταν από την ταξική και θρησκευτική σημασία των διαιρέσεων της εποχής του Μαχαιρά, όπου τα έθνη δεν είχαν την ίδια σημασία με σήμερα· ο Μαχαιράς χαρακτηριζόταν από τον Μαραθεύτη ως ένας «Ελληνορθόδοξος Κύπριος», που έγραφε στην «Μεσαιωνική Ελληνική διάλεκτο της Κύπρου».⁴⁰⁰ Ο Κεχαγιόγλου, εξετάζοντας τις ιδεολογικοποιημένες χρήσεις του Μαχαιρά, ανέφερε περιπτώσεις όπως του Κύπρου Χρυσάνθη, ο οποίος αντλούσε από τον Μαχαιρά στοιχεία για να αναδείξει, στα θεατρικά του έργα, τη σύγκρουση του ελληνικού πνεύματος με τους Φράγκους.⁴⁰¹ Από την άλλη, εντοπίζονταν παραδείγματα μιας κυπροκεντρικής στροφής μετά από το 1974, όπως αυτό του Γραικού, ο οποίος είχε εντάξει σε ένα θεατρικό του έργο μια αγροτική εξέγερση του 15^{ου} αιώνα, η οποία περιγραφόταν από τον Μαχαιρά, προσδίδοντάς της νεότερες διάστασεις, με μια «ετεοκυπριακή» ερμηνεία και αναφορές που θα ταίριαζαν σε κοινωνικούς αγωνιστές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα.⁴⁰² Είναι χαρακτηριστικό ότι εκείνη η ιστορική περίοδος γινόταν αντιληπτή από τον Γραικό ως -μια ακόμη- περίοδος κυριαρχίας ξένων ελίτ και καταδυνάστευσης του «κυπριακού λαού»,⁴⁰³ που συνέχιζε μια αντιπαράθεση του «κυπριακού λαού» με τις ξένες κατακτητικές ελίτ, όπως ακριβώς περιγραφόταν από τον Γραικό και η κατάσταση στην περίοδο βυζαντινής διακυβέρνησης της Κύπρου.⁴⁰⁴

Εκτός από τα δίπολα του Γραικού, δινόταν ολοένα μεγαλύτερο βάρος στην μεσαιωνική ιστορία, η οποία παρείχε μια προδρομική μορφή ενός ελληνοκυπριακού ανεξάρτητου κράτους. Σε κυπριολογικό συνέδριο του 1982 γινόταν αναφορά σε μια αληθινή συμβίωση του λατινικού και του ελληνικού πολιτισμικού στοιχείου στην Κύπρο των Λουζινιάν,⁴⁰⁵ ενώ η διερεύνηση για την ύπαρξη ενός «νησιωτικού»⁴⁰⁶

λογοτεχνικότητα, αφηγηματική και δραματική δομή», στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, Θεατρικό Εργαστήρι Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 1998, σ. 89.

³⁹⁹ Βλέπε ειδικά: Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Χρονικό και Λογοτεχνήματα: τύχες του Λεόντιου Μαχαιρά στη νεοελληνική λογοτεχνία», Βασίλης Κρεμμύδας, Χρύσα Μαλτέζου, Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορόνο, Τόμος Β'*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986, σ. 405-432.

⁴⁰⁰ Φρίξου Σ. Μαραθεύτη, «Η συμβολή του Λεόντιου Μαχαιρά εις την Κυπριακήν Ιστοριογραφίαν», *Φιλολογική Κύπρος* 1961, σ. 115-118.

⁴⁰¹ Γιώργος Κεχαγιόγλου, *όπ.*, σ. 430-432. Για θεατρικά του ίδιου του Χρυσάνθη στη «Φιλολογική Κύπρος», βλέπε ενδεικτικά: Κ. Χρυσάνθη, «Ελένη Παλαιολόγου», *Φιλολογική Κύπρος* 1962, σ. 65-114.

⁴⁰² Γιώργος Κεχαγιόγλου, *όπ.*, σ. 439-440.

⁴⁰³ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (πρώτος τόμος)*, *όπ.*, σ. 132-145.

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 104-122.

⁴⁰⁵ Peter Schreiner, «Παρατηρήσεις στις πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Λατίνων στη Μεσαιωνική Κύπρο», *Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982, Τόμος Β'*, *Μεσαιωνικόν Τμήμα*, Λευκωσία 1986, σ. 77-82.

⁴⁰⁶ Εντασσόμενου στην ίδια κατηγορία με τον «εθνικισμό» που ανακάλυπταν, σύμφωνα με τον Thiriet, νησιά όπως η Κορσική και η Σικελία: Freddy Edouard Thiriet, «Peut-on parler d' un sentiment patriotique chez les chroniqueurs Chypriotes du Moyen Age?», *Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982, Τόμος Β'*, *Μεσαιωνικόν Τμήμα*, Λευκωσία 1986, σ. 185.

εθνικού αισθήματος στη μεσαιωνική Κύπρο, μέσα από την εξέταση δύο Ιταλών χρονικογράφων της εποχής, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο «κυπριωτικός πατριωτισμός», που περιγραφόταν στους χρονικογράφους της εποχής, ήταν ένας ελληνικός και θρησκευτικός πατριωτισμός, ή απλά εξηγούνταν ως νομιμοφροσύνη προς το καθεστώς των Λουζινιάν και όχι με όρους εθνικού προσδιορισμού.⁴⁰⁷ Ήταν αυτό που εξηγούσε ο Σπύρος Βρυώνης, σε διάλεξη του στην Κύπρο, το 1990, αναφερόμενος σε μια «βυζαντινή Κύπρο», έννοια που δεν αφορούσε την πολιτική κυριαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά είχε ένα ευρύτερο, πολιτισμικό περιεχόμενο, που επιβίωσε για αρκετούς αιώνες μετά από το 1191.⁴⁰⁸ Σύμφωνα πάντα με τον Βρυώνη, ο Λεόντιος Μαχαιράς αποτελούσε τμήμα του βυζαντινού πολιτισμού, παρόλο που είχε αποκοπεί από την ελληνική λόγια παράδοση και χρησιμοποιούσε την κυπριακή, δηλαδή μια νεοελληνική διάλεκτο· η λογοτεχνική του παραγωγή ανήκε από άποψης γλώσσας και περιεχομένου στο λαϊκό ελληνικό πολιτισμό της Κύπρου και ήταν η αναγκαία διέξοδος στα δύσκολα χρόνια της λατινικής κυριαρχίας, όπου τα ελληνικά γράμματα βρέθηκαν σε πενιχρή κατάσταση.⁴⁰⁹ Ο Άντρος Παυλίδης, αφιερώνοντας έναν ολόκληρο τόμο της τετράτομης ιστορίας του στη μεσαιωνική Κύπρο, έδινε έμφαση στο ρόλο της Κύπρου ως προπύργιου της «χριστιανικής Δύσης» στην «Ανατολή», στην ισχυρή «Ελληνική, Χριστιανική» συνείδηση των Κυπρίων, στην -έστω νοθευμένη- «ελληνική» τους γλώσσα και στην «ελληνοποίηση» του κυπριακού βασιλείου, ακόμη και των βασιλιάδων, ευγενών και φεουδαρχών, οι οποίοι θεωρούσαν τελικά την Κύπρο σαν δικό τους χώρο και πατρίδα.⁴¹⁰ Αλλά και μια έκδοση για την Αικατερίνη Κορνάρο περιέγραφε τη διαμόρφωση μιας «ελληνικής εθνικιστικής πολιτικής» από την βασίλισσα Ελένη Παλαιολόγου, ενώ ο γιος της, ο βασιλιάς Ιάκωβος, αναφερόταν ως ένας «κοσμοπολίτης» πρίγκηπας, «περισσότερο Κύπριος παρά οτιδήποτε άλλο».⁴¹¹ όσο για την περίοδο των Λουζινιάνων, περιγραφόταν ως μια ακμάζουσα περίοδος για την ιστορία της Κύπρου.⁴¹² Στον ίδιο τόμο, ενδεικτικό του μεγάλου ενδιαφέροντος για την Αικατερίνη Κορνάρο, την «τελευταία βασίλισσα της Κύπρου»,⁴¹³ τονίζονταν ο «κοσμοπολίτικος χαρακτήρας» των κυπριακών αστικών κέντρων της εποχής των Λουζινιάν, όπως αναδεικνυόταν μέσα από επιγαμίες και από τη διαμόρφωση μιας ανάμικτης από ελληνικές, γαλλικές και ιταλικές λέξεις κυπριακής *lingua franca* η οποία, ειδικά μέσα στον 15^ο αιώνα, οδήγησε στη διαμόρφωση μιας «κοσμοπολίτικης μεσογειακής κοινωνίας».⁴¹⁴

Λίγα χρόνια αργότερα, σε μια έκδοση για τη μεσαιωνική Κύπρο, που χαρακτηριζόταν ως «Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση», επιχειρούνταν η ανάδειξη του βυζαντινού προσώπου της Μεσαιωνικής Κύπρου, παράλληλα με τις φράγκικες

⁴⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 185-199.

⁴⁰⁸ Σπύρος Βρυώνης, *Βυζαντινή Κύπρος, Πέμπτη Ετήσια Διάλεξη Ιστορίας-Αρχαιολογίας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 1990, σ. 6.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 31-34.

⁴¹⁰ Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τρίτος: από το 1192 μ.Χ. μέχρι το 1571)*, Εκδόσεις Φιλόκυπρος 1992.

⁴¹¹ Joachim G. Joachim, «Caterina Cornaro and the throne of Cyprus», στο: David Hunt, Iro Hunt (edit.), *Caterina Cornaro, Queen of Cyprus, Trigraph (in association with The Bank of Cyprus)*, Λονδίνο 1989, σ. 50.

⁴¹² Στο ίδιο, σ. 146.

⁴¹³ David Hunt, Iro Hunt (edit.), *Caterina Cornaro, Queen of Cyprus, Trigraph (in association with The Bank of Cyprus)*, Λονδίνο 1989.

⁴¹⁴ Peter W. Edbury, «Cypriot Society under Lusignan Rule», στο: David Hunt, Iro Hunt (edit.), *όπ*, ειδικά σ. 29-30 και σ. 34.

επιδράσεις, τις οποίες είχε δεχθεί και αφομοιώσει.⁴¹⁵ Η μεσαιωνική Κύπρος, αναφερόμενη ως «ανεξάρτητο κυπριακό βασίλειο των Λουζινιάνων»,⁴¹⁶ αντιμετωπιζόταν αρκετά θετικά, ενώ αναδεικνυόταν ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας πόλεων όπως η Αμμόχωστος, με τη συμβίωση «σε στενή γειτνίαση» διαφορετικών ομάδων όπως «αραβόφωνοι σύροι χριστιανοί, Αρμένιοι, γηγενείς Ελληνοκύπριοι, Εβραίοι και Ευρωπαίοι πολλών διαφορετικών εθνικοτήτων».⁴¹⁷ Άλλες συμβολές στον ίδιο τόμο τόνιζαν την ελληνικότητα της «ανεξάρτητης» Κύπρου, με την επισήμανση της ταύτισης ακόμη και των Γάλλων ευγενών με τον «κυπριακό τόπο» ή «κυπριακή πατρίδα» και την επιβολή των «ελληνικών κυπριακών» ως εκφραστικού οργάνου για όλες τις εθνικές ομάδες, ακόμη και στη γραμματεία, όπως στην περίπτωση του Μαχαιρά, ο οποίος περιγραφόταν ως ένας «ορθόδοξος Έλληνας Κύπριος στην καταγωγή και στη συνείδηση».⁴¹⁸ Ιδιαίτερα τονιζόταν η «εθνικοποίηση» -και σταδιακά ελληνοποίηση- της λατινικής εκκλησίας και του κυπριακού βασιλείου, με κορύφωση την περίοδο της Ελένης Παλαιολόγου· η Κύπρος αντιμετωπιζόταν ως τμήμα του «μεταβυζαντινού», αλλά ταυτόχρονα και του «ευρωπαϊκού» κόσμου, ενώ τονιζόταν η αναγνώριση της ελληνικότητας της από διάφορες ευρωπαϊκές μαρτυρίες.⁴¹⁹

Ο Μιχάλης Πιερός, καθηγητής νεοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, επέλεγε τη δραματοποίηση του «Χρονικού» του Λεόντιου Μαχαιρά για μια παράσταση από το Θεατρικό Εργαστήρι του Πανεπιστημίου Κύπρου.⁴²⁰ Στα κείμενα που συνόδευαν την έκδοση της δραματοποιημένης εκδοχής του «Χρονικού», επισημαινόταν ότι η περίοδος των Λουζινιάν δεν συνιστούσε ένα αδιάλειπτο χρονικό καταπίεσης και καταδίωξης των Ορθοδόξων, τουλάχιστον από την πλευρά των ηγεμόνων,⁴²¹ ενώ αναφέρεται ότι οι Έλληνες της Κύπρου, ακόμα και την εποχή του Μαχαιρά είχαν «βυζαντινή συνείδηση».⁴²² Οι αναμίξεις σε πολιτικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό επίπεδο των Φράγκων, Συριάνων και άλλων «Κυπριωτών», με τον γλωσσικό και πολιτισμικό εξελληνισμό τους, τους συσπείρωνε παράλληλα γύρω από τους Λουζινιάνους βασιλιάδες, που διασφάλιζαν την πολιτική οντότητα του «ρηγάτου» της Κύπρου,⁴²³ το οποίο αντιστρατεύονταν οι «Δυτικοί» -Βενετοί,

⁴¹⁵ Βλέπε τους πολύ χαρακτηριστικούς προλόγους της διευθύντριας του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού Ευτυχίας Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου και του προέδρου του Πολιτιστικού Ιδρύματος Τραπεζής Κύπρου Ανδρέα Πατσαλίδη, στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος, Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 1997, σ. 10 και 11 αντίστοιχα.

⁴¹⁶ Beniamin Arbel, «Κύπρος: επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας, συνέχειες και ασυνέχειες», στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 161.

⁴¹⁷ Peter Edbury, «Το Μεσαιωνικό Βασίλειο της Κύπρου: Φεουδαρχική Δύση – Βυζαντινή Ανατολή», στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 41.

⁴¹⁸ Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, «Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Πρόσωπο και χαρακτήρας», στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 15-18.

⁴¹⁹ Μαρία Ιακώβου, «Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Μια κατάθεση», στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 19-24 και Μαρία Ιακώβου, «Η Κύπρος των Ευρωπαίων χαρτογράφων (16^{ος}-19^{ος} αιώνες)», στο: Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 291-293.

⁴²⁰ Για την θεατρική παράσταση, βλέπε τα κείμενα που παρατίθενται στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, Θεατρικό Εργαστήρι Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 1998. Για τον Λεόντιο Μαχαιρά, βλέπε: Μιχάλης Πιερός, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά, ιστορική και θρησκευτική συνείδηση, γλώσσα και λογοτεχνικότητα, αφηγηματική και δραματική δομή», στο ίδιο, σ. 89.

⁴²¹ Peter W. Edbury, «Το μεσαιωνικό βασίλειο της Κύπρου: Φεουδαρχική Δύση - Βυζαντινή Ανατολή», στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, *όπ.*, σ. 23.

⁴²² Μιχάλης Πιερός, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά», *όπ.*, σ. 91-92.

⁴²³ Στο ίδιο, σ. 93-95 και σ. 101.

Γενουάτες και ο Πάπας- της εποχής του «Χρονικού», αφού δεν έβλεπαν την Κύπρο ως «(νέα, ή προσωρινή έστω) πατρίδα»· αντίθετα, ο Φράγκος ρήγας θεωρούνταν από την πλειοψηφία των «Κυπριωτών», σύμφωνα με την παρατιθέμενη γνώμη του Μαχαιρά, ως η «νόμιμη αρχή του ρηγάτου» και η «μόνη ελπίδα για βελτίωση των όρων διαβίωσής τους στο νησί». ⁴²⁴ Οι φιλίες του Πέτρου Α', ήρωα του «Χρονικού», με κυπριακές οικογένειες, η επισήμανση ότι ο Πέτρος «αντιμετώπιζε την Κύπρο ως τη φυσική πατρίδα του», ενώ οι «Δυτικοί» δεν δίσταζαν ακόμη και να συμμαχήσουν με τον Σουλτάνο, ⁴²⁵ δημιουργούν την εντύπωση μιας ακόμη, μετά από εκείνη του Ευαγόρα, προεικόνισης του Μακάριου, ο οποίος ταυτιζόταν με αντίστοιχο τρόπο με τον λαό του ανεξάρτητου κράτους του και δεχόταν «προδοσίες» από τους «Δυτικούς συμμάχους» του.

Στην ίδια έκδοση αναφερόταν ότι στην Κύπρο της εποχής του Μαχαιρά μιλούσαν ίσαμε έντεκα γλώσσες, αλλά σε κοινή χρήση ήταν μόνο τα «ντόπια ελληνικά» και τα γαλλικά, με το ελληνικό ιδίωμα να θεωρείται ως ένα ελληνικό μεν, αλλά πολύ «τοπικό» ιδίωμα· επισημαίνονταν μάλιστα στοιχεία του έργου του Μαχαιρά, που καθιστούσαν εμφανείς τις επιδράσεις της λατινικής παιδείας, φανερώνοντας την απομάκρυνση από την ελληνική παιδεία της εποχής και δυσκολεύοντας, σύμφωνα με τον Dawkins, την ένταξή του σε κάποιο είδος της ελληνικής γραμματείας. ⁴²⁶ Με τη γλώσσα της εποχής ασχολήθηκε και μια άλλη προσέγγιση, η οποία επεσήμανε τη διγλωσσία και την εναλλαγή του ελληνικού και του γαλλικού ντόπιου ιδιώματος, την αλληλεπίδραση των Ελλήνων, Φράγκων και Σύριων κατοίκων της Κύπρου, γεγονός που υποστηριζόταν ότι καθόρισε τον «εθνικό», πέρα από τον γλωσσικό χαρακτήρα των υπηκόων των Λουζινιάν· η μεσαιωνική ελληνική κυπριακή διάλεκτος αποτέλεσε ένα σημαντικό προσεγγιστικό παράγοντα, που επέτρεψε τη δημιουργία μιας «κυπριακής εθνικής ταυτότητας» και, μέσα από την «όσμωση» Ελλήνων και εξελληνισθέντων Φράγκων, ενός «λεβαντίνου» πληθυσμού με «κυπριακή εθνική συνείδηση». ⁴²⁷ Σε συνέδριο του 1996 η προσέγγιση της Παπανικολάου-Μπακιρτζή, μέσα από την εξέταση της εφυαλωμένης κεραμικής, συνήγαγε ότι ο κόσμος της μεσαιωνικής Κύπρου, ακόμα και οι κάθε λογής Φράγκοι ή Συριάνοι, ήταν ελληνόφωνοι, ⁴²⁸ ενώ η Ιωάννα Χριστοφοράκη επεσήμαινε ότι οι ελληνόφωνοι και με ελληνοκυπριακή συνείδηση Κυπριώτες του 15^{ου} αιώνα είχαν επηρεαστεί σημαντικά από τα δυτικά καλλιτεχνικά πρότυπα. ⁴²⁹ Ωστόσο, η συμβολή που προκάλεσε μεγαλύτερες αντιδράσεις στο συνέδριο, όπως αναφερόταν και στα εισαγωγικά σχόλια της έκδοσης των πρακτικών, ήταν αυτή της Νάτιας Αναξαγόρου, η οποία αναφερόταν στη «δημιουργική πρόσμειξη» και την «ειρηνική πολυεθνική συνύπαρξη» της περιόδου, ενώ επεσήμανε τις ομοιότητες της αφήγησης του Μαχαιρά περισσότερο με

⁴²⁴ Μιχάλης Πιερής, «Σχόλιο στη δραματοποίηση του *Χρονικού* του Λεόντιου Μαχαιρά», στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, όπ, σ. 168.

⁴²⁵ Στο ίδιο.

⁴²⁶ R. M. Dawkins, «Το κυπριακό χρονικό του Λεόντιου Μαχαιρά», στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, όπ, σ. 68-70.

⁴²⁷ Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, «Η γλώσσα στην Κύπρο κατά τη Φραγκοκρατία (1192-1489). Μέσο έκφρασης φαινομένων αλληλεπίδρασης και καθορισμού εθνικής ταυτότητας», στο: *Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, όπ, σ. 61-65.

⁴²⁸ Δήμητρα Παπανικολάου-Μπακιρτζή, «Ο κόσμος της Μεσαιωνικής Εφυαλωμένης Κεραμικής της Κύπρου», στο: *Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος, Δύο Χρονικά της Μεσαιωνικής Κύπρου»*, Χορηγός: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία, 21 Σεπτεμβρίου 1996, σ. 79-85.

⁴²⁹ Ιωάννα Χριστοφοράκη, «Η τέχνη στην Κύπρο την εποχή του Λ. Μαχαιρά και του Γ. Βουστρώνιου», στο: *Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος»*, όπ, σ. 87-96.

τις δυτικές λογοτεχνικές τάσεις της εποχής του, παρά με αυτές του ελληνικού χώρου· σύμφωνα με την εξήγηση της Αναξαγόρου, ο «Ελληνορθόδοξος» Μαχαιράς απευθυνόταν σε ένα μικτό, πολυεθνικό ακροατήριο και, συνεπώς, επεξεργάστηκε τις άπειρες δυνατότητες που του προσέφερε η ομιλούμενη στην Κύπρο ελληνική γλώσσα, η κυπριακή διάλεκτος, ως εργαλείο αφήγησης, στο πλαίσιο όμως της δυτικής ιστοριογραφικής παράδοσης.⁴³⁰ Στην έκδοση της διδακτορικής της διατριβής με αυτό το θέμα η Αναξαγόρου χαρακτήριζε τον Μαχαιρά ως νομιμόφρονα προς το Λατινικό καθεστώς -και ειδικά τον βασιλιά- Κύπριο, ο οποίος επαινούσε όσους Λουζινιάνους ήταν φιλικόι προς την «Ελληνική Εκκλησία», σεβόταν όμως και τις δύο θρησκείες, την ορθόδοξη και την καθολική.⁴³¹ Η Αναξαγόρου υποστήριζε ότι στην εποχή του Μαχαιρά διαμορφώθηκε ένας τοπικός, «φραγκο-κυπριακός» πολιτισμός, στηριζόμενος στην ειρηνική και αρμονική συνύπαρξη όλων των εθνοτικών ομάδων και στοιχείων, στην ανοχή διαφορετικών θρησκειών και στην πολυγλωσσία, με κυρίαρχο όμως το τοπικό ιδίωμα, την ελληνική των «Ασσιζών» και των «Χρονικών» του Μαχαιρά και του Βουστρώνιου, η οποία φαινόταν να είναι κατανοητή σε όλες τις εθνικές κοινότητες της Κύπρου.⁴³² μέσα από την εξέταση της αφήγησης και υφολογικών χαρακτηριστικών του Μαχαιρά, η Αναξαγόρου συμπεράινε ότι ο Μαχαιράς διαχωριζόταν πλήρως από τη βυζαντινή παράδοση, πλησιάζοντας περισσότερο στην παράδοση των δυτικών χρονικογράφων.⁴³³

Η μεσαιωνική περίοδος της κυπριακής ιστορίας παρουσιαζόταν, εκτός από προεικόνιση της «κυπριακής ανεξαρτησίας», ως ένα ενισχυτικό επιχείρημα της «ευρωπαϊκής προοπτικής» της Κύπρου. Ο Βασιλείου, από τους πιο ένθερμους θιασώτες της «ευρωπαϊκής προοπτικής», αποκαλούσε την μεσαιωνική Κύπρο ως ένα «προκεχωρημένο φυλάκιο» της Ευρώπης,⁴³⁴ ενώ σε εκδήλωση που διοργάνωσε το «Σπίτι της Κύπρου» στην Αθήνα, η μεσαιωνική Κύπρος αναφερόταν ως ένα «σταυροδρόμι λαών, χοάνη πολιτισμών»,⁴³⁵ παρόλο που γινόταν αναφορά στην ελληνικότητα της, με τάσεις αυτονόμησης από τον «δυτικό κόσμο»⁴³⁶ ακόμα και ένας ελληνοκεντρικός πολιτικός, ο Ουράνιος Ιωαννίδης, σε πρόλογο της έκδοσης των πρακτικών για την προαναφερθείσα εκδήλωση στο «Σπίτι της Κύπρου», μιλούσε για μια «αμφίδρομη και δημιουργική επικοινωνία με ξένους λαούς και πολιτισμούς», έστω και αν τόνιζε πάντα την «τρισχλιετή ένδοξη ιστορική παρουσία του ελληνισμού στο νησί».⁴³⁷ Οι αναφορές αυτές πύκνωναν όσο πλησίαζε το 2004, χρονιά ένταξης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ το ενδιαφέρον μεγάλωνε και για την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας. Χαιρετίζοντας την έκδοση των πρακτικών για την μεσαιωνική Κύπρο, που συμπεριλήφθηκαν σε σχετική σειρά εκδηλώσεων του Δήμου Λευκωσίας, ο Καραγιώργης τόνιζε τη σημασία, ειδικά λόγω της προσδοκούμενης ένταξης στην Ε.Ε., μιας ιστορικής περιόδου που, παρά τα δεινά του κυπριακού λαού, έφερε την Κύπρο σε επαφή με την Ευρώπη,⁴³⁸ ενώ ο Λέλλος

⁴³⁰ Νάτια Αναξαγόρου, «Αφηγηματικές και Υφολογικές Δομές στο Χρονικό του Λεόντιου Μαχαιρά», στο: *Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος»*, όπ, σ. 21-33.

⁴³¹ Nadia Anaxagorou, όπ, σ. 14-17.

⁴³² Στο ίδιο, σ. 2-7.

⁴³³ Στο ίδιο, σ. 99-131.

⁴³⁴ Γιώργος Βασιλείου, όπ, σ. 96.

⁴³⁵ Νίκος Γ. Μοσχονάς, «Η “γλυκεία” και “ακριβή χώρα” της Κύπρου, σταυροδρόμι λαών, χοάνη πολιτισμών», στο: *Κύπρος, Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2001, σ. 36-56.

⁴³⁶ Αντώνης Πάρδος, «Το ιδεολογικό και πολιτισμικό κρηπίδωμα της κυπριακής αντίστασης (12^{ος} -16^{ος} αιώνας)», στο: *Κύπρος, Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, όπ, σ. 108-148.

⁴³⁷ *Κύπρος, Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, όπ, σ. 7-8.

⁴³⁸ *Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος»*, όπ, σ. 9.

Δημητριάδης, δήμαρχος Λευκωσίας από το 1971 ως το 2001, σε εισαγωγικό σημείωμα μιας έκδοσης για την περίοδο αυτή αναφερόταν στην Κύπρο ως την «πόρτα της Ευρώπης στη Μέση Ανατολή».⁴³⁹ Τα εισαγωγικά σημειώματα του διαδόχου του Δημητριάδη, Μιχάλη Ζαμπέλα, του Ιταλού πρέσβη στην Κύπρο και του Αναστάσιου Λεβέντη, χορηγού μιας ανάλογης έκδοσης για την βενετική περίοδο, τόνιζαν ότι πέρα από τις όποιες, θετικές ή αρνητικές, όψεις της βενετικής κατοχής στην Κύπρο, το πιο σημαντικό ήταν ότι έκανε την Κύπρο γνωστή στην Ευρώπη, μέσα από πολιτισμικούς δεσμούς, ιδιαίτερα σημαντικούς σε μια εποχή που η Κύπρος ανακάλυπτε ξανά, όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά, τον ευρωπαϊκό της προορισμό.⁴⁴⁰ Στην ίδια έκδοση επισημαινόταν ότι τα ονόματα των Κυπρίων, μελών της «κυπριακής πατρίδας» στην Βενετία, μαρτυρούσαν την ύπαρξη μεγάλου αριθμού εξελληνισμένων ξένων, οι οποίοι είχαν αφομοιωθεί στο «κυπριακό πολιτισμικό χωνευτήρι».⁴⁴¹ Η τελευταία φράση θύμιζε τις επισημάνσεις που γίνονταν, από τον «Νεοκυπριακό» μέχρι και νεότερες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις, για τον πλούτο από μνημεία που έμειναν στην Κύπρο από τους διάφορους κατακτητές που πέρασαν, κάτι που τονιζόταν ότι είχε ως συνέπεια ένα «αμάλγαμα» ετερόκλητων λαών και πολιτισμών, που «χωνεύτηκαν» στον γεωγραφικό χώρο της Κύπρου, αποτελώντας τη βάση για την -προσδοκούμενη- «πολυπολιτισμική» κυπριακή κοινωνία.⁴⁴² Αυτές όμως οι προσδοκίες αφορούσαν περισσότερο έναν πολιτισμό της καθημερινότητας, ειδικά από την οθωμανική περίοδο και μετά, όπου αναζητούνταν στοιχεία συμβίωσης ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους. Το παρελθόν της «συμβίωσης» θεωρούνταν ως πρότυπο της επανενωμένης μελλοντικά Κύπρου, είτε αυτή κυριαρχούνταν από την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία, είτε αποτελούνταν από μια «πολυπολιτισμική» κοινωνία· σε αυτές τις αναζητήσεις του παρελθόντος ήταν που συνέκλιναν κατεξοχήν στην επιχειρηματολογία τους, έστω και αν προέκριναν διαφορετικά μοντέλα κοινωνίας, οι πρώτες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις μετά από το 1974 με τις νεότερες κυπροκεντρικές αναζητήσεις της δεκαετίας του '90.

3. Αναζητήσεις ενός «κυπριακού υπόλοιπου»

Η οθωμανική περίοδος παραδοσιακά αντιμετωπιζόταν στην ελληνοκυπριακή πλευρά ως μια επώδυνη περίοδος ξένης κατοχής, συνεχών σφαγών και καθολικής παρακμής, της «τουρκοκρατίας». Οι Τούρκοι προβάλλονταν ως βάρβαροι και απολίτιστοι καταστροφείς και η περίοδος κυριαρχίας τους παρουσιαζόταν ως μια συνεχής περίοδος αυθαιρεσίας, υπερβασιών και βίας, που περιορίζονταν μόνο χάρη στην Εκκλησία της Κύπρου.⁴⁴³ Στα κείμενα της «Φιλολογικής Κύπρου» αφθονούσαν τα

⁴³⁹ *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, Λευκωσία 2003, σ. 17.

⁴⁴⁰ *Cyprus, Jewel in the crown of Venice, An exhibition sponsored by the Anastasios G. Leventis Foundation, organized on the occasion of the 22nd International Symposium of the International Map Collectors Society*, The Anastasios G. Leventis Foundation, The Leventis Municipal Museum of Nicosia, Λευκωσία 2003, σ. 13-17.

⁴⁴¹ Chryssa Maltezou, «Cypriots in the city of Saint Mark after the island's Turkish Conquest (1571)», στο: *Cyprus, Jewel in the crown of Venice*, όπ, σ. 77.

⁴⁴² *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, όπ, σ. 23, Αλέκα Μπουτζουβή, Εισαγωγικό σημείωμα, *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 17, Αδαμαντία Πολλής, «Μακροπρόθεσμες προοπτικές επιβίωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Διαστάσεις των Ελληνοτουρκικών σχέσεων*, όπ, Λώρης Κουλλαπής, όπ, σ. 285, Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ, σ. 88, Αδαμαντία Πολλής, «Η κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και της εθνικότητας», *Σύγχρονα Θέματα*, όπ, σ. 27 και Γιάγκος Μικελλίδης, «Φωνάξτε ...είμαι Κύπριος», *Πολίτης*, 7.3.2004, σ. 9.

⁴⁴³ Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, *Σύντομος Ιστορία*, όπ, σ. 138-139 και 146.

κείμενα για το ελληνικό 1821 και τα γεγονότα της 9^{ης} Ιουλίου 1821 στην Κύπρο, τον «πρόλογο» των αγώνων για την «εθνική αποκατάσταση»⁴⁴⁴ σε αφιέρωμα του 1971 για τα 150 χρόνια από το 1821, μαζί με εκτενείς αναφορές στο 1821 και την 9^η Ιουλίου, περιλαμβάνονταν κείμενα για την προϊστορία των αγώνων για την «ένωση» ήδη από την αρχαιότητα,⁴⁴⁵ αλλά μέχρι και την περίοδο της «αγγλοκρατίας», όπου αναφέρεται η ελληνική πνευματική παράδοση, η ορθόδοξη θρησκευτική συνείδηση, περιστατικά της κυπριακής ιστορίας (όπως η 9^η Ιουλίου) και η νεοελληνική παιδεία, ως οι παράγοντες διαμόρφωσης του «κυπριακού εθνικισμού», όπως περιγράφεται ο ελληνικός κυπριακός εθνικισμός.⁴⁴⁶ Αλλά και μετά από τον πόλεμο του 1974 η ιστορική αντίληψη στην Κύπρο βασίζονταν σε μια αντίληψη του άλλου, Έλληνα ή Τούρκου, ως προαιώνιου εχθρού, με διαχρονικές επεκτατικές βλέψεις, αναγόμενες τουλάχιστον από τον 11^ο αιώνα, με πράξεις και γεγονότα της ιστορίας, οι οποίες είχαν το αντίστροφο πρόσημο, ανάλογα αν γίνονταν από την μια ή την άλλη πλευρά. Ο οθωμανικός (ή «νέο-οθωμανικός») επεκτατισμός αντιπαραβαλλόταν στη Μεγάλη Ιδέα, ως μακραίωνες και αναλλοίωτες παραδόσεις και στρατηγικές, ακόμη και αν περιγράφονταν εποχές προγενέστερες ή μεταγενέστερες και φαινόμενα, που δεν σχετίζονταν με την περίοδο της οθωμανικής επέκτασης ή του νεοελληνικού αλυτρωτισμού.⁴⁴⁷ Είναι ενδεικτικό ότι μια εργασία για τη νεότερη τουρκική πολιτική αναφορικά με την Κύπρο εκδόθηκε κάτω από τον τίτλο «νέο-οθωμανικός ιμπεριαλισμός», με τον υπότιτλο «ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού».⁴⁴⁸ Στα μουσεία, όσο και στα ιστορικά εγχειρίδια, η απεικόνιση του «άλλου» είχε μια μορφή γενικευτική και αρνητική, που ουσιαστικά στερούσε τον «άλλο» από την ανθρώπινη του ιδιότητα.⁴⁴⁹ Από την άλλη πλευρά, η τουρκοκυπριακή ιστορική αφήγηση άρχιζε την αφήγηση της με την οθωμανική κατάκτηση του 1571 και τους ποταμούς αίματος που χύθηκαν για την κατάκτηση της Κύπρου, προσπαθώντας έτσι να προσδώσει νομιμοποίηση στην παρουσία των Τουρκοκυπρίων στο νησί.⁴⁵⁰ Αντίθετα από τις αρνητικές ελληνοκυπριακές αναφορές, η οθωμανική διακυβέρνηση αντιμετωπιζόταν ως μια καλή περίοδος ακόμα και για τους χριστιανικούς πληθυσμούς, για τους οποίους υπήρξε σωτήρια, στο βαθμό που η οθωμανική διοίκηση απάλλαξε τους Χριστιανούς της Κύπρου από την βενετική καταπίεση, απέδωσε προνόμια στην Εκκλησία, δημιούργησε μια αποτελεσματικότερη διοίκηση και απέφερε μια μεγαλύτερη ευημερία, σε σχέση πάντα με την προηγούμενη, βενετική. Οι περιορισμοί δεν ήταν απόλυτοι, ενώ απαγορεύσεις, έστω όχι ισοβαρείς, υπήρχαν και για μουσουλμάνους υπηκόους του σουλτάνου. Σε γενικές γραμμές και με λίγες εξαιρέσεις, όπως η εξέγερση του 1821, οι κάτοικοι της Κύπρου

⁴⁴⁴ Ν. Σπανού, «Η νεοελληνική παράδοση και η Ενάτη Ιουλίου 1821», *Φιλολογική Κύπρος* 1963, σ. 32-39.

⁴⁴⁵ Κ. Σπυριδάκι, «Η Κύπρος εις τους κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι πΧ) και αι εθνικά εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, σ. 191-202.

⁴⁴⁶ Θεόδωρου Παπαδόπουλου, «Τεκμήρια του κυπριακού εθνικισμού επί αγγλοκρατίας», *Φιλολογική Κύπρος* 1971, σ. 107-112.

⁴⁴⁷ Yiannis Papadakis, «Enosis and Turkish Expansionism: Real Myths or Mythical Realities?», Vangelis Calotycho (edit.), *όπ.*

⁴⁴⁸ Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.* Βλέπε ακόμη αντίστοιχη προσπάθεια στο: Κώστας Γεννάρης, *όπ.*

⁴⁴⁹ Yiannis Papadakis, *The National Struggle Museums, όπ.*, Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 290-292, Loris Koullapis, «The subject of History in the Greek Cypriot Education System. A Subset of the Greek Nation», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.* και Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*

⁴⁵⁰ Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 435-439, Yiannis Papadakis, *The National Struggle Museums, όπ.*, Rebecca Bryant, «An Education in Honor: Patriotism and Rebellion in Greek Cypriot Schools», στο: Vangelis Calotycho (edit.), *όπ.*, σ. 59 και Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 72.

ήταν, σύμφωνα με την τουρκοκυπριακή εκδοχή, ευχαριστημένοι κάτω από την οθωμανική κυριαρχία.⁴⁵¹

Ενόσω η κάθε πλευρά στην Κύπρο διατηρούσε ανάλογες αντιλήψεις, ήταν αδύνατο όχι απλά να ξεφύγει από μια συγκρουσιακή εκδοχή της πραγματικότητας, αλλά πολύ περισσότερο να οδηγηθεί σε ένα -αποδεκτό και από την άλλη πλευρά- πλαίσιο «κυπριακότητας». Ένα κρίσιμο σημείο διαφοροποίησης των προσεγγίσεων μετά από το 1974 αφορούσε τον προσδιορισμό του «άλλου» από τους Ελληνοκύπριους, αφού πλέον τα σκοτεινά σημεία της «τουρκοκρατίας» εξηγούνταν περισσότερο από μια ανικανότητα και διαφθορά της οθωμανικής διοίκησης και συγκεκριμένων εκπροσώπων της, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τους Κύπριους, παρά από μια εγγενή βαρβαρότητα.⁴⁵² ο Παυλίδης διαχώριζε ανάμεσα στους λιγιστούς Τούρκους, που αποτελούσαν μια κυρίαρχη τάξη καταπιεστών, και στη μεγάλη πλειοψηφία των εξισλαμισμένων χωρικών, που από έναν «τραγικά ατυχή» χαρακτηρισμό της αποικιακής περιόδου αποκαλούνταν Τουρκοκύπριοι.⁴⁵³ Το Ισλάμ, οι Άραβες και η «τουρκοκρατία» εξακολουθούσαν να προβάλλονται αρνητικά στην ελληνοκυπριακή σχολική ιστορία, ενώ όμως πριν από το 1974 οι Τουρκοκύπριοι απουσίαζαν από τα περισσότερα σχολικά εγχειρίδια ή, όταν παρουσιάζονταν, ως «Τούρκοι», είχαν μια ολοκληρωτικά αρνητική αναφορά, η αντιμετώπιση τους μετά από το 1974 ήταν «κυκλοθυμική», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Κουλλαπή, ο οποίος εξέτασε τα σχολικά εγχειρίδια τόσο πριν, όσο και μετά από το 1974. Ο Κουλλαπής αναφερόταν σε μια «συγκυριακή ανακάλυψη», καθώς από τον προσδιορισμό «Τούρκος» ή «σύνοικο στοιχείο» τα εγχειρίδια μετά από το 1974 αναφέρονταν σε «Τουρκοκύπριους συμπατριώτες», γινόταν λόγος για κοινές εξεγέρσεις των Κυπρίων χωρικών στην οθωμανική περίοδο, υπήρχαν υπόνοιες ακόμη και για μια ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων, ενώ η στάση τους ως προς το ενωτικό αίτημα των Ελληνοκυπρίων αναφερόταν με ηπιότερο λεξιλόγιο και διαχωρίζονταν από τους Τούρκους, υπεύθυνους για την «τουρκική αδιαλλαξία».⁴⁵⁴

Οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αναζητούσαν στοιχεία συμβίωσης στην καθημερινότητα και σε ένα λαϊκό θρησκευτικό συγκρητισμό, ώστε να αναδείξουν ότι η πολιτισμική διαφορά μεταξύ των δύο κοινοτήτων δεν υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική σε μια «εποχή της αθωότητας», στην περίοδο του «προ-εθνικισμού».⁴⁵⁵ Αναφέρονταν επιμειξίες και τάσεις θρησκευτικού συγκρητισμού, κοινά γλέντια αλλά και παρόμοιες ανησυχίες για τα προβλήματα της αγροτικής καθημερινότητας, στοιχεία λαϊκού πολιτισμού, όπως φαγητά, χοροί και άλλες παραδόσεις, σε ένα σχήμα «παραδοσιακής συνύπαρξης», εφόσον μάλιστα οι δύο κοινότητες δεν ζούσαν διαχωρισμένες σε ξεχωριστές, συμπαγείς γεωγραφικές περιοχές, αλλά διάσπαρτες σε

⁴⁵¹ Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 438. Ενδεικτικά μιας τέτοιας προσέγγισης: Halil Inalcik, *όπ.*, σ. 48-50, Oktay Oksuzoglu, *όπ.*, σ. 6 και Axmet C. Gazioglu, *όπ.*, σ. 33-34 και 44-45.

⁴⁵² Κάτια Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1985, σ. 121 και Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος: από το 1571 μέχρι το 1964)*, Εκδόσεις Φιλόκυπρος 1993, σ. 15-23.

⁴⁵³ Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος)*, *όπ.*, σ. 24-37 και σ. 103.

⁴⁵⁴ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 284-287 και Loris Koullapis, «The subject of History in the Greek Cypriot Education System. A Subset of the Greek Nation», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 408-410.

⁴⁵⁵ Σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Κιζιλγιουρέκ: Niyazi Kizilyurek, «National Memory and Turkish-Cypriot Textbooks», στο: Christina Koulouri (edit.), *όπ.*, σ. 59.

όλο το νησί.⁴⁵⁶ Τα κοινά βάσανα των χωρικών και οι «κακοί διοικητές» οδήγησαν σε εξεγέρσεις, όπου συχνά ομάδες χωρικών διαφορετικής θρησκείας βρέθηκαν να διαμαρτύρονται από κοινού, ενώ οι ταξικοί διαχωρισμοί προβάλλονταν ως επικυρίαρχοι των εθνικών, εθνοτικών ή θρησκευτικών.⁴⁵⁷ Το επιχείρημα ενισχυόταν από την παράθεση μιας σειράς από εντυπώσεις περιηγητών της οθωμανικής περιόδου, οι οποίοι διαπίστωναν ότι οι μουσουλμάνοι της Κύπρου ήταν πιο «μετριοπαθείς», πιο κοντά στα χριστιανικά έθιμα και αντιλήψεις, από αυτούς άλλων οθωμανικών περιοχών, ή ότι διακρίνονταν από την οθωμανική και τουρκική εξουσία.⁴⁵⁸ Ο Γραικός, προσπαθώντας να εντάξει τους Τουρκοκύπριους στο σχήμα της λαϊκής «κυπριακότητας» του, ανέφερε ότι επρόκειτο για εξίσου καταπιεσμένους χωρικούς, που ήρθαν στην Κύπρο από την Ανατολία μετά από την οθωμανική κατάκτηση, επιδιώκοντας από την πρώτη στιγμή να συνεργαστούν με τον ντόπιο πληθυσμό· το αποτέλεσμα ήταν να αλληλοεπηρεαστούν οι χωρικοί και να δημιουργηθεί όχι μόνο ένα σημείο επαφής μεταξύ τους, αλλά «μια νέα πολιτιστική κατάσταση».⁴⁵⁹

Η αναζήτηση μιας «νέας πολιτιστικής κατάστασης» δεν έγινε όμως μόνο μέσα από την διερεύνηση «λαϊκών αγώνων», αλλά και μέσα από την υποτίμηση των γλωσσικών και θρησκευτικών διαφοροποιήσεων. Η Πολλίς καταλόγιζε στους Άγγλους ευθύνες γιατί επέβαλαν μια χωριστή εκπαίδευση, αφού δεν προώθησαν ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα, με μια γλωσσική οδηγία, που θα καθιέρωνε την «κυπριακή γλώσσα» σαν γλώσσα διδασκαλίας, ανεχόμενοι την ύπαρξη δύο ξεχωριστών εκπαιδευτικών σωμάτων, με δάσκαλους που προέρχονταν συχνά από την

⁴⁵⁶ Πλουτής Σέρβας, «Δηλητηρίασαν μια ζωντανή – αδελφική φιλία στην Κύπρο», *Αντί*, Τχ. 7, 30.11.1974, Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 16 και σ. 21-30, C. P. Kyrris, «Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus», στο: *International Symposium on political geography*, όπ, σ. 127-150, M. Attalides, «Relations between Greeks and Turkish Cypriots in Perspective», στο: *International Symposium on political geography*, όπ, σ. 55-56, Costas Kyrris, *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959) and after independence: an outline*, Λευκωσία 1977, Michael Attalides, «The Turkish Cypriots: their relations to the Greek Cypriots in perspective», στο: Michael Attalides (edit.), *Cyprus reviewed*, όπ, σ. 71-97, Paschalis Kitromelides, «From coexistence to confrontation: the Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Michael Attalides (edit.), *Cyprus reviewed*, όπ, σ. 35-70, Πλουτής Σέρβας, *Κοινή πατρίδα*, όπ, Takis Evdokas, όπ, σ. 9-11, Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (πρώτος τόμος)*, όπ, σ. 179-180, Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (δεύτερος τόμος)*, όπ, σ. 158-161, Niyazi Kizilyurek, *From Traditionalism to Nationalism*, όπ, σ. 58-59, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 27-30 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριατισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 48.

⁴⁵⁷ Κάτια Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, όπ, σ. 240-245, Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 16, Costas Kyrris, *Peaceful co-existence*, όπ, σ. 71-74 και 80-96, Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (πρώτος τόμος)*, όπ, σ. 180-189, Michael A. Attalides, όπ, σ. 39, Dr Ibrahim Aziz, *Το Παρελθόν και η Πορεία*, όπ, σ. 17, Συνέντευξη Ιχσάν Αλή, «Οι δυο κοινότητες μπορούν να συμβιώσουν στο μέλλον καλύτερα από το παρελθόν», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 24, Ιούλιος 1987, σ. 9-11, Συνέντευξη Νεσιέ Γιασίν, «Για την τ/κυπριακή ταυτότητα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 41, Ιούλιος-Αύγουστος 1988, σ. 10-13, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 25-44, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Ζωντανές και νεκρές ιστορίες - Ιστορία και συμφιλίωση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 11, Απρίλιος 2000, σ. 34-35, Σπύρου Λίτσα, όπ, σ. 4-5 και Ahmet An, «Οι προοπτικές μιας κοινής κυπριακής συνείδησης από τη Βρετανική Αποικιοκρατία και μετά», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 39, Ιανουάριος 2003, σ. 67-69.

⁴⁵⁸ Ενδεικτικά C. P. Kyrris, «Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus», στο: *International Symposium on political geography*, όπ, σ. 127-150, M. Attalides, «Relations between Greeks and Turkish Cypriots in Perspective», στο: *International Symposium on political geography*, όπ, σ. 55-56, Costas Kyrris, *Peaceful co-existence*, όπ και Takis Evdokas, όπ.

⁴⁵⁹ Κώστας Γραικός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, χε, Λευκωσία 1991, σ. 266.

Ελλάδα και την Τουρκία, ή είχαν σπουδάσει εκεί.⁴⁶⁰ Η γλώσσα στην περίπτωση της αποικιακής Κύπρου απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για την διαμόρφωση των εθνικών διαχωρισμών, αποτελώντας ένα από τα σημαντικά κριτήρια για την ταξινόμηση στην μια ή την άλλη κοινότητα.⁴⁶¹ αλλά και στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας, περίοδο όπου το τουρκικό κυπριακό εθνικιστικό κίνημα επιχείρησε τη δημιουργία μιας χωριστής οικονομίας, υπό τον φόβο, όπως φέρεται να έγραφαν σε κείμενό τους οι πολιτικοί του ηγέτες, της πιθανής «κυπροποίησης» των μελών της κοινότητάς τους,⁴⁶² πραγματοποίησε ταυτόχρονα μια εκστρατεία, ενίοτε και με βίαιες μεθόδους, κατά της ελληνοφωνίας ορισμένων μουσουλμάνων χωρικών.⁴⁶³ Οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις υποστήριζαν ακόμη τις δυνατότητες μιας «κυπριακότητας», στο βαθμό που τα θρησκευτικά όρια υπήρξαν ασαφή και ρευστά και η θρησκεία, ακόμη και όπου συνιστούσε το μοναδικό στοιχείο διαφοροποίησης στην αγροτική ζωή της παραδοσιακής κοινωνίας, δεν αποτελούσε ισχυρό εμπόδιο στην ύπαρξη κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο κοινότητες.⁴⁶⁴ Πληθυσμοί που παρουσίαζαν φαινόμενα θρησκευτικού συγκρητισμού, όπως οι λεγόμενοι «Λινοβάμβακοι», αντιμετώπιζονταν ήδη από τους ιστορικούς της αγγλικής αποικιακής περιόδου ως οι εξισλαμισμένοι απόγονοι των Φράγκων και Μαρωνιτών του Μεσαίωνα, ώστε να μην αποτελέσουν αντικείμενο διεκδίκησης από την Ελληνορθόδοξη Εκκλησία,⁴⁶⁵ ενώ από την ελληνοκυπριακή επίσημη ιδεολογία, ειδικά μετά από το 1974,⁴⁶⁶ αντιμετώπιζονταν ως μια «χαμένη ευκαιρία». Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονταν λάθη και παραλείψεις της ελληνικής κυπριακής πολιτικο-θρησκευτικής ηγεσίας της πρώιμης αποικιακής περιόδου, που δεν επέτρεψαν την «επάνοδο» των εξισλαμισθέντων Κυπρίων στην ελληνική κοινότητα, σε μια εποχή με αυξημένη θρησκευτική κινητικότητα· αρκετές εργασίες προσπαθούσαν να αναδείξουν ακριβώς αυτά τα στοιχεία, υποστηρίζοντας ότι οι Τουρκοκύπριοι στην πραγματικότητα ήταν «Κύπριοι μουσουλμάνου», συμπατριώτες των Ελληνοκυπρίων, που κακώς αποκαλούνταν Τουρκοκύπριοι, αφού δεν ήταν τουρκικής καταγωγής. Αμφισβητούνταν η τουρκικότητα των πληθυσμών που μετακινήθηκαν στην Κύπρο ήδη μετά από την οθωμανική κατάκτηση, επισημαινόταν η ύπαρξη μουσουλμάνων που δεν ήταν Τούρκοι, όπως Αράβων, Αφρικανών και Αθιγγάνων, ενώ δινόταν μεγάλη σημασία στον εξισλαμισμό

⁴⁶⁰ Adamantia Pollis, «Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus», *Comparative Politics*, V. 5, N. 4, July 1973, σ. 589-590 και Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 30-31.

⁴⁶¹ Dimitra Karoulla-Vrikki, *Language and Ethnicity*, *όπ.*, σ. 19-30.

⁴⁶² Για τις ανησυχίες αυτές της τουρκοκυπριακής ηγεσίας, στις αρχές της δεκαετίας του '60: Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 87-88.

⁴⁶³ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν (τόμος Α')*, *όπ.*, σ. 163-167, Dimitra Karoulla-Vrikki, *Language and Ethnicity*, *όπ.*, σ. 26-30, Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, «The politics of identity in the Turkish Cypriot community and the language question», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004, σ. 46-48. Βλέπε ακόμα την μαρτυρία του Mustafa Gokceoglu, στο: Mehmet Yashin, «Introducing Step-Mothertongue», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 7.

⁴⁶⁴ Adamantia Pollis, *Intergroup Conflict*, *όπ.*, σ. 582-583, Αλέκα Μπουτζουβή, «Εισαγωγικό σημείωμα σε αφιέρωμα: Κύπρος, όψεις και προσεγγίσεις», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 16, Adamantia Pollis, *The Role of Foreign Powers*, *όπ.*, σ. 89, Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 27-28 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 62-63.

⁴⁶⁵ Γιάννης Βουκλάρης, «Οι Λινοπάμπακοι στη βιβλιογραφία: Μια σύντομη επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 345-346.

⁴⁶⁶ Υπήρχαν πάντως ελληνοκυπριακές εκδοχές αμφισβήτησης της τουρκικότητας των Τουρκοκυπρίων ήδη από την δεκαετία του '60, όπως ένα άρθρο του Κύρρη για την «εθνική προέλευση» της «μουσουλμανικής κοινότητας» της Κύπρου, στο περιοδικό Μόρφωσις, το 1969, και άλλα. Βλέπε σχετικά: Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 40.

ολόκληρων χωριών, με την επίκληση των στοιχείων θρησκευτικού συγκρητισμού, που είχαν επιβιώσει.⁴⁶⁷ Η αμφισβήτηση της τουρκικότητας και η προβολή της κυπριακότητας των Τουρκοκυπρίων αποσκοπούσε στην ιστορική νομιμοποίηση των επιδιώξεων για την επανένωση της Κύπρου, όπως αυτή νοούνταν στην ελληνοκυπριακή πλευρά, με την προσμονή της αποδοχής των ελληνοκυπριακών θέσεων, ή ενδεχομένως και μιας εξέγερσης των «Κυπρίων μουσουλμάνων» ενάντια στην ηγεσία τους και τον τουρκικό στρατό, που θεωρούνταν ότι είχαν επιβάλει βίαια τις διαιρετικές απόψεις τους σε ένα πληθυσμό «συμπατριωτών» και, σε μια εκδοχή, «κρυπτοχριστιανών».⁴⁶⁸

Η αγγλική αποικιοκρατία συχνά κατηγορούνταν ως υπεύθυνη για την πολιτικοποίηση των γλωσσικών και θρησκευτικών διαχωρισμών, μέσα από το δόγμα «διαίρει και βασίλευε», ώστε να εξυπηρετήσει τις δικές της επιδιώξεις: ήταν στην αποικιακή περίοδο που διαμορφώθηκαν τα δύο ανταγωνιστικά έθνη, το ελληνικό και το τουρκικό, με τη μετάβαση από την «παθητική κοινότητα» στον «επιθετικό εθνικισμό», σύμφωνα με τους χαρακτηρισμούς του Στέφανου Παπαγεωργίου,⁴⁶⁹ ενώ ευθύνες της καταλογίζονταν και για τη διακοινοτική σύγκρουση της ύστερης δεκαετίας του '50.⁴⁷⁰ Παράλληλα, οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αναφέρονταν στην αδυναμία δημιουργίας μιας κυπριακής αστικής τάξης, την οποία εξηγούσαν με ανολοκλήρωτες διαδικασίες μετάβασης προς τη νεωτερικότητα, οι οποίες επέτρεψαν σε ορισμένες παραδοσιακές αξίες, όπως θεωρούνταν η «ένωση», να διατηρηθούν και

⁴⁶⁷ Για τις αντιλήψεις αυτές αναφορικά με το ζήτημα των «Λινοβάμβακων», βλέπε: Γιάννης Βουκλάρης, *όπ.*, σ. 346-347. Για την επιχειρηματολογία αμφισβήτησης της «τουρκικότητας» των Τουρκοκυπρίων, πιο αναλυτικά στα παραδείγματα των: Κυριάκος Χατζηγιωάννου, *όπ.*, Παρασκευάς Μ. Σαμαράς, *Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκύπριων, Εξισλαμισμοί - Τουρκικός Επεκτατισμός, Ιστορική Μελέτη*, χε 1987, Costas Kyrgis, *Peaceful co-existence*, *όπ.*, σ. 5-13, Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος)*, *όπ.*, σ. 24-37 και σ. 103-109, Ανδρέας Βοσκός, «Βίαιος εξισλαμισμός και εκτουρκισμός στην Κύπρο, Από τους "Λινοπάμπακους" της Τουρκοκρατίας στον Αττίλα», στο: *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ο βίαιος εξισλαμισμός και εκτουρκισμός των λαών της Μικράς Ασίας και της Κύπρου από τους Τούρκους*, Εκδόσεις του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Ξάνθη 1995, σ. 143-146 και Φαίδωνας Θ. Παπαδόπουλος, *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι); - Γνωριμία με το σύνολο στοιχείο*, χε 2002.

⁴⁶⁸ Βλέπε χαρακτηριστικά τη συνέντευξη του Κύρρη, με τίτλο «Οι Χριστιανοί ξανάρχονται», στην εφημερίδα *Πολίτης* 10.7.2005, σ. 16, ή τις προσδοκίες του Χαραλαμπίδη στο: Χαραλαμπίδης, *Ραούφ Ντενκτάς, βίος και πολιτεία μιας διχασμένης προσωπικότητας της Εγγύς και Μέσης Ανατολής*, Εκδόσεις Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2003.

⁴⁶⁹ Paschalis M. Kitromilides, *The dialectic of intolerance*, *όπ.*, σ. 25, Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *όπ.*, σ. 51-56, Adamantia Pollis, *Intergroup Conflict*, *όπ.*, σ. 588, Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, *όπ.*, σ. 26 και σ. 30-31, Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος)*, *όπ.*, σ. 109, Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος*, *όπ.*, σ. 250-263, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.*, σ. 29-32, Jeanette Choisi, «The Greek Cypriot Elite – Its Social Function and Legitimation», *Cyprus Review*, Vol. 7, N. 1, Spring 1995, σ. 34-68, Niyazi Kizilyurek, *From Traditionalism to Nationalism*, *όπ.*, σ. 61-63, Jan Asmussen, «Life and Strife in Mixed Villages: Some Aspects of Inter-Ethnic Relations in Cyprus under British Rule», *Cyprus Review*, Vol. 8, N. 1, Spring 1996, σ. 105, Αδαμαντία Πολλίδης, *Η κοινωνική κατασκευή*, *όπ.*, σ. 31-33, Jeanette Choisi, «The Turkish Cypriot Elite, Its Social Function and Legitimation», *Cyprus Review*, Vol. 5, N. 2, Fall 1993, σ. 7-25, Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνοχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003 και Σπύρου Λίτσα, *όπ.*, σ. 7.

⁴⁷⁰ Για αυτή τη φιλολογία, ειδικά αναφορικά με την περίοδο της ΕΟΚΑ, βλέπε κυρίως: Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ 1998, Μακάριος Δρουσιώτης (επιμ.), *Πώς φτάσαμε στην ΕΟΚΑ, το κυπριακό ενωτικό κίνημα και ο διχαστικός ρόλος των Άγγλων*, Εκδόσεις Διαφάνεια (Σειρά Αρχείο), Λευκωσία 2001 και Κώστας Γενάρης, *όπ.*, σ. 199-204.

να προσλάβουν ένα νεωτερικό χαρακτήρα.⁴⁷¹ Ως αιτία της αποτυχίας αυτής της «κυπριακότητας» θεωρούνταν ότι, αντί να διαμορφωθεί μια κυπριακή αστική τάξη, με ενιαία συμφέροντα, σχηματίστηκαν δύο ανταγωνιστικές ελίτ, η μια προσκολλημένη στα ελληνικά και η άλλη στα τουρκικά εθνικά συμφέροντα.⁴⁷² Η «ένωση» αναφερόταν ως ένα -διαχρονικό και αμετάβλητο στον χρόνο- αίτημα μιας συντηρητικής αντίδρασης, ενάντια στην ανοχή και τις προσπάθειες για «εκμοντερνισμό»,⁴⁷³ ειδικά όταν, από τη δεκαετία του '40 και μετά, κάθε συνεργασία με το αποικιακό καθεστώς για πολιτειακές ή κοινωνικές μεταρρυθμίσεις αντιμετωπιζόταν ως προδοσία· η συναισθηματική απήχηση της ένωσης εξηγούνταν με την απόλυτη ταύτιση της εθνικής ταυτότητας με την πολιτισμική / θρησκευτική.⁴⁷⁴

Αρκετές κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αντιμετώπιζαν τον εθνικισμό ως ένα εν πολλοίς επείσακτο και ξένο με την κυπριακή πραγματικότητα φαινόμενο, μια εκδοχή του εθνικισμού της Ελλάδας και της Τουρκίας, που μεταφέρθηκε και αναπαραγόταν στην Κύπρο.⁴⁷⁵ Αρχίζοντας ακόμη από το 1821, την πρώτη εκδήλωση μιας κυπριακής τάσης, η οποία διεκδικούσε την πολιτική συνταύτιση των κατοίκων της Κύπρου με το υπό διεκδίκηση ελληνικό κράτος, κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αμφισβητούσαν τα κίνητρα των Κυπρίων που είχαν κάποιου είδους εμπλοκή. Όσοι, κυρίως προύχοντες και μέλη της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας, σφαγιασθήκαν από τις τοπικές αρχές ως ύποπτοι, τον Ιούλιο του 1821, θεωρήθηκε ότι πλήρωσαν το τίμημα τοπικών ανταγωνισμών και αντιζηλιών, ενώ όσοι άλλοι συμμετείχαν ως εθελοντές σε διάφορες άλλες περιοχές κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης αντιμετωπιζόταν ως έχοντες αποκλειστικά μισθοφορικά ή τυχοδιωκτικά κίνητρα.⁴⁷⁶ Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα διαμορφωνόταν μια κυπριακή αστική τάξη, η οποία έβλεπε τα συμφέροντα της να ταυτίζονται με την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος, από οικογένειες που ασχολούνταν με το εμπόριο και συνδέονταν με τα ευρωπαϊκά προξενεία, που βρίσκονταν στα νότια λιμάνια της Κύπρου.⁴⁷⁷ Οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις τόνιζαν την προέλευση αρκετών από τις οικογένειες αυτές από περιοχές έξω από την Κύπρο, όπως τα Επτάνησα, η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη ή το Πήλιο, θέλοντας να αναδείξουν ότι η ενωτική κίνηση στην Κύπρο προήλθε από παράγοντες

⁴⁷¹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, όπ, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, όπ, Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 60-63 και Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 25-44.

⁴⁷² Πλουτής Σέρβας, *Κοινή πατρίδα*, όπ, Zenon Stavrinides, όπ, Michael A. Attalides, όπ, Niyazi Kizilyurek, *From Traditionalism to Nationalism*, όπ, Jeanette Choisi, *The Turkish Cypriot Elite*, όπ και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ.

⁴⁷³ Paschalis M. Kitromilides, *The dialectic of intolerance*, όπ, σ. 24-30, Michael A. Attalides, όπ, σ. 22, Σία Αναγνωστοπούλου, *Η Εκκλησία της Κύπρου*, όπ.

⁴⁷⁴ Michael A. Attalides, όπ, σ. 31-34 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ, σ. 44-54.

⁴⁷⁵ Zenon Stavrinides, όπ, Michael A. Attalides, όπ, Jeanette Choisi, *The Greek Cypriot Elite*, όπ, ειδικά σ. 37-38 και σ. 48-54, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 30-33 και Σία Αναγνωστοπούλου, «Κύπρος: Από την ελληνικότητα και την τουρκικότητα στην κυπριακότητα», *Αυγή* 26.1.2003.

⁴⁷⁶ Γιώργος Γεωργής, «Από την πρώτη στη δεύτερη αγγλοκρατία 1191-1878», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), όπ, σ. 126, Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), όπ, σ. 49-56, Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ., σ. 90, σ. 99-100 και σ. 106-109 και Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 32, υποσημείωση 27.

⁴⁷⁷ Στέφανος Κωνσταντινίδης, όπ, σ. 28 και Rolandos Katsiaounis, όπ.

με προέλευση εκτός Κύπρου, ή και σχετιζόμενους με ξένα οικονομικά κέντρα, ενώ αναφερόταν ότι οι λίγοι Κύπριοι που επιθυμούσαν την ένωση κατά τον 19^ο αιώνα είχαν σπουδάσει σε διάφορες σχολές, όπως το πανεπιστήμιο Αθηνών, ή σε ελληνορθόδοξα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁷⁸ Ο Ανδρέας Παναγιώτου εξηγούσε ότι η Κύπρος, «αιχμάλωτη σε ένα αμφιλεγόμενο συνοριακό σημείο, ανάμεσα στις πρακτικές των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής», εισήγαγε ένα «φιλοδυτικό εθνικισμό», αντί να γεννήσει μια ιθαγενή εθνική ιδεολογία,⁴⁷⁹ ενώ τονιζόταν ότι δεν αποτελούσε μια από τις πρώτες προτεραιότητες της Μεγάλης Ιδέας· ακόμη και τα κυπριακά πρότυπα του 19^{ου} αιώνα, περισσότερο από αυτά της Αθήνας, αφορούσαν τα κοσμοπολίτικα κέντρα της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης ή της Αλεξάνδρειας, στοιχείο που ερμηνευόταν ως απόκλιση από το ελληνικό εθνικό πρόγραμμα.⁴⁸⁰ Ο Παναγιώτου αναφερόταν σε ένα «κυπριακό υπόλοιπο», το οποίο θα μπορούσε -υπό προϋποθέσεις- να οδηγήσει σε μια εναλλακτική του ελληνικού εθνικισμού εκδοχή, συνάγοντας πως το γεγονός ότι τα αιματηρά γεγονότα του Ιουλίου του 1821 στην Κύπρο δεν ακολουθήθηκαν από μαζικές διακοινοτικές συγκρούσεις, αλλά αντίθετα από μια σειρά από δικοινοτικές εξεγέρσεις, ήταν ένδειξη της ύπαρξης προϋποθέσεων για μια «κοινή κυπριακότητα». Το πρόβλημα ήταν, σύμφωνα με τον Παναγιώτου, ότι έλειπε μια τοπική ελίτ, η οποία θα αναλάμβανε την ηγεμονία των κινημάτων διαμαρτυρίας των χωρικών, καθώς και οι πολιτικές συγκυρίες που θα της το επέτρεπαν. Ωστόσο, επισημαινόταν -ως μια δυνατότητα του «κυπριακού υπόλοιπου»- ότι ακόμη και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κυπριακή Εκκλησία, ακολουθώντας το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, παρέμενε επιφυλακτική έναντι του εθνικισμού, αν και επισημαίνονταν οι αντιφάσεις και οι αμφιταλαντεύσεις της στην ιστορική διαδρομή του 20^{ου} αιώνα, με την επιλογή της ενωτικής πολιτικής, αλλά και την ύπαρξη ισχυρών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, τα οποία διαμόρφωσαν την πιο ανεξαρτησιακή προσέγγιση της.⁴⁸¹

Ο Παναγιώτου εντόπιζε πάντως στα πρώτα χρόνια της αποικιακής περιόδου την ύπαρξη μιας ελληνοκυπριακής πολιτικής ελίτ, η οποία μπορούσε ακόμα να συνεργαστεί με τους Τουρκοκύπριους, αποφεύγοντας τις αναφορές στην ένωση και μιλώντας για μια «κοινή πατρίδα».⁴⁸² Αυτές οι αναφορές του Παναγιώτου έρχονταν να συμπληρώσουν άλλες κυπροκεντρικές αναζητήσεις: Η Πολλίς σημείωνε την

⁴⁷⁸ Paschalis M. Kitromilides, «“Imagined communities” and the origins of the national question in the Balkans», στο: Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment*, όπ, σ. 149-186, Paschalis M. Kitromilides, *The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict*, στο: Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment*, όπ, σ. 5-30, Paschalis M. Kitromilides, «Greek irredentism in Asia Minor and Cyprus», στο: Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment*, όπ, σ. 3-14, Κώστας Γραϊκός, *Κυπριακή ιστορία (δεύτερος τόμος)*, όπ, σ. 9-13, Μιχάλης Ατταλίδης, «Κράτος και έθνος», στο: *Εντός των Τειχών*, Τχ. 9, Μάρτης 1986, σ. 22, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, όπ, σ. 24-25, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 41-43 και σ. 57-80, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 26, Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ., σ. 89-92, Σπύρου Λίτσα, όπ, σ. 5, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ, σ. 45 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος β'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 23, Μάιος 2001, σ. 60.

⁴⁷⁹ Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος β'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 23, Μάιος 2001, σ. 63-64.

⁴⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 59-60.

⁴⁸¹ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 61-62.

⁴⁸² Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 60-63.

σημασία της ύπαρξης κοινοτικών συμβουλίων στα μεικτά χωριά, τα οποία παρέμειναν ενιαία, παρά τις προσπάθειες των Άγγλων να δημιουργήσουν δύο χωριστά κοινοτικά συμβούλια, γεγονός που ερμήνευε ως στοιχείο μιας «κυπριακότητας», που θα μπορούσε να πολιτικοποιηθεί,⁴⁸³ ενώ και ο Σέρβας έδινε έμφαση όχι μόνο στην καθημερινότητα των Κυπρίων, αλλά και σε περιπτώσεις δικοινοτικής πολιτικής συνεργασίας στην περίοδο της αποικιοκρατίας, αναφερόμενος στην κοινή προσφώνηση προς το Νομοθετικό Συμβούλιο, που είχε δημιουργηθεί το 1883, των εκλεγμένων μελών του και από τις δύο κοινότητες προς τους Άγγλους, όπου γινόταν επίκληση μιας «κυπριακής πατρίδας» και ενός «κυπριακού λαού», για τα συμφέροντα και την ευημερία του οποίου ενδιαφέρονταν.⁴⁸⁴ Ο Αχμέτ Αν, Τουρκοκύπριος κυπροκεντρικός αρθρογράφος, αναφέρονταν στο «Εξ Υπαρχής» σε ομάδες δικηγόρων και εμπόρων και των δύο κοινοτήτων στις δεκαετίες του '30 και του '40, που συζητούσαν το ενδεχόμενο έκφρασης από κοινού κάποιων παραπόνων προς την αποικιακή διοίκηση.⁴⁸⁵ Η Choisi υποστήριζε ότι οι Άγγλοι συνέβαλαν καθοριστικά, με τη διαιρετική πολιτική τους, στην αποτυχία διαμόρφωσης μιας κυπριακότητας, αν και στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης υπήρχαν ακόμη κάποιες περιπτώσεις δικοινοτικής συνεργασίας.⁴⁸⁶ αναφέρεται μάλιστα ότι, μετά από την απόρριψη του προϋπολογισμού από Ελληνοκύπριους, αλλά και ορισμένους Τουρκοκύπριους βουλευτές του «Νομοθετικού Συμβουλίου», το 1931, οι Άγγλοι φοβήθηκαν το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός κοινού αντιαποικιακού κινήματος, μιας συμμαχίας Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.⁴⁸⁷ Ανάλογη ήταν η γνώμη της Αναγνωστοπούλου που, στηριγμένη στην επίκληση της καλής γνώσης που ισχυριζόταν ότι είχε για το θέμα, αναφερόταν στους Άγγλους που «έτρεμαν την ύπαρξη οποιασδήποτε προσπάθειας ανάπτυξης κοινού κυπριακού συμφέροντος».⁴⁸⁸ Ωστόσο, οι μόνες ενδείξεις για μια κοινή, κυπριακή πολιτική προσπάθεια που αναφέρονταν από τους κυπροκεντρικούς συγγραφείς αφορούσε μια βραχύβια προσπάθεια ομάδας επιχειρηματιών στη δεκαετία του '40, με επικεφαλής τον Ν. Λανίτη, για τη δημιουργία ενός χώρου που θα αποδεχόταν να συνεργαστεί με τους Άγγλους, τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις και ενδεχόμενα κάποια μορφή αυτονομίας.⁴⁸⁹ ο Μαυράτσας χαρακτήριζε αυτή την προσπάθεια ως μια «φιλελεύθερη, εκσυγχρονιστική» εκδοχή του «κυπριωτισμού».⁴⁹⁰

Εκτός από τις προσπάθειες αυτές, στις προϊστορίες του «κυπριωτισμού» εντασσόταν συχνά και η κυπριακή αριστερά,⁴⁹¹ οργανωμένη σε ένα Κυπριακό Κομμουνιστικό Κόμμα από το 1926. Σε κάποιες πρώτες αναφορές του πυρήνα, από τον οποίο προήλθε το Κ.Κ.Κ., της περιόδου 1925-1926, γινόταν λόγος για ένα ανταγγλικό εργατο-αγροτικό μέτωπο Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου με στόχο την κυπριακή ανεξαρτησία, αλλά αργότερα, ενδεχομένως κατόπιν οδηγιών της Γ' Διεθνούς, ή για

⁴⁸³ Αδαμαντία Πολλίδς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 28.

⁴⁸⁴ Πλουτής Σέρβας, *Κοινή πατρίδα*, *όπ.*, σ. 33.

⁴⁸⁵ Ahmet An, «Οι προοπτικές μιας κοινής κυπριακής συνείδησης από τη Βρετανική Αποικιοκρατία και μετά», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 39, Ιανουάριος 2003, σ. 65-67.

⁴⁸⁶ Jeanette Choisi, *The Greek Cypriot Elite*, *όπ.*, σ. 42 και σ. 63, υποσημείωση 28.

⁴⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 20.

⁴⁸⁸ Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.

⁴⁸⁹ Για την προσπάθεια αυτή: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 77-78.

⁴⁹⁰ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 87 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, *όπ.*, σ. 66-67.

⁴⁹¹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 87, Σία Αναγνωστοπούλου, Η Εκκλησία της Κύπρου, *όπ.*, σ. 207 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 48.

να προσελκύσει Έλληνες της Κύπρου που επιθυμούσαν την ένωση με την Ελλάδα,⁴⁹² ο στόχος αναδιατυπώθηκε σε μια συμπερίληψη της Κύπρου σε μια «Σοβιετική Ομοσπονδία των Εργατο-αγροτικών Δημοκρατιών της Βαλκανικής», προς την οποία θα έπρεπε να στοχεύουν Έλληνες, Τούρκοι και οι υπόλοιποι κάτοικοι της Κύπρου, μαζί με τον κοινό τους αγώνα για εργατικά και κοινωνικά δικαιώματα.⁴⁹³ Ένα άρθρο στο αγγλόφωνο περιοδικό του διεθνούς ιδιωτικού κολλεγίου της Κύπρου Intercollege ανέφερε, χωρίς όμως να παραθέτει κάποια σχετική τεκμηρίωση, ότι το Κ.Κ.Κ. προσέλκυσε και τουρκοκυπριακές μάζες εξαιτίας της υποστήριξης μιας εναλλακτικής στην ένωση πολιτικής.⁴⁹⁴ Η -καθυστερημένη- εμπλοκή του Κ.Κ.Κ. στο κίνημα του 1931, το οποίο εξέφραζε λαϊκές δυσαρέσκειες για την οικονομική κατάσταση, που προσδοκούσαν ότι θα ικανοποιούνταν με την επίτευξη της ένωσης με την Ελλάδα,⁴⁹⁵ είχε σαν αποτέλεσμα τον αποκεφαλισμό του κινήματος από την ηγεσία του. Οι Άγγλοι εξόρισαν τους ηγέτες του και έθεσαν το κόμμα στην παρανομία, ενώ οι εξόριστοι στη Σοβιετική Ένωση ηγέτες κατηγορήθηκαν από την ηγεσία της Γ' Διεθνούς γιατί άργησαν να ανταποκριθούν στα λαϊκά αιτήματα για ένωση και στάλθηκαν στη Σιβηρία, όπου χάθηκαν τα ίχνη τους, ενώ η προσπάθεια προσέγγισης των αστών εθνικιστών για τη συγκρότηση ενός κοινού, αντιαποικιακού μετώπου στην δεκαετία του '30, την οποία αναφέρει ο Κακουλλής,⁴⁹⁶ δεν συνάντησε κάποια ανταπόκριση. Μέσα στις συνθήκες της παρανομίας και της αγγλικής καταστολής της δεκαετίας του '30 το Κ.Κ.Κ. δεν μπόρεσε να αποκτήσει μια απειλητική δυναμική, ενώ η χαλάρωση των κατασταλτικών μέτρων στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η συμπαράταξη των Άγγλων με την Σοβιετική Ένωση έκαναν δυνατή τη δημιουργία, το 1941, του ΑΚΕΛ, ενός κόμματος όπου εντάχθηκαν αρχικά και κάποιοι «φιλελεύθεροι» αστοί της εποχής, αλλά στην ουσία υποκατέστησε το ΚΚΚ· το τελευταίο παρέμεινε παράνομο μέχρι το 1944, όταν ενσωματώθηκε οριστικά στο ΑΚΕΛ.⁴⁹⁷ Το ΑΚΕΛ έγινε ο πολιτικός χώρος που ανταγωνίστηκε την Εθναρχία, ενώ οι δυναμικές εργατικές κινητοποιήσεις της δεκαετίας του '40 και του '50 αναφέρονταν συχνά ως δείγματα δικοινοτικής συνεργασίας, όπου Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι εργάτες διεκδίκησαν, μαζικά και ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους, εργασιακά δικαιώματα σε κλάδους εργασίας, όπως η οικοδομή και τα μεταλλεία.⁴⁹⁸ Αναφέρονται επίσης περιπτώσεις, όπως ο δήμαρχος Αμμοχώστου

⁴⁹² Για την θεωρία ότι το σύνθημα της «βαλκανικής ομοσπονδίας» υπέκρυπτε ουσιαστικά μια άλλη εκδοχή της ένωσης: Πολύβιος Νικολάου «Το “ψάξιμο” του προπατορικού αμαρτήματος ως άλλοθι μιας μανιχαϊστικής κοινωνιολογίας, *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος 1999, σ. 61.

⁴⁹³ Κωστής Αχινιώτης, «Κυπριακή συνείδηση», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 35, Σεπτέμβριος 1988, σ. 12, Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 48 και Λουκάς Κακουλλής, *Αδάμ Αδάμαντος, Το αηδόني της Αμμοχώστου*, χε, Λευκωσία 2002, σ. 21-23.

⁴⁹⁴ Michalis Michaelides, «The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labour Movement, 1920-1963», *Cyprus Review*, Vol. 5, N. 2, Fall 1993, σ. 36. Η σχετική ιστορική έρευνα κατέδειξε πάντως ότι το Κ.Κ.Κ. αποτελούνταν από Ελληνοκύπριους, παρόλο που σε επίπεδο βάσης δεν μπορούσε να αποκλειστεί -χωρίς να υπάρχουν σίγουρες πληροφορίες- η ύπαρξη και ορισμένων Τουρκοκυπρίων: Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι, το κυπριακό από μια άλλη σκοπιά*, χε, Λευκωσία 1990, σ. 15 και Yiorghos Leventis, *όπ*, σ. 66.

⁴⁹⁵ Για τις προσδοκίες, που σχετίζονταν και με τα νέα για τις απαλλοτριώσεις εδαφών στην Ελλάδα υπέρ των ακτημόνων: Γιάννης Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το κυπριακό*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980, σ. 72-74.

⁴⁹⁶ Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, *όπ*, σ. 17.

⁴⁹⁷ Για την ιστορία και τους στόχους του Κ.Κ.Κ.: Σούλα Ζαβού, *όπ*, σ. 71-79, Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, *όπ*, σ. 9-17 και Yiorghos Leventis, *όπ*, σ. 50-67.

⁴⁹⁸ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (δεύτερος τόμος)*, *όπ*, σ. 161-162, Κώστας Γραικός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, *όπ*, σ. 9, Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, *όπ*, σ. 17-23, Michalis Michaelides, *όπ*, σ. 33-46 και

Αδάμ Αδάμαντος, στέλεχος του ΑΚΕΛ, που εξέφρασε πιο κυπροκεντρικές θέσεις από ότι η ηγεσία του ΑΚΕΛ, γεγονός που τον κατέτασσε στους πρόδρομους του «κυπριωτισμού».⁴⁹⁹

Όσον αφορά την πρώτη περίοδο της κυπριακής ανεξαρτησίας (1959-1974), οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις τόνιζαν την ευθύνη των «μητέρων-πατρίδων», της Ελλάδας και της Τουρκίας, για τη σύγκρουση των δύο κυπριακών εκδοχών του εθνικισμού τους, παρόλο που εξίσου υπεύθυνες θεωρούνταν και οι δύο κυπριακές εθνικές ελίτ, οι οποίες προτίμησαν να χρησιμοποιήσουν το «έθνος» για να διασφαλίσουν την ταξική και πολιτική τους κυριαρχία.⁵⁰⁰ Επιπλέον, το σύνταγμα της Ζυρίχης επικρίθηκε ως ένα διαιρετικό κατασκεύασμα των Άγγλων, που καταδίκασε ευθύς εξαρχής την ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία σε αποτυχία.⁵⁰¹ Η προσέγγιση του Ηρακλείδη αναφερόταν στην περίοδο 1960-1963 ως μια «μεγάλη χαμένη ευκαιρία», που χάθηκε κυρίως εξαιτίας των προσπαθειών του Μακάριου να εξευμενίσει τους «εθνικιστές»⁵⁰² οι τελευταίοι, «ενωτικοί κάθε απόχρωσης», αντιπαραβάλλονταν στη συνέχεια με τους «ρεαλιστές» σε μια συνεχή και σταθερή διαφοροποίηση στη διάρκεια της δεκαετίας του '60,⁵⁰³ ενώ ο Ηρακλείδης θεωρούσε εξαιρετικά αμφίβολο αν μετά από τη δεκαετία του '50 οι επιδιώξεις των δύο εθνικισμών συγκινούσαν στον ίδιο βαθμό τα περισσότερα μέλη των δύο κοινοτήτων.⁵⁰⁴ Επισημαινόταν η ύπαρξη προσεγγίσεων όπως του Λανίτη, η οποία θεωρήθηκε ως μια «μη εθνικιστική ιδεολογία», στηριγμένη σε μια κοινή κυπριακή ταυτότητα που δεν απέρριπτε τις ξεχωριστές πολιτισμικές συγγένειες,⁵⁰⁵ ή, σύμφωνα με τον Μαυράτσα, ως μια προσπάθεια διατύπωσης ενός πολιτικού εθνικισμού, πρόγονου του «κυπριωτισμού».⁵⁰⁶ Ο Μαυράτσας εξηγούσε τη «διστακτικότητα» των περισσότερων Ελληνοκυπρίων της δεκαετίας του '60 ως προς την κυπριακή ανεξαρτησία με την έντονη δραστηριοποίηση λίγων «φανατικών», οι οποίοι υποστήριζαν την ένωση ως προερχόμενη από ένα «ιδεολογικό μάγεμα» και μόνο,⁵⁰⁷

Pantelis Varnava, *The Common Labour Struggles of Greek and Turkish-Cypriots (events through history)*, χε, Λευκωσία 1997.

⁴⁹⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 87, Ανδρέας Παναγιώτου, «Η δημόσια έκφραση του κυπροκεντρισμού τη δεκαετία του 1940, Μια ανάλυση του δημόσιου λόγου του Αδάμ Αδάμαντος» (α' μέρος), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 27, Οκτώβριος 2001, σ. 55-62, Ανδρέας Παναγιώτου, «Η δημόσια έκφραση του κυπροκεντρισμού τη δεκαετία του 1940, Μια ανάλυση του δημόσιου λόγου του Αδάμ Αδάμαντος» (β' μέρος), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 28, Νοέμβριος 2001, σ. 46-50 και Λουκάς Κακουλλής, *Αδάμ Αδάμαντος*, όπ.

⁵⁰⁰ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 122-177, Zenon Stavrinides, όπ, σ. 120, Michael A. Attalides, όπ, σ. 97-98, Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), όπ, σ. 65-70, Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Δ. Γ. Τσαούσης, όπ, σ. 159-164, Νιαζί Κιζίλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ, σ. 33-39, Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 47, Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό: Η άλυτη διένεξη*, όπ, σ. 96 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 62.

⁵⁰¹ Adamantia Pollis, *Intergroup Conflict*, όπ και Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 67-76, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 34.

⁵⁰² Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 79-84.

⁵⁰³ Στο ίδιο, σ. 110.

⁵⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 370.

⁵⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 215.

⁵⁰⁶ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 87 και Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Εθνική ομοψυχία*, όπ, σ. 66-67.

⁵⁰⁷ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 49.

αντίληψη που συνέκλινε με την άποψη του «Νεοκυπριακού» ότι ήδη στη δεκαετία του '60 υπήρχαν πολλοί Κύπριοι, οι οποίοι συμφωνούσαν με τις ιδέες τους, αλλά παρέμεναν σιωπηλοί.⁵⁰⁸ ο Ατταλίδης, πέρα από τις ενδείξεις που μας παρείχαν οι επικριτικές αναφορές και ανησυχίες των αντιπάλων της «κυπριακής συνείδησης», ανέφερε ότι αυτή εκφραζόταν σε «ιδιωτικές συζητήσεις».⁵⁰⁹ Ο Παναγιώτου εντόπιζε μια υποχώρηση της ελληνικότητας έναντι της «κυπριακότητας» στα πρώτα χρόνια της κυπριακής ανεξαρτησίας, καθώς είχαν γίνει αντιληπτά τα αδιέξοδα της ενωτικής πολιτικής και είχε αρχίσει να εμφανίζεται, δειλά-δειλά, μια «ανεξαρτησιακή συνείδηση», στη βάση κυπριακών συμφερόντων, παρόλο που στην Κύπρο επικρατούσε ένα καθεστώς «ημιαποικίας», με την Ελλάδα και την Τουρκία να ελέγχουν την εκπαίδευση και τον στρατό.⁵¹⁰ Αυτή η συνείδηση στηριζόταν σε κάποια πολιτισμικά και θεσμικά στοιχεία του «κυπριακού υπόλοιπου», ενώ ο Παναγιώτου προχωρούσε σε μια διάκριση ανάμεσα σε μια πιο «πληβειακή» «κυπριωτιστική» προσέγγιση, εκφραζόμενη στην καθημερινότητα και τον λαϊκό πολιτισμό, και σε μια άλλη, «κεντροδεξιά», η οποία επιδίωκε τη διατήρηση της κυπριακής ανεξαρτησίας· η φραστική υποστήριξη της ένωσης από την τελευταία δεν αποσκοπούσε πουθενά αλλού, σύμφωνα με τον Παναγιώτου, παρά μόνο σε μια προσπάθεια περιορισμού της δύναμης της κυπριακής αριστεράς.⁵¹¹ Ο Σταυρινίδης είχε χαρακτηρίσει ήδη αυτή την τάση ως μια «ευπρεπή μορφή ελληνικού κυπριωτισμού»,⁵¹² ενώ ο Ατταλίδης τις ενέτασσε σε ένα μοντέλο εθνικισμού, που αποκαλούσε «ρετζιοναλισμό», περιγράφοντας έτσι την διαφοροποίηση των ελληνοκυπριακών συμφερόντων από αυτά του ελληνικού κράτους, χωρίς να αμφισβητείται το ιδεολογικό πλαίσιο της ελληνικότητας.⁵¹³ Σε αυτή την «κεντροδεξιά κυπριωτιστική» προσέγγιση εντασσόταν και ο τακτικός ελιγμός του «εφικτού», ο οποίος ερμηνευόταν ως αγώνας του Μακάριου για μια «πολιτική κυπριακότητα», με κοινό περιεχόμενο για τους Έλληνες και τους Τούρκους της Κύπρου.⁵¹⁴ Άλλωστε μετά από το 1974, οι επίσημες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των Ελληνοκυπρίων αντιμετώπιζαν ακόμη και τα νεότερα κινήματα διεκδίκησης της ένωσης ως προσπάθειες για την απόκτηση της ανεξαρτησίας ή ως κινήματα για την αυτοδιάθεση και την απελευθέρωση της Κύπρου, χωρίς το περιεχόμενο αυτής, η «ένωση», να προσδιορίζεται επακριβώς.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Άποψη που παρατίθεται στο ίδιο, σ. 93.

⁵⁰⁹ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 49 και σ. 57-59. Πάντως ο Ατταλίδης επισημαίνει ότι ο ρετζιοναλισμός δεν συνεπάγεται ότι η Κύπρος αποτελούσε μια «περιοχή» της Ελλάδας, παρά μόνο με μια περιορισμένη έννοια του όρου, λόγω του ελέγχου από την Ελλάδα των μέσων της βίας: στο ίδιο, σ. x.

⁵¹⁰ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46-50.

⁵¹¹ Στο ίδιο, σ. 46-48.

⁵¹² Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 72.

⁵¹³ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 49 και σ. 57-59. Πάντως ο Ατταλίδης επισημαίνει ότι ο ρετζιοναλισμός δεν συνεπάγεται ότι η Κύπρος αποτελούσε μια «περιοχή» της Ελλάδας, παρά μόνο με μια περιορισμένη έννοια του όρου, λόγω του ελέγχου από την Ελλάδα των μέσων της βίας: στο ίδιο, σ. x.

⁵¹⁴ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η μέθοδος του θερμοκηπίου ή η μέθοδος της διαστρέβλωσης;», *Αυγή* 28.3.2003 και Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ενουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.

⁵¹⁵ Paul Sant-Cassia, Paul Sant-Cassia, «Διαιρεμένο παρελθόν και ενωμένο παρόν: Αντίληψεις του ελληνικού εξτρεμιστικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 172 και Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 90.

Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αναζητούσαν ακόμη και τάσεις εξομάλυνσης στις δικοινοτικές σχέσεις λίγο πριν από το 1974.⁵¹⁶ παρατίθονταν μάλιστα δείγματα συνεργασίας από την περίοδο αυτή, που αφορούσαν κυρίως μεμονωμένα και εμβληματικά περιστατικά από την καθημερινότητα σε κάποια χωριά, ή εργασιακές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων, ειδικά μετά από τη χαλάρωση των περιοριστικών μέτρων στους θύλακες, το 1968, με την επισήμανση ότι ήταν η δράση «εξτρεμιστικών στοιχείων» ή εξωκυπριακών παραγόντων διασπούσε την ενότητα των Κυπρίων.⁵¹⁷ Είναι ενδεικτικό ότι ένα ελληνοκυπριακό ποίημα, που διδασκόταν στα ελληνοκυπριακά σχολεία στις αρχές της δεκαετίας του '80, αναφερόταν στα χρόνια της συμβίωσης στην «πατρίδα», μέχρι που «χυμήξαν οι γύπες μια μέρα κοπάδι και μας διώξαν μακριά»,⁵¹⁸ ενώ ένα άλλο αναφερόταν σε δύο φίλους, έναν Ελληνοκύπριο και έναν Τουρκοκύπριο, που ζούσαν και δούλευαν μαζί, μέχρι που μια μέρα «ήρθε» ο πόλεμος, η βία και ο χωρισμός, ενώ «μια φωνή - ξένη φωνή» έλεγε ότι ο Κώστας και ο Σαμή ήταν εχθροί, «αδύνατο να ζουν μαζί».⁵¹⁹ Οι Ελληνοκύπριοι μετά από το 1974 εντόπιζαν ακόμη την ύπαρξη μιας ομάδας «μετριοπαθών» Τουρκοκυπρίων πολιτικών της δεκαετίας του '60,⁵²⁰ ή αναφέρονταν σε καχυποψίες και δυσαρέσκειες μέσα στους θύλακες, που επιτείνονταν τόσο από τις άθλιες οικονομικές συνθήκες, όσο και από κάποιες διαφορετικές αντιλήψεις των ντόπιων από τους αξιωματικούς από την Τουρκία, οι οποίοι διεύθυναν τους θύλακες.⁵²¹ Δίνεται έκταση στο παράδειγμα του Μπερμπέρογλου, ο οποίος είχε ηγηθεί μιας προσπάθειας δημιουργίας μιας τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης, η οποία θα επιδίωκε να συνεργαστεί με την Κυπριακή Δημοκρατία, στις αρχές της δεκαετίας του '70, προσπάθεια η οποία απέτυχε μετά από παρέμβαση των Τούρκων στρατιωτικών.⁵²² Ενδείξεις μιας κυπριακότητας εντοπίζονταν ακόμη και μετά από τον πόλεμο του 1974, τόσο στο επίπεδο ενός λαϊκού, κυπριακού πολιτισμού, όσο και σε αυτό των πολιτικών επιδιώξεων των Τουρκοκυπρίων, θέματα που θα εξεταστούν στα δύο τμήματα της εργασίας που ακολουθούν.

4. Ενδείξεις μιας κυπριακής «κοινωνικής επικοινωνίας»

Μια προσπάθεια να καλυφθούν οι ανεπάρκειες των προσεγγίσεων του έθνους ως νεωτερικού φαινομένου αποτέλεσε η προσέγγιση του Σμιθ ο οποίος εξέτασε τη σημασία ενός πυρήνα συλλογικών μύθων, συμβόλων, αξιών και πολιτισμικών

⁵¹⁶ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 132 και 151-154. Ο Ηρακλείδης μάλιστα αναφέρεται στη σειρά αυτή των συνομιλιών ως μια «τελευταία χαμένη ευκαιρία»: Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 137-144.

⁵¹⁷ Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 32-35, Michael A. Attalides, όπ, σ. 66-69, σ. 81-82 και σ. 94-97, Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 151-154, Takis Evdokas, όπ, σ. 16-24, Costas Kyrris, *Peaceful co-existence*, όπ, Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (δευτέρος τόμος)*, όπ, σ. 157-158.

⁵¹⁸ Από το ποίημα του Κώστα Κλεάνθους «Αδελφέ μου Οσμάν», του 1975, που παρατίθεται στο: Θεοκλή Κουγιαλή, Μιχ. Μαραθεύτη, Στέλιου Συκαλλίδη (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής ποίησης για σχολική χρήση*, Λευκωσία 1980, σ. 44.

⁵¹⁹ Από το ποίημα του Κύπρου Τόκα «Οι δύο ψαράδες», του 1979, όπως παρατίθεται στο: Θεοκλή Κουγιαλή, Μιχ. Μαραθεύτη, Στέλιου Συκαλλίδη (επιμ.), όπ, σ. 127.

⁵²⁰ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (δευτέρος τόμος)*, όπ, σ. 148-149 και Κώστας Γεννάρης, όπ, σ. 270-280.

⁵²¹ Michael A. Attalides, όπ, σ. 93 και Χρήστος Π. Ιωαννίδης, όπ, σ. 176.

⁵²² Για το μέγεθος της απήχησης του Μπερμπέρογλου: Michael A. Attalides, όπ, σ. 93-94, Adamantia Pollis, «Colonialism and neo-colonialism, determinants of ethnic conflict in Cyprus», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), όπ, σ. 63-64 και Ιάκωβος Τενεδιός, «Πολιτικές μετατοπίσεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ, σ. 392-393.

πρακτικών των εθνοτήτων, που υπήρχαν πριν ακόμη από την περίοδο του Διαφωτισμού και καθόρισαν την πορεία και τις επιλογές των εθνών.⁵²³ Η εργασία όμως του Σμιθ στηριζόταν σε τεκμήρια που δύσκολα μπορούσαν να τεκμηριωθούν, αναφορικά με τα αισθήματα και τις σκέψεις αρχαίων λαών, ενώ παραγνώριζε τις σημαντικές διαφορές στη φύση του σύγχρονου κράτους από τους σχηματισμούς των «προεθνικών» κοινωνιών, ταυτίζοντας το «πολιτικό έθνος» με το σύγχρονο κράτος, ή το «πολιτισμικό έθνος» με τα «μεσαιωνικά έθνη».⁵²⁴ ο ίδιος ο Σμιθ, κάνοντας αυτοκριτική στα πρώιμα γραπτά του, θεωρούσε ότι είχε δώσει έμφαση στο ρόλο των διανοουμένων και ορισμένων ελίτ, φτάνοντας σε υπερβολές αναφορικά με τη χρησιμοποίηση της έννοιας του εθνικισμού αδιάκριτα για σύγχρονες πολιτικές ιδεολογίες και αρχαία θρησκευτικά συστήματα.⁵²⁵ Ο Σμιθ αμφισβήτησε τα επιχειρήματα όσων καταχωρούσε στους οπαδούς της αρχετυπικότητας του έθνους, οι οποίοι προσπαθούσαν να καλύψουν ορισμένες ερμηνευτικές ανεπάρκειες των θεωριών του εκσυγχρονισμού, αλλά αρνιούνταν ουσιαστικά σχεδόν κάθε σημασία του, επικεντρωμένοι στη μακρά διάρκεια και στα συμβολικά κληροδοτήματα των εθνοτήτων και αναζητώντας ρίζες πολύ πριν από την εποχή της νεωτερικότητας.⁵²⁶ Στο σχήμα του Σμιθ ο διαχωρισμός ανάμεσα στην έννοια «έθνος» -που είχε περισσότερο πολιτικό περιεχόμενο και προσέδιδε νομιμοποιητικό χαρακτήρα στο σύγχρονο κράτος- και στην περισσότερο πολιτισμικού χαρακτήρα έννοια μιας προϋπάρχουσας «εθνότητας», η οποία χρησιμοποιήθηκε από το έθνος και τον εθνικισμό, ώστε να στηρίξει τα επιχειρήματα του, ήταν ιδιαίτερα σημαντικός· αυτό όμως, όπως διευκρίνιζε ο Σμιθ, δεν συνεπάγεται ότι το έθνος μπορεί να αποσυνδεθεί από τα πολιτισμικά στοιχεία,⁵²⁷ αλλά ότι όσο περισσότερα και πιο ισχυρά είναι αυτά, ενοποιώντας μια κοινότητα ανθρώπων και διαφοροποιώντας την από κάποια άλλη, τόσο πιο εύκολα διαμορφώνεται το επιχείρημα της εθνότητας στον πολιτικοποιημένο εθνικισμό.⁵²⁸ Χωρίς να ανατρέπει την ουσία του συλλογισμού του για την προτεραιότητα του εθνικισμού από το έθνος, αλλά ακριβώς για να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του, ο Χομπσμπάουμ αφιέρωνε ένα ολόκληρο κεφάλαιο στη σημασία των «πρωτο-εθνικών», «υπερ-τοπικών» δεσμών και του δικτύου συναισθημάτων, που κινητοποίησε ο εθνικισμός, στοιχεία που δεν αρκούσαν από μόνα τους, αλλά πάντως διευκόλυναν τη διαμόρφωση των νεότερων εθνών,⁵²⁹ ενώ ο Γκέλνερ παραδεχόταν τη δυνατότητα αλληλεπικάλυψης προβιομηχανικών δομών και εθνικού συναισθήματος.⁵³⁰

⁵²³ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell 1986.

⁵²⁴ Για την κριτική στον Σμιθ: David McCrone, *όπ.*, σ. 269, Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 55 και σ. 262 και Marcus Banks, *όπ.*, σ. 241-243. Ακόμα, για μια συνολική κριτική των παραλείψεων στο θέμα αυτό, τόσο των οπαδών, όσο και των αντιπάλων του εκσυγχρονισμού, ως προσέγγισης του έθνους και του εθνικισμού: John Breuilly, «Approaches to Nationalism», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *όπ.*, σ. 149-169 και David McCrone, *όπ.*, σ. 48-54.

⁵²⁵ Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 190.

⁵²⁶ Στο ίδιο, σ. 181-198, αλλά και στο: Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, *όπ.*, σ. 18.

⁵²⁷ Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 219.

⁵²⁸ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, *όπ.*, σ. 28. Αρκετές εργασίες πλέον επεσήμαναν την σημασία της ύπαρξης μεσαιωνικών θεσμών και ιδεολογιών, που «εθνικοποιήθηκαν» από τον εθνικισμό, ενώ πυρήνες του έθνους εντοπίζονταν σε αστικά κέντρα πριν ακόμα από τον 18^ο αιώνα, τον Διαφωτισμό και την εποχή της βιομηχανοποίησης. Βλέπε ενδεικτικά: Josep Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Berg 1994 και Adrian Hastings, *όπ.*

⁵²⁹ E. J. Hobsbawm, *όπ.*, ειδικά σ. 46-79.

⁵³⁰ Ernest Gellner, *όπ.*, σ. 242.

Ο Γκέλνερ είχε επισημάνει όμως και τη σημασία της εξέτασης όχι μόνο των επιτυχημένων παραδειγμάτων, μέσα από τα οποία φαίνεται η δύναμη του εθνικισμού, αλλά και των -πολύ περισσότερων- δυνητικών εθνικισμών, όπου η ύπαρξη μιας λιγότερο ή περισσότερο προσδιορισμένης πολιτισμικής κοινότητας δεν αρκούσε για να οδηγήσει στην ύπαρξη μιας εθνικής ιδεολογίας.⁵³¹ Οι κυπροκεντρικές αναζητήσεις έψαχναν αυτή την «πολιτισμική κοινότητα», δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις δυνατότητες μιας κυπριακής «κοινωνικής επικοινωνίας», πέρα από την κοινή αντίληψη για το παρελθόν. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Τουρκοκύπριοι υποστηρικτές της «κυπριακότητας» ξεκίνησαν να οργανώνονται ιδρύοντας μια «Εταιρεία Λαϊκής Τέχνης»,⁵³² ενώ ο Ανδρέας Παναγιώτου, αναφερόμενος στις «κατεσταλμένες δυνατότητες εμφάνισης» ενός κυπριακού έθνους, μιλούσε για ένα «κυπριακό υπόλοιπο», το οποίο εκτός από θεσμούς, όπως η Εκκλησία, ή συμπεριφορές των πολιτικών ελίτ, αφορούσε έναν κυπριακό λαϊκό πολιτισμό, τον οποίο ο «κυπριωτισμός» υπερασπιζόταν και προωθούσε.⁵³³ Η εκδοχή της πιο λαϊκής, «πληθειακής»⁵³⁴ κυπριακότητας του Παναγιώτου επιζητούσε να στηριχτεί στο «παλαιό, κυπριακό κοινοτικό πνεύμα», το οποίο επικαλούνταν μια άλλη κυπροκεντρική συγγραφέας, η Μαρία Χατζηπαύλου. Αυτή, εξειδικευμένη στην επίλυση συγκρούσεων καθηγήτρια του πανεπιστημίου Κύπρου, επέκρινε τις αστικοποιημένες -και, συνεπώς, αποστασιοποιημένες από αυτό το πνεύμα- Ελληνοκύπριες των ερωτηματολογίων της οι οποίες, προσκολλημένες όλο και περισσότερο στα υλικά αγαθά και τον ατομικισμό τους, μάλλον το είχαν χάσει, ειδικά οι πιο νεαρές από αυτές, σε αντίθεση με τις γυναίκες που προέρχονταν από την τουρκοκυπριακή κοινότητα.⁵³⁵ Αλλά και η Πολλίς επικαλούνταν το παράδειγμα του μικρού χωριού της Ποταμιάς, όπου συνυπήρχαν Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, γεγονός που φανέρωνε τη ρευστότητα των εθνοτικών ταυτοτήτων στην Κύπρο, αν και επισημαινόταν ότι το χωριό αυτό, κατάλοιπο μιας άλλης εποχής, ίσως να μην ήταν επαρκές για να στηριχθεί το επιχείρημά της αναφορικά με το σύνολο της Κύπρου.⁵³⁶ Ποιήματα που εντάσσονταν στη σχολική ανθολογία κυπριακής ποίησης στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974 αναζητούσαν την κυπριακή «πατρίδα» μέσα από τις πραγματικότητες της καθημερινότητας και τα κοινά βάσανα της εργασίας, που αφορούσαν κυρίως έναν παλιό κόσμο αγροτών ή ψαράδων, με προέλευση και από τις δύο κοινότητες, οι οποίοι μοιράζονταν τους μόχθους και ακόμη και το «ψωμί» τους.⁵³⁷

Μια ανάλογη προσπάθεια εκφραζόταν μέσα από κυπριακές ταινίες, με πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα την ταινία «Το τείχος μας»: Όπως εξηγούσε ο

⁵³¹ Στο ίδιο, σ. 85-89.

⁵³² Azgin Bekir, «Nationalism and Interest in the “Other Side’s” Literature», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 151.

⁵³³ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, ειδικά σ. 42 και σ. 51, Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος β'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 23, Μάιος 2001.

⁵³⁴ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46.

⁵³⁵ Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες στις κοινότητες της Κύπρου, μια ερμηνευτική προσέγγιση*, Κέντρο Ειρήνης 2004, σ. 184-185.

⁵³⁶ Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, *όπ.*, σ. 28-29.

⁵³⁷ Βλέπε ενδεικτικά τα παραδείγματα δύο ποιημάτων, του «Αδελφέ μου Οσμάν» του Κώστα Κλεάνθους και των «Οι δύο ψαράδες» του Κύπρου Τόκα, που παρατίθενται στο: Θεοκλή Κουγιαλή, Μιχ. Μαραθεύτη, Στέλιου Συκαλλίδη (επιμ.), *όπ.*, σ. 44 και σ. 127 αντίστοιχα.

Κιζιλγιουρέκ, ο οποίος ήταν και ο σεναριογράφος της ταινίας, η ταινία προέκυψε από το ενδιαφέρον του για την προφορική ιστορία και την αφήγηση εμπειριών, πέρα από τις ελίτ, στο επίπεδο των «απλών ανθρώπων», με απόψεις που απέκλιναν από την παραδοσιακή, εθνική ιστοριογραφία.⁵³⁸ Ο σκηνοθέτης της ταινίας Πανίκκος Χρυσάνθου εξηγούσε την επιλογή ενός ερειπωμένου χωριού ως σκηνικού της ταινίας, ακριβώς γιατί του «φάνταζε πολύ πιο αυθεντικό και πολύ πιο “κυπριακό” από οτιδήποτε άλλο» ήταν το παρελθόν μιας κοινής ζωής, με το οποίο θα έπρεπε να συμφιλωθούν οι Κύπριοι.⁵³⁹ Οι απλές, προσωπικές ιστορίες, οι οποίες αναδεικνύονταν με την επίκληση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού και της αγροτικής καθημερινότητας, επέτρεπαν στους δημιουργούς να προβάλουν τις ιδέες της ανθρωπιάς και της ειρήνης, ενάντια στις οποίες αντιπαραβαλλόταν η «αόρατη» συμμαχία των αντίπαλων εθνικιστών.⁵⁴⁰ Πέρα από το «κοινοτικό πνεύμα» των χωριών στοιχεία «κυπριακότητας» έπρεπε να διαμορφωθούν και μέσα στο σύγχρονο, αστικό πλαίσιο ζωής: Ο Παγιάτας, γράφοντας στο «Εξ Υπαρχής», επεσήμαινε τη σημασία που είχαν κοινές δραστηριότητες, όπως τα σπορ, για τη διαμόρφωση ενός θετικού κλίματος, που θα διευκόλυνε την πολιτική λύση, κάτι που είχε συμβεί και σε άλλες περιπτώσεις προβλημάτων, που οφείλοντας στην ελλιπή συναίνεση των πολιτών ενός κράτους.⁵⁴¹ Δεν είναι συνεπώς τυχαίο ότι στις ομάδες πολιτών που δραστηριοποιούνταν στις δικοινοτικές προσπάθειες προσέγγισης στοιχεία της καθημερινότητας, εκφράσεις, χοροί, αντιλήψεις και αισθήματα, προβάλλονταν ως τεκμήρια της δυνατότητας μιας κοινής «κυπριακότητας», τα οποία οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι νέοι «ανακάλυπταν» μέσα από την συμμετοχή τους σε επιδοτούμενα προγράμματα επίλυσης συγκρούσεων εκτός Κύπρου, κυρίως στις Η.Π.Α.⁵⁴²

Ο προσδιορισμός ενός κοινωνικού συνόλου όμως προϋποθέτει αναγκαστικά και τον αποκλεισμό κάποιου «άλλου» και η διαμόρφωση της κοινής «κυπριακότητας» θα έπρεπε να εξασφαλίσει, ταυτόχρονα με τον εντοπισμό κοινών στοιχείων ανάμεσα στο σύνολο των Κυπρίων, τον διαχωρισμό τους από τους μη-Κύπριους. Ο Θ. Παπαδόπουλος αναφερόταν σε ορισμένες διαφοροποιήσεις των Κυπρίων από τους κατοίκους του ελληνικού κράτους ήδη από το 1964,⁵⁴³ ενώ ο Μαρκίδης είχε επισημάνει, το 1977 πλέον, ότι οι κάτοικοι της ανεξάρτητης Κύπρου, έχοντας αποφύγει την ένταση του διχασμού, του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του ελληνικού εμφυλίου, αλλά ακόμη και των δικτατορικών καθεστώτων του ελληνικού κράτους, έχοντας μάλιστα ένα νόμιμο κομμουνιστικό και ένα μαχητικό σοσιαλιστικό κόμμα ενταγμένα στην πολιτική τους ζωή, ένιωθαν μια διαφοροποίηση και θεωρούσαν ότι ήταν πιο φιλελεύθεροι σε σχέση με την Ελλάδα.⁵⁴⁴ Η περιγραφή των κατοίκων της Ελλάδας ως «καλαμαράδων» από τους κατοίκους της Κύπρου υπήρχε και πριν από το 1974, έστω κι αν οι πολιτικές της συνεπαγωγές ήταν λιγότερο σαφείς, αφού η ένωση παρέμενε ακόμη η επιλογή των Ελλήνων της Κύπρου. Αυτή η στερεοτυπική

⁵³⁸ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «“Το τείχος μας”· ένας καθρέφτης», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 117-118.

⁵³⁹ Πανίκκος Χρυσάνθου, «“Το τείχος μας”· πως γεννήθηκε η ιδέα της ταινίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 119.

⁵⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 119-122.

⁵⁴¹ Ιωσήφ Παγιάτας, «Όταν υπάρχει η θέληση ... Από το απαρχάνει στη πλουραλιστική κοινωνία», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 10, Μάρτιος 2000, σ. 28-30.

⁵⁴² Βλέπε ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα, από το πολλά που παρατίθενται στον τόμο της Costello: Loizos Solomou, «Everything Changed», στο: Karin B. Costello, *όπ*, σ. 141-142.

⁵⁴³ Θ. Παπαδόπουλος, *Η κρίσις*, *όπ*.

⁵⁴⁴ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ*, σ. 78 και σ. 132, Michael A. Attalides, *όπ*, σ. 74.

απεικόνιση εμπεριείχε μια τάση υποτίμησης όσο και μια έλλειψη εμπιστοσύνης,⁵⁴⁵ αφού οι «καλαμαράδες» θεωρούνταν ανέντιμοι και απατεώνες, φαφλατάδες και ανάξιοι εμπιστοσύνης, τεμπέληδες, αγενείς και ανοργάνωτοι· από την άλλη, πολλοί κάτοικοι της Ελλάδας θεωρούσαν τους Ελληνοκύπριους σνομπ και κακομαθημένους πλούσιους, ενώ ακόμη είχαν και το βάρος του φιλοχουντικού, λόγω της πολιτικής δραστηριότητας αρκετών φοιτητών από την Κύπρο στην Αθήνα της περιόδου της χούντας.⁵⁴⁶ Τα αρχικά αισθήματα πολλών Ελληνοκυπρίων μετά από το 1974 ήταν ότι η «μητέρα-πατρίδα» τους είχε προδώσει,⁵⁴⁷ όμως η πάροδος του χρόνου και η καλή συνεργασία των κυβερνήσεων της Λευκωσίας και της μεταπολιτευτικής Αθήνας δημιούργησαν προϋποθέσεις για απάλειψη αυτών των προκαταλήψεων. Η μεταπολιτευτική Ελλάδα αποκτούσε μια ολοένα και θετικότερη εικόνα στην Κύπρο,⁵⁴⁸ η σχέση των δύο κρατών γινόταν αποδεκτό ότι θα έπρεπε να βασίζεται σε μια ισότιμη, έστω με κάποιες ιδιαιτερότητες, σχέση, μακριά από τη λογική του «εθνικού κέντρου», παρόλο που οι προκαταλήψεις επανεμφανίζονταν συχνά στον καθημερινό λόγο, ακόμη και με τις πιο ασήμαντες φαινομενικά αφορμές.⁵⁴⁹

Ο Billig ανέλυε εκτενώς πως, ακόμα και σε «δυτικά» κράτη και σε συνθήκες ειρήνης, ένας «κοινός» εθνικισμός απεικονιζόταν καθημερινά και αναπαραγόταν, με μια συνεχή αν και ασυναίσθητη συχνά απεικόνιση, ενσωματωμένη σε ένα σύνολο λόγων και πρακτικών που όλοι χρησιμοποιούσαν.⁵⁵⁰ Ο Μαυράτσας, στηριγμένος στην ανάλυση του Billig, προσπαθούσε να ανιχνεύσει τα όρια της «κυπριακότητας» και της «ελληνικότητας» μέσα από την ανάλυση της καθημερινότητας και ορισμένων σημαντικών σημείων αναφοράς των Ελληνοκυπρίων μέσα σε αυτή, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι είχαν δημιουργηθεί οι βάσεις για μια «ξεχωριστή κυπριακότητα», έναν ελληνοκυπριακό «κόσμο» που «αναπόφευκτα» διέφερε από μια επαρχία του ελληνικού κράτους. Ο Μαυράτσας διαχώριζε ανάμεσα σε μια ελληνική ιδεολογία και θεωρητική συνείδηση, που επιβαλλόταν και κυριαρχούσε άνωθεν, και μια «προ-θεωρητική συνείδηση κυπριωτισμού» στην καθημερινή ζωή των Ελληνοκυπρίων, επισημαίνοντας ότι η πραγματικότητα της καθημερινής ζωής σχετιζόταν περισσότερο με το κυπριακό κράτος και τους θεσμούς του, παρά με το ελληνικό. Θεσμοί και δραστηριότητες της καθημερινότητας του κυπριακού κράτους, όπως η κυπριακή δικαιοσύνη, το κυπριακό χρηματοοικονομικό σύστημα, τα

⁵⁴⁵ Η οποία σχετιζόταν -όπως και, σε σημαντικό βαθμό, οι προκαταλήψεις των Τουρκοκυπρίων έναντι των Τούρκων μετά από το 1974- και με την επαφή, που πολύς κόσμος είχε με τους ανθρώπους από την Ελλάδα, μέσα από την στρατιωτική παρουσία στην Κύπρο. Ενδεικτικές αυτών των προκαταλήψεων είναι οι απόψεις μιας Ελληνοκύπριας αριστερής ακτιβίστριας, όπως παρατίθενται στο: Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 59.

⁵⁴⁶ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 71, Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 71-72, Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 153-155, Κάισαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 84-85.

⁵⁴⁷ Paul Sant-Cassia, «Διαιρεμένο παρελθόν και ενωμένο παρόν: Αντιλήψεις του ελληνικού εξτρεμιστικού εθνικισμού στην Κύπρο», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 157-188, Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 65 και σ. 69-70 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 186-188.

⁵⁴⁸ Νίκος Κρανιδιώτης, «Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας (1960-1974)», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *όπ.*, σ. 359-361 και Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες*, *όπ.*, σ. 200.

⁵⁴⁹ Θα ήταν ένα ξεχωριστό και ενδιαφέρον θέμα η ανάλυση του εκατέρωθεν λόγου και προκαταλήψεων μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και των Ελλήνων. Ένα πρόσφατο παράδειγμα, με αφορμή μια λογομαχία μιας τηλεοπτικής παρουσιάστριας από την Ελλάδα με έναν Ελληνοκύπριο πολιτικό, έδωσε την ευκαιρία σε αρκετές από τις προκαταλήψεις να διατυπωθούν. Βλέπε την αρθρογραφία της εφημερίδας «Πολίτης», από τις 5 ως τις 8 Μαρτίου του 2005, ειδικά: Κώστας Κωνσταντίνου, «Αϊ σιχτίρ. Αλλά δωρεάν», *Πολίτης* 8.3.2005.

⁵⁵⁰ Michael Billig, *όπ.* Βλέπε ειδικά τους ορισμούς στις σελίδες 6-7 και 42-43, καθώς και τα παραδείγματα που παρατίθενται στο κεφάλαιο 5, σ. 93-127.

κυπριακά πολιτικά κόμματα, τα κυπριακά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, η κυπριακή γλωσσική ποικιλία, ο κυπριακός αθλητισμός, η κυπριακή Εκκλησία και το κυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα, παρά την «ελληνοποίηση» τους, παρείχαν αυτές τις προϋποθέσεις, σύμφωνα με τον Μαυράτσα, ο οποίος υποστήριζε ότι ακόμη και ο πιο φανατικός Ελληνοκύπριος εθνικιστής ήταν τοποθετημένος σε έναν «κοινωνικό κόσμο», ο οποίος διέφερε σημαντικά από εκείνο της Ελλάδας.⁵⁵¹ Οι Ελληνοκύπριοι είχαν ακόμη μια θετική αντίληψη για την αποτελεσματικότητα και την αξιοπιστία του κράτους τους σε σχέση με το ελληνικό, παρόλο που κατά καιρούς δεν έλειπαν ούτε από το κυπριακό κράτος τα σκάνδαλα, το ρουσφέτι και η διαφθορά: το ζήτημα δεν είχε να κάνει τόσο με την αποτελεσματικότητα του κράτους, αλλά περισσότερο με την εμπιστοσύνη που είχαν αναπτύξει οι Ελληνοκύπριοι για το δικό τους κράτος, κυρίως λόγω της κληρονομιάς της αγγλικής περιόδου, που για πολλούς Ελληνοκύπριους, αλλά και για «Ελλαδίτες» που ζούσαν στην Κύπρο, σύμφωνα με τον Μαυράτσα, αποτελούσε ένα στοιχείο ανωτερότητας έναντι του ελλαδικού κράτους.⁵⁵²

Η στροφή των Ελληνοκυπρίων προς την Κυπριακή Δημοκρατία φάνηκε μέσα από την αντιμετώπιση των κρατικών της συμβόλων. Η σημαία της Κυπριακής Δημοκρατίας, για παράδειγμα, αντιμετωπιζόταν πιο θετικά από τους Ελληνοκύπριους μετά από το 1974, ενώ αντίθετα οι Τουρκοκύπριοι, για τους οποίους το πρόβλημα φαινόταν να είχε λυθεί, με την εξασφάλιση μιας ξεχωριστής γεωγραφικής ενότητας χρησιμοποιούσαν μια άλλη σημαία, που στην ουσία δεν ήταν παρά η τουρκική σημαία, με απλή αντιστροφή των χρωμάτων· ο Παπαδάκης παρατηρούσε πόσο ειρωνική ήταν αυτή η τροπή, καθώς η σημαία της Κυπριακής Δημοκρατίας, την οποία προέτασαν τώρα οι Ελληνοκύπριοι, είχε σχεδιαστεί λίγο μετά την κυπριακή ανεξαρτησία από έναν Τουρκοκύπριο.⁵⁵³ Αλλά η ελληνοκυπριακή στροφή προς την Κυπριακή Δημοκρατία μετά από το 1974 δεν επιδιώχθηκε μόνο με την σημαία: Οι κυπριακοί κρατικοί οργανισμοί πρόσθεσαν στα σήματά τους -εκτός από το μπλε και το άσπρο- το κίτρινο χρώμα, το χρώμα της κυπριακής σημαίας· η κυπριακή ιστορία και λογοτεχνία άρχισαν, σταδιακά, να εντάσσονται στα σχολικά προγράμματα· συγκροτήθηκαν, μετά από το 1976, κυπριακές «εθνικές» αθλητικές ομάδες, αντί της προηγούμενης συμμετοχής των Ελληνοκυπρίων αθλητών με τα χρώματα της Ελλάδας στις διεθνείς διοργανώσεις, ή των αθλητικών ομάδων που αποκαλούνταν «μικτή» Κύπρου· καθιερώθηκαν, για πρώτη φορά, μεγαλόπρεποι εορτασμοί, που κορυφώνονταν με μια στρατιωτική παρέλαση, την 1^η Οκτωβρίου, μέρα της κυπριακής ανεξαρτησίας, αντί της 28^{ης} Οκτωβρίου, όπως συνέβαινε προηγουμένως· τέθηκαν ζητήματα για τη στελέχωση της Εθνικής Φρουράς από Ελληνοκύπριους αξιωματικούς, παρόλο που στις πιο σημαντικές θέσεις εξακολουθούσαν να βρίσκονται αξιωματικοί από την Ελλάδα· ακόμα και η Εκκλησία καθιέρωνε μια μέρα

⁵⁵¹ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., σ. 172-179, Καίσαρ Β. Μαυράτσα, «Εθνική ταυτότητα και Καθημερινή Ζωή, Από την Εθνική Θεωρία στο Εθνικό Φρόνημα των Ελληνοκυπρίων», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 65-76, Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Εθνική ομοψυχία*, όπ., σ. 82-89 και Caesar V. Mavratsas, «Modern Greek Identity in Greece, Cyprus, and Greek-America», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), όπ., σ. 114.

⁵⁵² Στο πόσο καταλυτική υπήρξε η επίδραση της αγγλικής αποικιακής οργάνωσης είχε αναφερθεί ήδη ο Θ. Παπαδόπουλος: Θ. Παπαδόπουλος, Η κρίσις, όπ., σ. 205-206. Βλέπε ανάλογες επισημάνσεις: Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., σ. 174-175 και Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Εθνική ομοψυχία*, όπ., σ. 134-135.

⁵⁵³ Γιάννης Παπαδάκης, «1^η Οκτωβρίου του ... Μια ξεχασμένη επέτειος», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5 Οκτώβριος 1999, σ. 24-25.

των Κυπρίων αγίων, που μάλιστα συνέπιπτε χρονικά, όπως επεσήμανε ο Σταματάκης, με τους εορτασμούς για την κυπριακή ανεξαρτησία.⁵⁵⁴ Η Πολλίς θεωρούσε ότι η στενότερη σχέση των Ελληνοκυπρίων με την Κυπριακή Δημοκρατία μετά από το 1974 αύξησε την απήχηση και τη δυναμική μιας κυπριακής συνείδησης, ενδεχομένως και μια κυπριακής εθνικής ταυτότητας, θεωρώντας ότι αυτό το γεγονός έφερε τους Ελληνοκύπριους κοντύτερα στους Τουρκοκύπριους.⁵⁵⁵

Μια στροφή προς την Κύπρο και μια αναζήτηση της κυπριακής συνείδησης σημειώθηκε μετά από το 1974 και σε ορισμένους Τουρκοκύπριους, εκφραζόμενη σε μεγάλο βαθμό από την λογοτεχνική παραγωγή.⁵⁵⁶ Όπως εξηγούσε ο Yashin, από τους κυριότερους εκφραστές αυτής της τάσης, η στροφή προς την αναζήτηση μιας κυπριακής ταυτότητας στην τουρκοκυπριακή λογοτεχνία μετά από το 1974 ήταν το αποτέλεσμα της απογοήτευσης των Τουρκοκυπρίων από τους Τούρκους, όπως τους είχαν γνωρίσει στην πράξη μετά από το 1974.⁵⁵⁷ Η Killoran παρομοίαζε την αναζήτηση αυτή με τη ρομαντική αντίληψη για μια χαμένη Ατλαντίδα: Οι νεαροί Τουρκοκύπριοι της μετά από το 1974 γενιάς αναζητούσαν μέσα από την ποίηση και τη λογοτεχνία μια «τουρκοκυπριακή ταυτότητα», η οποία πίστευαν ότι θα οδηγούσε, εκφράζοντας τον πόνο, τις ανάγκες και τις φιλοδοξίες όλων των Κυπρίων, σε μια «κυπριακή ταυτότητα», σε ολόκληρο της το φάσμα.⁵⁵⁸ Όπως ανέφερε η Αϊντίν Μεχμέτ Αλί, οι κυπροκεντρικοί Τουρκοκύπριοι ζητούσαν να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι και οι Τουρκοκύπριοι είναι Κύπριοι, συνεπώς δεν θα μπορούσε να αναφέρεται κανείς σε μια κυπριακή ποίηση ή λογοτεχνία, εξετάζοντας την σαν τμήμα της ελληνικής και περιλαμβάνοντας μόνο ελληνόφωνους συγγραφείς, όπως κατηγορούσε ότι έκαναν ακόμα και πιο κυπροκεντρικοί Ελληνοκύπριοι.⁵⁵⁹

Ωστόσο πολιτισμικά στοιχεία όπως η θρησκεία και η γλώσσα εξακολουθούσαν να διαφοροποιούν τους Κύπριους, ειδικά σε συνδυασμό με μια διαφορετική αντίληψη του παρελθόντος και αντίστροφους φόβους για το μέλλον: Το παράδειγμα της πρόσληψης των βίαιων γεγονότων στον Καύκασο και στα Βαλκάνια της δεκαετίας του '90 από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό.⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ 13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα, *όπ.*, σ. 17-20, Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 76-79, Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 140-145, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 122-124 και Γιάννης Παπαδάκης, «1^η Οκτωβρίου του ... Μια ξεχασμένη επέτειος», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5 Οκτώβριος 1999, σ. 24-25.

⁵⁵⁵ Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, ειδικά σ. 36-40.

⁵⁵⁶ Για την σημασία που είχε η λογοτεχνία στους Τουρκοκύπριους κυπροκεντρικούς, αναφορικά με την «κυπριακότητα», βλέπε: Οργάνωση DGD, «Τουρκοκυπριακή λογοτεχνία», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 16, Νοέμβριος 1986, Συνέντευξη Νεσίε Γιασίν «Για την τ/κυπριακή ταυτότητα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 41, Ιούλιος-Αύγουστος 1988, σ. 10-13 και Mehmet Yashin, «Three Generations, Three Identities, Three “Patriae” Within Twentieth-Century Cypriot Poetry», στο: Vangelis Calotychos (επιμ.), *όπ.*, σ. 223-224.

⁵⁵⁷ Mehmet Yashin, «Three Generations, Three Identities, Three “Patriae” Within Twentieth-Century Cypriot Poetry», στο: Vangelis Calotychos (επιμ.), *όπ.*, ειδικά σ. 229-231.

⁵⁵⁸ Moira Killoran, «Nationalism and Embodied Memory in Northern Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (επιμ.), *όπ.*, σ. 164-167.

⁵⁵⁹ Συνέντευξη Aydin Mehmet Ali στον Κωστή Αχιώτη, *Εντός των Τειχών*, Τχ. 26, Οκτώβριος 1987, σ. 8-11 και Aydin Mehmet Ali, «Για τις μεταφράσεις του PEN στην αγγλική γλώσσα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 26, Οκτώβριος 1987, σ. 11-12. Βλέπε ενδεικτικά τη θεματολογία των ελληνοκυπριακών σχολικών εγχειριδίων, όπως των: Θεοκλή Κουγιαλή, Μιχ. Μαραθεύτη, Στέλιος Συκαλλίδη (επιμ.), *όπ.* και Νίκος Ορφανίδης, Στέλιος Παπαντωνίου (επιμ.), *όπ.*

⁵⁶⁰ Λουκάς Κακουλλής, *Τουρκογενείς εθνότητες, από τη Βουλγαρία ως την Κίνα και οι σχέσεις τους με το ψευδοκράτος, χε.*, Λευκωσία 1997 και Yiannis Papadakis, «Discourses of the “Balkans” in Cyprus:

Ενώ μια τουρκοκυπριακή μπροσούρα επικαλούνταν τη θρησκεία ως αίτιο της σύγκρουσης και στην ίδια την Κύπρο,⁵⁶¹ ένας Ελληνοκύπριος πολιτικός επιστήμονας αναφερόταν στη «σύγκρουση δύο κόσμων», που εκφραζόταν μέσα από την αντιπαλότητα των δύο εθνικισμών στην Κύπρο: Του κόσμου της «ανοικτής Ευρωπαϊκής και δημοκρατικής κοινωνίας» από τη μια και του «κόσμου του Ανατολικού δεσποτισμού» από την άλλη.⁵⁶² Οι ιδέες αυτές ήταν αρκετά διαδεδομένες στη δεκαετία του '90, μια περίοδο όπου συζητιούνταν οι θέσεις του Huntington για μια «σύγκρουση πολιτισμών», ο οποίος ανέφερε μάλιστα την Κύπρο ως ένα παράδειγμα αυτού που αποκαλούσε «πολιτισμικό σύνορο».⁵⁶³ Ακόμη όμως και αν οι διαφορές στη θρησκεία ή στη γλώσσα δεν αποτελούσαν υποχρεωτικά ένα απόλυτο «πολιτισμικό σύνορο», δεν έπαυαν να αποτελούν σημαντικά στοιχεία διαφοροποίησης, ως «σηματοδότες» των πολιτισμικών ταυτοτήτων, με την ιδιαίτερη - αν και όχι απόλυτη- σημασία τους για τη συγκρότηση ενός έθνους,⁵⁶⁴ παρόλο που συχνά αυτά τα στοιχεία υποτιμούνταν από κυπροκεντρικές προσεγγίσεις, ή έστω ανάγονταν σε δευτερεύουσες αιτίες της διαμάχης.⁵⁶⁵

Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις θεωρούσαν ότι υπήρχε η δυνατότητα ανάπτυξης μιας «κυπριακότητας», πέρα από την ελληνική ή την τουρκική εθνική εκδοχή, στηριζόμενες στην ύπαρξη μιας κυπριακής διαλέκτου. Η Πολλίς αναφερόταν στην ιστορική διαφοροποίηση της κυπριακής διαλέκτου ή γλώσσας από την ελληνική και τουρκική εθνική γλώσσα, θεωρώντας ότι αυτή η διαφοροποίηση αμφισβητούσε το επιχείρημα της έλλειψης μιας κοινής γλώσσας στην Κύπρο· οι επιδράσεις των κατακτητών που είχαν περάσει από την Κύπρο καθιστούσαν, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία της Πολλίς, την κυπριακή διάλεκτο ή γλώσσα λιγότερο κατανοητή στην Ελλάδα ή την Τουρκία, ενώ το γεγονός ότι ακόμα και οι κυπριακές ελίτ συνέχιζαν να μιλούν τη «γλώσσα τους», τη διάλεκτο, παρά τον προσεταιρισμό τους σε μη κυπριακές εθνικές ιδεολογίες, θεωρούνταν ενισχυτικό του επιχειρήματος. Η Πολλίς αναφερόταν στην ύπαρξη μιας κοινής κυπριακής λογοτεχνίας, με την επίκληση του παραδείγματος των «ποιητάρηδων», λαϊκών διαλεκτικών ποιητών της αποικιακής κυρίως περιόδου. Η Πολλίς επεσήμαινε τη δημοσίευση κυπριακών γραμματικών, λεξικών και λογοτεχνικών έργων στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο μιας «κυπριακής» λογοτεχνικής παράδοσης, κάνοντας λόγο για μια την «“ελληνοκυπριακή” γλώσσα (ή διάλεκτο)», την οποία γνώριζε σημαντικός αριθμός «Κυπρίων μουσουλμάνων», στοιχείο που εκτιμούσε ότι θα

Tactics, Strategies and Construction of “Others”», *History and Anthropology*, Vol. 15, N. 1, 2004, σ. 59-71.

⁵⁶¹ Μια τουρκοκυπριακή μπροσούρα για τη βίαιη συμπεριφορά των Ελληνοκυπρίων αναφέρεται σαφώς σε θρησκευτικά κριτήρια της σύγκρουσης: Oktay Oksuzoglu, *όπ.*, όπως και *The Turkish Republic of Northern Cyprus*, *όπ.*, σ. 18.

⁵⁶² Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 259.

⁵⁶³ Αναφέρεται στο: Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 15.

⁵⁶⁴ Για τα πολιτισμικά στοιχεία ως σημαντικές, αν και όχι απαραίτητες προϋποθέσεις για τον προσδιορισμό μιας εθνικής κοινότητας, βλέπε: Michael Billig, *όπ.*, σ. 23-29 και Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 206-210.

⁵⁶⁵ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 123, Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 28-29 και Adamantia Pollis, «The Role of Foreign Powers in Structuring Ethnicity and Ethnic Conflict in Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 89. Είναι χαρακτηριστικές οι εντυπώσεις μιας ευρωβουλευτού, της Μυρσίνης Ζορμπά, προς τον Μακάριο Δρουσιώτη, φιλικά διακείμενο προς τις αντιλήψεις αυτές δημοσιογράφο, από την επίσκεψη της στην βόρεια Κύπρο, όπου παρατηρούσε έκπληκτη ότι οι Τουρκοκύπριοι έμοιαζαν με τους Ελληνοκύπριους· τα μόνα στοιχεία που τους διαχώριζαν, η γλώσσα και η θρησκεία, δεν ήταν παρά «δευτερεύοντα χαρακτηριστικά»: Συνέντευξη με Μυρσίνη Ζορμπά, *Ελευθεροτυπία* 9.8.2003, σ. 13.

μπορούσε να είχε οδηγήσει σε μια «κυπριακότητα», αν δεν είχαν μεσολαβήσει οι καταλυτικές επιδράσεις της βρετανικής αποικιακής διοίκησης και των δύο αλυτρωτικών εθνικισμών, του ελληνικού και του τουρκικού.⁵⁶⁶ Ο Παναγιώτου αναφερόταν στην ύπαρξη μιας κυπριακής τοπικής κουλτούρας, μιας εναλλακτικής, κυπριακής πρότασης, η οποία εκφραζόταν και σε γλωσσικό επίπεδο, ειδικά από λαϊκούς ποιητές, μέχρι που συντρίφτηκε, φαινομενικά τουλάχιστον, από τους δύο εθνικισμούς στην εποχή της αποικιοκρατίας,⁵⁶⁷ ενώ η ύπαρξη φαινομένων διγλωσσίας σε τμήματα του κυπριακού πληθυσμού και η παρουσία των διαλεκτικών στιχοπλόκων, των παραδοσιακών «ποιητάρηδων»,⁵⁶⁸ εξηγούνταν από τον Γραικό ως μια δικοινοτική ανάγκη «για την επαφή και την αλληλοκατανόηση».⁵⁶⁹ Υποστηριζόταν ότι τα «κυπριακά» ομιλούνταν από τους περισσότερους Τουρκοκύπριους τον καιρό της «παραδοσιακής συμβίωσης», αλλά ακόμα και σήμερα, σε ορισμένα κατάλοιπα εκείνης της κοινωνίας, γεγονός που διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ των δύο κοινοτήτων.⁵⁷⁰ Ο Σέρβας αναφερόταν στην αυξημένη δυνατότητα επικοινωνίας που υπήρχε παλιά, με φαινόμενα διγλωσσίας,⁵⁷¹ αν και μετά από δύο δεκαετίες εκφράζονταν ανησυχίες για τις συνέπειες της απομάκρυνσης από την συνύπαρξη, η οποία περιόριζε τις δυνατότητες των νεότερων γενιών να γνωρίζουν τη γλώσσα του «άλλου» και να επικοινωνούν.⁵⁷² Ωστόσο, ο Παπαδάκης επικαλούνταν τη διατήρηση στις δύο κυπριακές διαλέκτους αρκετών λεξιλογικών στοιχείων από την εποχή πριν από τη διαίρεση, αφού οι διάλεκτοι δεν «αποκαθάρθηκαν», όσο η ελληνική και η τουρκική κοινή· υποστηριζόταν, συνεπώς, ότι η κυπριακή διάλεκτος, ως «μη καθαυμένη» από τις εθνικές γλώσσες, θα μπορούσε -υπό προϋποθέσεις- να αποτελέσει ένα μέσο επικοινωνίας των δύο κοινοτήτων και ένα στοιχείο διάκρισης από τον ελληνικό και τον τουρκικό εθνικισμό.⁵⁷³

Η προβολή της αναγκαιότητας της κυπριακής διαλέκτου ή γλώσσας αποτελούσε ένα σημαντικό επιχείρημα για την «κυπριακότητα», όπως φαίνεται και σε διάφορες χαρακτηριστικές αφηγήσεις αναφορικά με τον προσδιορισμό της «κυπριακότητας»,

⁵⁶⁶ Adamantia Pollis, *Intergroup Conflict*, όπ, σ. 586-590 και Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 30-31.

⁵⁶⁷ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46 και σ. 52-53 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος β'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 23, Μάιος 2001, σ. 61.

⁵⁶⁸ Για την επίκληση μερικών φαινομένων διγλωσσών στίχων από τους «ποιητάρηδες», ως ενδείξεις κυπριακότητας, βλέπε και: Mehmet Yashin, «Introducing Step-Mother tongue», στο: Mehmet Yashin (edit.), όπ, σ. 5-8. Η συζήτηση για τους «ποιητάρηδες» είναι αρκετά ενδιαφέρουσα: Άλλες προσεγγίσεις να βλέπουν μια προοπτική απόκτησης, μέσα από νέα τεχνολογικά μέσα επικοινωνίας, ενός ρόλου πέρα από τον αγνό, αρχαϊκό και τυπικά κυπριακό φολκλοριστικό χαρακτήρα που προβαλλόταν για αυτούς (George Syrimis, «Ideology, Orality and Textuality: The Tradition of the *Poiētáridhes* of Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ, σ. 205-218), ενώ άλλες προσεγγίσεις προέβλεπαν το αντίθετο, διακρίνοντας μια τάση για επικράτηση της νεοελληνικής κοινής, λόγω της ανικανότητας της υπό διαμόρφωση κυπριακής κοινής να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας (Νίκη Μ. Χριστοδούλου, «Περιγραφή της σημερινής κοινής κυπριακής διαλέκτου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, Τχ. 5, Λευκωσία 2001, σ. 507 και 527).

⁵⁶⁹ Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία (δεύτερος τόμος)*, όπ, σ. 158-162, Κώστας Γραικός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, όπ, σ. 266-269.

⁵⁷⁰ Adamantia Pollis, *Intergroup Conflict*, όπ, σ. 587, Αδαμαντία Πολλίς, *Η κοινωνική κατασκευή*, όπ, σ. 28-31 και Maria Hadjipavlou-Trigeorgis, «The Role of Joint Narrative in Conflict Resolution: The Case of Cyprus», στο: Mehmet Yashin (edit.), όπ, σ. 165.

⁵⁷¹ Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, όπ, σ. 23.

⁵⁷² Βλέπε τις σχετικές ανησυχίες του Φοίβου Κότσαπα, όπως παρατίθενται στο: Πλουτής Σέρβας, *Κοινή Πατρίδα*, όπ, σ. 175.

⁵⁷³ Yiannis Papadakis, *Echoes*, όπ, σ. 227.

που παραθέτει η Costello.⁵⁷⁴ Είναι ενδιαφέρον ότι και η τουρκοκυπριακή διάλεκτος φαίνεται ότι λειτουργούσε διαχωριστικά για τους Τουρκοκύπριους έναντι των Τούρκων της Τουρκίας, δημιουργώντας τους μάλιστα και εμπόδια, όταν για παράδειγμα επιδίωκαν μια καριέρα σαν ηθοποιοί στην Τουρκία.⁵⁷⁵ Ωστόσο, υπήρχε αρκετή απόσταση από τη διαφοροποίηση των Ελληνοκυπρίων από την Ελλάδα και των Τουρκοκυπρίων από την Τουρκία μέχρι τη διαμόρφωση μιας επαρκούς κοινωνικής επικοινωνίας μεταξύ των ίδιων των Κυπρίων· περισσότερο από τις δυνατότητες επικοινωνίας των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, η χρήση της διαλέκτου από τους Ελληνοκυπρίους εξυπηρετούσε περισσότερο στη διάκρισή τους από τους κατοίκους της Ελλάδας. Όπως επισημαινόταν σε κάποια άρθρα για το κυπριακό «γλωσσικό πρόβλημα», το κυπριακό πολιτιστικό μοντέλο, ακόμα και η κυπριακή διάλεκτος, δεν υπήρχε, ειδικά μέχρι το 1974, παρά μόνο μέσα στο πλαίσιο της «ιδεολογίας του ελληνισμού», χωρίς να μπορεί να στηρίζει ένα «αυτόνομο ιδεολογικό υπόβαθρο».⁵⁷⁶ Ο Μαυράτσας αναφερόταν στη δυσκολία κατανόησης από τους «Ελλαδίτες» της «ελληνοκυπριακής γλωσσικής ποικιλίας», την οποία χαρακτήριζε ως «ουσιαστικό σύνορο»,⁵⁷⁷ ενώ η «κυπριακή» θεωρούνταν από άλλες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις ως μια μορφή «ψυχολογικής αντίστασης» της κυπριωτιστικής εμπειρίας της καθημερινότητας και του λαϊκού πολιτισμού έναντι μιας αρνητικά φορτισμένης εκσυγχρονιστικής δύναμης, της αφομοιωτικής δύναμης των εθνικισμών, ελληνικού και τουρκικού, ή ακόμα και μιας «εθνικής αποικιοκρατίας του ελληνικού κράτους στην Κύπρο», σύμφωνα με μια χαρακτηριστική έκφραση του Παναγιώτου.⁵⁷⁸ Η ελληνική γλώσσα συνδέθηκε από την κυπριακή αριστερά, που στην πλειοψηφία της αποτελούνταν, ειδικά στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας, από άτομα με χαμηλή μόρφωση, με τους πολιτικούς και ιδεολογικούς της αντιπάλους, οι οποίοι μπορούσαν να τη χειριστούν καλύτερα· είναι ενδιαφέρον ότι η γλώσσα συνδέθηκε από την αριστερά με την πολιτική, ενώ η ελληνική κυπριακή δεξιά χρησιμοποιούσε πολύ -σε μια ειρωνεία της ιστορίας- τη γλώσσα του αποικιοκράτη και μέχρι πρότινος αντιπάλου, την αγγλική.⁵⁷⁹ Στο ανεξάρτητο κυπριακό κράτος, παρόλο που η επίσημη γλώσσα ήταν η νεοελληνική κοινή, η κυπριακή διάλεκτος λειτουργούσε ουσιαστικά σαν γλώσσα,⁵⁸⁰ με μια εξέλιξη και ομογενοποίηση από τις τοπικές ιδιαιτερότητες και τις διάφορες αποκλίσεις προς μια κυπριακή κοινή,⁵⁸¹ αν και το σύνθημα φαινόμενο

⁵⁷⁴ Ένα πολύ ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά κοινών λεξιλογικών στοιχείων στις δύο κυπριακές διαλέκτους, ως στοιχείου ομοιότητας της κυπριακής γλώσσας, στο: Murat Bulbulcu, «Don't Separate the Jasmines of Cyprus», στο: Karin B. Costello (edit.), *όπ.*, σ. 131-133.

⁵⁷⁵ Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, *όπ.*, σ. 48-52 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 194.

⁵⁷⁶ Yiannis E. Ioannou, «Language, Politics, and Identity: An analysis of the Cypriot dilemma», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991, σ. 21 και Dimitra Karoulla-Vrikkis, *The Language*, *όπ.*, σ. 44.

⁵⁷⁷ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, *όπ.*, σ. 83 και 105 και Caesar V. Mavratsas, «Modern Greek Identity in Greece, Cyprus, and Greek-America», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 109.

⁵⁷⁸ Αδαμαντία Πολλίδς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 30-31, Marios Constantinou, «The Cavafian Poetics of Diasporic Constitutionalism: Toward a Neo-Hellenistic Decentering of the Kyp(riot)ic Experience», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 177-178 και σ. 200, υποσημείωση 5 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 47-49. Ο Ιωάννου επεσήμαινε πάντως ότι η ελληνική γλώσσα δεν είχε επιβληθεί ως μια ξένη, επεκτατική γλώσσα μιας ισχυρής μητρόπολης, όπως ισχυριζόταν ο Παναγιώτου, αφού η Κύπρος διατήρησε πάντα την πολιτική αυτονομία, πέρα από την γεωγραφική της απομόνωση: Yiannis Ioannou, *όπ.*, σ. 24.

⁵⁷⁹ Βλέπε την ενδιαφέρουσα επισήμανση του Ιωάννου, στο: Yiannis E. Ioannou, *όπ.*, σ. 20-22.

⁵⁸⁰ Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 252-253.

⁵⁸¹ Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 506.

ιστορικός ήταν η επικράτηση της εκάστοτε κοινής, της νεοελληνικής, στην περίπτωση μας, επί της διαλέκτου.⁵⁸² Ο συνδυασμός της κυπριακής διαλέκτου με την ύπαρξη ενός ανεκάρτητου κυπριακού κράτους προσέδωσε πολιτική σημασία στη διαλεκτική διαφοροποίηση, άλλωστε ακόμη και ο Ατταλίδης εκτιμούσε ότι σε περίπτωση ένωσης με το ελληνικό κράτος η κυπριακή διάλεκτος θα παρέμενε ένα γραφικό κατάλοιπο, όπως κάποιες άλλες περιπτώσεις διαλέκτων.⁵⁸³ Μια ιδιομορφία ακριβώς της κυπριακής διαλέκτου ήταν ότι δεν ομιλούνταν μόνο από άτομα με περιορισμένες γλωσσικές ικανότητες ή χαμηλή κοινωνικο-οικονομική θέση, αλλά αποτελούσε το χαρακτηριστικό της πλειονότητας ενός ανεξάρτητου νησιού.⁵⁸⁴ Στα μέσα της δεκαετίας του '80 ορισμένοι προσκείμενοι στο ΑΚΕΛ Κύπριοι φοιτητές φέρονται να υποστήριζαν, σε φοιτητικό περιοδικό που εκδιδόταν στη Μόσχα, ότι η αντιμετώπιση της κυπριακής σαν διαλέκτου ή παραλλαγής της ελληνικής υποβίβαζε την «κυπριακή γλώσσα» σε ένα πολύ χαμηλό επίπεδο και ένωνε γεωγραφικά την Κύπρο με την Ελλάδα, κάτι που θεωρούσαν ότι εξυπηρετούσε τις επιθυμίες της αστικής τάξης.⁵⁸⁵

Η προβληματικότητα της διγλωσσίας ανάμεσα στη νεοελληνική κοινή και στην κυπριακή διάλεκτο συνδεόταν, σύμφωνα με κάποιες ερμηνείες, με μια «κρίση ταυτότητας»:⁵⁸⁶ Η νεοελληνική κοινή αντιμετωπιζόταν σε κυπροκεντρικά κείμενα ως μια ξένη προς τους Κύπριους, επιβεβλημένη από τις ελίτ ψεύτικη μορφή έκφρασης, που γέμιζε τους Κύπριους με αισθήματα ενοχής, λόγω των δυσκολιών τους να εκφραστούν σε αυτή,⁵⁸⁷ ενώ η χρήση της διαλέκτου έκανε τους Ελληνοκύπριους να νιώθουν πιο οικεία και «γνήσια» μεταξύ τους, με ένα αίσθημα ισότητας και αλληλεγγύης που δεν τους προκαλούσε η προσπάθεια χρησιμοποίησης της κοινής ελληνικής.⁵⁸⁸ Η νέα δυναμική που απέκτησε η κυπριακή διάλεκτος με την δημιουργία του ανεξάρτητου κυπριακού κράτους ολοκλήρωσε μια αντίστοιχη προσπάθεια των Άγγλων αποικιοκρατών για την καθιέρωση της διαλέκτου, μέσα από τη μετάδοση ενός δημοφιλούς ραδιοφωνικού -που στην συνέχεια έγινε και τηλεοπτικό- διαλεκτικού μονόπρακτου.⁵⁸⁹ Στα Μ.Μ.Ε. της ανεξάρτητης πια Κύπρου χρησιμοποιούνταν, έστω με εμφανή διαλεκτικά στοιχεία, η νεοελληνική κοινή, ενώ η κυπριακή διάλεκτος αφορούσε κυρίως αφηγήσεις εμπειριών και μαρτυριών της καθημερινότητας, ή εκφράσεις και εκπομπές που ήθελαν να δώσουν έναν πιο ανάλαφρο, γραφικό ή κωμικό τόνο.⁵⁹⁰ σταδιακά, όμως, έργα Κυπρίων λογίων και τηλεοπτικές σειρές που αναφέρονταν και σε αστικά περιβάλλοντα μεταδίδονταν όλο και πιο συχνά στην διάλεκτο και οι κυπριακές τηλεοπτικές σειρές, τουλάχιστον στα

⁵⁸² Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 262.

⁵⁸³ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 75.

⁵⁸⁴ Andreas Papapavlou, «Verbal fluency of bidialectal speakers of SMG and the role of language-in-education practices in Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004, σ. 96.

⁵⁸⁵ Για το κείμενο αυτό του περιοδικού των Κυπρίων φοιτητών στη Σοβιετική Ένωση «Παλμός», το 1986, βλέπε σχετικό σχόλιο στο περιοδικό *Αυτοδιάθεση*, Τχ. 12.01.1987, σ. 4.

⁵⁸⁶ Yiannis E. Ioannou, *όπ.* και Dimitra Karoulla-Vrikkis, *The Language*, *όπ.*

⁵⁸⁷ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 47-49 και Γιάγκος Μικελλίδης, «Φωνάξτε ...είμαι Κύπριος», *Πολίτης* 7.3.2004, σ. 9.

⁵⁸⁸ Dimitra Karoulla-Vrikkis, *The Language*, *όπ.*, σ. 46 και Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 67.

⁵⁸⁹ Για μια κριτική της ιδεολογικοποιημένης χρήσης του κυπριώτικου «σκετς»: Κώστας Λεοντίου, «Σφαιρική θεώρηση της κυπριακής διαλέκτου», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 11, Μάης 1986, σ. 42-44, Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 272-274 και Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 506-508.

⁵⁹⁰ Κώστας Λεοντίου, *όπ.*, σ. 44 και Pavlos Pavlou, «Greek dialect in the mass media in Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004, σ. 101-116.

πρώτα χρόνια της παρούσας δεκαετίας, παρουσίαζαν μια τάση να ξεπερνούν σε τηλεθέαση τις εισαγόμενες από την Ελλάδα.⁵⁹¹ Ακούγοντας την κυπριακή διάλεκτο καθημερινά, ειδικά με τον πολλαπλασιασμό των ελληνοκυπριακών τηλεοπτικών καναλιών στο τέλος της δεκαετίας του '90, αλλά ακόμα και στα σχολεία από τους διδάσκοντες,⁵⁹² η κυπριακή διάλεκτος γινόταν αποδεκτή και αναπαρήγαγε μια συνείδηση «κυπριακότητας». Υπήρχαν ωστόσο ακόμη αρκετά προβλήματα, που προκαλούνταν από την ταυτόχρονη χρήση της κυπριακής διαλέκτου και της νεοελληνικής κοινής, σε ένα φαινόμενο διγλωσσίας. Η διγλωσσία αυτή προκαλούσε εκφραστικές δυσκολίες εξαιτίας της ανεπάρκειας της διαλέκτου, με το φτωχό πολιτισμικό κεφάλαιο και τον περιορισμένο γλωσσικό της κώδικα, να ανταποκριθεί στις ανάγκες της σύγχρονης, ανοιχτής, τεχνοκρατικής κοινωνίας, κάνοντας γλωσσολόγους να αναφέρονται σε ένα «γλωσσικό ζήτημα».⁵⁹³

Μια λύση θα μπορούσαν να προσφέρουν τα αγγλικά. Στα πρώτα χρόνια της κυπριακής δημοκρατίας υπήρχε ένας ανταγωνισμός ανάμεσα στους απόφοιτους λυκείου ή ελληνικών πανεπιστημίων και στους απόφοιτους αγγλικών ή αμερικάνικων πανεπιστημίων και η συζήτηση, εκτός από τα τυπικά προσόντα, που παρείχε η εκπαίδευση στους μεν και στους δε, συνδέθηκε με την αγγλοφωνία στη δημόσια διοίκηση, ένα κατάλοιπο της αποικιακής γραφειοκρατίας που εξυπηρετούσε την δεύτερη κατηγορία και έθετε σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας την πρώτη· πράγματι, φαίνεται ότι οι λιγότερο ικανοί στην αγγλοφωνία συχνά έχαναν προαγωγές ή διορισμούς, κάτι που συνέτεινε στην έκφραση της δυσαρέσκειας τους μέσα από την προσχώρηση στο αντιμακαριακό στρατόπεδο.⁵⁹⁴ Η κριτική του «κυπριακού κρατισμού» από τους αριστερούς ενωτικούς συμπεριλάμβανε την εκτεταμένη χρήση των αγγλικών, ενώ η συζήτηση για τη γλώσσα διδασκαλίας του πανεπιστημίου Κύπρου στα χρόνια που προηγήθηκαν της ίδρυσής του συνδέθηκε με ανάλογη κριτική.⁵⁹⁵ Η χρήση των αγγλικών στην κρατική γραφειοκρατία, κατά παράβαση συνταγματικών διατάξεων, τέθηκε στη Βουλή της Κυπριακής Δημοκρατίας, αν και ο βουλευτής που έθεσε το πρόβλημα αυτής της συνταγματικής παραβίασης υποστήριζε πως δεν είχε στοιχεία, τα οποία να τεκμηριώνουν μια σχέση της χρήσης της αγγλικής με μια ιδεολογία «κυπριακότητας».⁵⁹⁶ Η ενοχοποίηση της ελληνικότητας και της τουρκικότητας και ο χαμηλός βαθμός αυτοεκτίμησης που έτρεφε ο Ελληνοκύπριος για τον εαυτό του και τη διάλεκτό του είχαν σαν αποτέλεσμα την υιοθέτηση συμπεριφορών απλού μιμητισμού ξένων προτύπων, που μεταδίδονταν ακόμη και

⁵⁹¹ Nayia Roussou, «Television and Identity Structures in Cyprus», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 120-137.

⁵⁹² Andreas Papapavlou, *όπ.*

⁵⁹³ Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 254, Yiannis E. Ioannou, *όπ.*, σ. 22-23 και σ. 27-33 και Dimitra Karoulla-Vrikkis, *The Language*, *όπ.*, ειδικά σ. 46-47.

⁵⁹⁴ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 97-103 και Peter Loizos, *όπ.*, σ. 65-66. Για την επικράτηση της αγγλοφωνίας στην κυβερνητική γραφειοκρατία: Yiannis E. Ioannou, *όπ.*, σ. 15-16 και σ. 25-27 και Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 506.

⁵⁹⁵ Ενδεικτικά είναι τα συχνά σχόλια του περιοδικού *Αυτοδιάθεση* για την εκτεταμένη χρήση των αγγλικών σε ποικίλες περιπτώσεις. Για τις πολιτικές προεκτάσεις της ενδεχόμενης χρήσης της αγγλικής στο πανεπιστήμιο Κύπρου, βλέπε χαρακτηριστικά: Βάσος Φτωχόπουλλος, «Παρα-Πανεπιστημιακά», *Αυτοδιάθεση*, Τχ. 12 Ιανουάριος 1987, σ. 27-29, Γιάννης Η. Ιωάννου, «Η γλώσσα του κυπριακού πανεπιστημίου ke ta ksena protypra», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 31, Απρίλιος 1988, σ. 6-7, Yiannis E. Ioannou, *όπ.*, σ. 16, Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 77-78 και Lisa J. Mcentee-Atalianis, «The impact of English in postcolonial, postmodern Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004, σ. 82-83.

⁵⁹⁶ Συνέντευξη με τον Ευστάθιο Ευσταθίου, «Αν χάσουμε την ελληνικότητα μας χαθήκαμε», *Επίκαιρη* 3-4.10.1987.

στους μετανάστες,⁵⁹⁷ ενώ μια άλλη προσέγγιση επεσήμαινε τη σχέση της συχνής χρήσης της αγγλικής με την αμφισβήτηση του έθνους από τις υπερεθνικές διεργασίες της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες οδηγούσαν σε μια «ρευστότητα της ταυτότητας».⁵⁹⁸ Για πολλούς Ελληνοκύπριους η εκτεταμένη χρήση της αγγλικής συνέτεινε σε κάποιο βαθμό στην απομάκρυνσή τους από τον ελληνικό πολιτισμικό «κόσμο»: είναι χαρακτηριστική η κατακλείδα μιας κριτικής προσέγγισης του κυπριακού «γλωσσικού ζητήματος», ήδη από τη δεκαετία του '80: «όσο για ένα τύπο απορρυπαντικού, στην Αθήνα το προφέρουν “Άζαξ” και στη Λευκωσία “Άτζ’ αξ”. Γαλλική και αγγλική κουλτούρα βλέπετε. Καϋμένη τραγική ήρωα Αίαντα! Είναι να μην τρελαθείς;».⁵⁹⁹

Η συζήτηση επεκτεινόταν στα σχολεία, όπου οι προσπάθειες των διδασκόντων να εκφραστούν στη νεοελληνική κοινή και να διορθώσουν τις διαλεκτικές εκφράσεις των μαθητών επισημαίνεται, σε σχετική έρευνα, ότι υποσκάπτονταν από την εκτός τάξεως ομιλία -στη διάλεκτο- με τους μαθητές, ενώ συχνά οι δάσκαλοι, συνήθως χωρίς να το συνειδητοποιούν, χρησιμοποιούσαν διαλεκτικά στοιχεία ακόμη και μέσα στην αίθουσα διδασκαλία.⁶⁰⁰ αναφέρεται μάλιστα ότι κάποιοι καθηγητές επιχείρησαν να διδάξουν, για ιδεολογικούς λόγους, στη διάλεκτο, όπως ήταν και το αίτημα μιας σχετικής αρθρογραφίας.⁶⁰¹ Μια υπουργική εγκύκλιος σχετική με αυτές τις τάσεις υποστήριζε ότι σεβόταν μεν τη διάλεκτο, εντάσσοντας στο σχολικό πρόγραμμα κείμενα κυπριακής λογοτεχνίας και προγράμματα για τα δημιουργήματα του λαϊκού πολιτισμού, ωστόσο, καθώς η επίσημη γλώσσα ήταν η πανελλήνια κοινή, δεν θα έπρεπε η κυπριακή διάλεκτος να χρησιμοποιείται στα σχολεία. Η υπουργική εγκύκλιος αναφερόταν σε ένα πρότυπο αντιμετώπισης των διαλέκτων του ελληνικού κράτους, αναφορά που δυσαρέστησε τον «Νεοκυπριακό Σύνδεσμο», αφού θεώρησε ότι αυτή η χρήση του μοντέλου του ελληνικού κράτους υπέσκαπτε την ανεξαρτησία της Κύπρου και την «κυπριακή ιδιαιτερότητα» του θέματος: παραδόξως, ο «Νεοκυπριακός» αντιπρότεινε με τη σειρά του το παράδειγμα ενός άλλου κράτους, της Ελβετίας, όπου η τοπική εκδοχή της γερμανικής, με την αρωγή του ελβετικού κράτους, εκτόπιζε διαρκώς την επίσημη γερμανική. Σύμφωνα με τον «Νεοκυπριακό», ο ελληνικός εθνικισμός αντιμετώπιζε την κυπριακή διάλεκτο είτε ως μια φολκλωρική εκδοχή, που έτεινε προς εξαφάνιση, είτε ως μια βάρβαρη γλωσσική εκδοχή, ενώ το ζήτημα συσχετιζόταν και με ταξικά ζητήματα, αφού η υπουργική εγκύκλιος θεωρούσαν ότι ευνοούσε τα παιδιά των ανώτερων και μεσαίων τάξεων, στο βαθμό που τα παιδιά των πιο λαϊκών στρωμάτων δεν είχαν το ίδιο πολιτιστικό κεφάλαιο και αντιμετώπιζαν δυσκολίες έκφρασης στη νεοελληνική κοινή.⁶⁰²

Ένα άλλο ζήτημα αφορούσε την ανάγκη ομοιόμορφης μεταγραφής των κυπριακών τοπωνυμίων στο λατινικό αλφάβητο, σύμφωνα με ένα διεθνές πρόγραμμα τυποποίησης του ΟΗΕ. Κυπροκεντρικοί συγγραφείς αναφέρονταν επικριτικά στους «εθνικιστές» που επιθυμούσαν μέσα από την τυποποίηση των τοπωνυμίων, που προηγουμένως μεταγράφονταν με βάση το αγγλικό αποικιακό πρότυπο, την

⁵⁹⁷ Πρόδρομος Προδρόμου, «Οικονομική ανάπτυξη, κοινωνικός μετασχηματισμός και ιδεολογία μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 86-89, Γιάννης Ε. Ιωάννου, *όπ.*, σ. 25-27 και Ανδρέας Χαχολιάδης, «Γλωσσικές ευαισθησίες», *Πολίτης* 25.06.2006.

⁵⁹⁸ Lisa J. Mcentee-Atalians, *όπ.*, σ. 77-87.

⁵⁹⁹ Κώστας Λεοντίου, «Σφαιρική θεώρηση της κυπριακής διαλέκτου», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 11, Μάης 1986, σ. 44.

⁶⁰⁰ Andreas Papapavlou, *όπ.*

⁶⁰¹ Αναφέρεται στο: Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 508.

⁶⁰² Νεοκυπριακός Σύνδεσμος, «Μορφές πολιτιστικής καταστολής και νομιμοποίησης της εξουσίας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 41 Μάρτιος 2003, σ. 17-18.

γλωσσική «αποκάθαρση» και την ελληνοποίηση της κυπριακής διαλέκτου.⁶⁰³ Ο Μαυράτσας κατάγγελλε την ομάδα γλωσσολόγων που, «με την υποστήριξη επίσημων κύκλων του Υπουργείου Παιδείας και της Κυπριακής Εκκλησίας», επιχείρησε να μεταβάλει ορισμένα τοπωνύμια, μεταγράφοντας τα με διαφορετικό τρόπο από την προφορική, διαλεκτική τους χρήση,⁶⁰⁴ ένα κείμενο του «Νεοκυπριακού» συνέδεε την εγκύκλιο για τη χρήση της διαλέκτου στα σχολεία με τις προσπάθειες τυποποίησης των τοπωνυμίων,⁶⁰⁵ ενώ ο Παγιάτας αναρωτιόταν μήπως θα ήταν ορθότερο όχι μόνο η κυπριακή διάλεκτος να τεθεί στη βάση μιας ορθής απόδοσης, αλλά και να μεταγλωττιστεί, με παρέμβαση του κράτους και των γλωσσολόγων, στο ρομανικό αλφάβητο, ώστε να διασωθεί η ιδιαιτερότητα της προφοράς της, χωρίς «αυτοσχεδιασμούς».⁶⁰⁶ Από την άλλη, οι γλωσσολόγοι που εργάστηκαν στο πρόγραμμα τυποποίησης των τοπωνυμίων επεσήμαιναν την ιστορικότητα της κυπριακής διαλέκτου, τις διαφορετικές επιδράσεις που δέχτηκε από άλλες γλώσσες και την πολιτική διάσταση της χρησιμοποίησης της, τονίζοντας ότι οι Ελληνοκύπριοι θα έπρεπε να λύσουν το πρόβλημα της χρήσης της νεοελληνικής κοινής και της κυπριακής διαλέκτου, ανάλογα με το περιβάλλον. Ήταν ένας παραλογισμός, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η ύπαρξη μιας επίσημης γλώσσας, της νεοελληνικής κοινής, αλλά η ταυτόχρονη χρήση, σε άλλα γλωσσικά περιβάλλοντα, της διαλέκτου· πιο λογική θα ήταν η αναγνώριση της κυπριακής ως επίσημης γλώσσας της Κυπριακής Δημοκρατίας, ενόσω όμως η νεοελληνική κοινή παρέμενε η επίσημη γλώσσα, θα έπρεπε αυτή να χρησιμοποιείται στην εκπαίδευση ή στην τυποποίηση των τοπωνυμίων.⁶⁰⁷

Η κυπροκεντρική επιχειρηματολογία αναφερόταν συχνά στην «αγάπη του τόπου» τους, που είχαν οι Κύπριοι, τη φιλικότητα και την ανεκτικότητα τους, την τάση που είχαν για την ειρήνη και τη συνεργασία, στη ραθυμία, στην εντιμότητα και στην έλλειψη πονηριάς τους, σε στοιχεία λαϊκού πολιτισμού, σε κοινά φαγητά, σε αξίες που συνέκλιναν αναφορικά με την οικογένεια, την μάθηση, την ανάγκη ενός προστατευτικού ρόλου του κράτους για την εργασία,⁶⁰⁸ ακόμα και αναφορικά με παράπονα των Κυπρίων για τα βάσανα της στρατιωτικής θητείας.⁶⁰⁹ Αναδεικνυόταν η ύπαρξη μιας κοινής, κυπριακής -και διακριτής από την ελληνική ή την τουρκική- νοοτροπίας, αντιλήψεων και αισθημάτων, η οποία ανακόπηκε μόνο προσωρινά από τη σύγκρουση και τη διαίρεση του 1974· ήταν η προβληματική επικοινωνία που δεν επέτρεπε την οικοδόμηση μιας κοινής «κυπριακότητας», η οποία θα οδηγούσε στη λύση του «κυπριακού προβλήματος»· ο Τάκης Κονής, μέλος του «Νεοκυπριακού», κοινωνικός ψυχολόγος και προϊστάμενος των κρατικών Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας, αναφερόταν στο «κυπριακό πρόβλημα» ως ένα «πρόβλημα ταυτότητας»,

⁶⁰³ Mehmet Yashin, «Introducing Step-Mothertongue», στο: Mehmet Yashin (edit.), *Step-mothertongue*, όπ, σ. 4.

⁶⁰⁴ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 173, υποσημείωση 23, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, όπ, σ. 83.

⁶⁰⁵ Νεοκυπριακός Σύνδεσμος, «Μορφές πολιτιστικής καταστολής και νομιμοποίησης της εξουσίας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 41 Μάρτιος 2003, σ. 17-18.

⁶⁰⁶ Ι. Παγιάτας, «Σιλλουρόκαμπος ή μάλλον Shilouρόκαμπος;», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5 Οκτώβριος 1999, σ. 58-59.

⁶⁰⁷ Μενέλαος Χριστοδούλου, όπ, σ. 252-255 και Νίκη Μ. Χριστοδούλου, όπ, σ. 507-509.

⁶⁰⁸ Τέτοια παραδείγματα αναφέρονται στο: Πιέρ Μπλαν, όπ, σ. 76 και σ. 111. Βλέπε ακόμα τέτοιες προσεγγίσεις της «κυπριακότητας» στα: Zenon Stavrinides, όπ, σ. 121-123, *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, όπ, σ. 22-23, Τάκης Κονής, *Επαναπροσέγγιση, Κοινωνικοπολιτικές Προτάσεις για το Μέλλον της Κυπριακής Κοινωνίας*, Λευκωσία 1992, σ. 28, Θύμιος Νικολαΐδης, «Γιατί να φοβόμαστε τη διχοτόμηση της Κύπρου;», *Αυγή* 14.5.2004 και Karin B. Costello, όπ.

⁶⁰⁹ Yiannis Papadakis, *Echoes*, όπ, σ. 189-191.

το οποίο καθιστούσε απαραίτητη την πολιτική της «επαναπροσέγγισης».⁶¹⁰ Αν οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι έρχονταν σε επαφή, μέσα από «σεμινάρια επίλυσης συγκρούσεων», θα δημιουργούνταν μια δυναμική «διπλωματίας των πολιτών» που θα υπέσκαπτε -ή τουλάχιστον θα έθετε σε νέα βάση- τις αποτυχημένες διαπραγματεύσεις των πολιτικών.⁶¹¹ Στη δεκαετία του '90 αυξήθηκαν οι αναφορές και κλιμακώθηκαν σε ένταση οι δραστηριότητες, που αντιμετώπιζαν το «κυπριακό πρόβλημα» ως συνέπεια της έλλειψης επικοινωνίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες· η συζήτηση μέσα από τις δικαιοδικές Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις θεωρούνταν ότι θα βοηθούσε στην αναγνώριση των σφαλμάτων και των φόβων κάθε πλευράς, σε μια αυτοκριτική και σε μεγαλύτερη ανοχή, διευκολύνοντας έτσι μια μελλοντική συμβιβαστική λύση.⁶¹² Σύμφωνα με τη διατύπωση της Χατζηπαύλου, στόχος των «ειρηνοποιών» ήταν να διαμορφώσουν, αντί της του δίπολου της ελληνικότητας και της τουρκικότητας, μια τρίτη κουλτούρα, μια «κοινή κυπριακότητα»,⁶¹³ ωστόσο αυτή, αν και θα ερχόταν συμπληρωματικά στις κεντρικές πολιτικές προσπάθειες για εξεύρεση μιας αμοιβαία αποδεκτής λύσης, δεν τις ανταγωνιζόταν.⁶¹⁴ Μαζί με το επίπεδο της κοινής αντίληψης για το παρελθόν και της κοινής κυπριακής κουλτούρας, ήταν απαραίτητη η συμφωνία όλων των Κυπρίων αναφορικά με ένα αμοιβαία αποδεκτό πολιτικό παρόν και μέλλον.

5. Η πολιτική της «επαναπροσέγγισης»

Η απόκλιση των δύο πλευρών στην πολιτική διαπραγμάτευση οδήγησε στην εγκαθίδρυση χωριστών κρατικών δομών στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, πρώτα με την ίδρυση ενός «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους της Κύπρου», το 1975, αργότερα, το 1983, όταν η τουρκοκυπριακή ηγεσία θεώρησε ότι δεν υπήρχε περίπτωση επίτευξης της ομοσπονδιακής λύσης, με την ανακήρυξη μιας ανεξάρτητης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου».⁶¹⁵ Η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν αναγνώρισε το τουρκοκυπριακό κράτος, ενώ και η διεθνής κοινότητα εξακολουθούσε να θεωρεί την ελεγχόμενη από τους Ελληνοκύπριους Κυπριακή Δημοκρατία ως τη μόνη νόμιμη πολιτική οντότητα στο νησί. Η Κυπριακή Δημοκρατία έπρεπε να βρει κάποιον τρόπο να πείσει τους Τουρκοκύπριους πολίτες της να την αναγνωρίσουν, ως τη μοναδική νόμιμη πολιτική αρχή.

⁶¹⁰ Τάκης Κονής, *Επαναπροσέγγιση, όπ.*

⁶¹¹ Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, *Επαναπροσέγγιση, όπ.*, σ. 79-96, Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, σύγκρουση και επίλυση, όπ.*, σ. 326-333, Harry Anastasiou, «Communication Across Conflict Lines: The Case of Ethnically Divided Cyprus», *Journal of Peace Research*, Vol. 39, N. 5, 2002, Gary Gumpert, Susan J. Drucker, «Communication Across Lands Divided: The Cypriot Communications Landscape», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 237-245, Maria Hadjipavlou-Trigeorgis, «The Role of Joint Narrative in Conflict Resolution: The Case of Cyprus», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.* και www.tech4peace.org.

⁶¹² Ανάλογες πρωτοβουλίες είχαν αναπτυχθεί ήδη από την δεκαετία του '60, χωρίς όμως να είναι τόσο συστηματικές και εντατικές, όσο αυτές που αναπτύχθηκαν από την περίοδο διακυβέρνησης του Βασιλείου και μετά. Για την προϊστορία των δικαιοδικών πρωτοβουλιών και την εντατικοποίησή τους στην δεκαετία του '90: Leonard Doob, «Cypriot Patriotism and Nationalism», *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 30, N. 2, June 1986 και Benjamin J. Broome, «Overview of Conflict Resolution Activities in Cyprus: Their Contribution to the Peace Process», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 50-54.

⁶¹³ Maria Hadjipavlou-Trigeorgis, *The Role of Joint Narrative in Conflict Resolution: The Case of Cyprus*, στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 172-173.

⁶¹⁴ Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, *Επαναπροσέγγιση, όπ.*, σ. 89.

⁶¹⁵ *The Turkish Republic of Northern Cyprus, όπ.*, σ. 13.

Ο όρος «επαναπροσέγγιση» χρησιμοποιήθηκε ως μια πολιτική ιδεολογία και μια προσπάθεια Ελληνοκυπρίων διανοουμένων να πετύχουν την επάνοδο σε μια εξιδανικευμένη προ του 1974 «συμβίωση» με τους Τουρκοκύπριους.⁶¹⁶ ο Πολύβιος Νικολάου, εκ των ιδρυτών του «Νεοκυπριακού», το 1981 διορίστηκε διευθυντής μια Υπηρεσίας Ανθρωπιστικών Υποθέσεων και Επαναπροσέγγισης του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η νοσταλγία πολλών Τουρκοκυπρίων για τα σπίτια τους στο νότιο τμήμα της Κύπρου ή ορισμένες αναμνήσεις από τον παλιό, παραδοσιακό κόσμο αναφέρονταν, λίγο μετά από το 1974, από Ελληνοκύπριους όπως ο Κύρρης και ο Ευδόκας ως ενδείξεις δικοινοτικής φιλίας και επιθυμίας για συμβίωση, ως οι Τουρκοκύπριοι να είχαν αντιληφθεί τι είχαν «χάσει» και να επιθυμούσαν να επιστρέψουν στην πριν από το 1963 κατάσταση.⁶¹⁷ Ο όρος «επαναπροσέγγιση» χρησιμοποιούνταν από την ελληνοκυπριακή αριστερά, προϋποθέτοντας την ύπαρξη μιας προηγούμενης προσέγγισης των δύο κοινοτήτων και προβαλλόμενη ως μονόδρομος για την επανένωση της Κύπρου σε ένα ενιαίο κράτος.⁶¹⁸ Οι Ελληνοκύπριοι πίστευαν ότι μπορούσαν να διακρίνουν ανάμεσα στον τουρκοκυπριακό λαό και στην εξαρτημένη από την Άγκυρα ηγεσία του,⁶¹⁹ ενώ ελληνοκεντρικοί και κυπροκεντρικοί Ελληνοκύπριοι συμφωνούσαν ότι οι Τουρκοκύπριοι έπρεπε να συνειδητοποιήσουν τα «καλώς νοούμενα» συμφέροντά τους, τα οποία εξυπηρετούσε η ελληνοκυπριακή πλευρά, αντί να κατευθύνονται από την ηγεσία τους και την Τουρκία, δρώντας ενάντια στα ίδια τα «τουρκοκυπριακά συμφέροντα».⁶²⁰ Ο Κύρρης έγραφε πως η συνύπαρξη σε ένα κράτος με τους Τουρκοκύπριους θα βασιζόταν στη συνειδητοποίηση από τους Τουρκοκύπριους των «κοινών ζωτικών συμφερόντων» με τους Ελληνοκύπριους,⁶²¹ ενώ ο Σταυρινίδης επεσήμαινε την ανάγκη προσέγγισης των «μετριοπαθών» και των δύο πλευρών, ειδικά ορισμένων επαγγελματικών ομάδων με κοινά συμφέροντα, που θα διευκόλυναν την πολιτική προσέγγιση.⁶²² Ο Κουλλαπής παρατηρούσε μια στροφή προς τους Τουρκοκύπριους «συμπατριώτες» στα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια, ειδικά στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974, συνδέοντας την με τη «σχετική επιτυχία» του «Νεοκυπριακού», διευκρίνιζε ωστόσο ότι αυτό δεν σήμαινε πως οι συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων είχαν ασπαστεί τις αντιλήψεις του «Νεοκυπριακού», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι το «κλίμα της εποχής» είχε ασκήσει μια «περιορισμένης μορφής και πρόσκαιρη επιρροή, χωρίς όμως ουσιαστικό περιεχόμενο», αναφορικά με την ελληνοκυπριακή πρόσληψη των Τουρκοκυπρίων.⁶²³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ιμπραχίμ Αζίζ, ο Τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος του «Νεοκυπριακού», αποχώρησε το 1979 από το ΑΚΕΛ, λόγω των διαφωνιών που είχε με την πολιτική ακόμα και αυτού του κόμματος, του πιο θετικού τότε στις κυπροκεντρικές τάσεις, για τους Τουρκοκύπριους.

⁶¹⁶ Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγώρη, Επαναπροσέγγιση, *όπ.*, σ. 85-86 και Γιάννης Παπαδάκης, «Προσεγγίσεις στην επαναπροσέγγιση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 21, Μάρτιος 2001, σ. 20-21.

⁶¹⁷ Costas Kyrris, *Peaceful co-existence*, *όπ.*, σ. 170-180 και Takis Evdokas, *όπ.*, σ. 28-29.

⁶¹⁸ Βλέπε πως εξηγεί την «επαναπροσέγγιση» ο γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ, Δημήτρης Χριστόφιας, στο: *18^ο Συνέδριο ΑΚΕΛ*, *όπ.*, σ. 15.

⁶¹⁹ Για την ελληνοκυπριακή αυτή αντίληψη, βλέπε την ανάλυση του Παπαδάκη στο: Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 135-136.

⁶²⁰ Βλέπε τις απόψεις πολιτικών ακόμα και χώρων με διαφορετικές προσεγγίσεις και προτεραιότητες ως προς την επίτευξη της επανένωσης της Κύπρου, όπως του Βάσου Λυσσαρίδη στο: Σούλα Ζαβού, *όπ.*, σ. 478, του Κύπρου Χρυσοστομίδα (Κύπρος Χρυσοστομίδα, *όπ.*, σ. 95) ή του Γιώργου Βασιλείου (Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*, σ. 91). Ανάλογη φρασεολογία χρησιμοποιούσαν ακόμα και αρκετά ελληνοκεντρικοί δημοσιογράφοι: Ενδεικτικά: Χαράλαμπος Χαράλαμπίδης, *όπ.*, σ. 17-18 και σ. 206.

⁶²¹ Costas Kyrris, *Peaceful co-existence*, *όπ.*, σ. 188.

⁶²² Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 131-132.

⁶²³ Λώρης Κουλλαπής, *όπ.*, σ. 286.

Πολιτικοί που κατεξοχήν στήριζαν την πολιτική της «επαναπροσέγγισης», όπως ο Γιώργος Βασιλείου, χρησιμοποιούσαν στην επιχειρηματολογία τους κυπροκεντρικά θεωρητικά σχήματα, όπως αυτό των εξισλαμισμένων Τουρκοκυπρίων «συμπατριωτών» και της μακραίωνης «ειρηνικής συμβίωσης».⁶²⁴ Η νέα στρατηγική του Βασιλείου, που προσπάθησε να υποκαταστήσει την πολιτική της μη-λύσης της δεκαετίας του '80, αποσκοπούσε στο να καταστεί «οδυνηρή και ανώφελη για την Τουρκία» η συνέχιση της κατοχής της βόρειας Κύπρου, μέσα από τη δημιουργία προϋποθέσεων και συνθηκών, που θα εκμεταλλεύονταν την διεθνή υποστήριξη και θα καθιστούσαν ανέφικτη την διχοτόμηση.⁶²⁵ Ο Βασιλείου τόνιζε ότι οι Τουρκοκύπριοι υπέφεραν, τόσο πριν, όσο και μετά από το 1974, εξαιτίας της τουρκικής πολιτικής και της παρουσίας των εποίκων,⁶²⁶ ενώ πρόβαλλε τα κίνητρα της ανάπτυξης και του ψηλού βιοτικού επιπέδου της Κυπριακής Δημοκρατίας ως θέλγητρα για προσέλκυση των Τουρκοκυπρίων «συμπατριωτών».⁶²⁷ τα πρότυπα της Ελβετίας και της Σιγκαπούρης εναλλάσσονταν με την προσωπικότητα του Βασιλείου, ενός πλούσιου και πετυχημένου επιχειρηματία, πλήρως εναρμονισμένου με την αγορά, παρά την οικογενειακή του παράδοση στην αριστερά,⁶²⁸ να καθίσταται σύμβολο αυτής της αλλαγής.⁶²⁹ Η πολιτική Βασιλείου συνιστούσε μια πολιτική «καρότου και μαστιγίου», καθώς ταυτόχρονα με τις υποσχέσεις αυτές η κυβέρνηση Βασιλείου προχώρησε σε ένα αποφασιστικό εξοπλιστικό πρόγραμμα,⁶³⁰ αν και οι Τουρκοκύπριοι καθησυχάζονταν με το επιχείρημα ότι οι προχωρημένες ενταξιακές διαπραγματεύσεις και η τελική ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη θα τους προσέφεραν επαρκείς εγγυήσεις ασφαλείας.⁶³¹ Για την ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία, οι τουρκοκυπριακοί φόβοι ήταν υποκειμενικοί και υπερβολικοί αφού, όπως τονίζονταν, ένα ενιαίο και δημοκρατικό κυπριακό κράτος δεν θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για την Τουρκία· το επιχείρημα αντιστρεφόταν, καθώς ήταν η Τουρκία που, λόγω του μεγέθους και της στρατιωτικής της ισχύος, αποτελούσε μια μόνιμη απειλή για τους Ελληνοκύπριους.⁶³² Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις θεώρησαν την έμφαση στην πολιτική της «επαναπροσέγγισης» του Βασιλείου ως στοιχείο «κυπριακότητας», το

⁶²⁴ Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*, σ. 99.

⁶²⁵ Στο ίδιο, σ. 9-10.

⁶²⁶ Στο ίδιο, σ. 127-129 και σ. 131-132. Αντίστοιχη διατύπωση για τους Τουρκοκύπριους ως «πρώτου θύματος» της τουρκικής πολιτικής διατυπώνονταν και από πολιτικούς με λιγότερο κυπροκεντρική έμφαση. Βλέπε: Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 129.

⁶²⁷ Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*, σ. 9-11 και σ. 93.

⁶²⁸ Η μητέρα του Βασιλείου είχε ενεργό ρόλο στον συνδικαλιστικό κίνημα της αριστεράς: Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, *όπ.*, σ. 33.

⁶²⁹ Σε αυτό συμφωνούν και διάφοροι σχολιαστές της πολιτικής Βασιλείου. Βλέπε: Ανδρέας Θεοφάνους, «Ανατομία του οικονομικού “θαύματος”, 1974-1994, στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 25 και Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 139.

⁶³⁰ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 139.

⁶³¹ Βλέπε την σχετική επιχειρηματολογία του Βασιλείου, όπως ο ίδιος την εξηγούσε στο: Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 225.

⁶³² Βλέπε την επιχειρηματολογία του Γιώργου Ιακώβου, υπουργού εξωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας στις κυβερνήσεις Κυπριανού, Βασιλείου και Παπαδόπουλου, σε σχετικές ερωτήσεις της εφημερίδας Χαλκίν Σεσί, το 1986, όπως παρατίθεται στο: *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, *όπ.*, σ. 26. Αντίστοιχη πάντως είναι και η σχετική επιχειρηματολογία του Κασουλίδη, υπουργού εξωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας στην κυβέρνηση Κληρίδη, περισσότερο από μια δεκαετία αργότερα. Βλέπε: Νικόλας Γ. Κρανιδιώτης, *όπ.*, σ. 84-85.

οποίο αντιπαραβαλλόταν με τον στόχο της ελληνικής εθνικής και πολιτικής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων «κεντρώων» και δεξιών «εθνικιστών».⁶³³

Με τη συγκυρία Βασιλείου οι προσπάθειες «επαναπροσέγγισης» από φορείς και «ομάδες πολιτών» εντατικοποιήθηκαν και προβλήθηκαν από τα ελληνοκυπριακά Μ.Μ.Ε., ενώ ιδρύθηκαν κάποιες δικοινοτικές οργανώσεις, όπως το «Κίνημα Πολιτών για Ανεξάρτητη και Ομοσπονδιακή Κύπρο».⁶³⁴ Ο Τάκης Κονής επέκρινε όμως, στις αρχές της δεκαετίας του '90, την ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία για την καθυστερημένη και όχι πολύ αποφασιστική στήριξη της πολιτικής προσέγγισης των Τουρκοκυπρίων, ενώ επεσήμαινε ότι η καλοπέραση των Ελληνοκυπρίων και το «εθνικιστικό» εκπαιδευτικό σύστημα, που προσανατολιζόταν προς την Ελλάδα, υπέσκαπταν την προσπάθεια.⁶³⁵ Ο Κονής επαναλάμβανε τα επιχειρήματα του «Νεοκυπριακού», ότι ο κόσμος θα έπρεπε να αντιληφθεί ότι το έθνος και η πατρίδα δεν ταυτίζονταν υποχρεωτικά, ούτε η νομιμοφροσύνη προς την Κυπριακή Δημοκρατία συνεπαγόταν μια άρνηση του έθνους,⁶³⁶ ενώ εντόπιζε μια προηγούμενη εγγύτητα και «προσέγγιση» των δύο κοινοτήτων που θα έπρεπε να επιδιωχθεί ξανά, στη βάση κοινών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων,⁶³⁷ ακόμη και αν η φυσική μετακίνηση πληθυσμών, ώστε να αναπλαστεί πλήρως το παρελθόν της συμβίωσης, δεν μπορούσε να αποτελέσει παρά μόνο μια μακροπρόθεσμη επιδίωξη.⁶³⁸

Ένας λόγος που προβαλλόταν για την δυσκολία επίτευξης της επαναπροσέγγισης ήταν οι σοβαρές δημογραφικές μεταβολές στην βόρεια Κύπρο μετά από το 1974, όχι μόνο λόγω του εκτοπισμού των Ελληνοκυπρίων, αλλά και εξαιτίας του μεγάλου αριθμού Τουρκοκυπρίων που, για οικονομικούς λόγους, αλλά και λόγω της πολιτικής δυσaráσκείας προς την τουρκοκυπριακή ηγεσία, είχε μεταναστεύσει στο εξωτερικό, κυρίως στην Αγγλία· παράλληλα, μεγάλες ομάδες πληθυσμού από την Τουρκία, κυρίως αγροτικοί πληθυσμοί με υψηλούς ρυθμούς δημογραφικής αύξησης, είχαν εγκατασταθεί στην βόρεια Κύπρο.⁶³⁹ Η επίσημη εκδοχή της τουρκοκυπριακής ηγεσίας για τους πληθυσμούς από την Τουρκία ήταν ότι αποτελούσαν απόγονους Τουρκοκυπρίων, που είχαν εκδιωχθεί από τους Ελληνοκύπριους εθνικιστές τις προηγούμενες δεκαετίες, θέση πάντως που δύσκολα μπορούσε να τεκμηριωθεί, τουλάχιστον για ένα τόσο μεγάλο αριθμό ανθρώπων.⁶⁴⁰ ακόμη και πιο κυπροκεντρικές προσεγγίσεις Τουρκοκυπρίων πολιτικών αναφέρονταν στους πληθυσμούς αυτούς ως «εργατική τάξη», την οποία θα έπρεπε να σεβαστεί η αριστερά.⁶⁴¹ Για την ελληνοκυπριακή πλευρά όμως, η εγκατάσταση πληθυσμών συνιστούσε έναν «εποικισμό», που αποσκοπούσε στη διατάραξη των πληθυσμιακών ισορροπιών και στη διαμόρφωση μιας ακόμη πιο εξαρτημένης από την

⁶³³ Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, *όπ.*, σ. 11-12 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 20-21.

⁶³⁴ Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιάργη, *Επαναπροσέγγιση*, *όπ.*, σ. 85-86.

⁶³⁵ Τάκης Κονής, *Επαναπροσέγγιση*, *όπ.*, σ. 73-79.

⁶³⁶ Στο ίδιο, σ. 23-27.

⁶³⁷ Στο ίδιο, σ. 29-30.

⁶³⁸ Στο ίδιο, σ. 2-3.

⁶³⁹ Για τις δημογραφικές μεταβολές στη βόρεια Κύπρο μετά από το 1974: Χριστόφορος Χριστοφόρου, *Πληθυσμός και Πολιτική στην Κατεχόμενη Κύπρο (1974-1998)*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα 2001, σ. 18-21 και σ. 65-76, Σταύρος Λυγερός, *όπ.*, σ. 361-369, Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 31-54 και Κώστας Γεννάριος, *όπ.*, σ. 354-360.

⁶⁴⁰ Για μια κριτική παράθεση της σχετικής τουρκικής επιχειρηματολογίας, βλέπε: Χρήστος Π.

Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 1-26, σ. 51 και σ. 85 και Χριστόφορος Χριστοφόρου, *όπ.*, σ. 66.

⁶⁴¹ Σχετικές απόψεις παρατίθενται στο: Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 133.

τουρκοκυπριακή ηγεσία -και, συνεπώς, την Τουρκία- κοινότητας, η οποία θα αποδεχόταν τα τουρκικά διαιρετικά σχέδια,⁶⁴² ενώ συνιστούσε ακόμη απειλή για την πληθυσμιακή ισορροπία στο σύνολο της Κύπρου, στην περίπτωση νομιμοποίησης τους από κάποιο σχέδιο λύσης, λόγω των διαφορετικών ρυθμών δημογραφικής αύξησης τους.⁶⁴³ Στη συγκυρία της συζήτησης για το σχέδιο Ανάν, επικριτές του σχεδίου επεσήμαιναν ότι ακόμη και αν το σχέδιο προέβλεπε την παραμονή ορισμένων από τους «εποίκους» για ανθρωπιστικούς λόγους, δεν θα έπρεπε να λησμονείται ότι ο «εποικισμός» ήταν ένα έγκλημα πολέμου, που θα έπρεπε να τιμωρηθεί από το Διεθνές Δίκαιο, αντί να νομιμοποιείται, με διάφορες αιτιολογίες, στην πληρότητα του· υποστηριζόταν ότι, με βάση τις σχετικές διατάξεις του σχεδίου, το σύνολο σχεδόν των «εποίκων» θα παρέμενε στην Κύπρο, με πρώτο βήμα την αποδοχή της νομιμότητας της ψήφου τους στην απόφαση για το μέλλον της Κύπρου.⁶⁴⁴ Ακόμη και Ελληνοκύπριοι πολιτικοί που στήριζαν κατεξοχήν την πολιτική της επαναπροσέγγισης δεν αποδέχονταν την παραμονή των «εποίκων» στην Κύπρο,⁶⁴⁵ ή έστω, στη συγκυρία πλέον των σχεδίων Ανάν, προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν την παραμονή ενός μικρού αριθμού τους.⁶⁴⁶ Η παρουσία των «εποίκων» ενίσχυε την ελληνοκυπριακή αντίληψη διαχωρισμού ανάμεσα στους «βάρβαρους Τούρκους» και στους «δικούς μας», «καλούς», Τουρκοκύπριους,⁶⁴⁷ διογκώνοντας τη σημασία των διαφοροποιήσεων στη γλώσσα, στις αξίες ή στην ενδυμασία ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους και στους «χωρικούς από τα βάθη της Ανατολίας»,⁶⁴⁸ ενώ η διάκριση αυτή επαναλαμβανόταν σε προσεγγίσεις της συγκυρίας του δημοψηφίσματος, που προσδοκούσαν την επανένωση της Κύπρου χωρίς τους «εποίκους».⁶⁴⁹

Ο Γιασίν αναφερόταν επικριτικά στην άγνοια που ο περισσότερος κόσμος στην Τουρκία είχε για την Κύπρο, η οποία φάνταζε πλέον ως κάτι μακρινό, για το οποίο λίγοι ένιωθαν ότι τους αφορούσε· η όποια γνώση για την Κύπρο δεν πήγαινε ποτέ πιο πέρα από τις μέσες και στερεότυπες, εθνικιστικές ή ειρηνιστικές, αναλόγως, κουβέντες, βασισμένες πάντα σε στοιχεία, βιβλιογραφία και έννοιες που προέρχονταν από τον επίσημο τουρκικό λόγο για την Κύπρο.⁶⁵⁰ Στην αντίληψη των Τούρκων της Τουρκίας οι Τουρκοκύπριοι θεωρούνταν λιγότερο πιστοί μουσουλμάνοι, αμφίβολης «γνησιότητας», κακομαθημένα πλουσιόπαιδα, με επιρροές από τους Βρετανούς και, επιπλέον, χρεώνονταν το βάρος της θυσίας πολλών Τούρκων για την «απελευθέρωση» τους, το 1974, χωρίς όμως να απολαμβάνουν αντίστοιχης εμπιστοσύνης, τόσο εξαιτίας των πολιτισμικών τους ιδιαιτεροτήτων, όσο και των

⁶⁴² Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 41-49 και σ. 221-226 και Κώστας Γεννάρης, *όπ.*, σ. 354-360.

⁶⁴³ Ενδεικτικά: Κλαίρη Αγγελίδου, «Εποικιοί: μακροχρόνια λαίλαπα», *Σημερινή* 14.3.2004.

⁶⁴⁴ Αχιλλεύς Αιμιλιανίδης, «Οι συνταγματικές πτυχές του σχεδίου Ανάν», στο: *Το σχέδιο Ανάν*, *όπ.*, σ. 64 και σ. 77-80 και Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, ειδικά σ. 68, σ. 99-100 και σ. 129-131.

⁶⁴⁵ Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*, σ. 72, *18^ο Συνέδριο ΑΚΕΛ*, *όπ.*, σ. 16 και Βάσος Γεωργίου, «Πιο δυνατό τώρα το επιχείρημα για τους έποικους», *Πολίτης* 21.12.2003.

⁶⁴⁶ Τάκης Χατζηγεωργίου, «Αθλος! Χωρίς έπαθλον», *Πολίτης* 21.12.2003.

⁶⁴⁷ Για την διάκριση αυτή: Πλουτής Σέρβας, Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό*, *όπ.*, σ. 85-92, Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 61-63, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Οψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 180-182 και Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 156-157.

⁶⁴⁸ Αδαμαντία Πολλός, *Η κοινωνική κατασκευή*, *όπ.*, σ. 37.

⁶⁴⁹ Βάσος Γεωργίου, «Πιο δυνατό τώρα το επιχείρημα για τους έποικους», *Πολίτης* 21.12.2003 και Άννα Σωτρίνη, «Εκεί που η “μια” Κύπρος συναντά την “άλλη”», *Μετρό Τχ.* 101, Απρίλιος 2004, σ. 75.

⁶⁵⁰ Mehmet Yasin, «Περί Κυπριακής Λογοτεχνίας και απροσδιορίστων ταυτοτήτων», *Σύγχρονα Θέματα*, *Τχ.* 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 321.

πολιτικών τους προτιμήσεων.⁶⁵¹ η τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση νομιμοποιούνταν άλλωστε μόνο στο βαθμό που επιβεβαίωνε την δημοκρατικότητα του Ντενκτάς και όχι όταν εξέφραζε πιο κριτικές απόψεις για αυτόν ή για την Τουρκία, κάτι που θεωρούνταν ένδειξη αχαριστίας και αγνωμοσύνης έναντι των θυσιών της «μητέρας-πατρίδας».⁶⁵² Συγγραφείς πιο φιλικά διακείμενοι προς την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» ισχυρίζονταν ότι δεν υπήρχε κάποιο σημαντικό πρόβλημα στις σχέσεις Τουρκοκυπρίων και Τούρκων, παρόλο που αναφέρονται κάποιες αρχικές τριβές.⁶⁵³ Ένας άλλος συγγραφέας στον ίδιο τόμο επεσήμανε ότι, όσες προκαταλήψεις και αν υπήρχαν προς τους εκ Τουρκίας Τούρκους, η ανάγκη της τουρκικής στρατιωτικής υποστήριξης δεν αμφισβητούνταν από κανέναν Τουρκοκύπριο, ούτε οι προκαταλήψεις υπερκάλυπταν τα αισθήματα ευγνωμοσύνης.⁶⁵⁴ Ωστόσο, κυπροκεντρικοί Τουρκοκύπριοι όπως ο Ιχσάν Αλή μιλούσαν για ταραχές, τις οποίες μάλιστα θεωρούσαν φυσιολογικές λόγω των διαφορετικών αισθημάτων και χαρακτήρων των δύο πληθυσμιακών ομάδων.⁶⁵⁵ Υπήρχαν αρκετές στερεότυπες αντιλήψεις έναντι των «Τουρκιελήδων» ή «μαυρογένηδων», όπως αποκαλούνταν οι Τούρκοι εκ Τουρκίας, οι οποίοι αντιμετώπιζονταν συχνά από τους Τουρκοκύπριους ως πολιτισμικά υπανάπτυκτοι και συντηρητικοί, αφού άλλωστε προέρχονταν από τις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της Τουρκίας, χωρίς να έχουν βιώσει τις εμπειρίες της αγγλικής περιόδου και τις επιρροές των Ελληνοκυπρίων· αναφέρονται αρκετά αρνητικά στερεότυπα εναντίον των ανθρώπων αυτών, οι οποίοι ζούσαν σε χωριστά χωριά, δεν συναναστρέφονταν τους Τουρκοκύπριους, οι οποίοι τους απέφευγαν στα σχολεία και στα πανεπιστήμια· επισημαίνονταν περιστατικά προκατάληψης των αρχών της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» προς τους πληθυσμούς αυτούς, οι οποίοι θεωρούνταν οι πρώτοι ύποπτοι, με το παραμικρό έγκλημα, λόγω της προέλευσης τους από τις πιο υποβαθμισμένες περιοχές της Τουρκίας και του χαμηλότερου κοινωνικού και μορφωτικού τους επιπέδου.⁶⁵⁶

Λίγο μετά το 1974 ο Ναιρν είχε διατυπώσει το ερώτημα μήπως οι Τουρκοκύπριοι, αν αποκτούσαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και αναπτύσσονταν ανεξάρτητα, αν ακόμη μια επιχειρηματική μεσαία τάξη κατόρθωνε να αξιοποιήσει πλουτοπαραγωγικούς πόρους του βορείου τμήματος της Κύπρου, ανακάλυπταν, όπως οι Ελληνοκύπριοι στη δεκαετία του '60, ότι τα πραγματικά τους συμφέροντα μπορούσαν να διαφέρουν

⁶⁵¹ Βλέπε: Πέτρος Σταύρου, «Τ/Κ, μια εθνική μειονότητα που μικραίνει σε μέγεθος και σημασία», *Εντός των Τειχών*, Τ. 15, Οκτώβριος 1986, σ. 29, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 412-413, Κώστας Γεννάρης, *όπ.*, σ. 356 και Γιάννης Παπαδάκης, *Echoes*, *όπ.*, σ. 186-188.

⁶⁵² Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 244.

⁶⁵³ A. J. R. Groom, «The Process of Negotiation 1974-1993», στο: C. H. Dodd (edit.), *The Political, Social and Economic Development of Northern Cyprus*, The Eothen Press 1993, σ. 20.

⁶⁵⁴ C. H. Dodd, «Conclusion», στο: C. H. Dodd (edit.), *όπ.*, σ. 378.

⁶⁵⁵ Συνέντευξη Ιχσάν Αλή, «Οι δυο κοινότητες μπορούν να συμβιώσουν στο μέλλον καλύτερα από το παρελθόν», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 24 Ιούλιος 1987, σ. 9-11.

⁶⁵⁶ Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 40-41, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 189, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.*, σ. 77, Ιάκωβος Τενεδιός, «Πολιτικές μετατοπίσεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 490-492, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 412-413, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 137, «Κύπρος: μια ξένη γλώσσα που τη μιλώ τόσο καλά όσο και τη μητρική μου», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 37, Νοέμβριος 2002, σ. 41-44, Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 62 και σ. 75-76, Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 45 και σ. 169-171, Yiannis Papadakis, *Echoes*, σ. 193, Niyazi Kizilyurek, Sylvaine Gautier-Kizilyurek, *όπ.*, σ. 48-52 και Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 344-351.

από αυτά της «μητέρας-πατρίδας».⁶⁵⁷ Ο Παπαδάκης αναφέρεται στην γνωριμία του με μια ομάδα Τουρκοκύπριων αριστερών στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι ονομάζονταν «Νέοι Κύπριοι», για να προχωρήσει σε μια συνειρμική παρομοίωση με το κίνημα των Νεοτούρκων, που κάποτε είχαν δημιουργήσει τη δική τους χώρα· οι Τουρκοκύπριοι στη συγκυρία αυτή, τουλάχιστον η ομάδα των «Νέων Κυπρίων», ήθελαν πάλι να δημιουργήσουν την δική τους, κυπριακή χώρα, την οποία οι γονείς τους είχαν απορρίψει και καταστρέψει.⁶⁵⁸ Άλλωστε, όπως ανέφερε ο Κιζιλγιουρέκ, η τουρκοκυπριακή ελίτ, στην προσπάθεια της να απελευθερωθεί από την εξάρτησή της από τους Ελληνοκύπριους στα πλαίσια του κυπριακού κράτους, οδηγήθηκε τελικά στην πλήρη αφάνεια μέσα στο τουρκικό έθνος, ως ένα διαπραγματευτικό χαρτί για την εξωτερική πολιτική του τουρκικού κράτους.⁶⁵⁹ Ο Κιζιλγιουρέκ παραπονιόταν για την τάση των Τούρκων να μην αναγνωρίζουν την τουρκοκυπριακή ταυτότητα, ούτε καν ως μια τοπική διαφοροποίηση, στο πλαίσιο του τουρκισμού,⁶⁶⁰ ενώ κυπροκεντρικοί Τουρκοκύπριοι πολιτικοί φοβούνταν ότι οι Τουρκοκύπριοι θα απορροφούνταν πληθυσμιακά μέσα στον «τουρκικό ωκεανό», ότι θα ξαναγίνονταν μια «μειονότητα» στην ίδια τους τη χώρα, αυτή τη φορά έναντι των Τούρκων από την Τουρκία.⁶⁶¹ Ακόμα και ο Ντενκτάς φέρεται να υποστήριζε, σε ιδιωτική του συνομιλία με τον Κληρίδη, ότι η σχέση του με την Άγκυρα ήταν ανάλογη με αυτήν του Μακάριου πριν από το 1974 με την χούντα των Αθηνών: Αν υποχωρούσε σε κάτι, υποστηριζόταν η εσωτερική του αντιπολίτευση, ενώ ταυτόχρονα η Άγκυρα ετοιμάζε συμφωνίες για την Κύπρο, χωρίς να υπολογίζει τις ανάγκες και τις απαιτήσεις των ιδίων των Κυπρίων.⁶⁶²

Η τουρκοκυπριακή κυπροκεντρική τάση εκφραζόταν αρχικά ανάμεσα σε ορισμένους διανοούμενους, που βρίσκονταν στην Αγγλία ή στη νότια Κύπρο, όπως ο Κιζιλγιουρέκ, ο Μεχμέτ και η Νεσιέ Γιασίν, αλλά και σε κάποιες πολιτικές τάσεις της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης· όσο αυξανόταν η δυσαρέσκεια προς την τουρκοκυπριακή ηγεσία, τόσο αντιπαρέβαλλε η τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση την «κυπριακότητα» με την κυρίαρχη τουρκική ιδεολογία, αναδεικνύοντας την διαφορετικότητα από τους Τούρκους της Τουρκίας και κατασκευάζοντας, στο πρόσωπο των τελευταίων έναν «εχθρό από μέσα», ο οποίος ταυτιζόταν με την ηγεσία.⁶⁶³ Η Τουρκοκύπρια ποιήτρια Νεσιέ Γιασίν θεωρούσε ότι η αναζήτηση μιας «κυπριακότητας» γινόταν από τους «προοδευτικούς» ανθρώπους, που ήθελαν η Κύπρος να διοικείται μόνο από Κύπριους, αντί να συγχωνευτεί στην Τουρκία, αλλά και από απλούς ανθρώπους, οι οποίοι είχαν ακόμη αναμνήσεις από τη συμβίωση και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις με τους Ελληνοκύπριους· η Γιασίν αναφερόταν σε μια «κρίση ταυτότητας», την οποία βίωνε και η ίδια, καθώς διαφοροποιούνταν τόσο

⁶⁵⁷ Tom Nairn, *Cyprus and the theory of nationalism*, στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *όπ.*, σ. 40-41.

⁶⁵⁸ Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 186.

⁶⁵⁹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 98.

⁶⁶⁰ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 414-415 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 101.

⁶⁶¹ Σχετικές δηλώσεις κυπροκεντρικών Τουρκοκυπρίων πολιτικών παρατίθενται στα: Αδαμαντία Πολλής, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 38, Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, Επαναπροσέγγιση, *όπ.*, σ. 89-91, Ιός, «Οι άλλοι Τουρκοκύπριοι - αποστολή στα κατεχόμενα», *Ελευθεροτυπία* 23.7.2000 και Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 65.

⁶⁶² Παρατίθεται σε συνέντευξη του Κληρίδη, στο: Σούλα Ζαβού, *όπ.*, σ. 483.

⁶⁶³ Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες*, *όπ.*, σ. 178-179. Για την προσπάθεια διαφοροποίησης των Τουρκοκυπρίων από τους Τούρκους: Niyazi Kizilyurek, «The Turkish Cypriot Community and Rethinking of Cyprus», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 239-241.

από τους Τούρκους, όσο και από τους Ελληνοκύπριους, με αποτέλεσμα την αναζήτηση των τουρκοκυπριακών ριζών και ιστορίας, όχι σε ένα «σωβινιστικό επίπεδο», όπως θεωρούσε την ιδεολογία της τουρκικότητας, αλλά στην «κυπριακότητα».⁶⁶⁴ Την ίδια κυπριακή ταυτότητα, που διαμορφώθηκε σε αντιπαράθεση με τους Τούρκους, προσπαθούσε να περιγράψει και ένας ο Μεχμέτ Γιασίν, σύμφωνα με τον οποίο, μετά από το 1974, δεν υπήρχε πλέον λόγος να ταυτίζονται οι Τουρκοκύπριοι με τους Τούρκους, όπως παλαιότερα: η διάκριση, την οποία ένιωθαν αναγκαία, ήταν από τους Τούρκους και όχι από τους Ελληνοκύπριους, όπως παλαιότερα. Η αντίληψη της διαφορετικότητας από τους Τούρκους οδηγούσε στην προβολή μιας «κυπριακότητας» πολύ πιο έντονα από τους Τουρκοκύπριους, παρά από τους Ελληνοκύπριους, καθώς άλλωστε οι Τουρκοκύπριοι ζούσαν στην καθημερινότητα τους με τους δικούς τους «άλλους», τους Τούρκους: όπως υποστήριζε ο Γιασίν, αντίθετα με τους Ελληνοκύπριους, οι Τουρκοκύπριοι δεν μπορούσαν να αντιταχθούν στις συνέπειες της κατοχής της Κύπρου από την Τουρκία ως Τούρκοι, αλλά μόνο προβάλλοντας μια «κυπριακότητα», η οποία υποστηριζόταν από τη συντριπτική πλειοψηφία των Τουρκοκυπρίων.⁶⁶⁵ Ο τουρκοκυπριακός «λαός χωρίς ιστορία», ανάμεσα στις εθνότητες, προσπαθούσε να οικοδομήσει μια «κυπριακότητα», η οποία θα αναπλήρωνε την «έλλειψη ταυτότητας», την οποία επεσήμαιναν οι κυπροκεντρικοί διανοούμενοι, ανατρέποντας έτσι τις εθνοθησκευτικές ταξινομήσεις και εναντιωνόμενοι στη βία του τουρκικού και του ελληνικού εθνικισμού.⁶⁶⁶

Αν και οι απόψεις αυτές αντανakλούσαν αρχικά περισσότερο ευσεβείς πόθους, παρά τα πραγματικά όρια μιας μαζικής τουρκοκυπριακής «κυπριακής στροφής», από τα μέσα της δεκαετίας του '90 μια νέα γενιά κατοίκων της βόρειας Κύπρου διεκδικούσε μια αυτόνομη, «κυπριακή» θέση ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και τους Τούρκους, με αφετηρία κάποια πρακτικά αιτήματα.⁶⁶⁷ Η πλειοψηφία των Τουρκοκυπρίων γυναικών που εξετάζε στα ερωτηματολόγια της η Χατζηπαύλου, ακόμα και ορισμένες που είχαν γεννηθεί στην Τουρκία, ένιωθε πρώτα από όλα Κύπρια, κάτι που η Χατζηπαύλου εξηγούσε με την απόδοση ευθυνών στην Τουρκία για τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, που παρέμειναν άλυτα μετά από το 1974.⁶⁶⁸ Είναι χαρακτηριστικά τα παράπονα που διατύπωναν Τουρκοκύπριοι, που αφορούσαν είτε την προνομιακή μεταχείριση των Τούρκων εκ Τουρκίας στον διαμοιρασμό της γης και των περιουσιών που αποκτήθηκαν μετά από το 1974, είτε ότι αυτοί τους «έκλεβαν» τις δουλειές, αφού ήταν διατεθειμένοι να δουλέψουν με πιο χαμηλά ημερομίσθια: ακόμη, τους καταλογιζόταν ευθύνη για την άνοδο της εγκληματικότητας, αλλά και για την πελατειακή σχέση που είχαν αναπτύξει ορισμένοι από αυτούς με την πολιτική εξουσία της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου», διαμορφώνοντας μια τάξη νεόπλουτων.⁶⁶⁹ Τουρκοκύπριοι

⁶⁶⁴ Συνέντευξη Νεσίε Γιασίν, «Για την τ/κυπριακή ταυτότητα», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 41, Ιούλιος-Αύγουστος 1988, σ. 10-13.

⁶⁶⁵ Mehmet Yasin, *Περί Κυπριακής Λογοτεχνίας*, *όπ.*, σ. 316-317.

⁶⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 312. Για τις απόψεις αυτές, βλέπε ακόμα: Moira Killoran, «Nationalism and Embodied Memory in Northern Cyprus», στο: Vangelis Calotychos (επιμ.), *όπ.*, σ. 161 και Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ, *όπ.*, σ. 167-168.

⁶⁶⁷ Για την διαφοροποίηση αυτής της «νέας γενιάς» Τουρκοκυπρίων από τους παλαιότερους Τουρκοκύπριους κυπροκεντρικούς: Volkan Vamik, «Turks And Greeks Of Cyprus: Psychological Considerations», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 283.

⁶⁶⁸ Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες*, *όπ.*, σ. 198-200.

⁶⁶⁹ Για τα παράπονα αυτά των Τουρκοκυπρίων βλέπε: Morvaridi Behrooz, «Demographic Change, Resettlement and Resource Use», στο: C. H. Dodd (edit.), *όπ.*, σ. 228-232, Ioannis Papadakis,

συνδικαλιστές αναφέρονταν σε διακρίσεις της κυβέρνησης σε βάρος των Τουρκοκυπρίων, ειδικά των πιο νέων και αριστερών, στον εργασιακό τομέα, ενώ παραπονιούνταν για την τουρκική οικονομική πολιτική, που δεν επέτρεπε την ανάπτυξη μιας ντόπιας, κυπριακής παραγωγικής βάσης, καθώς και για την καταστροφή της τοπικής κουλτούρας «από τη μαζική εισροή των χωρικών της Ανατολίας, διαποτισμένων με περισσότερο παραδοσιακές και συντηρητικές αντιλήψεις», όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά.⁶⁷⁰ Είναι αξιοσημείωτο ότι ο πιο μαχητικός από αυτό το κύμα Τουρκοκυπρίων που διαμαρτύρονταν, ο δημοσιογράφος Σενέρ Λεβέντ, έδινε μεγάλη σημασία στα οικονομικά σκάνδαλα και στην προνομιακή μεταχείριση Τούρκων εκ Τουρκίας από την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου»: όπως σχολίαζε ο Λεβέντ, αναφερόμενος σε ένα σκάνδαλο προνομιακής απόκτησης γης από τον γενικό διευθυντή μιας τουρκικής εταιρίας, «τόσοι συμπατριώτες μας δεν πήραν ακόμη την ισάξια περιουσία τους. Πως αυτός ο κύριος που ήρθε απ' την Τουρκία πήρε αυτόν τον τόπο;».⁶⁷¹ Ο τουρκικός στρατός, ο οποίος προηγουμένως γινόταν αποδεκτός -έστω σαν αναγκαίο κακό- έναντι της ελληνικής απειλής, χαρακτηριζόταν πλέον ως «στρατός κατοχής»,⁶⁷² ενώ Τουρκοκύπριοι αμφισβητούσαν ακόμη και το δικαίωμα των εποίκων να αποφασίζουν για την τύχη της Κύπρου, αν και γινόταν αποδεκτή η γνώμη των παιδιών τους, εάν είχαν γεννηθεί στην Κύπρο.⁶⁷³ Ο Λεβέντ θεωρούσε ότι η «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» δεν ήταν ένα κυρίαρχο κράτος, αλλά μια κυβερνώμενη από την Τουρκία επαρχία, ενώ υποστήριζε ότι οι Κύπριοι θα έπρεπε να αρνηθούν τη λογική των «μητέρων-πατριδων», αναγνωρίζοντας την Κύπρο ως πατρίδα τους και προβάλλοντας πρώτα την κυπριακή και μετά την τουρκική τους ταυτότητα.⁶⁷⁴ Ο Λεβέντ μάλιστα εξέδωσε και ένα βιβλίο με διάφορα από τα κείμενά του, μεταφρασμένα στα ελληνικά, με σαφή αναφορά στον τίτλο στην «υπό κατοχή» πατρίδα του· σε ένα χαρακτηριστικό των αντιλήψεων του απόσπασμα, ο Λεβέντ συνέκρινε τους Τούρκους με τους Γερμανούς στην Γαλλία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ παρομοίαζε τους Κύπριους συνεργάτες τους με τους Γάλλους συνεργάτες των Γερμανών.⁶⁷⁵ Ανάλογα κείμενα του Λεβέντ αμφισβητούσαν ακόμη και την αναγκαιότητα της στρατιωτικής επέμβασης του 1974· όπως έλεγε με παράπονο ο Λεβέντ, περισσότερο από τους Ελληνοκύπριους ήταν οι Τουρκοκύπριοι που υπέφεραν περισσότερο μετά από το 1974, αλλά και ήδη από τη δεκαετία του '60.⁶⁷⁶ Ένας άλλος συγγραφέας της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης, ο συνδικαλιστής Αρίφ Χασάν Ταχσίν, ξεκινούσε

Perceptions of History and Collective Identity, όπ., σ. 45, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ., σ. 402-403, Πιέρ Μπλαν, όπ., σ. 66-67, Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, όπ., σ. 37, Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, όπ., σ. 344 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, όπ., σ. 193.

⁶⁷⁰ Πιο αναλυτικά, βλέπε τις απόψεις διαφόρων αριστερών Τουρκοκύπριων συνδικαλιστών, όπως παρατίθενται στο: Ιός, όπ.

⁶⁷¹ Λεβέντ Σενέρ, *Η πατρίδα μου είναι υπό κατοχή. Τι ξέρει ένας Τούρκος στρατηγός από λευκωσιάτικες νύχτες που μυρίζουν γασαμί;*, χε, Λευκωσία 2002, σ. 33.

⁶⁷² Νιλγκιούν Ορχόν, «Αν είναι προδοσία η ξένη κατοχή ...», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003. Είναι ενδιαφέρουσα αυτή η αντιμετώπιση σε σύγκριση με ορισμένες ελληνοκυπριακές αντιδράσεις κατά του ελληνικού στρατού, ειδικά στα χρόνια από το 1964 ως το 1974, η οποία συνέβαλε σημαντικά στην οικοδόμηση του αρνητικού στερεότυπου του «καλαμαρά». Βλέπε: Cynthia Cockburn, όπ., σ. 59-60.

⁶⁷³ Λεβέντ Σενέρ, *Η πατρίδα μου είναι υπό κατοχή*, όπ., σ. 29.

⁶⁷⁴ Βλέπε σχετικές δηλώσεις του Λεβέντ στο: Ιός, όπ.

⁶⁷⁵ Λεβέντ Σενέρ, *Η πατρίδα μου είναι υπό κατοχή*, όπ., σ. 49.

⁶⁷⁶ Σενέρ Λεβέντ, «Να κλάψουμε μαζί για τις 15 και 20 Ιουλίου», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003, σ. 18 και Σενέρ Λεβέντ, «Υπεράνω και από το έδαφος», *Πολίτης* 30.5.2003.

το βιβλίο του με το πρώτο κεφάλαιο να τιτλοφορείται «είμαστε υπό κατοχή», αναφερόμενος στη σχέση των Τουρκοκυπρίων με την Τουρκία.⁶⁷⁷

Στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα το βάρος των οικονομικών αποτυχιών στην «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου»,⁶⁷⁸ ειδικά σε σύγκριση με το επιτυχημένο πρότυπο της Κυπριακής Δημοκρατίας, ενέτεινε τις δυσαρέσκειες, οι οποίες εκφράστηκαν με μαζικές διαδηλώσεις. Κύριο σύνθημα αποτελούσε η πρόταξη της «κυπριακότητας» έναντι της τουρκικότητας, με το χαρακτηριστικό σύνθημα «αυτή η χώρα είναι δική μας» να εκφράζει τον στόχο της πολιτικής μεταρρύθμισης και του εκδημοκρατισμού.⁶⁷⁹ Ήταν η πρώτη μαζική αμφισβήτηση της επιχείρησης του 1974 και του σωτήριου χαρακτήρα της στη βόρεια Κύπρο, αμφισβητούνταν ακόμη και το πολιτικό καθεστώς και ο Ραούφ Ντενκτάς, από σωτήρας των Τουρκοκυπρίων, κατηγορούνταν ως ο δυνάστης τους, ο οποίος καλούνταν να παραιτηθεί.⁶⁸⁰ Τα αιτήματα αυτά γίνονταν τόσο μαζικά, ώστε Έλληνοκύπριοι δημοσιογράφοι να ελπίζουν ότι οι προσδοκίες τους για μια τουρκοκυπριακή εξέγερση είχαν αρχίσει να γίνονται πραγματικότητα.⁶⁸¹ Η συγκυρία παρουσιαζόταν ιδανική για την εκπλήρωση των κυπροκεντρικών σχεδιασμών «επαναπροσέγγισης», ή έστω προσέγγισης με τους Τουρκοκύπριους· όπως σχολίαζε η Αναγνωστοπούλου σχετικά με αυτή τη συγκυρία, η ελληνική πλευρά όφειλε «να ακούσει τους Τουρκοκύπριους», αντί να τους βλέπει μόνο μέσω της Άγκυρας, αναδεικνύοντας τον Ντενκτάς και το τουρκικό «βαθύ κράτος» ως μοναδικό συνομιλητή.⁶⁸² Στις αρχές του 2002 ιδρύθηκε μια «Κίνηση Πολιτών για την επανένωση και την συνύπαρξη», με άτομα που εμπλέκονταν στα δικαιοδικά κινήματα πολιτών της δεκαετίας που είχε προηγηθεί. Στόχος της «Κίνησης Πολιτών» ήταν, σύμφωνα με τις ίδιες τις διακηρύξεις της, η εκμετάλλευση της συγκυρίας των τουρκοκυπριακών κινήματων για την επίτευξη της επαναπροσέγγισης, ώστε να συμβάλουν οι πολίτες στις ευρύτερες -πολιτικές- προσπάθειες για μια δίκαιη, ειρηνική και βιώσιμη λύση στη βάση των συμφωνιών κορυφής του 1977 και 1979· αυτό θα επιτυγχανόταν με τη διαμόρφωση μιας κουλτούρας αλληλοκατανόησης, ανεκτικότητας και συνύπαρξης, η οποία θα διευκολυνόταν μέσα από την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας ανάμεσα σε διάφορες οργανώσεις, επαγγελματικές ομάδες, συνδικαλιστές και πολίτες των δύο κοινοτήτων.⁶⁸³

⁶⁷⁷ Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*, σ. 13.

⁶⁷⁸ Για την οικονομική κατάσταση στην βόρεια Κύπρο, ειδικά σε σύγκριση με τη νότια, βλέπε: Ανδρέας Χαραλάμπους, «Σύγκριση της οικονομίας στις κατεχόμενες περιοχές με την οικονομία στις ελεύθερες περιοχές», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, Olgun Mustafa Ergun, «Economic Overview», στο: C. H. Dodd (edit.), *όπ.* και Olgun Mustafa Ergun, «Sectoral Analysis», στο: C. H. Dodd (edit.), *όπ.* και Tozun Bachceli, «Cyprus in the Post-Cold War Environment: Moving Toward a Settlement?», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 117-118.

⁶⁷⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, «Κύπρος: Από την ελληνικότητα και την τουρκικότητα στην κυπριακότητα», *Αυγή*, 26.1.2003, Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή*, 18.4.2003 και Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 244-335.

⁶⁸⁰ Για την συνθηματολογία των διαδηλωτών: Μακάριος Δρουσιώτης, Ξενοφών Καλλής, «Για να μην επαναληφθεί η Ιστορία σαν φάρσα», *Πολίτης* 29.12.2002, σ. 11, Διονύσης Διονυσίου, «Ο αγώνας των Τ/Κυπρίων - Που θα καταλήξει;», *Πολίτης* 29.12.2002, σ.7.

⁶⁸¹ Ενδεικτικά: Χαράλαμπος Χαράλαμπίδης, *όπ.*, σ. 96, Μακάριος Δρουσιώτης, «Φοβούνται εξέγερση Ντενκτάς και Άγκυρα», *Ελευθεροτυπία* 22.12.2002 και Διονύσης Διονυσίου, «Ο αγώνας των Τ/Κυπρίων - Που θα καταλήξει;», *Πολίτης* 29.12.2002.

⁶⁸² Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.

⁶⁸³ Για περισσότερες πληροφορίες για τις αρχές και τα πρόσωπα που συμμετείχαν σε αυτή την Κίνηση Πολιτών, βλέπε τα βιογραφικά και το ιδρυτικό τους έγγραφο, στο: www.tech4peace.org.

6. Οι προσδοκίες επανένωσης στην συγκυρία των αρχών του 21^{ου} αιώνα

Τον Νοέμβριο του 2002 ο γενικός γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών Κόφι Ανάν υπέβαλε κάποιες προτάσεις για την επίλυση του «κυπριακού προβλήματος». Το σχέδιο αυτό, με τις παραλλαγές που προέκυψαν στην πορεία της διαπραγματεύσεως, δεν ήταν το πρώτο στην μακρά αλυσίδα διαπραγματεύσεων, μεσολαβήσεων και προτάσεων για το «κυπριακό πρόβλημα» μετά από το 1974,⁶⁸⁴ στη λογική της επανένωσης της Κύπρου μέσα σε ένα πλαίσιο περίπλοκων νομικών και πολιτειακών ρυθμίσεων, που θα δημιουργούσαν προϋποθέσεις για τη σταδιακή οικοδόμηση μιας σχέσης εμπιστοσύνης και συμβίωσης ανάμεσα στους Κυπρίους.⁶⁸⁵ Το σχέδιο αποτελούσε μια μεγάλη προσπάθεια συμβιβασμού των αποκλίσεων των αιτημάτων των δύο πλευρών, προβλήθηκε από την πολιτική ηγεσία στην Ελλάδα και την Κυπριακή Δημοκρατία, ενώ στηριζόταν, πέρα από τις διεθνείς πιέσεις,⁶⁸⁶ από τη δυναμική της «κυπριακότητας» στο βόρειο τμήμα της Κύπρου,⁶⁸⁷ από πολιτικές δυνάμεις της Τουρκίας,⁶⁸⁸ αλλά και από την πλειοψηφία των πολιτικών σε Ελλάδα και Κυπριακή Δημοκρατία.⁶⁸⁹ Το σχέδιο θα υποβαλλόταν προς έγκριση τον Απρίλιο του 2004, για πρώτη φορά όχι μέσω εκλεγμένων πολιτικών εκπροσώπων των Κυπρίων αλλά άμεσα, σε δύο χωριστά, αλλά ταυτόχρονα δημοψηφίσματα.⁶⁹⁰

Λίγους μήνες μετά από την πρώτη υποβολή ενός σχεδίου από τον Κόφι Ανάν, τον Απρίλιο του 2003, η «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» αποφάσισε να επιτρέψει τη διέλευση από και προς τα εδάφη που έλεγχε· για πρώτη φορά μετά από το 1974, οι Ελληνοκύπριοι μπορούσαν να επισκεφτούν, χωρίς περίπλοκες διαδικασίες, το βόρειο τμήμα της Κύπρου, αλλά και οι Τουρκοκύπριοι να προσέλθουν στα εδάφη που έλεγχε η Κυπριακή Δημοκρατία. Ο αρχικός ενθουσιασμός μεγάλωνε, καθώς το άνοιγμα των συνόρων δεν ακολούθησαν βίαια διακοινοτικά επεισόδια, ενώ οι επισκέψεις Ελληνοκυπρίων στα σπίτια που είχαν εγκαταλείψει πριν από το 1974 έγιναν σε καλό κλίμα, με διάφορα «ανθρώπινα» περιστατικά να προβάλλονται από τα ελληνοκυπριακά και ελληνικά Μ.Μ.Ε. ως ενδεικτικά των δυνατοτήτων «συμβίωσης».⁶⁹¹ Αρκετοί Τουρκοκύπριοι άρχισαν να εργάζονται με χαμηλούς μισθούς σε ελληνοκυπριακές επιχειρήσεις, περνώντας καθημερινά από τα διαχωριστικά οδοφράγματα, ενώ από την άλλη Ελληνοκύπριοι

⁶⁸⁴ Για μια αναλυτική εξέταση των σημαντικότερων σημείων των διαπραγματεύσεων της περιόδου μετά από το 1974: Σταύρος Λυγερός, *οπ.*, Α. J. R. Groom, «The Process of Negotiation 1974-1993», στο: C. H. Dodd (edit.), *οπ.*, Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, σύγκρουση και επίλυση, οπ.*

⁶⁸⁵ Για τις πρόνοιες του σχεδίου Ανάν Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *Η αρπαγή της Κύπρου*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2004 και *Το σχέδιο Ανάν, πέντε κείμενα κριτικής, οπ.*

⁶⁸⁶ Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *οπ.* και Βενιζέλος Κώστας, Ιγνατίου Μιχάλης, Μελέτης Νίκος, *Σχέδιο Ανάν, Το μυστικό παζάρι, Οι 129 ημέρες που συγκλόνησαν τον ελληνισμό*, Εκδόσεις ΑΑ Λιβάνη, Αθήνα 2005.

⁶⁸⁷ Βλέπε ενδεικτικά τα κείμενα της πλατφόρμας «Αυτή η χώρα είναι δική μας» στο: *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 37, Νοέμβριος 2002.

⁶⁸⁸ Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός, οπ.*, ειδικά σ. 262-263 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και Επίλυση, οπ.*, σ. 371-375.

⁶⁸⁹ Βλέπε χαρακτηριστικά: Μια ομάδα Κυπρίων, «Σχολιασμός του Προεδρικού Διαγγέλματος 7/4/2004», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004, σ. 28-34.

⁶⁹⁰ Αντιπαρέβαλε όμως με τις ενστάσεις που διατυπώνονταν αναφορικά με την νομιμότητα και την ορθότητα του τρόπου διεξαγωγής του δημοψηφίσματος, στο: Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *οπ.*, σ. 195-197.

⁶⁹¹ Ενδεικτικά των αντιδράσεων αυτών: *Κύπρος, ρήγμα στην πράσινη γραμμή*, Η Καθημερινή, «Επτά Ημέρες», 8.6.2003 και Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες, οπ.*, σ. 78. Για μια πιο κριτική προσέγγιση αυτού του ενθουσιασμού: Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *οπ.*, σ. 127 και σ. 134 και Cynthia Cockburn, *οπ.*, σ. 195-196.

επισκέπτονταν τακτικά την βόρεια Κύπρο για διακοπές, φτηνά ψώνια ή για επισκέψεις στα καζίνα.⁶⁹² φαινόταν ότι αυτή η εξέλιξη θα αποδείκνυε στην πράξη τις δυνατότητες συμβίωσης και «ανθρωποποίησης» του «άλλου», αυτή την φορά όχι μέσα από επιδοτούμενα σεμινάρια και συναντήσεις κάποιων ελίτ εκτός Κύπρου.⁶⁹³ Ωστόσο, υπήρχαν φόβοι ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους ότι το άνοιγμα των συνόρων αποσκοπούσε στην πολιτική αναγνώριση του τουρκοκυπριακού κράτους, αλλά και στην εκτόνωση των πιέσεων που προκαλούσε η οικονομική του κατάσταση, μέσα από την εργασία των Τουρκοκυπρίων στην Κυπριακή Δημοκρατία και την προσέλκυση των Ελληνοκυπρίων επισκεπτών και τουριστών· επισημαινόταν ακόμη ότι η «συμβίωση» που προβαλλόταν με ενθουσιασμό εξακολουθούσε να μην αφορά μια καθημερινότητα μέσα σε ένα κράτος, αλλά στην πραγματικότητα μια καλή γειτονία δύο κοινωνιών, με συναναστροφές εντός καθορισμένων πλαισίων και όρων, «πλάι-πλάι», όπως ακριβώς προβαλλόταν ως μοντέλο από την τουρκοκυπριακή πλευρά τα προηγούμενα χρόνια. Το άνοιγμα των συνόρων χωρίς αξιοσημείωτα βίαια επεισόδια θα μπορούσε να ερμηνευθεί όχι μόνο ως επίτευξη της αμοιβαία αποδεκτής «κυπριακότητας», αλλά και ως έμμεση αποδοχή της υπάρχουσας, μη νομιμοποιημένης ακόμη, κατάστασης.⁶⁹⁴

Μια άλλη σημαντική μεταβολή στη συγκυρία των αρχών του 21^{ου} αιώνα ήταν η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία όμως ερμηνευόταν ποικιλοτρόπως από τους Ελληνοκύπριους. Από την μια πλευρά, αρκετοί Ελληνοκύπριοι επεσήμαιναν την ευκαιρία -μέσα ακριβώς από την ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση-⁶⁹⁵ για μια επαναδιαπραγμάτευση με στόχο εκείνη την λύση, η οποία θα διασφάλιζε τα ελληνοκυπριακά αιτήματα και τις βασικές ελευθερίες που προτάσσονταν σαν προϋποθέσεις της ελληνοκυπριακής «δίκαιης και βιώσιμης» λύσης, σύμφωνα με το «ευρωπαϊκό κεκτημένο».⁶⁹⁶ Ένας υποστηρικτής αυτής της αντίληψης τόνιζε ότι το σχέδιο Ανάν δεν περιείχε απλά ορισμένες αποκλίσεις, αλλά προέβλεπε ακριβώς ένα κράτος-απόκλιση από το «ευρωπαϊκό κεκτημένο».⁶⁹⁷ ορισμένες πολιτικές δυνάμεις που υποστήριζαν τη σημασία του «ευρωπαϊκού κεκτημένου» για την αναδιαπραγμάτευση του «κυπριακού προβλήματος» αποχώρησαν από τα κόμματά τους και διαμόρφωσαν, μαζί με υποστηρικτές της πολιτικής του «ενιαίου κράτους» από τη δεκαετία του '90, έναν πολιτικό χώρο με το όνομα «Ευρωπαϊκό Κόμμα»,⁶⁹⁸ ενώ στις εκδηλώσεις ακόμη και ελληνοκεντρικών φοιτητικών παρατάξεων εμφανιζόταν πλέον και η ευρωπαϊκή

⁶⁹² Για μια περιγραφή της κατάστασης, βλέπε τα επικριτικά σχόλια του βουλευτή του ΑΚΕΛ, Τάκη Χατζηγεωργίου, στο: Τάκης Χατζηγεωργίου, «Όταν ο πατριωτισμός ευημερεί και η πατρίς πένεται», *Πολίτης* 25.06.2006.

⁶⁹³ Κάτι που ομολογούσαν ακόμη και φιλικόι προς την πολιτική της προσέγγισης συγγραφείς, όπως ο Μαυράτσας: Κάισαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 196.

⁶⁹⁴ Για αυτές τις κριτικές επισημάνσεις, βλέπε: Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 8 και Benjamin J. Broome, «Bridging the Divide in Cyprus: the Role of Bicomunal Activities», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 297.

⁶⁹⁵ Για την ελληνοκυπριακή πολιτική της χρησιμοποίησης της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση για τη διαπραγμάτευση μιας καλύτερης λύσης, χωρίς τις δεσμεύσεις προηγούμενων συμφωνιών του παρελθόντος, βλέπε ακόμα: Νικόλας Γ. Κρανιδιώτης, *όπ.*, σ. 62-67 και Γιώργος Κέντας, «Διεθνείς σχέσεις και ζητήματα ασφαλείας μέσα από το σχέδιο Ανάν», στο: *Το σχέδιο Ανάν*, *όπ.*, σ. 184-200.

⁶⁹⁶ Για μια κριτική των υπερβολικών προσδοκιών από την «υπερεθνική Ευρώπη»: Michalis S. Michael, «Europeanisation of the Cyprus Conflict: Squaring-Off the Triangle», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*

⁶⁹⁷ Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *όπ.*, σ. 57.

⁶⁹⁸ Για τις απόψεις του κόμματος αυτού και την «ευρωπαϊκή λύση»: www.europaikokomma.org.

σημαία.⁶⁹⁹ Από την άλλη, επικριτές αυτού του είδους προσέγγισης επεσήμαναν ότι ο χρόνος κυλούσε σε βάρος των ελληνοκυπριακών αιτημάτων,⁷⁰⁰ καταδείκνυαν τις διαφορές της κυπριακής περίπτωσης από το «γερμανικό μοντέλο» της επανένωσης μετά από την ένταξη,⁷⁰¹ εντόπιζαν παραδείγματα όπου η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση παρέκαμπτε το «ευρωπαϊκό κεκτημένο» σε περιπτώσεις πολιτικών διευθετήσεων μεταξύ δύο κρατών-μελών της⁷⁰² και παρατηρούσαν ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπήρχε μια ποικιλία περιπτώσεων μειονοτήτων, οι οποίες αντιμετωπίζονταν με διαφορετικούς τρόπους.⁷⁰³ Πιο ριζοσπαστικοί κυπροκεντρικοί διανοούμενοι τόνιζαν την -ενδεχομένως μοναδική-⁷⁰⁴ ευκαιρία που παρείχε η ευρωπαϊκή προοπτική για την επανένωση της Κύπρου και την ένταξη της, ως ενιαίας οντότητας, σε μια Ευρώπη «πέρα από τα έθνη», όπου οι εθνικισμοί και η συγκρουσιακή λογική αποτελούσαν παρωχημένες αντιλήψεις,⁷⁰⁵ ή έλπιζαν ακόμα ότι η ευρωπαϊκή ένταξη θα έκανε τους Κύπριους να συνειδητοποιήσουν ότι μπορούν να είναι ταυτόχρονα Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι και Ευρωπαίοι, σε μια δημοκρατική και ομόσπονδη Κύπρο, σε μια κουλτούρα ανοχής μιας «κοινωνίας των πολιτών», όπου θα συνυπήρχαν οι πολλαπλές αλληλεπικαλυπτόμενες συλλογικές ταυτότητες.⁷⁰⁶ Ο Μικελλίδης, αρθρογράφος στον κυριακάτικο «Πολίτη», υποστήριζε μια ευρωπαϊκή λύση, όπως το σχέδιο Ανάν που, μαζί με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ήταν η ευκαιρία της Κύπρου να βγει από το περιθώριο και να ξαναγίνει «σταυροδρόμι» πολιτισμών· η Ευρώπη, σύμφωνα με τον Μικελλίδη, παρείχε μια ευκαιρία στην Κύπρο να αποκτήσει ξανά σημαντικό ρόλο στην ιστορία του πολιτισμού, πέρα από την προοπτική της Κύπρου ως μιας απλής επαρχίας της Ελλάδας, της Τουρκίας, όπου οι Ελληνοκύπριοι θα παρέμεναν «Αραπάδες, εθνικιστές, αμόρφωτοι, χωρίς πολιτισμό, χωρίς κουλτούρα».⁷⁰⁷ Άλλες κυπροκεντρικές τάσεις, ωστόσο, όπως ο Μαυράτσας, παρά την επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα της «κοινωνίας των πολιτών»,⁷⁰⁸ παρατηρούσαν ότι η «ευρωπαϊκή προοπτική» υποστηριζόταν και από «άκρως συντηρητικούς» κύκλους, ταυτιζόμενους με τους ενάντιους μιας ομοσπονδιακής λύσης.⁷⁰⁹ ο Παναγιώτου προσπαθούσε να συγκρίνει την χρήση του ευρωπαϊσμού ως επαγγελίας για τον εκμοντερνισμό και την πρόοδο με μια αντίστοιχη τάση, που συνόδευε την ιδεολογία του ελληνισμού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ενώ η εναλλακτική του πρόταση ήταν να αναδυθούν ή να αναπλαστούν κάποιες «κυπριακές ταυτότητες», ώστε να ισορροπηθούν οι δυνατότητες ενός «κυπριακού ιστορικού συνόρου», ανάμεσα στα Βαλκάνια και στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου.⁷¹⁰

⁶⁹⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία, όπ.*, σ. 65.

⁷⁰⁰ Χρήστος Στυλιανίδης, «Παιχνίδι με το χρόνο και ο Ραούφ Ντενκτάς», *Πολίτης* 29.12.2002.

⁷⁰¹ Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση, όπ.*, σ. 377-378.

⁷⁰² Ζήνωνας Ποφαΐδης, «Τα εξωτικά νησιά Άλαντ και η Κύπρος», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 31, Φεβρουάριος 2002, σ. 18-21.

⁷⁰³ Τάκη Κονή, «Η περίπτωση της “επαναπροσέγγισης”, η ανακάλυψη της τασιηνόπιττας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 12, Μάιος 2000, σ. 28-29.

⁷⁰⁴ Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, *όπ.*, σ. 14.

⁷⁰⁵ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών, όπ.*, σ. 148 και Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση, όπ.*, σ. 371.

⁷⁰⁶ Nicos Peristianis, «A Federal Cyprus in a Federal Europe», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 39-42.

⁷⁰⁷ Γιάγκος Μικελλίδης, «Φωνάξτε ... είμαι Κύπριος», *Πολίτης* 7.3.2004, σ. 9 και Γιάγκος Μικελλίδης, «Οι σύμμαχοι των Περσών», *Πολίτης* 16.7.2006, σ. 9.

⁷⁰⁸ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Οψεις του ελληνικού εθνικισμού, όπ.*, σ. 135-157.

⁷⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 18-19, υποσημείωση 3.

⁷¹⁰ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 52 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Η Καταστολή της Δυνατότητας Εμφάνισης του Κυπριακού Έθνους» (μέρος α'), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 22, Απρίλιος 2001, σ. 60.

Η ελληνοκυπριακή κοινωνία δεν ήταν διχασμένη μόνο αναφορικά με τον τρόπο εκμετάλλευσης της συγκυρίας της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και με το σχέδιο Ανάν, η αποδοχή του οποίου συσχετιζόταν -όχι μόνο χρονικά- με την ένταξη. Η Αναγνωστοπούλου συνέδεε την αποδοχή του σχεδίου Ανάν με την επίτευξη της «κυπριακότητας του χώρου», την οποία διεκδικούσαν οι Κύπριοι μετά από το 1974,⁷¹¹ ενώ ο Μικελλίδης συσχέτιζε τις δυνάμεις που υποστήριζαν την προτεινόμενη λύση με εκείνους τους Κύπριους, οι οποίοι είχαν συνειδητοποιήσει την ιστορικότητα της θέσης της Κύπρου, ως ένα σταυροδρόμι των πολιτισμών.⁷¹² Γύρω από την αποδοχή της λύσης Ανάν συμπαρατάχθηκαν διάφορες κυπροκεντρικές τάσεις, που θεωρούσαν ότι εξέφραζαν τις δυνάμεις του «ορθού λόγου» και της «κοινωνίας των πολιτών», ταξινομώντας τους αντιπάλους τους σε ένα «μέτωπο του εθνικιστικού ρομαντισμού», με τάσεις εκδικητισμού προς τους Τουρκοκύπριους και μια προσκόλληση στο παρελθόν.⁷¹³ Πάντως και υποστηρικτές του σχεδίου Ανάν κατηγορήθηκαν ότι χρησιμοποιούσαν επιλεκτικά στοιχεία από το παρελθόν ορισμένων Ελληνοκυπρίων πολιτικών, με κριτήριο την πολιτική τους τοποθέτηση έναντι του σχεδίου.⁷¹⁴ Υπήρχαν κυπροκεντρικοί δημοσιογράφοι που αποδέχονταν το σχέδιο Ανάν, είτε διαβλέποντας κάποιες σημαντικές οικονομικές ευκαιρίες για τους Ελληνοκύπριους,⁷¹⁵ είτε απλά αντιμετώπιζοντας αυτή τη μορφή συμβιβασμού σαν μια τελευταία ευκαιρία, στη λογική ότι κάθε προηγούμενη «ευκαιρία» υπήρξε και καλύτερη,⁷¹⁶ ως δηλαδή «το χειρότερο ... καλό που μας προέκυψε».⁷¹⁷ Άλλοι εξέφραζαν φόβους ότι σε περίπτωση απόρριψης του σχεδίου από τους Ελληνοκύπριους θα επακολουθούσε διεθνής απομόνωση της Κύπρου,⁷¹⁸ ή ακόμα ότι θα προκαλούνταν προβλήματα στην είσοδο της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.⁷¹⁹ Ένα ακόμη επιχείρημα που προβλήθηκε ήταν ότι η κορύφωση της απογοήτευσης των Τουρκοκυπρίων, σε ένα αρνητικό αποτέλεσμα από μέρους των Ελληνοκυπρίων, θα είχε ως συνέπεια την επικράτηση των «εποίκων» έναντι των Τουρκοκυπρίων, που θα έρχονταν ως μετανάστες στον νότο· έτσι, διευκρίνιζε ο αρθρογράφος, «θα φέρουμε, οριστικά, τα σύνορα της Τουρκίας έξω από τα σπίτια μας».⁷²⁰ Οι ανησυχίες των πιο επιφυλακτικών έναντι του σχεδίου Ελληνοκυπρίων θεωρούνταν από τον Τζίβα, έναν άλλο δημοσιογράφο που υποστήριζε το σχέδιο, ως ενδείξεις «ψυχικής αργίας» και «συναισθηματικής νοημοσύνης», ενώ η αδυναμία του «ευρωπαϊκού κεκτημένου» να εγγυηθεί μια αμοιβαία αποδεκτή και νομιμοποιημένη

⁷¹¹ Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.

⁷¹² Γιάγκος Μικελλίδης, «Φωνάξτε ... είμαι Κύπριος», *Πολίτης* 7.3.2004, σ. 9.

⁷¹³ Σταύρος Τομπάζος, «Κύπρος: η ώρα του μεγάλου “Ναι”», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004, σ. 25 και Νικόλας Χριστοφίδης, «Είναι τελικά το Κυπριακό θέμα εκδίκησης;», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004, σ. 21-23.

⁷¹⁴ Σάββας Παύλου, «Ανοικτή επιστολή στην Ελευθεροτυπία», *Άρδην*, Τχ. 47, Ιούνιος 2004, σ. 30.

⁷¹⁵ Μακάριος Δρουσιώτης, «Γεύση Από Λευκωσία», *Ελευθεροτυπία* 4.10.2003. Βλέπε ακόμη την επιχειρηματολογία του ίδιου για τις χαμένες -λόγω της απόρριψης του σχεδίου Ανάν- ευκαιρίες των Ελληνοκυπρίων να συμμετέχουν στη «γεωπολιτική αναδιάταξη» και τις «νέες οικονομικές ευκαιρίες» στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου: Μακάριος Δρουσιώτης, «Ενιαίο Οικονομικό Δόγμα Ελλάδας-Τουρκίας», *Πολίτης* 16.4.2006.

⁷¹⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 380.

⁷¹⁷ Γιώργος Τζίβας, «Με γυμνό σπαθί, ο Αητός μαζί ...», *Πολίτης* 26.11.2002.

⁷¹⁸ Προβάλλεται χαρακτηριστικά το αντι-παράδειγμα της Κούβας που, σε ένα «στείρο ανταγωνισμό» με τις Η.Π.Α. και τα διεθνή συμφέροντα, «έγινε τριτοκοσμική»: Μια ομάδα Κυπρίων, «Σχολιασμός του Προεδρικού Διαγγέλματος 7/4/2004», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004, σ. 33.

⁷¹⁹ Νικόλας Χριστοφίδης, «Είναι τελικά το Κυπριακό θέμα εκδίκησης;», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004, σ. 23.

⁷²⁰ Μακάριος Δρουσιώτης, «Η ιστορική ευθύνη του ΑΚΕΛ», *Πολίτης* 22.2.2004, σ. 4.

λύση και η ανωριμότητα και η καχυποψία των Κυπρίων καθιστούσαν απαραίτητη την κηδεμονία από εξωκυπριακές στρατιωτικές δυνάμεις, όπως προτεινόταν στο σχέδιο Ανάν· απλά αυτή η κηδεμονία, σύμφωνα πάντα με τον Τζίβα, δεν θα προερχόταν μόνο από τις «μητέρες-πατρίδες», αλλά θα ήταν εγγυημένη από την διεθνή κοινότητα, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στη δεκαετία του '90.⁷²¹

Στο λεγόμενο «στρατόπεδο του όχι» συμπαρατάχθηκαν αρκετά ανομοιογενείς χώροι με μια σειρά από επιχειρήματα, που αφορούσαν τις νομικές ανεπάρκειες και την αντιδημοκρατικότητα της λύσης Ανάν,⁷²² ή ακόμη και το οικονομικό κόστος της λύσης για τους Ελληνοκύπριους.⁷²³ Άλλωστε με το σχέδιο Ανάν διακυβεύονταν αρκετά από τα ελληνοκυπριακά επιτεύγματα μετά από το 1974, ενώ φαίνεται ότι απειλούνταν συγκεκριμένα ελληνοκυπριακά οικονομικά συμφέροντα, είτε μεγάλων ξενοδόχων,⁷²⁴ αλλά και ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων.⁷²⁵ Επικαλούμενοι -εκτός από τη δικαιοσύνη- τη λειτουργικότητα, οι Ελληνοκύπριοι αντίπαλοι του σχεδίου σημείωναν ότι οι κίνδυνοι από την άμεση ή μελλοντική κατάρρευση της λύσης σε περίπτωση αποδοχής της θα ήταν «απίστευτα πιο καταστροφικοί και πολύ λιγότερο αναστρέψιμοι» από τους κινδύνους παγίωσης της υπάρχουσας κατάστασης, αν το σχέδιο απορριπτόταν, αφού θα είχε χαθεί η δυνατότητα επιστροφής στην υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων.⁷²⁶ για τους Ελληνοκύπριους, όπως άλλωστε και για τους Τουρκοκύπριους, η λύση της επανένωσης εξαρτιόταν περισσότερο από το τι ήταν διατεθειμένοι να δώσουν, τι θα μπορούσαν να κερδίσουν και τι θα ανέχονταν να χάσουν, ώστε αυτή να επιτυγχανόταν. Οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι δεν ήταν διατεθειμένοι να απωλέσουν την επιτυχία της διεθνούς αναγνώρισης του κράτους τους, αυτό-υποβιβαζόμενοι σε μια κοινότητα υπό κηδεμονία.⁷²⁷ Άλλωστε ένα από τα κυριότερα σημεία της διαφωνίας με τους Τουρκοκύπριους που αποδέχονταν το σχέδιο ήταν οι ασάφειες του αναφορικά με την έννοια της «ισοτιμίας», με την επίκληση της «παρθενογένεσης» ενός νέου κράτους να αντικαθιστά τη -σημαντική για την ελληνοκυπριακή πλευρά- έννοια της συνέχειας της Κυπριακής Δημοκρατίας,⁷²⁸ δημιουργώντας φόβους για μια κατ' όνομα και μόνο επανένωση, που στην ουσία θα ήταν ένας πλήρης διαχωρισμός, με την τελική προοπτική ενός «βελούδινου διαζυγίου».⁷²⁹ Με αφορμή τη συζήτηση για το σχέδιο Ανάν και με το ενδεχόμενο να γίνει αυτό αποδεκτό, ακόμα και σφοδροί επικριτές του κυπριακού

⁷²¹ Γιώργος Τζίβας, *Πολίτης* 22.2.2004, σ. 2.

⁷²² Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *όπ* και *Το σχέδιο Ανάν, πέντε κείμενα κριτικής, όπ*.

⁷²³ Γιάννος Μαυρομμάτης, «Οι οικονομικές πτυχές του σχεδίου Ανάν», στο: *Το σχέδιο Ανάν, πέντε κείμενα κριτικής, όπ*, σ. 117-143 και Γιάννος Χαραλαμπίδης, «Η επιστροφή στο Σοβιέτ και το Σχέδιο Ανάν», *Σημερινή* 22.2.2004.

⁷²⁴ Ένας αρθρογράφος έκανε χαρακτηριστικά λόγο για τα συμφέροντα του «παραλιακού κεφαλαίου» του νότου και τις πολιτικές διασυνδέσεις του: Σωτήρης Κάττος, «Κυπριακό και αναδιάρθρωση του κοινωνικού σχηματισμού», *Πολίτης* 22.2.2004, σ. 14.

⁷²⁵ Σύμφωνα με καταγγελίες ενός υπερασπιστή του σχεδίου, κυκλοφορούσαν φήμες ότι με την επανένωση της Κύπρου, όπως προωθούνταν με το σχέδιο Ανάν, θα θίγονταν εργασιακά δικαιώματα των Ελληνοκυπρίων. Αναφέρεται στο: Κώστας Βενιζέλος, Μιχάλης Ιγνατίου, Νίκος Μελέτης, *όπ*, σ. 506-507.

⁷²⁶ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ*, σ. 94.

⁷²⁷ Είναι χαρακτηριστικό το μότο από διάγγελμα του πρόεδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, Τάσσου Παπαδόπουλου, στην συγκυρία του δημοψηφίσματος, το οποίο παρέθετε ο Κωνσταντακόπουλος στο εξώφυλλο του βιβλίου του: Δημήτρης Κωνσταντακόπουλος, *όπ*. Βλέπε ακόμη τις σχετικές ανησυχίες, όπως διατυπώνονται στο: Γιάννος Χαραλαμπίδης, «Η επιστροφή στο Σοβιέτ και το Σχέδιο Ανάν», *Σημερινή* 22.2.2004.

⁷²⁸ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ*, σ. 26, σ. 54-55, σ. 61-64 και σ. 169-173.

⁷²⁹ Για την συλλογιστική αυτή βλέπε στο ίδιο, σ. 98-99 και σ. 178.

κράτους υποστήριζαν πλέον τη διατήρηση και όχι την αυτοκατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας, παρόλο που επισημαινόταν ότι αυτό γινόταν για την αποφυγή ενός χειρότερου ενδεχομένου και όχι ως μια μακροπρόθεσμη προοπτική.⁷³⁰ Γινόταν μάλιστα κριτική σε ορισμένες τάσεις, οι οποίες θεωρούσαν ότι η αποδοχή του σχεδίου Ανάν θα μπορούσε να αποφέρει εδαφικά και άλλα κέρδη στην ελληνοκυπριακή πλευρά, η οποία σύντομα θα έβρισκε τρόπο να αποδεσμευτεί μονομερώς από τις περιοριστικές διατάξεις, διατηρώντας όμως τα οφέλη που άκοπα θα είχε εξασφαλίσει· αυτό το τέχνασμα επικρινόταν ως ουτοπικό, αφού υποτιμούσε τις ενδεχόμενες αντιδράσεις της τουρκικής πλευράς και ξεχνούσε την οδυνηρή εμπειρία της προσπάθειας μονομερών τροποποιήσεων στο σύνταγμα το 1963.⁷³¹

Ενώ στην ελληνοκυπριακή πλευρά η συζήτηση για το σχέδιο Ανάν διεξαγόταν σε αυτό το πλαίσιο επιχειρημάτων, στην τουρκοκυπριακή πλευρά το σχέδιο είχε αναχθεί σε σημαία της κυπροκεντρικής στροφής και σε ελπίδα για έξοδο από την οικονομική και πολιτική κρίση, ειδικά στο βαθμό που συνδεόταν με την ευρωπαϊκή προοπτική της Κύπρου, αλλά και της Τουρκίας.⁷³² Η Χατζηπαύλου-Τριγιώργη αναφέρει μια δημοσκόπηση του 1998, όπου πάνω από 90% των Τουρκοκυπρίων επιθυμούσαν την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση.⁷³³ ο συνδυασμός της ευρωπαϊκής προοπτικής με ένα βαθμό απόκλισης από τις τουρκικές πολιτικές φαινόταν να αποτελεί μια δικαίωση των σχετικών προβλέψεων του Ναιρν, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του '70.⁷³⁴ Στις εκλογές που διεξήχθησαν στην «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» λίγο πριν από τη διενέργεια του δημοψηφίσματος του 2004 διαφάνηκε η άνοδος του κυπροκεντρικού ρεύματος,⁷³⁵ ενώ υπήρχε η αίσθηση ότι η εκλογική αντιπαράθεση βασιζόταν στο δίπολο μιας κυπροκεντρικής, ειρηνόφιλης αριστεράς και μιας διχοτομικής δεξιάς.⁷³⁶ Ωστόσο, ένα από τα καινούρια κόμματα, που προέκυψαν από το ρεύμα της τουρκοκυπριακής κυπροκεντρικής στροφής, διαμορφώθηκε υπό την ηγεσία του πρόεδρου του «Τουρκοκυπριακού Εμπορικού Επιμελητηρίου»,⁷³⁷ γεγονός που καθιστούσε τον διαχωρισμό σε δεξιά και διχοτομικά ή αριστερά και κυπροκεντρικά κόμματα προβληματικό. Οι κυπροκεντρικές θέσεις εξακολουθούσαν να αποκλίνουν από τις ελληνοκυπριακές θέσεις για την επανένωση και αυτό ήταν γνωστό και στους Τουρκοκύπριους, με τον Τουρκοκύπριο κυπροκεντρικό πολιτικό ηγέτη Μουσταφά Ακιντζί να διευκρινίζει ότι η προσδοκούμενη λύση θα ήταν «ιδιόμορφη», συνεπώς δεν χρειαζόταν να προσδιοριστεί ονομαστικά εκ των προτέρων.⁷³⁸

⁷³⁰ «Εμείς και η Κυπριακή Δημοκρατία», *Ένωσις* 6.3.2004, σ. 3.

⁷³¹ Για μια κριτική στις συμφεροντολογικές προσεγγίσεις του «ναι»: Β. Φ., «Ναι = Διχοτόμηση», *Ένωσις* 8.4.2004, σ. 3 και Ντίνος Αγιομαμίτης, «Οι εθνικιστές του όχι, του ναι και η επαναπροσέγγιση», *Πολίτης* 24.4.2004, σ. 13.

⁷³² Niyazi Kizilyürek, «The Turkish Cypriot Community and Rethinking of Cyprus», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 241-245 και Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 303-312, όπου επισημαίνεται όμως ότι στο ίδιο, ευρωπαϊκό πλαίσιο συνυπήρχε και η εκδοχή του «ευρωπαϊκού ομοσπονδιακού φερετζέ» της διχοτόμησης.

⁷³³ Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, *Επαναπροσέγγιση*, *όπ.*, σ. 89.

⁷³⁴ Tom Nairn, «Cyprus and the theory of nationalism», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *όπ.*, σ. 40-42.

⁷³⁵ Χασάν Καχφετζιόγλου, «Τώρα είναι η ώρα να δοκιμαστεί η Άγκυρα», *Πολίτης*, 21.12.2003.

⁷³⁶ Σε αυτή την κατεύθυνση προσανατολίζεται η ερμηνευτική προσέγγιση της Αναγνωστοπούλου: Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 379-388.

⁷³⁷ Στο ίδιο, σ. 373-374.

⁷³⁸ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 382.

Το σχέδιο Ανάν εγκρίθηκε από το 65% των Τουρκοκυπρίων, ενώ απορρίφθηκε από το 76% των Ελληνοκυπρίων.⁷³⁹ Η Κυπριακή Δημοκρατία, έστω και χωρίς την επίτευξη λύσης, εντάχθηκε πανηγυρικά στην Ευρωπαϊκή Ένωση λίγες μέρες αργότερα, την 1^η Μαΐου 2004, παρόλο που είχε απορρίψει την συμβιβαστική πρόταση που η ίδια διαπραγματευόταν για καιρό, ενώ η τουρκοκυπριακή πλευρά την είχε αποδεχτεί. Το σύνορο ανάμεσα στην Κυπριακή Δημοκρατία και την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου», με μια διευθέτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν θεωρήθηκε εξωτερικό της σύνορο, με την Κυπριακή Δημοκρατία να αναλαμβάνει την ευθύνη για τον έλεγχο των συναλλαγών και μετακινήσεων μέσα από αυτό.⁷⁴⁰ Η ελληνοκυπριακή πολιτική της «επαναπροσέγγισης» ωστόσο δεν είχε πεθάνει με το «όχι» στο σχέδιο Ανάν: Ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας έκανε λόγο, ήδη την επαύριο του δημοψηφίσματος, για τα κοινά συμφέροντα των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκύπριους «συμπατριώτες», τα οποία αντιπαρέβαλλε με τα συμφέροντα της Τουρκίας.⁷⁴¹ Ήδη από την περίοδο διακυβέρνησης του Βασιλείου είχαν αρχίσει να παραχωρούνται ορισμένα δικαιώματα -όπως για παράδειγμα συντάξεις- στους Τουρκοκύπριους δικαιούχους,⁷⁴² αλλά το άνοιγμα των συνόρων, την άνοιξη του 2003, έδωσε την ευκαιρία σε πολύ περισσότερους Τουρκοκύπριους να προστρέξουν στις αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας, προσπαθώντας να αποδείξουν με τα κατάλληλα νομιμοποιητικά ότι δικαιούνταν ενός κυπριακού διαβατηρίου.⁷⁴³ Η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν υποχρεωμένη να αποδεχτεί το κύμα αυτό των Τουρκοκυπρίων, αφού έτσι ενισχυόταν το επιχείρημα της ότι αποτελούσε το νόμιμο εκπρόσωπό τους. Ωστόσο, η κατάσταση περιπλεκόταν, καθώς οι Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι αποκτούσαν διαβατήριο της Κυπριακής Δημοκρατίας, απολάμβαναν των δικαιωμάτων χωρίς να εκπληρώνουν υποχρεώσεις του Κύπριου πολίτη, όπως η φορολογία και η στρατιωτική θητεία.⁷⁴⁴ η ελληνοκυπριακή πλευρά, η οποία για χρόνια επικαλούνταν την απροθυμία της τουρκοκυπριακής ηγεσίας για την αδυναμία εξεύρεσης λύσης, ισχυριζόμενη ότι η ίδια εκπροσωπούσε το σύνολο των Κυπρίων πολιτών, έπρεπε να ελέγξει τα όρια της δικής της πολιτικής. Οι εκτιμήσεις αναφέρονταν σε μια κατάσταση, όπου οι περισσότεροι Κύπριοι έμοιαζαν σιωπηρά ευχαριστημένοι. Από την μια πλευρά, οι Τουρκοκύπριοι εξασφάλιζαν τα -ευρωπαϊκά- διαβατήρια της Κυπριακής Δημοκρατίας, χωρίς να υποστούν κάποιο τίμημα ή να έχουν να εκπληρώσουν άλλες υποχρεώσεις. Εφόσον μάλιστα οι Ελληνοκύπριοι απέρριπταν τις φόρμουλες επανένωσης της λογικής του σχεδίου Ανάν, τα παραδείγματα της Ταϊβάν⁷⁴⁵ ή του Μαυροβουνίου⁷⁴⁶ έμοιαζαν ελκυστικά.⁷⁴⁷ όσο για την σχέση με την Τουρκία, τα ανοίγματα προς την ελληνοκυπριακή πλευρά

⁷³⁹ Κώστας Βενιζέλος, Μιχάλης Ιγνατίου, Νίκος Μελέτης, *όπ.*, σ. 512.

⁷⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 528.

⁷⁴¹ Στο ίδιο, σ. 513.

⁷⁴² Κώστας Γραϊκός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, *όπ.*, σ. 264.

⁷⁴³ Ο Αζίζ μάλιστα διεκδίκησε επιτυχώς, με την απόφαση της 22.6.2004, στο «Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το αίτημα της συμμετοχής και των Τουρκοκυπρίων πολιτών της Κυπριακής Δημοκρατίας στις εκλογικές διαδικασίες, όχι ως ξεχωριστής κοινότητας, αλλά αδιάκριτα από τους Ελληνοκύπριους. Βλέπε: www.echr.coe.int/EC.

⁷⁴⁴ Βλέπε τις σχετικές κριτικές στο: «Θέσεις προς το 2005», *Ένωσις* 7.6.2003, σ. 5 και Σάββας Ιακωβίδης, «Οι Τ/κύπριοι επωφελούνται χωρίς να πληρώνουν δεκάρα για φόρους», *Σημερινή* 25.6.2006.

⁷⁴⁵ Βλέπε το ρεπορτάζ: «Επιμένουν για Ταϊβάν», *Πολίτης* 1.5.2004, σ. 3 και Ζήνωνας Ποφαϊδής, «Η εναλλακτική κυριαρχία της Ταϊβάν», *Πολίτης* 9.5.2004, σ. 6.

⁷⁴⁶ Για τα σενάρια περί «Μαυροβουνίου»: Μακάριος Δρουσιώτης, «Η θετική ανάγνωση των βουλευτικών εκλογών», *Πολίτης* 25.5.2006.

⁷⁴⁷ Για την προοπτική της σταδιακής νομιμοποίησης της διαίρεσης: Λούης Ηγουμενίδης, «Το κυπριακό λύθηκε», *Πολίτης* 1.5.2004, σ. 10.

και η στροφή προς την «κυπριακότητα» των τελευταίων χρόνων φαίνεται πως δεν αμφισβητούσαν την τουρκικότητα, αλλά μόνο την αυταρχική εκδοχή της και την αδιέξοδη πολιτική, που είχε ως συνέπεια την διεθνή απομόνωση των Τουρκοκυπρίων. Από την άλλη πλευρά, οι Ελληνοκύπριοι έμοιαζαν ικανοποιημένοι από την υπάρχουσα κατάσταση, ή τουλάχιστον όχι διατεθειμένοι να ρισκάρουν πολλά, ώστε να αποκτήσουν τον έλεγχο ολόκληρης της Κύπρου, ειδικά καθώς η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η «κυπριακή στροφή» των Τουρκοκυπρίων καθιστούσαν ακόμα πιο απόμακρη την προοπτική μιας νέας τουρκικής στρατιωτικής επέμβασης· το «ευρωπαϊκό κεκτημένο» αποτελούσε την ελπίδα δικαίωσης των ελληνοκυπριακών πόθων για τις περισσότερες ελληνοκεντρικές προσεγγίσεις, ακόμα και αν για αυτό απαιτούνταν ένας «νέος πολύχρονος αγώνας».⁷⁴⁸ Η διάθεση των εκτοπισθέντων Ελληνοκυπρίων για επιστροφή, αμφίβολη ήδη, στον βαθμό που περνούσαν τα χρόνια και δημιουργούνταν νέες πραγματικότητες ζωής στο νότιο τμήμα της Κύπρου,⁷⁴⁹ υπονομευόταν τόσο από τις απογοητεύσεις των τελευταίων χρόνων αναφορικά με τις βασικές αρχές της «δίκαιης και βιώσιμης λύσης», όσο και από τις εμπειρίες της επαφής με το βόρειο κομμάτι της Κύπρου, μετά από το 2003, αλλά και με τους Τουρκοκύπριους εργαζόμενους στην Κυπριακή Δημοκρατία· η ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία εξέφραζε ανησυχίες για τις τάσεις έννομης διεκδίκησης χρηματικών αποζημιώσεων για τις ελληνοκυπριακές περιουσίες στην βόρεια Κύπρο, πράξη που έρχονταν σε αντίθεση με την επίσημη πολιτική για επανένωση και «επιστροφή όλων των προσφύγων».⁷⁵⁰ Φαινόταν να είναι ειρωνεία της ιστορίας ότι, ενώ η στροφή προς την «κυπριακότητα» της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας δεν κατόρθωνε να συνενώσει Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, μια νέα πραγματικότητα διαμορφωνόταν από τα κάτω, προς μια διαφορετική από τις κυπροκεντρικές προσδοκίες κατεύθυνση.

Ε. Μια προσπάθεια αποτίμησης της ελληνοκυπριακής πολιτικής της «κυπριακότητας» (1974-2004)

Στο κεφάλαιο που προηγήθηκε αναπτύχθηκαν τα προβλήματα και οι στρατηγικές επιλογές των Ελληνοκυπρίων μετά από το 1974, με την προσπάθεια άρθρωσης μιας «κυπροκεντρικής» επιχειρηματολογίας, η οποία να νομιμοποιούσε τον πολιτικό στόχο της επανένωσης της Κύπρου. Παρά τις αυξημένες προσδοκίες που δημιουργήθηκαν, ειδικά στη μεταυγροπολεμική συγκυρία αμφισβήτησης του έθνους και με τη δυναμική της επανένωσης, που επανήλθε στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η Κύπρος δεν ενοποιήθηκε ξανά, κάτι που καθιστά απαραίτητη την προσπάθεια αποτίμησης και ερμηνείας των ανεπαρκειών του επιχειρήματος της «κυπριακότητας», όπως αυτές φάνηκαν στη διαδρομή από την θεωρία ως την πράξη.

1. Κατασκευάζοντας μια κυπριακή «εθνική ιστοριογραφία»;

Παρόλο που κάθε εθνικιστικό κίνημα προσπαθεί να δημιουργήσει μια κατά το δυνατό μεγαλύτερη σε βάθος χρόνου ιστορική συνέχεια του έθνους, παρουσιάζοντάς το ως

⁷⁴⁸ Ουράνιος Ιωαννίδης, «Ο αγώνας θα κριθεί στα σημεία», *Το κυπριακό Ποντίκι* 15.07.2005, σ. 14.

⁷⁴⁹ Peter Loizos, *όπ.*, σ. 254.

⁷⁵⁰ Για τις πρόσφατες αυτές τάσεις είναι ενδεικτικές οι εκτιμήσεις του καθηγητή πολιτικής οικονομίας Αϊχάν Ακτάρ, όπως παρατίθενται στον Πολίτη: «Πάμε για λύση δύο κρατών», *Πολίτης* 20.6.2006, σ. 6. Αντιπαρέβαλε ακόμη με: Τάκης Χατζηγεωργίου, «Όταν ο πατριωτισμός ευημερεί και η πατρίς πένεται», *Πολίτης* 25.06.2006.

ένα σταθερό και αναλλοίωτο στον χρόνο φαινόμενο,⁷⁵¹ το έθνος ως έννοια αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης και επαναδιαπραγμάτευσης στην πορεία της ιστορικής εξέλιξης.⁷⁵² Ο Χομπσμπάουμ θεωρούσε ότι ένας εθνικιστής δεν θα μπορούσε να είναι σωστός ιστορικός, αφού εξ' ορισμού είχε μια λανθασμένη αντίληψη για το παρελθόν.⁷⁵³ Ωστόσο, πολλοί ιστορικοί επιτέλεσαν ένα νομιμοποιητικό ρόλο για τις διάφορες εθνικές ιδεολογίες και δεν είναι παράξενο που η αναζήτηση της κοινής και ξεχωριστής «κυπριακότητας» στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό σε μια αρχαιολογική και ιστορική επιχειρηματολογία. Ο «Νεοκυπριακός Σύνδεσμος» εξηγούσε, στις αρχές της δεκαετίας του '80, ότι η νέα θεώρηση της ιστορίας που εισηγούνταν δεν είχε στόχο να «σβήσει το παρελθόν», αλλά μόνο να πετύχει «την σωστή ιστορική του ανάλυση και την ανάγκη νέας θεώρησης για το μέλλον».⁷⁵⁴ Κάτω από αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εξετάσουμε κριτικά και τις ερμηνείες που είδαμε αναφορικά με την κυπριακή αρχαιολογία.

Οι κυπροκεντρικές τάσεις μετά από το 1974, χωρίς συνήθως να αμφισβητούν το ιδεολόγημα της ελληνικότητας, αναζητούσαν στοιχεία μιας κυπριακής πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, με περισσότερο ή λιγότερο σαφείς πολιτικές συνεπαγωγές. Ένα σημαντικό επιχείρημα υπήρξε η γραφή: Η σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα έχει συνάγει ότι η αρχαιότερη γραφή, η κυπρομινωική, ήταν ένα παρακλάδι των γραμμικών γραφών του Αιγαίου, με επιρροές από τους γύρω πολιτισμούς της Εγγύς Ανατολής, με συνέπεια να διαμορφωθεί σε τρεις αποκλίσεις, προσαρμοσμένη στην κυπριακή πραγματικότητα ως μια «καθαρά κυπριακή συνιστώσα» με «απαράμιλλη πρωτοτυπία»⁷⁵⁵ η χρήση, στη διάρκεια της πρώτης χιλιετίας π.Χ., του «κυπριακού συλλαβρίου» για την καταγραφή της συμβατικά καλούμενης «ετεοκυπριακής» διαλέκτου, δεν έχει οδηγήσει ακόμη σε ασφαλείς υποθέσεις όσον αφορά την γλωσσική της ένταξη,⁷⁵⁶ ενώ τα «μυκηναϊκά» φύλα που φαίνεται ότι ήρθαν στην Κύπρο γύρω στο 1190 π.Χ. διαμόρφωσαν μια δική τους διάλεκτο, προσαρμόζοντας στις ανάγκες τους το ήδη υπάρχον κυπρομινωικό σύστημα γραφής.⁷⁵⁷ Η υποδοχή των Αχαιών στην Κύπρο από τον γηγενή πληθυσμό και οι σχέσεις τους στην συνέχεια ήταν ένα θέμα που προκάλεσε αρκετή συζήτηση και ερμηνείες, που έτειναν κάποτε και προς την εκδοχή της σύγκρουσης, παρόλο που τα μόνα ενδεικτικά στοιχεία ήταν λίγες και περιορισμένες τοπικά οχυρώσεις, η σκοπιμότητα των οποίων ήταν αμφίβολο αν αφορούσε τους Αχαιούς, καθώς και η διόγκωση της διαφορετικότητας πληθυσμών πόλεων, όπως της Αμαθούντας. Από την πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα ήταν σαφές πως στην αρχαία Κύπρο ζούσαν διαφορετικοί λαοί, όσο και αν η ελληνοκυπριακή αρχαιολογία αγωνιούσε να αποδείξει ότι αυτοί είχαν ενταχθεί σε έναν ελληνικό κυπριακό πολιτισμό, ενώ παραδεκτές γίνονταν και οι αποκλίσεις των

⁷⁵¹ Να δημιουργήσει τους «αυριανούς μας πρόγονους», όπως το θέτει πολύ παραστατικά ο McCrone: David McCrone, *όπ.*, ειδικά σ. 121-138. Για μια κριτική προσέγγιση των απόψεων για την φυσικότητα και την μακρά ιστορία του έθνους βλέπε ακόμα: Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 145-198 και Umut Özkirimli, *όπ.*, σ. 64-84.

⁷⁵² Αποψη που δέχονται ακόμη και πολλοί από τους επικριτές των θεωριών της νεωτερικότητας του έθνους: Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, *όπ.*, σ. 18.

⁷⁵³ E. J. Hobsbawm, *όπ.*, σ. 12-13.

⁷⁵⁴ *13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα*, *όπ.*, σ. 12.

⁷⁵⁵ Emilia Masson, «Κυπρομινωικές γραφές», στο: Α.-Φ. Χρηστίδης (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Από τις Αρχές έως την Υστερη Αρχαιότητα*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αθήνα 2001, σ. 185-188.

⁷⁵⁶ Μαρία Κάραλη, «Κυπριακό συλλαβρίο», στο: Α.-Φ. Χρηστίδης (επιστημονική επιμέλεια), *όπ.*, σ. 189-191 και Olivier Masson, «Ετεοκυπριακή», στο ίδιο, σ. 192-195.

⁷⁵⁷ Άννα Παναγιώτου, «Αρκαδοκυπριακή», στο ίδιο, σ. 308-315.

κυπριακών βασιλείων από τις «πόλεις-κράτη» της εποχής του Σιδήρου στον ελληνικό χώρο· αν έμοιαζαν με κάποια κατάσταση του αιγαιακού χώρου τα κυπριακά βασίλεια, αυτή θα ήταν μάλλον η πολιτική οργάνωση της «μυκηναϊκής» περιόδου.⁷⁵⁸ Η εποχή της περσικής κυριαρχίας στην Κύπρο έδωσε επιχειρήματα σε ιδεολογικοποιημένες προσεγγίσεις, που αναζητούσαν συμβολισμούς των αγώνων για την ένωση, για την κυπριακή ανεξαρτησία ή για την διαφοροποίηση των Κυπρίων από τους Έλληνες (την αρχαία Αθήνα, δηλαδή), αν και η μεταφορά μεταγενέστερων σχημάτων εθνικών ανταγωνισμών σε μια εποχή τόσο μακρινή και με τόσο διαφορετικές πολιτικές ιδεολογίες είναι προβληματική.⁷⁵⁹

Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις κοινωνικοί επιστήμονες, ακόμη και αν δεν ήταν αυτή η πρόθεσή τους, μεταχειρίζονταν ακριβώς τα ίδια επιχειρήματα με τους υποστηρικτές του ελληνικού εθνικού αφηγήματος, αντιστρέφοντας απλά το πρόσημο. Ο Μαρκίδης, για παράδειγμα, αναφερόταν στις επεμβάσεις των μη-Κυπρίων, που ξεκινούσαν ήδη από την εποχή των Μυκηναίων, φτάνοντας μέχρι το 1974,⁷⁶⁰ ενώ ο Λίτσας, προσπαθώντας να καταγράψει τους λαούς και πολιτισμούς, «που χάραξαν τα ίχνη τους στο κυπριακό κοινωνικό-πολιτιστικό ασυνείδητο», αναφερόταν σε «μέρος του ελληνικού στρατού», που πέρασε από την Τροία στην Κύπρο τον 12^ο αιώνα, αλλά και σε άλλα περιστατικά από την αρχαία ιστορία, που αναφέρονται απροβλημάτιστα σε Έλληνες και Πέρσες, ως να επρόκειτο για οντότητες ενιαίες και οργανωμένες πολιτικά με σύγχρονους εθνικούς όρους.⁷⁶¹ Ήταν όμως άλλες ιστορικές εποχές, όπου η «ελληνικότητα», ή ακόμα και η όποια -ενδεχόμενη- «κυπριακότητα» είχαν να κάνουν με ένα εντελώς διαφορετικό εννοιολογικό και πολιτικό περιεχόμενο. Ο Ηρακλείδης, πάλι, επικρίνοντας το ιστορικό αφήγημα της συνεχούς και αδιάλειπτης ελληνικότητας, τόνιζε ότι δεν θα έπρεπε στην εκπαίδευση να υποβιβάζονται γεγονότα όπως της συμμετοχής Κυπρίων σε εκστρατείες των Περσών εναντίον κάποιων ελληνικών πόλεων-κρατών το 480 π.Χ., ενώ ακόμη σημειωνόταν ότι η Κύπρος δεν υπήρξε ποτέ ένα ενιαίο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, παρά μόνο στην περίοδο των Λουζινιάν.⁷⁶² αλλά και ο Κουλλαπής, εξετάζοντας κριτικά τα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια, θεωρούσε πως έπρεπε να αναδειχθεί η πιθανή παρουσία κάποιων άλλων λαών στην αρχαία Κύπρο, αντί για τα κενά και τις σιωπές, που αυτός εντόπιζε.⁷⁶³ Η ιστορία είναι υποχρεωτικά μια επιλογή και ερμηνεία, είναι όμως το ζητούμενο η μεταβολή των θετικών και αρνητικών προσήμων, ή η αντικατάσταση «σιωπών» με κάποιες νέες «σιωπές», ή μήπως θα έπρεπε να διδάσκεται με στόχο την διαμόρφωση πολιτών ανεκτικών και με κριτικό πνεύμα;

Ανάλογες ήταν και οι προσπάθειες οικειοποίησης του Ευαγόρα ή ακόμα και της περιόδου των Λουζινιάν, ως προεικόνισης μιας «κυπριακής ανεξαρτησίας». Αν ο Ευαγόρας ήταν απλά ένας φιλόδοξος βασιλιάς της Σαλαμίνας, η «κυπριακότητα» της δυναστείας των Λουζινιάν ήταν ακόμη λιγότερο ξεκάθαρη, αφού επρόκειτο για μια δυναστεία ξένη, η οποία είναι αμφίβολο αν είχε την συναίνεση των γηγενών κατοίκων της Κύπρου, όσο και αν επιχειρούνταν η κατάδειξη της διαμόρφωσης μιας

⁷⁵⁸ John Boardman, *όπ*, σ. 8-12.

⁷⁵⁹ Για μια κριτική προσέγγιση των πηγών και των μεταγενέστερων ερμηνειών για την περίοδο της περσικής κυριαρχίας στην Κύπρο, βλέπε: Antigoní Zournatzi, *Persian rule in Cyprus, sources, problems, perspectives*, Κέντρον ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητος, Εθνικών Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005.

⁷⁶⁰ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ*, σ. 177.

⁷⁶¹ Σπύρου Λίτσα, *όπ*, σ. 3.

⁷⁶² Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ*, σ. 207-209.

⁷⁶³ Λώρης Κουλλαπής, *όπ*, σ. 283-284.

κυπριακής συνείδησης των βασιλιάδων και των ευγενών, ειδικά της τελευταίας περιόδου, στηριγμένη κυρίως στη μαρτυρία ενός προσκολλημένου στην αυλή των Λουζινιάνων χρονικογράφου. Οι ιστορικές περίοδοι κυριαρχίας της Βυζαντινής ή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν δυσκολότερο να συνταυτιστούν με μια «κυπριακότητα», αφού εξακολουθούσαν να ταυτίζονται με τις καταβολές της ελληνικότητας ή της τουρκικότητας ή, αντίστροφα, με τον «άλλο». Μια διέξοδος ήταν η αναζήτηση ενός μοτίβου «ειρηνικής συμβίωσης», σχήματος δημοφιλούς σε αρκετά ανιστορικά και ιδεολογικοποιημένα σχήματα εξέτασης της οθωμανικής περιόδου, το οποίο όμως είναι τόσο μονοδιάστατο, όσο και η παρουσίαση της οθωμανικής περιόδου ως περιόδου συνεχούς σύγκρουσης μεταξύ εχθρικών πολιτισμών. Οι οθωμανικές σπουδές δείχνουν ότι διακριτοί πληθυσμοί μπορούσαν να ζουν ταυτόχρονα μαζί και χωριστά, διατηρώντας διαφορετικά αξιακά συστήματα και αντιλήψεις, χωρίς να λείπουν οι εντάσεις, ακόμα και προτού εμφανιστεί ο εθνικισμός, σε μια κοινωνία που δεν ήταν αδιαφοροποίητα γεμάτη από καταπίεση και συγκρούσεις, αλλά επέτρεπε τη συνύπαρξη διαφορετικών κοινοτήτων μέσα από τη θεσμική ανισότητα και την εφαρμογή αυστηρών διακρίσεων. Αντίθετα με τις προσπάθειες για πολιτισμική ομογενοποίηση του εθνικισμού, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανεχόταν τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών συστημάτων στον βαθμό που διατηρούνταν η πολιτική νομιμοφροσύνη προς τον σουλτάνο, χωρίς πάντως να αποφεύγονται εντάσεις, ακόμα και με όρους θρησκευτικής αντιπαλότητας, που ευνοούνταν από τη θεσμικά κατοχυρωμένη κοινωνική πρωτοκαθεδρία των μουσουλμάνων.⁷⁶⁴

Συχνά κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αναζητούσαν προϋποθέσεις για ένα κυπριωτιστικό πολιτικό πρόγραμμα, το οποίο δεν πέτυχε κυρίως λόγω της παρέμβασης των εθνικών προγραμμάτων των «μητέρων-πατρίδων» και της διαιρετικής πολιτικής της αποικιοκρατίας. Ωστόσο, αν και στην Κύπρο δεν διαμορφώθηκε ένα μαζικό κίνημα στην περίοδο της επανάστασης του 1821, το οποίο να συμπορεύεται με τα αιτήματα των υπόλοιπων επαναστατών, υπήρχε ήδη ένας πυρήνας μορφωμένων Κυπρίων, ευρισκόμενος κυρίως σε διάφορα αστικά κέντρα εκτός Κύπρου, που επιθυμούσε την ενσωμάτωση της Κύπρου στο νέο ελληνικό κράτος· σημαντικός αριθμός Κυπρίων μάλιστα έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες της επανάστασης.⁷⁶⁵ Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αναφέρονται διάφορα περιστατικά λαϊκών εκδηλώσεων ενθουσιασμού στην Κύπρο σε σχέση με κάποια δράση ή προσδοκία που αναφερόταν στο ελληνικό κράτος,⁷⁶⁶ ενώ το κίνημα του εθελοντισμού στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπως και ο λόγος περί έθνους, όπως έχει ήδη αναδειχθεί σε εργασίες ιστορικών, δεν συναρτώταν απλά και μόνο από έξωθεν παρεμβάσεις ή προπαγάνδα, αλλά σε σημαντικό βαθμό και με εσωτερικές, κυπριακές διεργασίες.⁷⁶⁷ Ο Παναγιώτου θεωρούσε την κυπριακή Εκκλησία ένα από τα στοιχεία, που συνιστούσαν ένα «κυπριακό υπόλοιπο», μια προϋπόθεση

⁷⁶⁴ Για την κριτική αυτή: Molly Greene, *Κρήτη, ένας κοινός κόσμος, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2005, ειδικά την εισαγωγή της ίδιας, αλλά και της Ελένης Γκαρά, ειδικά σ. 28-33 και σ. 178-185.

⁷⁶⁵ Παν. Περσιάνης, «Κύπριοι αγωνιστές του 1821», *Φιλολογική Κύπρος* 1967-1968, σ. 159-162, Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος)*, όπ, σ. 150-186, John A. Koumoulides, «Early Forms of Ethnic Conflict in Cyprus: Archbishop Kyprianos of Cyprus and the War of Greek Independence 1821», *Cyprus Review*, Vol. 8, N. 2, Fall 1996, σ. 24-38 και Σπύρος Παπαγεωργίου, *Ο Καποδίστριας και οι ρίζες του Κυπριακού*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2003.

⁷⁶⁶ Paschalis M. Kitromilides, «The dialectic of intolerance: ideological dimensions of ethnic conflict», στο: Paschalis M. Kitromilides, όπ, σ.19-20.

⁷⁶⁷ Πέτρος Παπαπολυβίου, όπ και Rolandos Katsiaounis, όπ.

«κυπριακότητας»· ωστόσο, είναι αμφίβολο αν η Εκκλησία θα μπορούσε να συμβάλει σε ένα αυτόνομο, κυπριακό ρόλο, όπως ήθελε ο Παναγιώτου. Στη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου, διοικητικά αυτοκέφαλη ήδη από την πρώιμη βυζαντινή εποχή, εξασφάλισε την «εθναρχική» ιδιότητα, σύμφωνα με την οποία αντιπροσώπευε το πλήρωμα της έναντι της οθωμανικής διοίκησης, ήταν ο φορέας των αιτημάτων, αλλά και ο υπεύθυνος για τη νομιμοφροσύνη τους προς την οθωμανική εξουσία.⁷⁶⁸ Στην αρχή της αποικιακής περιόδου η Εκκλησία υποδέχθηκε την αγγλική εξουσία ως διάδοχο της οθωμανικής, προσμένοντας σε έναν ανάλογο, εθναρχικό ρόλο για την ίδια και μόνο αργότερα, προσαρμοζόμενη στις νέες ιδεολογίες και μέσα από εσωτερικές διαμάχες και εξωτερικούς ανταγωνισμούς, άρχισε να χρησιμοποιεί μια ορολογία ανταποκρινόμενη στη νεώτερη σημασιοδότηση του έθνους.⁷⁶⁹ Οι Άγγλοι, που θεωρούσαν παράλογη την πολιτική ισχύ θρησκευτικών θεσμών, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να προωθήσουν μια πολιτική εκκοσμίκευσης· η διαφορετική αντίληψη των Άγγλων είχε ως αποτέλεσμα την αποστασιοποίηση της Εκκλησίας από την αποικιακή διοίκηση ήδη στα πρώτα χρόνια της αγγλικής κυριαρχίας, παρόλο που οι Άγγλοι δεν πέτυχαν να εκκοσμικεύσουν την πολιτική ζωή, αποδεχόμενοι τελικά τον πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας.⁷⁷⁰ Οι διεκδικήσεις ανερχόμενων κοινωνικών τάξεων και οικονομικών συμφερόντων, που αμφισβητούσαν την πολιτική όσο και την ιδεολογική εξουσία της Εκκλησίας και της παλαιάς τάξης πραγμάτων προκάλεσαν επίσης την παραδοσιακή εκκλησιαστική ηγεσία και, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πια, οι τάσεις που αναπροσδιόριζαν τον εθναρχικό ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου και την έθεταν ως εκπρόσωπο ενός διεκδικητικού εθνικού κινήματος για την ένωση είχαν επικρατήσει.⁷⁷¹ Στην περίπτωση της Κύπρου, όπως και στην περίπτωση της ελληνικής Εκκλησίας, η εγγύτητα της εκκλησιαστικής γλώσσας με την ομιλούμενη γλώσσα ενός «υψηλού πολιτισμού» καθιστούσε ευκολότερη την εθνικοποίηση των θρησκευτικών θεσμών,⁷⁷² στην οποία αναφέρονταν αρκετά παραδείγματα διεθνώς.⁷⁷³ Συνεπώς, ακόμα και αν δεν μεσολαβούσε η αποικιακή εμπειρία της Κύπρου, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η Εκκλησία της Κύπρου θα ακολουθούσε υποχρεωτικά μια κυπροκεντρική κατεύθυνση· μια μελέτη που έθιγε τη σχέση της θρησκείας με τους εθνικισμούς στη Βαλκανική Χερσόνησο επιχειρηματολογούσε, επισημαίνοντας ότι η εθνική συγκρότηση στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν διαμορφώθηκε από τα πάνω προς τα κάτω, σαν μια προσπάθεια ομογενοποίησης, ενίοτε και βίαιης, των πληθυσμών κάποιων ήδη διαμορφωμένων κρατών, όπως σε περιπτώσεις της δυτικής Ευρώπης, αλλά αποτέλεσε μια προσπάθεια προσαρμογής των -ολοένα και πιο ισχυρών- εθνικών ιδεών, τη στιγμή ακριβώς που οι θρησκευτικές κοινότητες θεσμοποιούνταν στο ύστερο οθωμανικό κράτος.⁷⁷⁴ Η κυπριακή Εκκλησία, λόγω του

⁷⁶⁸ Στέφανος Κωνσταντινίδης, *όπ.*, σ. 15-21 και Βενέδικτος Εγγλεζάκης (αρχιμανδρίτης Παύλος), *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Μορφωτικών Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, σ. 335-363.

⁷⁶⁹ Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, ειδικά σ. 21-28 και σ. 78-79.

⁷⁷⁰ Για την αποτυχημένη προσπάθεια των Άγγλων να θέσουν την Εκκλησία σε ένα κοσμικό πλαίσιο: Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 5-9, Βενέδικτος Εγγλεζάκης (αρχιμανδρίτης Παύλος), *όπ.*, σ. 573 και σ. 580-587, Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 63, Yiorghos Leventis, *όπ.*, σ. 35-40 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 23-32.

⁷⁷¹ Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 225-240.

⁷⁷² Βλέπε την επισήμανση για την ιδιομορφία αυτή της ελληνικής εθνικής γλώσσας: Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης, Από το «Ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002, σ. 18-21.

⁷⁷³ Josep Llobera, *όπ.*, σ. 134-147.

⁷⁷⁴ Παρασκευάς Ματάλας, *όπ.*, σ. 1-13.

θηρσκευτικού χαρακτήρα και των πολιτισμικών της στοιχείων, ήταν απίθανο αν θα μπορούσε να συμπεριλάβει και τους Τουρκοκύπριους, στο βαθμό που ταυτίζονταν - όση και αν ήταν η θρησκευτική ρευστότητα στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα- με μια άλλη θρησκευτική κοινότητα, ώστε να ηγηθεί ενός καθολικού κυπριακού κινήματος. Η Εκκλησία της Κύπρου στην αποικιακή περίοδο δεν ηγήθηκε ούτε ενός ελληνοκυπριακού «κυπριωτιστικού» κινήματος, αλλά μόνο των προσπαθειών για την επίτευξη της ένωσης με το ελληνικό κράτος, παρά τις αρχικές της δυσπιστίες προς τις ιδέες του εθνικισμού.⁷⁷⁵ ακόμη και το 1931, όταν η Εκκλησία βρέθηκε επικεφαλής μιας λαϊκής εξέγερσης, που πήγαζε από μια καθολική δυσαρέσκεια έναντι της αποικιακής διοίκησης, δεν διοχέτευσε αυτή την κοινή δυσαρέσκεια προς την κατεύθυνση μιας «κυπριακότητας», αλλά προέτασσε τον στόχο της ένωσης με την Ελλάδα.⁷⁷⁶

Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αναζητούσαν «πρώιμα κυπριωτιστικά στοιχεία» στην διάρκεια της αγγλικής αποικιακής περιόδου, ωστόσο δεν φαίνεται να διαμορφώθηκε, τουλάχιστον πριν από την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, ένα σαφώς διατυπωμένο κυπριακό πρόγραμμα, πέρα από άμεσους στόχους οικονομικής προόδου και κοινωνικών αγώνων· οι περιπτώσεις άρνησης -περισσότερο μετάθεσης ή αναβολής- του αιτήματος της ένωσης δεν έγιναν στο όνομα μιας «κυπριακότητας», αλλά περισσότερο ως προσωρινές τακτικές μεταβολές ή τάσεις αυτονομίας εντός του ελληνικού εθνικισμού, στο όνομα όχι των Κυπρίων, αλλά των Ελλήνων της Κύπρου και των άλλων της λαών, όπως αναφέρονταν από το Κ.Κ.Κ.⁷⁷⁷ Ο ανταγωνισμός του ΑΚΕΛ με την Εθναρχία αφορούσε περισσότερο τη μέθοδο επίτευξης της ένωσης με την Ελλάδα, ειδικά πριν από το τέλος του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, όταν ακόμη το αποτέλεσμα ήταν αμφίβολο· ωστόσο, ακόμη και μετά από την αποτυχία της αριστεράς να επικρατήσει στην Ελλάδα, το 1949, το ΑΚΕΛ συνέχισε να υποστηρίζει την ένωση, την οποία απλά μετέθετε στο χρόνο.⁷⁷⁸ Η κριτική ορισμένων τροτσικιστικών τάσεων εναντίον της ενωτικής κατεύθυνσης του ΑΚΕΛ στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια δεν είχε κάποια απήχηση, αλλά ακόμα και οι τροτσικιστές τελικά διασπάστηκαν, όταν ένα τμήμα τους υποστήριξε το αίτημα της ένωσης.⁷⁷⁹ Όσο για στελέχη του ΑΚΕΛ, όπως ο Αδάμαντος, με μια κυπροκεντρική προσέγγιση, στα κείμενά τους δεν φαίνεται να απέκλειαν τον στόχο της ένωσης, παρά μόνο αναφορικά με το άμεσο μέλλον, δεδομένου του αντικομμουνισμού της μετεμφυλιακής Ελλάδας, προσδοκώντας την ένωση «μιας ελεύθερης Κύπρου σε μια ελεύθερη Ελλάδα».⁷⁸⁰ Ακόμη και στην περίοδο δράσης της ΕΟΚΑ το ΑΚΕΛ, παρά τις ενστάσεις του για την μορφή διεξαγωγής και την ηγεσία του ένοπλου αγώνα, εξακολουθούσε να τάσσεται υπέρ του δικαιώματος της άμεσης αυτοδιάθεσης της

⁷⁷⁵ Rolandos Katsiaounis, *όπ.*, σ. 181-185.

⁷⁷⁶ Σία Αναγνωστοπούλου, Η Εκκλησία της Κύπρου, *όπ.*, σ. 209-210.

⁷⁷⁷ Πολύβιος Νικολάου «Το “ψάξιμο” του προπατορικού αμαρτήματος ως άλλοθι μιας μανιχαϊστικής κοινωνιολογίας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος 1999, σ. 61.

⁷⁷⁸ Yiorghos Leventis, *όπ.*, σ. 229-251.

⁷⁷⁹ Κωστής Αχνιώτης, «Κυπριακή συνείδηση», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 35, Σεπτέμβριος 1988, σ. 12-13.

⁷⁸⁰ Για τον λόγο του Αδάμαντος και την επιχειρηματολογία της διαγραφής του από το ΑΚΕΛ: Ανδρέας Παναγιώτου, «Η δημόσια έκφραση του κυπροκεντρισμού τη δεκαετία του 1940, Μια ανάλυση του δημόσιου λόγου του Αδάμ Αδάμαντος» (α' μέρος), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 27, Οκτώβριος 2001, σ. 55-62, Ανδρέας Παναγιώτου, «Η δημόσια έκφραση του κυπροκεντρισμού τη δεκαετία του 1940, Μια ανάλυση του δημόσιου λόγου του Αδάμ Αδάμαντος» (β' μέρος), *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 28, Νοέμβριος 2001, σ. 46-50 και Λουκάς Κακουλλής, *Αδάμ Αδάμαντος, όπ.*

Κύπρου, κάτι που στο πλαίσιο των συμφραζομένων της εποχής δεν σήμαινε τίποτα άλλο από τη διεκδίκηση της ένωσης με την Ελλάδα.⁷⁸¹

Ένα άλλο επιχείρημα ήταν αυτό της προτεραιότητας των ταξικών και θρησκευτικών διαχωρισμών, έναντι των εθνικών. Οι περιπτώσεις διαταξικής αλληλεγγύης δεν πρέπει όμως να μας κάνουν να παραβλέπουμε και την ύπαρξη περιπτώσεων ανταγωνισμών, τόσο σε επίπεδο χωρικών, όσο και σε επίπεδο αρχουσών τάξεων· συνεπώς, όπως δεχόταν τελικά ακόμη και ένας κυπροκεντρικός συγγραφέας, ο Ατταλίδης,⁷⁸² δεν μπορούν να εξεταστούν όλες οι εξεγέρσεις Κυπρίων αγροτών της οθωμανικής περιόδου σαν εκδηλώσεις μιας κοινής κυπριακής συνείδησης.⁷⁸³ Στη διάρκεια της αποικιακής περιόδου, υπήρξαν περιπτώσεις, όπου δεν υπήρχε συναίνεση των δύο κοινοτήτων αναφορικά με τα οικονομικά αιτήματα,⁷⁸⁴ ενώ οι κοινοί δικοινοτικοί εργατικοί αγώνες της δεκαετίας του '40 και του '50 δεν διεξάγονταν στο πλαίσιο κάποιας «κυπριακής συνείδησης», πέρα από εθνικούς διαχωρισμούς, αλλά ως συμπόρευση Ελλήνων και Τούρκων εργατών· μια σχετική κριτική επεσήμανε τη διαφορά ανάμεσα στη γεωγραφική συνύπαρξη και την ταξική ενότητα, επικρίνοντας το ιδεολογικοποιημένο από τους Ελληνοκύπριους σχήμα των «κοινών αγώνων».⁷⁸⁵ Όσο για τις εργατικές συντεχνίες, μέχρι το 1958 τόσο στις ελεγχόμενες από την Εθναρχία όσο και στις προσκείμενες στο ΑΚΕΛ, συμμετείχαν αρκετοί Τούρκοι της Κύπρου, παρόλο που ήδη από τη δεκαετία του '40 υπήρχαν χωριστές συντεχνίες· μέχρι μάλιστα το 1954 οι περισσότεροι Τούρκοι Κύπριοι συμμετείχαν σε ελληνικές κυπριακές συντεχνίες.⁷⁸⁶ Ωστόσο, η υποστήριξη του αιτήματος της ένωσης και η κλιμάκωση της διακοινοτικής, όσο και της ενδοκοινοτικής βίας οδήγησαν στην αποξένωση και, στα τέλη πια της δεκαετίας του '50, στην αποχώρηση των Τούρκων Κυπρίων από τις ελληνικές κυπριακές συντεχνίες.⁷⁸⁷ Όσοι από αυτούς συμμετείχαν σε ελληνικές κυπριακές συντεχνίες θεωρούνταν από εθνικιστικές οργανώσεις, όπως η ΤΜΤ, ως προδότες ενώ, μετά από τη δολοφονία μερικών από αυτούς, οι τουρκικές εφημερίδες της Κύπρου γέμισαν με δηλώσεις Τούρκων Κυπρίων, οι οποίοι ανακοίνωναν δημόσια την απόφαση τους να ενταχθούν στις δικές τους εθνικές συντεχνίες.⁷⁸⁸

Η θρησκευτική ρευστότητα και οι διαλεκτικές αποκλίσεις δεν συνεπάγονταν αυτόματα μια πληθυσμιακή ομοιογένεια, ούτε μια συμβίωση χωρίς προβλήματα, σε μια μυθική εποχή της Κύπρου «πριν από τα έθνη». Στα πρώτα τουλάχιστον χρόνια της αγγλικής αποικιακής περιόδου οι θρησκευτικές μεταστροφές δεν ήταν

⁷⁸¹ Λουκάς Κακουλλής, *Αδάμ Αδάμαντος*, όπ., σ. 69.

⁷⁸² Michael A. Attalides, όπ., σ. 39-40.

⁷⁸³ Λάκης Πίγγουρας, *Ιωαννίκιος, Ιμάμ Γκισούρ, Νικόλαος Θησέας, γιατί δεν είχε κανέναν τους* *Νεοκυπριακή συνείδηση*, Αιγαίον, Λευκωσία 1984, σ. 14-18.

⁷⁸⁴ Rolandos Katsiaounis, όπ., σ. 185-186.

⁷⁸⁵ *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, όπ., σ. 322-330.

⁷⁸⁶ Κώστας Γραϊκός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, όπ., σ. 84 και σ. 250-254, Μίκης Σπαρσής, *Σύντομη ιστορία του εργατικού κινήματος και της οργάνωσης των Κυπρίων εργοδοτών*, Λευκωσία 1999, σ. 49-52 και Pantelis Varnava, όπ., σ. 20-22.

⁷⁸⁷ Michael A. Attalides, όπ., σ. 49, Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, όπ., σ. 17-65 και Jan Asmussen, όπ., σ. 105-106.

⁷⁸⁸ Michael A. Attalides, όπ., σ. 48-49, Κώστας Γραϊκός, *Ιστορία της ΠΕΟ*, όπ., σ. 252-254, Jeanette Choisi, *The Turkish Cypriot Elite*, όπ., σ. 22, Michalis Michaelides, όπ., σ. 50-51, Λουκάς Κακουλλής, *Η αριστερά*, όπ., σ. 71-82, Yiannis Papadakis, «The politics of memory and forgetting in Cyprus», *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 3, N. 1, 1993, σ. 152, Ρολάνδος Κατσιαούνης, όπ., σ. 176-190, Σπύρος Α. Αθανασιάδης, *Φάκελος ΤΜΤ*, χε 1998, σ. 37-39, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ., σ. 82 και Αρίφ Χασάν Ταχσίν, όπ., σ. 35.

ασυνήθιστο φαινόμενο,⁷⁸⁹ μέχρι ακόμη και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν χωριά με ελληνόφωνους μουσουλμάνους και εκδηλώσεις θρησκευτικού συγκρητισμού,⁷⁹⁰ ενώ ο Μαρκίδης ανέφερε έναν αριθμό γάμων ανάμεσα σε άτομα διαφορετικού θρησκευματος.⁷⁹¹ Ωστόσο ένας ανθρωπολόγος, ο Asmussen, αναφερόμενος στις ενδείξεις για την ύπαρξη ορισμένων τέτοιων γάμων, επεσήμει ότι αυτοί, ακόμα και όταν δεν ήταν ασυνήθιστοι, αποτελούσαν μάλλον την εξαίρεση· άλλωστε, ακόμη και στα λαϊκά τραγούδια τέτοιοι γάμοι απεικονίζονταν ως γάμοι που οδηγούσαν στην καταστροφή.⁷⁹² Ο Patrick, Καναδός πολιτικός γεωγράφος και αξιωματικός της αποστολής του Ο.Η.Ε. στην Κύπρο, ανέφερε την ύπαρξη ενός ποσοστού 0.32% τουρκόφωνων ορθόδοξων και 0.29% ελληνόφωνων μουσουλμάνων στην απογραφή του 1946, συνάγοντας ότι αυτοί ήταν το αποτέλεσμα των ολοένα και πιο αραιών στα χρόνια εκείνα επιγαμιών,⁷⁹³ ενώ επεσήμανε την εντυπωσιακά πρωτική πορεία των μικτών χωριών στην διάρκεια του 20^{ου} αιώνα· επιπλέον, ο Patrick ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός αναφορικά με τη χρήση του όρου «μικτό χωριό», παραπλανητικού σε αρκετές περιπτώσεις, αφού αρκετά μικτά κέντρα ήταν σταθερά διαιρεμένα σε διακριτές εθνοτικές γειτονιές, ανάμεσα στις οποίες υπήρχε μικρή κοινωνική και οικονομική επαφή.⁷⁹⁴ Στις πόλεις υπήρχαν διαφορετικές γειτονιές, χωρίς αυστηρούς διαχωρισμούς στην καθημερινότητα και με μια πολύ περιορισμένη αίσθηση της ετερότητας, αλλά πάντως δομημένες με συγκεκριμένους όρους διαχωρισμού, χωρίς να λείπει η καχυποψία και τα περιστατικά τοπικών εκρήξεων και βίας, όπως παραδέχονταν μεταξύ άλλων και ορισμένοι κυπροκεντρικοί συγγραφείς.⁷⁹⁵ Ακόμη και στον αγροτικό κόσμο η σχέση συμβίωσης ήταν κάπως επιφανειακή, αφού «πάντοτε κάτι έλειπε».⁷⁹⁶ Σε αρκετές περιπτώσεις η ένταση, ειδικά στον απόηχο ελληνοτουρκικών συγκρούσεων, οδήγησε σε εκτεταμένα και αιματηρά επεισόδια στην Κύπρο,⁷⁹⁷ οι σχέσεις Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων σε ένα εθνοτικά μεικτό χωριό δεν ήταν πάντοτε χωρίς στερεότυπα και προκαταλήψεις, ενώ υπήρχαν εκδηλώσεις μίσους σε τοπικό επίπεδο, αρκετές για να διαταράξουν τη συνολική σχέση του τοπικού μικρόκοσμου και να καταλήξουν σε «αξιοσημείωτα περιστασιακά ξεσπάσματα βίας».⁷⁹⁸ Οι κοινωνικές σχέσεις και η οικονομική συνεργασία υπήρχαν, αν και είχαν τα όρια τους, οι άνθρωποι των δύο κοινοτήτων δεν αναμειγνύονταν, παρά μόνο σπάνια, γεγονός που αποδοκιμαζόταν από τα μέλη της κάθε κοινότητας, όταν συνέβαινε, ενώ η συγκατοίκηση και κάποια κοινά γλέντια των «απλών

⁷⁸⁹ Peter Loizos, «How Might Turkish and Greek Cypriots See Each Other More Clearly?», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 42-43 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 48-71.

⁷⁹⁰ Κυριάκος Χατζηωάννου, *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου 1997, σ. 24-27 και σ. 32, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 80-81 και Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της νήσου Κύπρου (τόμος τέταρτος)*, *όπ.*, σ. 108.

⁷⁹¹ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, *όπ.*, σ. 23-24.

⁷⁹² Jan Asmussen, *όπ.*, σ. 103-104.

⁷⁹³ Richard A. Patrick, *όπ.*, σ. 13.

⁷⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 8.

⁷⁹⁵ Μιχάλης Ατταλίδης, «Σχέσεις Ελληνοκυπρίων Τουρκοκυπρίων», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 12 Ιούνης 1986, σ. 23, Niyazi Kizilyurek, *From Traditionalism to Nationalism*, *όπ.*, σ. 58-59, Ρόμπερτ Χόλλαντ, *όπ.*, σ. 34-36, Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 187-188 και Mehmet Yashin, «Introducing Step-Mother tongue», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 10.

⁷⁹⁶ Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*, σ. 26-29.

⁷⁹⁷ Πολύ χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των αιματηρών και μαζικών επεισοδίων, στον απόηχο των πολέμων του 1912: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 43, Πέτρος Παπαπολυβίου, *όπ.*, σ. 295 και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, *όπ.*, σ. 91-98.

⁷⁹⁸ Peter Loizos, *όπ.*, σ. xiv-xv και 46-52.

ανθρώπων» δεν αποτελούσαν καθημερινά, αλλά μάλλον έκτακτα περιστατικά.⁷⁹⁹ Καθημερινά στοιχεία, όπως το χαλλούμι και το γιαούρτι, ή το ζειμπέκικο, που αναφέρονταν ως τεκμήρια ομοιότητας όλων των Κυπρίων, δεν αποτελούσαν στοιχεία μιας κυπριακής ιδιαιτερότητας, αλλά της φυσιολογικής πολιτισμικής αλληλεπίδρασης που κληροδότησαν αιώνες συνύπαρξης μιας κοινωνίας στο πλαίσιο του ίδιου κρατικού σχηματισμού σε ολόκληρη την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου· ακόμη και ο Κιζιλγιουρέκ επέκρινε την αναζήτηση τραβηγμένων κοινών πολιτισμικών στοιχείων από ορισμένες προσεγγίσεις.⁸⁰⁰

Κυπροκεντρικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την αποτυχία συνάρθρωσης μιας «κυπριακότητας» στην αποικιακή περίοδο, καταλογίζοντας την ευθύνη σε «τρίτους» παράγοντες, είτε αυτοί λέγονταν «μητέρες-πατρίδες», είτε αποικιοκρατία. Χωρίς να μπορεί να παραγνωρισθεί ο ρόλος αυτών των παραγόντων, περισσότερο φαίνεται να ακολουθήσαν τις επιλογές των Κυπρίων και να προσάρμοσαν σε αυτές τις δικές τους ανάγκες και επιλογές, παρά να καθόρισαν την αποτυχία της «κυπριακότητας». Για τις ελληνικές κυβερνήσεις το «κυπριακό πρόβλημα» έπρεπε να τίθεται στο πλαίσιο της αγγλο-ελληνικής σχέσης και των συμμαχικών συμφερόντων και υποχρεώσεων τους, παρά τις πιέσεις των Ελληνοκυπρίων και μερικών κύκλων στην Αθήνα, που εντάθηκαν από την μεταπολεμική διάψευση των αγγλικών υποσχέσεων.⁸⁰¹ υπήρχε μάλιστα ο φόβος ότι το «κυπριακό πρόβλημα» θα προκαλούσε εσωτερικές αναστατώσεις, καθώς η ενωτική διεκδίκηση των Ελλήνων Κυπρίων έγινε αφορμή κινητοποίησης -με αιματηρές συγκρούσεις με την αστυνομία- της ελληνικής αριστεράς, για πρώτη φορά μετά από το τέλος του ελληνικού εμφυλίου.⁸⁰² Ο Μεσοπόλεμος χαρακτηρίστηκε από την αντιπαράθεση των κεμαλιστών με την «παλιά τάξη πραγμάτων» στην Τουρκία, η οποία αντανάκλωνταν και στη μουσουλμανική κοινότητα της Κύπρου.⁸⁰³ ωστόσο το εθνικιστικό κίνημα της τουρκικής κυπριακής κοινότητας οργανώθηκε μάλλον αυτόνομα σε σχέση με την Τουρκία, περισσότερο μέσα από τους δικούς της φόβους και ανησυχίες, σχετικούς με την απειλή της ολοένα και πιο πιθανής ένωσης.⁸⁰⁴ η τουρκική κυβέρνηση, περισσότερο από το να δημιουργήσει την τουρκοκυπριακή αντίθεση στην ένωση, ενεπλάκη ενεργά στην υπόθεση της Κύπρου, ακριβώς μετά από τις πιέσεις Τούρκων της Κύπρου και μερικών ομάδων Τούρκων εθνικιστών,⁸⁰⁵

⁷⁹⁹ Peter Loizos, *όπ.*, σ. 104, Πίτερ Λοίζος, «Κατανοώντας το 1974, κατανοώντας το 1994», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 106 και Jan Asmussen, *όπ.*, σ. 110, υποσημείωση 38.

⁸⁰⁰ Συνέντευξη Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Εντός των Τειχών*, Τχ. 32 Μάης 1988, σ. 8.

⁸⁰¹ Πλουτής Σέρβας, *Η κυπριακή τραγωδία*, *όπ.*, σ. 47, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 59-62, Γιάννης Πικρός, *όπ.*, Jeanette Choisi, *The Greek Cypriot Elite*, *όπ.*, σ. 48-53, Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ.*, σ. 40-41, Μάρκος Καρασαρίνης, «Το “εύλογον” και το “τακτόν”: Όψεις του Κυπριακού προβλήματος στη Βουλή των Ελλήνων, 1915-1959», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 236-244, Σπύρος Μαρκέτος, «1931: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η κυπριακή εξέγερση», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 248-258 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές*, *όπ.*

⁸⁰² Ρ. Ολύμπιος, «Επιδράσεις του Κυπριακού πάνω στη σκέψη των αγωνιστών της αριστεράς», *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, Τετράδιο Πρώτο, Φθινόπωρο '80, σ. 5-11 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές*, *όπ.*, σ. 163-171.

⁸⁰³ Jeanette Choisi, *The Turkish Cypriot Elite*, *όπ.*, σ. 19.

⁸⁰⁴ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 41-48, Jeanette Choisi, *The Turkish Cypriot Elite*, *όπ.*, σ. 20-25 και Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*, σ. 55. Για την ενεργό ανάμιξη του τουρκικού κράτους, στα τέλη πια της δεκαετίας του '50, στο τουρκικό κυπριακό εθνικιστικό κίνημα, βλέπε κυρίως: Σπύρος Α. Αθανασιάδης, *όπ.*

⁸⁰⁵ Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, σ. 95-115, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 65-83 και Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*, σ. 37-40.

ενώ αρθρογράφοι στην Τουρκία επεσήμαναν τον κίνδυνο η συναισθηματική προσέγγιση των συμπατριωτών της Κύπρου να έβλαπτε τα ευρύτερα συμφέροντα του τουρκικού κράτους.⁸⁰⁶ Όσο για το αποικιακό καθεστώς, αυτό ίσως επιτάχυνε τις διαδικασίες μετάβασης στην νεωτερικότητα, αλλά πάντως δεν προκάλεσε την διαίρεση σε έθνη, κάτι που δεχόταν ήδη ο Μαρκίδης, το 1977,⁸⁰⁷ αλλά γινόταν ακόμη πιο φανερό σε μεταγενέστερες εργασίες αναφορικά με την εποχή της αποικιοκρατίας.⁸⁰⁸ Η σύγκρουση των δύο ανταγωνιστικών εθνικισμών στην Κύπρο στο πλαίσιο του αντιαποικιακού αγώνα δεν φαίνεται να προκλήθηκε από κάποια εσκεμμένη προσπάθεια των Άγγλων να χρησιμοποιήσουν μια τακτική «διαίρει και βασίλευε» περισσότερο από να την προκαλέσουν, οι Άγγλοι φαίνεται ότι προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν μια, αναπόφευκτη πλέον, όπως έδειχνε η μελέτη του Χόλλαντ, σύγκρουση.⁸⁰⁹ Η δυναμική των δύο αντιπάλων κινημάτων ξέφυγε από τον έλεγχο και τους υπολογισμούς των Άγγλων και το 1958, όταν η διακοινοτική σύγκρουση είχε γίνει πλέον μια σοβαρή πραγματικότητα, οι Άγγλοι βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, όπου «οι Έλληνες διαδήλωναν εναντίον των Βρετανών, οι Τούρκοι έκαναν επιθέσεις εναντίον των Ελλήνων και οι Βρετανοί βρίσκονταν σφηνωμένοι ανάμεσα στους δύο».⁸¹⁰

Ο συμβιβασμός της Ζυρίχης, περισσότερο από συνέχιση μιας μεταποικιακής διαιρετικής πολιτικής, επιδίωκε να συμβιβάσει τις υπάρχουσες καταστάσεις και τα αντιθετικά συμφέροντα των ίδιων των κυπριακών κοινοτήτων, από την θέληση των οποίων εξαρτιόταν πρώτιστα η λειτουργία του κυπριακού κράτους.⁸¹¹ Ο Λανίτης, στο χρησιμοποιούμενο ως μανιφέστο του κυπριωτισμού κείμενό του αναφερόταν σε Έλληνες και Τούρκους της Κύπρου, ως ένα «λαό»⁸¹² αυτό που επιδίωκε ο Λανίτης, όπως προκύπτει από την εξέταση των κειμένων του, ήταν ένα κυρίαρχο από τους Έλληνες δημοκρατικό κυπριακό κράτος, με την εξασφάλιση της τουρκικής κυπριακής συναίνεσης, ώστε να καταστεί δυνατή η οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου. Η σύγκρουση για την Κύπρο δεν φαινόταν επιθυμητή για τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας, που προέκριναν την τήρηση των συμφωνηθέντων στη Ζυρίχη: Οι κυβερνήσεις της Ελλάδας στις αρχές της δεκαετίας του '60 έβλεπαν αρνητικά την πρόθεση του Μακάριου να προχωρήσει μονομερώς σε συνταγματικές τροποποιήσεις,⁸¹³ ενώ και η τουρκική κυβέρνηση, μέσα από τον πρέσβη της στην Κύπρο, τασσόταν υπέρ της διατήρησης της Κυπριακής Δημοκρατίας στα πρώτα χρόνια μετά από τη συμφωνία της Ζυρίχης, γεγονός που δυσαρεστούσε μερικούς «ανυπόμονους», σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Ταχσίν, στην τουρκική κοινότητα της Κύπρου.⁸¹⁴

Η διαφοροποίηση της ελληνικής κυπριακής πολιτικής ηγεσίας από την Ελλάδα στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 ήταν αποτέλεσμα των διαφορετικών στρατηγικών και της επιθυμίας της Λευκωσίας να χρησιμοποιήσει τη στρατιωτική και διπλωματική

⁸⁰⁶ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, όπ, σ. 61-62.

⁸⁰⁷ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 5-9,

⁸⁰⁸ Rolandos Katsiaounis, όπ και Rebecca Bryant, *Imagining the Modern*, όπ.

⁸⁰⁹ George Horton Kelling, όπ, σ. 111.

⁸¹⁰ Ρόμπερτ Χόλλαντ, όπ, σ. 386.

⁸¹¹ Βλέπε σχετικές παρατηρήσεις: Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, *Κοινοβουλευτική συνύπαρξη*, όπ, σ. 171-175.

⁸¹² Nicos Lanitis, όπ.

⁸¹³ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν (τόμος Α')*, όπ, σ. 207-211, 251-255 και 264-265, Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974 (τόμος α')*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1985, σ. 93-96 και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές*, όπ, σ. 354-401.

⁸¹⁴ Αρίφ Χασάν Ταχσίν, όπ, σ. 76-80.

υποστήριξη του ελληνικού κράτους, αδιαφορώντας για τις πολιτικές ανησυχίες των Αθηνών. Μετά από τις συγκρούσεις του 1963, το ελληνικό κράτος προσπαθούσε να πείσει τους Έλληνες της Κύπρου για το αδιέξοδο της επιδίωξης της ατόφιας ένωσης και την ανάγκη, είτε επίτευξης μιας λύσης ενώσεως με ανταλλάγματα, είτε διαχωρισμού των ευθυνών και «απογαλακτισμού» του κυπριακού κράτους από το ελληνικό. Από την άλλη, οι Έλληνες Κύπριοι πολιτικοί υποστήριζαν ότι δεν έπρεπε να αντιμετωπίζονται σαν μια ελληνική επαρχία και ότι μόνο αυτοί μπορούσαν, ενόσω αποτελούσαν ακόμη ένα ανεξάρτητο κράτος, να διαπραγματευτούν εδάφη της Κυπριακής Δημοκρατίας, ενώ οι πολιτικοί της Αθήνας αντέτειναν ότι οι Ελληνοκύπριοι έπρεπε να υπακούουν στο «εθνικό κέντρο», ειδικά καθώς η ασφάλεια τους εξαρτιόταν από ένα στρατό, οι αξιωματικοί του οποίου λάμβαναν εντολές από το ελληνικό κράτος.⁸¹⁵ Ακόμη και όταν οι σχέσεις των δύο κρατών οξύνθηκαν, όμως, μετά από την άνοδο στην εξουσία της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα,⁸¹⁶ οι Έλληνες Κύπριοι εξακολουθούσαν να στηρίζονται σε αυτήν: Ο Μακάριος διαμήνυε χαρακτηριστικά στον πρεσβευτή του στην Αθήνα, Νίκο Κρανιδιώτη, σύμφωνα με τη μαρτυρία του τελευταίου, ότι παρά την «αντιπάθεια» του για τα στρατιωτικά καθεστώτα, η Ελλάδα ήταν το μόνο στήριγμα των προσπαθειών του και συνεπώς θα έπρεπε να διατηρηθεί μια σχέση συνεργασίας, παρ' όλες τις επιφυλάξεις που υπήρχαν.⁸¹⁷ Η διαφωνία αναφορικά με τα όρια των διαπραγματευτικών αρμοδιοτήτων για την τύχη του ελληνικού κράτους συνεχίστηκε και η επιστολογραφία μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας διεξαγόταν σε ένα ολοένα εντονότερο ύφος, με τον Μακάριο να αποδέχεται τη λογική του «εθνικού κέντρου» μόνο υπό τον όρο να είχαν οι Ελληνοκύπριοι τον «τελευταίο λόγο» για την τύχη τους.⁸¹⁸ Ο Κρανιδιώτης, εκ των στενών συνεργατών του Μακάριου, έκανε λόγο για ένα διχασμό της προσωπικότητας του Μακάριου, ανάμεσα στον πολιτικό ηγέτη της Κυπριακής Δημοκρατίας και τον εθνάρχη των Ελλήνων της Κύπρου,⁸¹⁹ κάτι που επισημάνθηκε και από άλλες -πιο κριτικές- προσεγγίσεις της πολιτικής του συμπεριφοράς.⁸²⁰ Είναι αμφίβολο αν η στροφή του Μακάριου προς το «εφικτό» μπορεί να θεωρηθεί μια εναλλακτική, κυπριατιστική πολιτική πρόταση, ή ήταν απλά ένας τακτικός ελιγμός σε μια πορεία που απέβλεπε σταθερά προς την ένωση - αναβαλλόμενη για διάφορους λόγους, πραγματικούς ή προσχηματικούς- και την ταυτόχρονη εμπέδωση της ελληνοκυπριακής ηγεμονίας σε βάρος των Τουρκοκυπρίων.

Η τουρκική κοινότητα της Κύπρου ήταν περισσότερο εξαρτημένη από την Τουρκία, από ότι η ελληνική κοινότητα από την Ελλάδα, τόσο οικονομικά, όσο και για την

⁸¹⁵ Για τις αποκλίσεις των απόψεων των πολιτικών ηγεσιών των δύο κρατών στη δεκαετία του '60: Πέτρος Ευαγγ. Γαρουφαλιάς, *όπ.*, σ. 235, Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Τόμος Β', Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήνα *χχ.*, σ. 34 και σ. 172-174, Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Τόμος Γ', *όπ.*, σ. 156, Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 63-73, Νίκος Κρανιδιώτης, «Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας (1960-1974)», στο: Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης (επιμ.), *όπ.*, σ. 327-361, Αντρος Παυλίδης, *Μακάριος*, *όπ.*, σ. 305-309 και 390-395 και Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες*, *όπ.*

⁸¹⁶ Για τις σχέσεις των δύο κρατών στην περίοδο της χούντας: Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 128-137.

⁸¹⁷ Νίκος Κρανιδιώτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία (Τόμος Α')*, *όπ.*, σ. 422.

⁸¹⁸ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, Τόμος Γ', *όπ.*, σ. 259.

⁸¹⁹ Νίκος Κρανιδιώτης, *Δύσκολα χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1981, σ. 50-51.

⁸²⁰ Αλέκος Κωνσταντινίδης, «Αντινομίες της Κυπριακής Αριστεράς», *Αντί*, Τχ. 20, 31.5.1975, σ. 15 και Γλαύκος Κληρίδης, *Η κατάθεση μου*, Τόμος Α', *όπ.*, σ. 23-24.

αποτροπή της απόλυτης ελληνικής στρατιωτικής επικράτησης.⁸²¹ Αρκετοί Έλληνες Κύπριοι -ήδη την εποχή εκείνη- ανέμεναν μάταια κάποιο οργανωμένο κίνημα, μια ριζοσπαστική αμφισβήτηση της τουρκοκυπριακής ηγεσίας,⁸²² μια εξέγερση ενάντια στην «εξτρεμιστική» τουρκική κυπριακή ηγεσία από μια «σιωπηρή πλειοψηφία», η οποία αποδεχόταν τις ελληνικές κυπριακές αντιλήψεις, αλλά σιωπούσε, κάτω από το βάρος της τρομοκρατίας των «στασιαστών».⁸²³ Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν έγινε και, παρά τη σημασία του βίαιου ελέγχου των θυλάκων από την ηγεσία και τους ενόπλους, ο ρόλος των βίαιων επεισοδίων, των βιωμάτων της προσφυγοποίησης και της απομόνωσης στους θύλακες, της αυξημένης ανασφάλειας της περιόδου 1963-1974, υπήρξε καθοριστικός για την αποξένωση των Τούρκων της Κύπρου από την Κυπριακή Δημοκρατία. Οι μόνοι που προσπάθησαν να εναντιωθούν ουσιαστικά και ξεκάθαρα στην πολιτική της σύγκρουσης και της διαίρεσης ήταν οι δημοσιογράφοι Γκιουρκάν και Χικμέτ, οι οποίοι δολοφονήθηκαν το 1962, όταν άσκησαν κριτική στην τουρκοκυπριακή ηγεσία,⁸²⁴ ή ο Καβάζογλου, ένας συνδικαλιστής που προσπάθησε να προωθήσει τη συνεργασία με τους Έλληνες Κύπριους, σε μια ταξική βάση, αλλά επίσης δολοφονήθηκε, μαζί με ένα συνεργάτη του από την ελληνική κυπριακή κοινότητα, τον Μισιαούλη, το 1965.⁸²⁵ καμιά από αυτές τις τάσεις δεν συνδέθηκε, ειδικά όσο κλιμακωνόταν η διακοινοτική σύγκρουση και διευρυνόταν η απομόνωση των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες, με μια οργανωμένη και μαζική κυπροκεντρική κίνηση. Καθώς μάλιστα η ελληνική κυπριακή πλευρά χρησιμοποιούσε τις περιπτώσεις αυτές ως νομιμοποιητικό επιχείρημα των επιδιώξεών της, οι οποίες εκλαμβάνονταν ως απειλή για τους πληθυσμούς που είχαν μαζευτεί στους τουρκικούς θύλακες, το αποτέλεσμα ήταν η απομόνωση όσων προσπαθούσαν να συνεργαστούν με την Κυπριακή Δημοκρατία ως «προδοτών»· είναι ενδεικτικά τόσο ο τρόπος με τον οποίο ο υπουργός Εσωτερικών της Κυπριακής Δημοκρατίας χρησιμοποίησε την υπόθεση των δολοφονηθέντων Γκιουρκάν και Χικμέτ, όσο και οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν μέσα στην τουρκική κυπριακή κοινότητα.⁸²⁶

Η σταδιακή μείωση των περιστατικών διακοινοτικής βίας μετά από το 1968 οφειλόταν περισσότερο στην απομόνωση των Τούρκων Κυπρίων στους θύλακες, γεγονός που άφησε στους Έλληνες Κύπριους το κυπριακό κράτος, χωρίς ποσοτώσεις, την απόσπαση τμήματος της οικονομικής ανάπτυξης ή κυβερνητικών θέσεων, ούτε παρεμβάσεις στις πολιτικές αποφάσεις του κράτους. Οι διακοινοτικοί ανταγωνισμοί μεταφέρθηκαν μακριά από το πεδίο της καθημερινότητας, η ελληνική κυπριακή πλευρά έμοιαζε ικανοποιημένη από την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, εν αναμονή της κόπωσης και υποχώρησης του αντιπάλου έναντι των αιτημάτων της, ειδικά στην απουσία μιας επέμβασης από την Τουρκία, ικανής να ανατρέψει τις ισορροπίες, ενώ σημαντικός παράγοντας για τη μείωση της διακοινοτικής βίας ήταν η κλιμάκωση της σύγκρουσης και του ανταγωνισμού στο εσωτερικό της ίδιας της ελληνικής κοινότητας.⁸²⁷ Μετά από την πάροδο σχεδόν έξι ετών από την επανέναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών, ενδοκυπριακών και στη συνέχεια «διευρυμένων», ο

⁸²¹ Ιάκωβος Τενεδιός, «Πολιτικές μετατοπίσεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα», στο: Ν.

Περισιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 390-393, Χρήστος Π. Ιωαννίδης, *όπ.*, ειδικά σ. 161-187 και Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*

⁸²² Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*

⁸²³ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 57 και 69.

⁸²⁴ Κώστας Γεννάρης, *όπ.*, σ. 253-260, Μακάριος Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964*, Αλφάδι, Λευκωσία 2005, σ. 39-41 και Αρίφ Χασάν Ταχσίν, *όπ.*, σ. 83-95.

⁸²⁵ Κώστας Γεννάρης, *όπ.*, σ. 260-263.

⁸²⁶ Μακάριος Δρουσιώτης, *Η πρώτη διχοτόμηση*, *όπ.*, σ. 47-50.

⁸²⁷ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 67-70 και Richard A. Patrick, *όπ.*, σ. 80.

Ντενκτάς δήλωνε ότι θα ήταν εύκολο να επιτευχθεί μια λύση, αν οι Κύπριοι ήταν υπάκουοι στις δύο «μητέρες-πατρίδες».⁸²⁸ Ωστόσο, τα σημεία διαφωνίας ανάμεσα στην Κυπριακή Δημοκρατία και την τουρκική πλευρά ήταν αρκετά και σημαντικά, καταδεικνύοντας ότι οι συνομιλίες αποσκοπούσαν -από ελληνικής κυπριακής πλευράς- περισσότερο στην άκοπη επίτευξη των στόχων, που δεν είχαν επιτευχθεί με τη βία της δεκαετίας του '60.⁸²⁹ Η κατάσταση που επικρατούσε μετά από την κρίση του 1963 ήταν μάλλον αυτή της διαίρεσης παρά της ενότητας, τα μεικτά χωριά είχαν μειωθεί εντυπωσιακά,⁸³⁰ ενώ οι αντιλήψεις για την κοινή συμβίωση απείχαν τόσο, όσο μεγάλοι ήταν οι φόβοι της μιας πλευράς από την άλλη: τα 48 μικτά χωριά που απέμειναν στην δεκαετία του '60 ήταν ένα μικρό δείγμα σε σχέση με τον όγκο των χωριστών κρατικών δομών που είχαν αναπτυχθεί και, επιπλέον, είχαν περάσει στην καθημερινότητα των περισσότερων Κυπρίων, από τους οποίους, ειδικά στα αστικά κέντρα, έλειπε η ουσιαστική επαφή και επικοινωνία με την άλλη κοινότητα.⁸³¹ Η «πρότερη συμβίωση» στην οποία αναφέρονταν οι Ελληνοκύπριοι μετά από το 1974 δεν σχετιζόταν με καμιά τουρκοκυπριακή παράσταση, όπου η συμβίωση ήταν προβληματική και ο στόχος που επιδιωκόταν ήταν αυτός της «καλής γειτονίας», περισσότερο, παρά της συνύπαρξης ή, πολύ περισσότερο, μιας επιστροφής σε ένα κράτος, στο οποίο κανείς δεν πίστεψε.⁸³² ο αξιολογικός διαχωρισμός ανάμεσα στους Τούρκους και στους Τουρκοκύπριους μετά το 1974, πέρα από τις πολιτικές της σκοπιμότητες, υπέκρυπτε μια νοσταλγία, που θύμιζε ανάλογες συμπεριφορές και εξιδανικευτικά σχήματα μιας πρότερης «συμβίωσης», που είχαν δημιουργηθεί στους Μικρασιάτες πρόσφυγες μετά από το 1922, συνυπάρχοντας όμως με την εικόνα ενός «βάρβαρου και άγριου» Τούρκου.⁸³³ Σε τουρκοκυπριακή εργασία, η οποία γράφτηκε ειδικά για να αντικρουστεί η προοπτική συμβίωσης Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, όπως διευκρινιζόταν ήδη στην εισαγωγή, τονιζόταν ότι η «συμβίωση» των δύο κοινοτήτων υπήρξε μια πραγματικότητα, όχι όμως με την έννοια που της απέδιδαν οι Ελληνοκύπριοι, αλλά ακριβώς ως μια συνύπαρξη «δίπλα-δίπλα»,⁸³⁴ ενώ στη συνέχεια της εργασίας αναδεικνυόταν η απουσία ουσιαστικών κοινωνικοποιήσεων ανάμεσα στις δύο κοινότητες και η ύπαρξη στοιχείων κοινωνικού περιορισμού και διαχωρισμού στην καθημερινότητα: το συμπέρασμα ήταν ότι η ειρηνική συνύπαρξη στην καθημερινή ζωή ήταν δυνατή ακριβώς μέσα από τον διαχωρισμό, σε ξεχωριστές γειτονιές, των δύο κοινοτήτων, προοπτική που υποστηριζόταν και για το παρόν.⁸³⁵

⁸²⁸ Kyriacos C. Markides, *The Rise and Fall*, όπ, σ. 33 και Michael A. Attalides, όπ, σ. 102.

⁸²⁹ Michael A. Attalides, όπ, σ. 100-103 και Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες*, όπ.

⁸³⁰ Παρόλο που ο Ατταλίδης επεσήμανε ότι η μείωση αυτή δεν οφειλόταν αποκλειστικά στην σύγκρουση, αλλά και στις διαδικασίες αστικοποίησης και στις ανάγκες της νεότερης κοινωνίας για κάποιες υποδομές, που δεν υπήρχαν στα μικρά χωριά: Michael A. Attalides, όπ, σ. 90.

⁸³¹ Zenon Stavrinides, όπ, σ. 68-70 και Michael A. Attalides, όπ, σ. 81.

⁸³² Yiannis Papadakis, «The Social Mapping of the Unknown: Managing Uncertainty in a Mixed Borderline Cypriot Village», *Anthropological Journal of European Cultures*, Vol. 9, N. 2, 2000, σ. 95 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, όπ, σ. 210-211.

⁸³³ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 12-14 και Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Συνασός, Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σ. 403-405.

⁸³⁴ Kiamran Halil, όπ, σ. 5-6.

⁸³⁵ Στο ίδιο, σ. 46-54. Για ανάλογες κριτικές αναλύσεις για τη συμβίωση: Alemdar Sakir, «International Aspects of the Cyprus Problem», στο: C. H. Dodd (edit.), όπ, σ. 76-77, C. H. Dodd, «Conclusion», στο ίδιο, σ. 373, Volkan Vamik, «Turks And Greeks Of Cyprus: Psychological Considerations», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ, σ. 279-280.

Κυπροκεντρικοί διανοούμενοι, όπως ο Λίτσας, επέκριναν την τάση για ωραιοποίηση και για επανασυγγραφή της ιστορίας, με την απάλειψη στοιχείων που συντηρούσαν ή και προήγαγαν το μίσος μεταξύ των δύο κοινοτήτων, όχι μόνο γιατί κάτι τέτοιο ήταν αντιεπιστημονικό, αλλά και γιατί δεν οδηγούσε σε μια συνειδητή σύγκλιση, μέσα από τη γνώση και την ορθή αντικειμενική πληροφόρηση, αλλά δημιουργούσε ένα τεχνητό και, συνεπώς, εύθραυστο περίβλημα.⁸³⁶ Ωστόσο, ο ίδιος ο Λίτσας αντέφασκε με τα παραπάνω όταν πρότεινε, λίγες σελίδες πιο κάτω, τη δημιουργία ενός «πάρκου κυπριακής ενότητας», με αδριάντες και προτομές «προσωπικότητων» που δεν δίχαζαν, αλλά αντίθετα είχαν προσφέρει, με το έργο και την παρουσία τους, υπηρεσίες και στις δύο κοινότητες του νησιού. Αντίστοιχα, θα έπρεπε να μεταβληθούν και τα ονόματα των δρόμων και των λεωφόρων, ώστε να επιτευχθεί μια κοινή εθνοτική ταυτότητα, χωρίς την αποκοπή των δύο κοινοτήτων από το ιστορικό τους παρελθόν,⁸³⁷ προτάσεις που συμβάδιζαν με το πνεύμα των καθηκόντων της «Επιτροπής Συμφιλίωσης», που προβλεπόταν στο σχέδιο Ανάν.⁸³⁸ Η ιστορία βασίζεται αναγκαστικά σε επιλογές και αποκλεισμούς γεγονότων και οι κοινωνικοί επιστήμονες που ασχολούνταν με την περίπτωση της Κύπρου, προσπαθώντας να αντιστρέψουν τη συγκρουσιακή προσέγγιση, αναλώθηκαν σε μια αδιέξοδη προσπάθεια προώθησης ενός κυπροκεντρικού ιστορικού ιδεολογήματος, το οποίο στηριζόταν στη λογική, με διαφορετικά πρόσημα, που υποτίθεται ήθελε να ξεπεράσει. Η συζήτηση γύρω από την αρχαιολογία και την αρχαία και μεσαιωνική ιστορία ήταν μια λάθος συζήτηση, στον βαθμό που αφορούσε μακρινές εποχές και κοινωνίες, τις οποίες δεν απασχολούσαν τα σημερινά πολιτικά ζητήματα και επιλογές, όπου η όποια «ελληνικότητα» ή «κυπριακότητα» δεν είχαν τις ίδιες με σήμερα πολιτικές συνεπαγωγές. Στην πιο πρόσφατη ιστορία υπήρχαν άλλες δυσκολίες, αφού η ύπαρξη της «μνήμης» ενός κοινού παρελθόντος, που να επαρκεί για να συνδέσει και να κινητοποιήσει τους Κυπρίους, με σημαντικούς ήρωες που να συγκινούν το σύνολο των Κυπρίων, ήταν μια δυσαναπλήρωτη και ενδεχομένως καθοριστική απουσία. Ο Μαυράτσας παρατηρούσε ότι μια από τις σημαντικές αδυναμίες του «κυπριωτιστικού στρατοπέδου» ήταν ότι στηριζόταν στην επίκληση μιας ειρηνικής συνύπαρξης, ενώ υστερούσε στον αριθμό και στη λαμπρότητα ηρώων και μαρτύρων, τους οποίους μπορούσε να επικαλεστεί· όπως σημείωνε χαρακτηριστικά, «μια ιδεολογία που δύσκολα παράγει δολοφόνους, εξίσου δύσκολα παράγει και ήρωες».⁸³⁹ Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι οικοδομούσαν την ιδεολογία τους σε ακριβώς αντίθετα δίπολα, όπου ο ήρωας του ενός ήταν ο εγκληματίας του άλλου, ενώ ο τύπος συνέβαλλε στην συγκρουσιακή αντιπαράθεση, με την υπερ-προβολή φωτογραφιών ή δηλώσεων του «άλλου», με τρόπο που να φανέρωνε την δομική αγριότητα και επεκτατική διάθεση που τον διακατείχε.⁸⁴⁰ Ο Κιζιλγιουρέκ, πάλι, πίστευε ότι η αντίληψη μιας «ολικής Κύπρου» θα διαμορφωνόταν μέσα από μια επικοινωνία, μια προσέγγιση όλων των Κυπρίων, που θα κατένειμε τις ευθύνες και θα συμπεριλάμβανε «τη κοινή χαρά και το κοινό μαράζι, τον κοινό ήρωα και τον κοινό φονιά».⁸⁴¹

⁸³⁶ Σπύρου Λίτσα, *όπ.*, σ. 9.

⁸³⁷ Στο ίδιο, σ. 11-12.

⁸³⁸ Αχιλλεύς Αιμιλιανίδης, «Οι συνταγματικές πτυχές του σχεδίου Ανάν», στο: *Το σχέδιο Ανάν*, *όπ.*, σ. 103. Ήδη από το 1993 τα Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης του τότε γενικού γραμματέα του ΟΗΕ προνοούσαν αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα: Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, *Επαναπροσέγγιση*, *όπ.*, σ. 88.

⁸³⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 117-118.

⁸⁴⁰ Βλέπε τις σχετικές παρατηρήσεις του Παπαδάκη, στο: Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, ειδικά σ. 131-132 και 198-199.

⁸⁴¹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Ολική Κύπρος*, *όπ.*, σ. 67.

Ο Κιζιλγιουρέκ, σε μια χαρακτηριστική των κυπροκεντρικών αντιλήψεων -ήδη από την εποχή του «Νεοκυπριακού»⁸⁴²- αποστροφή, διευκρίνιζε ότι δεν αμφισβητούσε τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της ελληνικότητας ή της τουρκικότητας, αλλά την πολιτική σημασία τους, με την προβολή του παραδείγματος της Αυστραλίας, όπου οι άποικοι δεν έμειναν προσκολλημένοι σε «μητέρες-πατρίδες», αλλά αναζήτησαν τα κοινά, καθολικά συμφέροντά τους ως ένας λαός.⁸⁴³ Η Αυστραλία όμως δεν ήταν μια καλή περίπτωση για σύγκριση αφού, πέραν της σημαντικής απόστασης από τις χώρες προέλευσης των αποίκων, στηρίχθηκε στον μαζικό αποικισμό και την εξολόθρευση του γηγενούς της στοιχείου, το οποίο επιπλέον δεν είχε μια «μητέρα-πατρίδα» έξω από την Αυστραλία, ώστε να εμπλακεί σε έναν αλυτρωτικό πόλεμο. Οι περισσότεροι Κύπριοι είχαν αρκετά άμεσους πολιτισμικούς και πολιτικούς δεσμούς με τις γειτονικές «μητέρες-πατρίδες» και είχαν αναμνήσεις από πρόσφατες αιματηρές διακοινοτικές συγκρούσεις, για τις οποίες είχαν ζητήσει την προστασία των «μητέρων-πατρίδων». Η προσπάθεια ένταξης των Τουρκοκυπρίων σε πτυχές της «κυπριακής» ιστορίας και λαϊκού πολιτισμού οδηγούσε σε ένα φαύλο κύκλο, εντασσόμενη στην ίδια λογική, της ανάγκης της ιστορικής νομιμοποίησης, με τον επικρινόμενο, ελληνικό ή τουρκικό, εθνικισμό. Έτσι όμως αποκλείονταν άλλοι κάτοικοι της Κύπρου, όπως οι πληθυσμοί που ήρθαν στη βόρεια Κύπρο από την Τουρκία μετά από το 1974.⁸⁴⁴ μια Κούρδισσα ακτιβίστρια της αριστεράς επεσήμαινε ότι η συμπεριφορά των Τουρκοκυπρίων προς τους πληθυσμούς που είχαν έρθει στη βόρεια Κύπρο από την Τουρκία μετά από το 1974 συνιστούσε μια συμπεριφορά, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εθνικιστική.⁸⁴⁵ Ένα άλλο ερώτημα είναι τι θα γινόταν με τους μετανάστες των τελευταίων ετών από χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της ανατολικής Ευρώπης.⁸⁴⁶ Οι ανάγκες των σύγχρονων, όπως και παλαιότερων, κοινωνιών υποδοχής μεταναστών οδηγούσαν στην αναζήτηση μιας κοινής, ανεκτικής ιδεολογίας νομιμοφροσύνης, χωρίς αποκλεισμούς, η οποία όμως παραμένει ακόμη ένα ζητούμενο και όχι ένα επίτευγμα. Ακόμη και το μοντέλο των Η.Π.Α., που κάποτε θεωρούνταν παραδειγματικό, αμφισβητήθηκε ήδη από τη δεκαετία του '60, με μελέτες που υποστήριζαν ότι οι εθνοτικές ομάδες που κατοικούσαν στις ΗΠΑ δεν οδηγούνταν σε αφομοίωση, σε ένα «χωνευτήρι», αλλά ότι εθνότητες συμμορφώνονταν στον πιο παλιό, κυρίαρχο και σχετικά αμετάβλητο πυρήνα των λευκών Αγγλοσαξόνων προτεσταντών (WASP).⁸⁴⁷ Αν οι Τουρκοκύπριοι θέλγονταν από τις οικονομικές ευκαιρίες και την ελληνοκυπριακή ποιότητα ζωής, αποδεχόμενοι τελικά στην ελληνοκυπριακή ιδεολογία, όπως ακριβώς το «αμερικάνικο όνειρο» είχε απορροφήσει πολύ διαφορετικής προέλευσης μετανάστες, όχι πάντως επιλύοντας όλα τα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης τους με ίσους όρους, τότε θα είχαν στεφθεί με επιτυχία οι ελληνοκυπριακοί κυπροκεντρικοί στόχοι. Εκτός όμως από το κοινό

⁸⁴² 13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα, *όπ.*

⁸⁴³ Συνέντευξη Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Εντός των Τειχών*, Τχ. 32 Μάης 1988, σ. 8.

⁸⁴⁴ Βλέπε τους σχετικούς προβληματισμούς της Cockburn, στο: Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 212.

⁸⁴⁵ Απόψεις που παρατίθενται στο ίδιο, σ. 217.

⁸⁴⁶ Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 217-222 και Myria Vassiliadou, «Cypriot Women and Other “Others” - Through the Front Door», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 169-171 και σ. 173-176.

⁸⁴⁷ Για την αμφισβήτηση του μοντέλου των Η.Π.Α., με τις ανισότητες και τους αποκλεισμούς κοινωνικών και εθνοτικών ομάδων, αλλά και μια επιχειρηματολογία, που έδειχνε ότι το αμερικάνικο μοντέλο δεν ήταν αντίθετο του έθνους, αλλά ακριβώς μια από τις πιο ισχυρές εκδοχές του, βλέπε: Michael Billig, *όπ.*, ειδικά σ. 143-173, Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 105-106 και Marcus Banks, *όπ.*, σ. 114-167. Η πρόσφατη συζήτηση για τη μετανάστευση από το Μεξικό και την Καραϊβική θέτει ακόμα περισσότερα ερωτήματα, ως προς τον τρόπο που προσδιορίζεται το αμερικανικό έθνος.

παρελθόν που αναζητούσαν, οι κυπροκεντρικοί συγγραφείς προσπάθησαν να εντοπίσουν και τα σημεία μιας κοινής, κυπριακής και ξεχωριστής από τους μη-Κύπριους «κοινωνικής επικοινωνίας».

2. Μια ξεχωριστή, αλλά όχι κοινή «κυπριακότητα»

Η χρησιμοποίηση στοιχείων από τον λαϊκό πολιτισμό δεν ήταν χωρίς προβλήματα για τις κυπροκεντρικές τάσεις, καθώς η είσοδος στην εποχή της εγγραμματοσύνης και στην λογική των εθνικισμών πραγματοποιήθηκε ακριβώς με την «εθνικοποίηση» στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού, αφήνοντας πολύ λίγες δυνατότητες στον «κυπριωτισμό», όσο και αν ο Παναγιώτου αναφερόταν στις «κατεσταλμένες δυνατότητες» του κυπριακού λαϊκού πολιτισμού.⁸⁴⁸ Ελληνοκεντρικές προσεγγίσεις επέκριναν ιδιαίτερα αυτή την προσπάθεια πολιτικής οικειοποίησης του κυπριακού λαϊκού πολιτισμού, χαρακτηρίζοντας την προσπάθεια ιδεολογικής χρήσης του λαϊκού πολιτισμού ως ένα «φολκλωρικό τοπικισμό», ντυμένο με ένα «ευρωπαϊκό διάφανο μανδύα».⁸⁴⁹ Ο Πολύβιος Νικολάου, πάλι, χαρακτήριζε την επίκληση στον «κυπριωτισμό» ως μια ουτοπιστική τάση, που εγκαταλείφθηκε ακόμα και από τους ίδιους τους διανοούμενους που τον εισηγήθηκαν αρχικά, αφού η εντύπωση ότι με μια προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού, τον οποίο προηγουμένως αποστρέφονταν, θα νομιμοποιούσε την κυπροκεντρική στροφή τους, διαψεύστηκε· ο Νικολάου θεωρούσε ότι η χρήση του όρου «κυπριωτισμός» αντί του «κυπριακού» συνιστούσε μια άθελη ομολογία ότι ο όρος «κυπριακός», σαν ενιαία αντίληψη μια ελάχιστης κοινότητας του ελληνοκυπριακού και του τουρκοκυπριακού πολιτισμού, είχε περιπέσει σε αχρηστία.⁸⁵⁰

Ένα κυπροκεντρικό επιχείρημα αφορούσε την προσπάθεια ανάδειξης μιας κυπριακής λογοτεχνικής παραγωγής, που να μην ταυτίζεται με την ελληνοκυπριακή. Κάποιες κριτικές προσεγγίσεις επεσήμαναν ότι το θέμα του ακριβούς προσδιορισμού της κυπριακής λογοτεχνίας ήταν μάλλον ένα «ψευδο-πρόβλημα», σχετικό με πολιτικές προθέσεις, που συχνά παγιδευόταν σε ιδεολογικοποιημένες προσεγγίσεις.⁸⁵¹ Είναι προφανές ότι στο πέρασμα του χρόνου διαφορετικοί λαοί πέρασαν από την Κύπρο και, ενδεχομένως, άφησαν γραπτά κείμενα. Το ζήτημα είναι που βρίσκονται τα όρια ανάμεσα σε αυτή την επισήμανση, στην αμφισβήτηση της εθνικής μονολιθικότητας, που αφορούσε άλλωστε κάθε περίπτωση διεθνώς, στο βαθμό που κανένα έθνος δεν διαμορφώθηκε σε «συνθήκες εργαστηρίου» και σε πλήρη απομόνωση από όλο τον υπόλοιπο κόσμο, και στη συνεπαγωγή της συγκρότησης μιας διακριτής πολιτικής ιδεολογίας, που θα υποκαθιστούσε την εθνική· μια διασπασμένη «κυπριακότητα», εκτός από το να φανερώνει την ιστορικότητα της κυπριακής περίπτωσης και να καθιστά δυνατή την ένταξη των Τουρκοκυπρίων και άλλων εθνοτικών κοινοτήτων στην κυπριακή ιστορική παράδοση, καθιστούσε δυνατή την ανάδειξη της «κυπριακότητας» από την πολιτική ιδεολογία νομιμοποίησης ενός κυπριακού κράτους. Αν αυτό θα ήταν πλουραλιστικό, ή αν πρόκειται απλά για μια περίπτωση συγκρότησης ενός νέου, κυπριακού εθνικισμού στην ίδια λογική με τους παλιότερους

⁸⁴⁸ Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46.

⁸⁴⁹ «Θέσεις προς το 2005», *Ένωσις* 7.6.2003, σ. 4.

⁸⁵⁰ Πολύβιος Νικολάου «Το “ψάξιμο” του προπατορικού αμαρτήματος ως άλλοθι μιας μανιχαϊστικής κοινωνιολογίας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος 1999, σ. 60.

⁸⁵¹ Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Ποιητικές τάσεις και αναζητήσεις στην Κύπρο κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 297-311.

εθνικισμούς της Κύπρου, παραμένει ένα ερώτημα. Μια κριτική προσέγγιση των κυπροκεντρικών λογοτεχνικών τάσεων στην Κύπρο μετά από το 1974 επεσήμαινε, επιπλέον, ότι αυτή γινόταν κυρίως σε ένα επίπεδο ελίτ και θα μπορούσε να είναι χρήσιμη, αλλά δεν αρκούσε για να οδηγήσει στη λύση των πολιτικών προβλημάτων της Κύπρου.⁸⁵²

Η κυπριακή διάλεκτος εντάχθηκε σε αντίστοιχα διλήμματα, ως προς τον τρόπο πολιτικής χρησιμοποίησής της. Παρόλο που στην ιστορική πορεία οι επιδράσεις, σε λεξιλογικό και φωνολογικό επίπεδο, των διαφορετικών κυρίαρχων της Κύπρου υπήρξαν σημαντικές, η Κύπρος χρησιμοποιούσε πάντοτε την πανελλήνια κοινή στην υψηλή και επίσημη έκφραση της, χωρίς να αναπτυχθεί ποτέ μια ξεχωριστή γλώσσα, με ανεξάρτητη εξέλιξη από την ελληνική, αντίστοιχη της εξέλιξης των νεολατινικών γλωσσών, για παράδειγμα.⁸⁵³ Ο τρόπος που χειρίζονταν το θέμα της κυπριακής διαλέκτου οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις δεν διέφερε από τη λογική ενός εθνικισμού, άλλωστε ο χαρακτηρισμός μιας διαλέκτου ως γλώσσας αποτελούσε μια κατεξοχήν πολιτική πράξη εθνικισμού.⁸⁵⁴ σε μια αντιστροφή της ίδιας λογικής, με την οποία οι Έλληνες λόγιοι της αποικιακής Κύπρου προσπαθούσαν να αναδείξουν τα αρχαιοελληνικά στοιχεία της κυπριακής διαλέκτου, ώστε να ισχυροποιήσουν το επιχείρημά τους για την αναγκαιότητα της ένωσης,⁸⁵⁵ οι κυπροκεντρικοί χρησιμοποιούσαν τη διάλεκτο για να στηρίξουν την κοινή «κυπριακότητα». Ωστόσο, σύμφωνα με την απογραφή του 1960, ένα ποσοστό 38% των μελών της τουρκικής κυπριακής κοινότητας γνώριζε ελληνικά, ενώ μόλις ένα ποσοστό 1% της ελληνικής κυπριακής γνώριζε τουρκικά.⁸⁵⁶ αρκετοί Τούρκοι Κύπριοι έπρεπε τότε να μιλάνε ελληνικά, όχι απλά για λόγους «επαφής και αλληλοκατανόησης», όπως θεωρούσαν συγγραφείς όπως ο Γραικός, ούτε μόνο εξαιτίας των πιθανών καταβολών ορισμένων από αυτούς από εξισλαμισμένους πληθυσμούς, αλλά πρώτιστα για λόγους βιοτικών αναγκών, λόγω του ελέγχου των μέσων παραγωγής και άρα των θέσεων εργασίας κατεξοχήν από Έλληνες Κύπριους.⁸⁵⁷ Ακόμη, τουρκικά λεξιλογικά στοιχεία υπάρχουν και σε άλλες ελληνικές διαλέκτους, ακόμα και στην κοινή ελληνική, όσο και αν επιχειρήθηκε η «κάθαρση» της: Συνεπώς, ούτε αυτό το στοιχείο αρκούσε από μόνο του για να οδηγήσει -αν και θα μπορούσε να διευκολύνει, υπό προϋποθέσεις- στην οικοδόμηση μιας «ξεχωριστής κυπριακότητας». Αν η διαφοροποίηση της διαλέκτου αποτελεί το αίτιο ή το αποτέλεσμα μιας απομάκρυνσης ανάμεσα στους Κύπριους και τις «μητέρες-πατρίδες» αποτελεί ένα ζήτημα: πάντως το σίγουρο είναι πως η τάση χρησιμοποίησης των κυπριακών διαλέκτων, χωρίς να φέρνει πιο κοντά τους Κύπριους των δύο κοινοτήτων, καθιστούσε πιο δύσκολη την επικοινωνία με τον «υψηλό» πολιτισμό της Αθήνας ή της Κωνσταντινούπολης, ειδικά καθώς αυτή η γλωσσική συμπεριφορά αντανάκλούσε αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις έναντι του «καλαμαρά» ή του «μαυρογέννη». Το κενό που δημιουργούνταν από τις ανεπάρκειες της «κυπριακής» επιχειρούνταν να καλυφθεί, τουλάχιστον εν μέρει, από την αγγλική γλώσσα, παρόλο που γλωσσικά δάνεια πραγματοποιούσαν ακόμη και μεγαλύτερα πολιτισμικά σύνολα από τα δύο κυπριακά, έστω σε μικρότερο -

⁸⁵² Azgin Bekir, «Nationalism and Interest in the “Other Side’s” Literature», στο: Mehmet Yashin (edit.), *όπ.*, σ. 155-156.

⁸⁵³ Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 501-502.

⁸⁵⁴ Michael Billig, *όπ.*, σ. 31-36.

⁸⁵⁵ Για τις υπερβολές των προσεγγίσεων αυτών: Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 273 και Nikos Stamatakis, *όπ.*, σ. 67.

⁸⁵⁶ Στοιχεία που παρατίθενται στο: Richard A. Patrick, *όπ.*, σ. 13. Για την έκταση των φαινομένων διγλωσσίας, ακόμη και μετά από την κυπριακή ανεξαρτησία: Νίκη Μ. Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 503.

⁸⁵⁷ Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, *όπ.*, σ. 46.

ενδεχομένως- βαθμό· η διαφορά της κυπριακής περίπτωσης ήταν ο πολιτικός χαρακτήρας που έπαιρναν οι αποκλίσεις από την ελληνική εθνική γλώσσα για να υποστηρίξουν την ιδεολογία μιας «ξεχωριστής κυπριακότητας».

Η Κύπρος δεν γνώρισε τους ομογενοποιητικούς θεσμούς του ελληνικού κράτους, αν και υπήρχαν σημαντικές επιδράσεις, ειδικά μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα και τη διάδοση εντύπων και βιβλίων, από τον ελληνικό «κόσμο»· είναι όμως αμφίβολο αν μια «ξεχωριστή κυπριακότητα», όπως την ήθελε ο Μαυράτσας, θα μπορούσε να στηριχθεί απλά σε μερικές αποκλίσεις των ιστορικών και θεσμικών εμπειριών. Περιοχές του σημερινού ελληνικού κράτους είχαν διαφορετικές ιστορικές εμπειρίες ήδη από την ύστερη βυζαντινή περίοδο, αλλά και αργότερα. Τα Επτάνησα, για παράδειγμα, δεν γνώρισαν καν οθωμανική περίοδο, τα Δωδεκάνησα είχαν την εμπειρία της ιταλικής αποικιοκρατίας, ενώ εύκολα θα μπορούσε να εντοπίσει κανείς πλήθος αποκλίσεων από το ελληνικό ιστορικό αφήγημα, από την προϊστορική εποχή ως τη μεσαιωνική ή και αργότερα ακόμη, ή σε πολιτισμικά στοιχεία, στην περίπτωση της Κρήτης, αν αυτή δεν είχε τελικά ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος, μέσα στη συγκυρία των αρχών του 20^{ου} αιώνα, αλλά είχε ακολουθήσει μια ανεξάρτητη πορεία, όπως η Κύπρος. Διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας γνώρισαν με ανόμοιο τρόπο και ένταση ακόμα και τα πιο πρόσφατα γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, από την εποχή του ελληνικού διχασμού ως τον εμφύλιο και τη στρατιωτική δικτατορία, καταστάσεις άλλωστε που επηρέασαν ποικιλοτρόπως την Κύπρο, παρόλο που αυτή δεν αποτελούσε τμήμα του ελληνικού κράτους.⁸⁵⁸ Είναι αμφίβολο αν θα μπορούσε κανείς να παραγνωρίσει τη σημασία που εξακολουθούν να έχουν για τους Ελληνοκύπριους πολιτικά κόμματα ή αθλητικοί σύλλογοι της Ελλάδας, την στενή σχέση της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με την ελληνική ή των ελληνοκυπριακών Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης με τα αντίστοιχα του ελληνικού κράτους, παρά την σημαντική πρόοδο των ελληνοκυπριακών μέσων· ο ίδιος ο Μαυράτσας ανέφερε αρκετά παραδείγματα, όπου μια αντίρροπη τάση διείσδυε σε αυτό που αποκαλούσε «αντικειμενική αυτονομία του κυπριακού κόσμου».⁸⁵⁹ Παρά τις φυσιολογικές διαφοροποιήσεις της ελληνοκυπριακής κοινωνίας, αυξημένες λόγω της ανεξάρτητης πολιτικής υπόστασης, ο ελληνοκυπριακός «μικρόκοσμος» της καθημερινότητας δεν βρίσκεται μακριά από αυτόν του ελληνικού κράτους· για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους, το πολιτισμικό κέντρο αναφοράς παρέμενε η Αθήνα παρά η Λευκωσία, γεγονός με πολιτικές συνέπειες, όχι τόσο για τη σχέση των Ελληνοκυπρίων με το ελληνικό κράτος, τουλάχιστον μετά από το 1974, όσο για την δυνατότητα διαμόρφωσης μιας -κοινής με τους Τουρκοκύπριους- «κυπριακότητας», μιας «φανταστικής κοινότητας» στηριγμένης στην επικοινωνία. Πριν ακόμη από την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση τα κοινά σημεία αναφοράς των Ελληνοκυπρίων με τους κατοίκους του ελληνικού κράτους ήταν πολύ περισσότερα και σημαντικότερα από τα αντίστοιχα με τους Τουρκοκύπριους· τα τελευταία είχαν να κάνουν περισσότερο με τη νοσταλγία της εξωραϊσμένης εικόνας ενός παραδοσιακού, αγροτικού παρελθόντος από μερικούς διανοομένους, τις λαϊκές αφηγήσεις για τους «καλούς», «δικούς μας» Τούρκους, ή σε σχέσεις των Κυπρίων -

⁸⁵⁸ Για μια κριτική προσέγγιση, με αφορμή την σύγκριση της Κύπρου και της Επτανήσου, των διαφόρων συγκριτικών προσεγγίσεων, που παρέβλεπαν τις θεμελιώδεις αποκλίσεις που συχνά υπήρχαν ακόμα εντός του «ελληνικού κόσμου», βλέπε: Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Επτάνησος και Κύπρος, συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ιστορική πορεία του ελληνικού κόσμου», *Τα Ιστορικά*, Τχ. 27, Δεκέμβριος 1997, σ. 428-436.

⁸⁵⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., σ. 178-179 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, όπ., σ. 87.

και των δύο κοινοτήτων- στη διασπορά, ειδικά στο Λονδίνο.⁸⁶⁰ Ο γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ, Δημήτρης Χριστόφιας, επεσήμαινε τη σημασία της ύπαρξης των χωριστών δομών και πραγματικοτήτων του «κατοχικού καθεστώτος», τη δημιουργία μιας «αίσθησης κρατικής ζωής», που επηρέαζε τον τρόπο σκέψης ακόμα και των «προοδευτικών Τ/κυπρίων συμπατριωτών μας, που κατά τα άλλα ειλικρινά επιθυμούν την επανένωση της Κύπρου υπό τη στέγη μιας ομοσπονδίας», σύμφωνα με την προσεκτική περιγραφή των αποκλίσεων ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους,⁸⁶¹ ενώ και ο Κιτρομηλίδης, σε πρόσφατη παράθεση των απόψεων του στο βιβλίο του Ηρακλείδη, γραμμένο στη συγκυρία των Τουρκοκυπριακών διαδηλώσεων, επέκρινε την αντιμετώπιση των Τουρκοκυπρίων ως «καλών», μόνο όταν συμπεριφέρονταν όπως οι Ελληνοκύπριοι.⁸⁶²

Ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα των Ελληνοκυπρίων, τόσο στην περίοδο χαλάρωσης των περιοριστικών μέτρων εναντίον των θυλάκων, μετά από το 1968, όσο και με την πολιτική της «επαναπροσέγγισης», μετά από το 1974, ήταν αυτό της οικονομικής ευημερίας, της οικοδόμησης μιας «Ελβετίας της Μεσογείου». Ωστόσο οι Τουρκοκύπριοι, λόγω της έλλειψης διεθνούς αναγνώρισης που πέτυχε η Κυπριακή Δημοκρατία, βίωναν τον ανταγωνισμό τους με τους «πλούσιους Ελληνοκύπριους» και με οικονομικά κριτήρια, χωρίς να λείπουν οι ανησυχίες για το ενδεχόμενο οικονομικής κυριαρχίας των Ελληνοκυπρίων σε μια μελλοντική επανένωση της Κύπρου,⁸⁶³ ακόμα και αν αυτή γινόταν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁸⁶⁴ Ορισμένες αποκλίνουσες ελληνοκυπριακές προσεγγίσεις της αριστεράς υποστήριζαν ότι από τη στρατηγική της «επαναπροσέγγισης» έλειπε η ειλικρίνεια και εξυπηρετούνταν τα συμφέροντα των Ελληνοκυπρίων αστών.⁸⁶⁵ η προσέγγιση του Βασιλείου δεν σήμαινε αποδοχή των τουρκοκυπριακών θέσεων, καθώς μάλιστα ο Βασιλείου θεωρούσε ότι οι προτάσεις της άλλης πλευράς, όπως προβάλλονταν, θα δημιουργούσαν ένα μόνιμο «καθεστώς απαρτχάιντ» στην Κύπρο.⁸⁶⁶ Η αποδοχή της ομοσπονδίας -αυτής της ομοσπονδίας, η οποία θα είχε ως θεμέλιο «τη φιλοσοφία της ενότητας και όχι της διαίρεσης»⁸⁶⁷- αποτελούσε, με τα λόγια του Βασιλείου, όχι μια επιλογή, αλλά απλά μια λύση ανάγκης, από την εποχή του Μακαρίου, που θα επέτρεπε στον «ελληνισμό της Κύπρου» να επιβιώσει και να διασώσει ότι μπορούσε να διασωθεί.⁸⁶⁸ Η αποτελεσματικότητα της «επαναπροσέγγισης» αμφισβητούνταν από την ίδια τη χρήση της λέξης, που υπονοούσε την ύπαρξη στο παρελθόν μιας κοινής προσέγγισης, η οποία ήταν αμφίβολο αν υπήρξε, με την έννοια που την επικαλούνταν οι θιασώτες της.⁸⁶⁹ όπως έλεγε στον Παπαδάκη, με σκωπτική διάθεση,

⁸⁶⁰ Peter Loizos, *όπ.*, σ. xv, Peter Loizos, «How Might Turkish and Greek Cypriots See Each Other More Clearly?», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 47-48, Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 218-219 και Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, *όπ.*, σ. 51.

⁸⁶¹ *18^ο Συνέδριο ΑΚΕΛ*, *όπ.*, σ. 15.

⁸⁶² Βλέπε τις απόψεις, που φέρεται να διατύπωσε ο Κιτρομηλίδης σε προσωπική συνομιλία με τον Ηρακλείδη, όπως παρατίθενται στο: Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 362-363.

⁸⁶³ Rauf Denktash, *όπ.*, σ. 11.

⁸⁶⁴ Για τους φόβους αυτούς: *Cyprus and the European Union: The Turkish Cypriot view and some selected articles*, United Nations Association of Northern Cyprus, Lefkosa – TRNC, 1996 και Tozun Bachceli, «Cyprus in the Post-Cold War Environment: Moving Toward a Settlement?», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 109-110.

⁸⁶⁵ *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, *όπ.*, σ. 313-319.

⁸⁶⁶ Γιώργος Βασιλείου, *όπ.*, σ. 119.

⁸⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 71-72.

⁸⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 205.

⁸⁶⁹ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 196.

ένας ηλικιωμένος Ελληνοκύπριος, δείχνοντας ακριβώς τα όρια και τις αντιφάσεις της πολιτικής της «επαναπροσέγγισης», πριν από το 1974 που «ζούσαμε μαζί» με τους Τουρκοκύπριους «τους χαλούσαμε τα τζαμιά», ενώ μετά, όταν πλέον είχαν φύγει, τα «φτιάχνουμε».⁸⁷⁰

Η ελληνοκυπριακή εκδοχή της «επαναπροσέγγισης» απέκλινε από ένα σημαντικό τουρκοκυπριακό αίτημα, αποδεκτό ακόμη και από την πιο κυπροκεντρική τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση, τον προσδιορισμό της πολιτικής λύσης συμβίωσης όχι μαζί, κάτω από ένα συγκεντρωτικό κράτος, των Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου, αλλά «πλάι-πλάι».⁸⁷¹ Ήταν ενδεικτική η απάντηση ενός Τουρκοκύπριου επίσημου, όταν ρωτήθηκε αν θα επέτρεπε σε Τουρκοκύπριους να συμμετέχουν στον «Νεοκυπριακό Σύνδεσμο», ότι οι Ελληνοκύπριοι θα έπρεπε να το είχαν σκεφτεί πριν από το 1974,⁸⁷² θέση που φαίνεται ότι είχε απήχηση και στους περισσότερους Τουρκοκύπριους, πέρα από τις ηγεσίες τους.⁸⁷³ Οι περισσότεροι Τουρκοκύπριοι είχαν βιώσει τη γεωγραφική διαίρεση ως λύτρωση από την απομόνωση, την εξαθλίωση και τις ανασφάλειες της δεκαετίας του '60, Τουρκοκύπριοι βοήθησαν τον τουρκικό στρατό στις επιχειρήσεις του 1974 και λεηλάτησαν τα σπίτια των Ελληνοκυπρίων,⁸⁷⁴ ενώ πανηγύριζαν για αυτό που θεωρούσαν ως την σωτηρία τους.⁸⁷⁵ Ο Παπαδάκης, στην ανθρωπολογική του έρευνα στο μεικτό χωριό της Πύλας, αναφέροντας ορισμένα από τα πρακτικά προβλήματα που υπήρχαν εκεί, αναρωτιόταν πώς στην καθημερινή συμβίωση, την οποία προσδοκούσε για το μέλλον, θα μπορούσαν να αποφευχθούν τα χειρότερα, κάνοντας μια διάκριση ανάμεσα στη συμβίωση μεταξύ ανθρώπων που ήταν αγαπημένοι και στην προσπάθεια συμβίωσης στη βάση μηχανισμών, που προσπαθούσαν να απωθήσουν τους -υπαρκτούς, πάντα- παράγοντες σύγκρουσης.⁸⁷⁶ Οι διαφορετικοί για κάθε κοινότητα συμβολισμοί της Πύλας είναι ενδεικτικοί της πρόσληψης της συμβίωσης για τους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους.⁸⁷⁷

Ένα ερώτημα αναφορικά με τις δυνατότητες ειρηνικής διευθέτησης είναι αν προϋποτίθεται η σύγκλιση απόψεων, ενδεχομένως μέσα από κάποια «σεμινάρια επίλυσης συγκρούσεων», ή αν αυτά τα σεμινάρια δεν μπορούν να έχουν νόημα πριν από την άρση των αιτίων και των συνεπειών της σύγκρουσης. Οι κίνδυνοι πολιτικής χρήσης των δικαιοδικών συναντήσεων από τις δύο αντίπαλες πλευρές και οι αντιδράσεις που είχε πολύς κόσμος επισημαίνονται ακόμη και από εμπλεκόμενους σε

⁸⁷⁰ Για μια κριτική αναδρομή στην ιστορία της «επαναπροσέγγισης»: Γιάννης Παπαδάκης, «Προσεγγίσεις στην επαναπροσέγγιση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 21, Μάρτιος 2001, σ. 20-21.

⁸⁷¹ Kiamran Halil, *όπ.* Βλέπε ακόμη τις απόψεις του Τουρκοκύπριου ηγέτη Ραούφ Ντενκτάς, όπως παρατίθενται στο: Niyazi Kizilyürek, Sylvaine Gautier-Kizilyürek, *όπ.*, σ. 48.

⁸⁷² Leonard Doob, *όπ.*

⁸⁷³ Yiannis Papadakis, «Pyla: A Mixed Borderline Village under UN Supervision in Cyprus», *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 4, 1997, σ. 366-368 και 370-371.

⁸⁷⁴ Zenon Stavrinides, *όπ.*, σ. 85-86.

⁸⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 93-94, Yiannis Papadakis, «The politics of memory and forgetting in Cyprus», *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 3, N. 1, 1993, σ. 150, Σενέρ Λεβέντ, «Να κλάψουμε μαζί για τις 15 και 20 Ιουλίου», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003, σ. 18 και Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 70-72, σ. 83 και σ. 87.

⁸⁷⁶ Yiannis Papadakis, «Pyla: A Mixed Borderline Village under UN Supervision in Cyprus», *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 4, 1997, σ. 366-368 και σ. 370-371.

⁸⁷⁷ Yiannis Papadakis, «The Social Mapping of the Unknown: Managing Uncertainty in a Mixed Borderline Cypriot Village», *Anthropological Journal of European Cultures*, Vol. 9, N. 2, 2000, σ. 95 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 210-211.

αυτές.⁸⁷⁸ Σύμφωνα με την ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία, η έλλειψη διαφάνειας και η εξέταση θεμάτων, που αφορούσαν τους όρους της πολιτικής συζήτησης, αντί απλά να επιδιώκουν την αλληλοκατανόηση και τη δημιουργία φιλικών κοινωνικών σχέσεων, αποτελούσαν στοιχείο σύγχυσης, που δημιουργούσε δυσπιστία για τις πρωτοβουλίες πολιτών· όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο Χρυσοστομίδης, στόχος των διαφόρων ειδικών σεμιναρίων, που αποσκοπούσαν στην «επαναπροσέγγιση», θα έπρεπε να είναι απλά η «επανάσυνδεση του κοινωνικού ιστού της Κυπριακής Δημοκρατίας, όλων των πολιτών της [...] ο σχεδιασμός όμως του συνταγματικού οικοδομήματος δεν μπορεί να είναι αντικείμενο ιδιωτικής ή ξένης πρωτοβουλίας», αφού υπήρχαν για αυτό οι εκλεγμένοι, με αυτή την ευθύνη, αντιπρόσωποι των δύο κοινοτήτων.⁸⁷⁹ Μια άλλη κριτική προσέγγιση από τον Προδρόμου, οικονομολόγο και πολιτικό, ο οποίος βρέθηκε έξω από τον ΔΗ.ΣΥ. στη συγκυρία του δημοψηφίσματος λόγω της αντίθεσής του με το σχέδιο Ανάν, θεωρούσε ότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει προσέγγιση και αυτοκριτική από τους Ελληνοκύπριους σε ιδιωτικές συναντήσεις με τους Τουρκοκύπριους, προτού επιλυθεί το «κυπριακό πρόβλημα», ως πρόβλημα ακριβώς «εισβολής και κατοχής»· όπως αναρωτιόταν στη συνέχεια ο Προδρόμος, αν το πρόβλημα επίσημα αντιμετωπιζόταν ακόμη με αυτό τον τρόπο, δεν υπήρχε καμιά λογική ορισμένοι πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας, σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις «επιφανείς», επικαλούμενοι ότι παρίστανται σαν άτομα και χωρίς να εκπροσωπούν κανένα θεσμό ή φορέα, να συμμετέχουν σε σεμινάρια επίλυσης συγκρούσεων, όπου απλά αποδίδονταν ευθύνες στους Ελληνοκύπριους για πολιτικές επιλογές του παρελθόντος και επιδιωκόταν η γνωριμία με τον ενδεχομένως «κλέφτη» -ή, το λιγότερο, «κλεπταποδόχο»- των ελληνοκυπριακών περιουσιών.⁸⁸⁰ Η καχυποψία ενισχυόταν από τη χρηματική και οργανωτική υποστήριξη που ξένες διπλωματικές αποστολές και ιδρύματα, κυρίως από τις Η.Π.Α. και την Μεγάλη Βρετανία, αλλά και από την Ε.Ε. ή τον Ο.Η.Ε., ανέπτυσαν στο πλαίσιο των δικοινοτικών πρωτοβουλιών, ενίσχυση που παραδέχονταν και οι ίδιοι οι συμμετέχοντες σε αυτές.⁸⁸¹

Προβληματική υπήρξε ακόμη η προσπάθεια επιβολής απόψεων που δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες και τις αντιλήψεις μεγάλου μέρους της κοινωνίας, αλλά αφορούσαν μόνο μικρές ομάδες διανοουμένων και ακτιβιστών, οι οποίοι συμμετείχαν στα σεμινάρια και τις δικοινοτικές πρωτοβουλίες πολιτών· ο Παπαδάκης, μέσα από την ανθρωπολογική του έρευνα, συμπέρανε ότι τα στερεότυπα και οι φόβοι, πέρα από τη σημασία της προπαγάνδισής τους από τους δύο αντίπαλους εθνικισμούς, απαντούσαν σε μεγάλο βαθμό σε -και επηρεάζονταν από- συλλογικά βιώματα των «καθημερινών» ανθρώπων, που συνέκλιναν με τις επίσημες εκδοχές των ηγεσιών τους όσο απέκλιναν το ένα από το άλλο.⁸⁸² Άτομα που

⁸⁷⁸ Benjamin J. Broome, «Bridging the Divide in Cyprus: the Role of Bicomunal Activities», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 284-290.

⁸⁷⁹ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 31-32.

⁸⁸⁰ Πρόδρομος Προδρόμου, «Οι αμερικανοκαψούρηδες των σεμιναρίων», *Σημερινή* 28.8.1994.

⁸⁸¹ Για την καχυποψία αρκετού κόσμου, βλέπε: Benjamin J. Broome, «Overview of Conflict Resolution Activities in Cyprus: Their Contribution to the Peace Process», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 50-54, Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγώρη, Επαναπροσέγγιση, *όπ.*, σ. 87-89, Τάκη Κονή, «Η περίπτωση της “επαναπροσέγγισης”, η ανακάλυψη της τασιηνόπιπτας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 12, Μάιος 2000, σ. 29, Γιάννης Παπαδάκης, «Προσεγγίσεις στην επαναπροσέγγιση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 21 Μάρτιος 2001, σ. 20-21, Karin B. Costello, *όπ.*, ειδικά σ. 51-56, Marion Peters Angelica, «Conflict Resolution Training in Cyprus: An Assessment», www.cyprus-conflict.net και www.tech4peace.org.

⁸⁸² Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, *όπ.*, σ. 88-128 και Yiannis Papadakis, «Walking in the Hora: “Place” and “non-place” in divided Nicosia», *Journal of*

συμμετείχαν στις δικαιοδικές πρωτοβουλίες πολιτών παραδέχονταν ότι ο αριθμός των συμμετεχόντων δεν υπήρξε ποτέ ιδιαίτερα μεγάλος,⁸⁸³ αν και ένας από αυτούς θεωρούσε, σε μια αισιόδοξη προοπτική, ότι ακόμα και αν δεν ήταν δυνατό να εμπλακούν όλοι οι Κύπριοι σε αυτές τις δραστηριότητες, η επίδρασή τους είχε ήδη γίνει αισθητή στο νησί.⁸⁸⁴ Αναφέρονταν προβλήματα επικοινωνίας και συνεννόησης με τον «καθημερινό» κόσμο,⁸⁸⁵ ενώ ακόμη και οι γυναίκες, στις οποίες στήριξε τις προσδοκίες της μια φεμινιστική κυπροκεντρική τάση, συχνά αποδεικνύονταν φορείς αναπαραγωγής και αναμετάδοσης ακριβώς των διαιρετικών στερεοτύπων και της συλλογικής μνήμης, που εξέφραζε η εθνική ιδεολογία.⁸⁸⁶ Άλλωστε ο εθνικός προσδιορισμός είχε πολλές προτεραιότητες σε σχέση με τον όποιον έμφυλο ή ταξικό προσδιορισμό,⁸⁸⁷ κάτι που επιβεβαίωνε την επισήμανση της προτεραιότητας και υπεροχής του, που δόθηκε στον εισαγωγικό ορισμό του έθνους.⁸⁸⁸ Αν και οι άντρες ήταν αυτοί που συμμετείχαν πιο ενεργά στους πολέμους, ο ρόλος της γυναίκας δεν ήταν καθόλου ασήμαντος, έστω και λιγότερο άμεσος, ως συμβόλου άμυνας και αναπαραγωγής του έθνους.⁸⁸⁹ Η «κυπριακότητα», επιπλέον, δεν ήταν υποχρεωτικά ταυτισμένη με τη γυναικεία χειραφέτηση, αλλά μπορούσε εξίσου να αναπαράγει έμφυλες σχέσεις στηριγμένες σε πατριαρχικά στερεότυπα.⁸⁹⁰ Το επιχείρημα της συντηρητικότητας του «ελληνοκυπριακού εθνικισμού», που αντιπαρέθετε ο Μαυράτσας στον «κυπριωτισμό», ήταν επίσης τρωτό στο βαθμό που ούτε η όποια «κυπριακή συνείδηση» ταυτιζόταν πάντοτε με επιχειρήματα για τον εκσυγχρονισμό και την «κοινωνία των πολιτών», ούτε η ελληνικότητα και το αίτημα της ένωσης συνδέονταν υποχρεωτικά με συντηρητικές αντιλήψεις. Η διεκδίκηση της ένωσης εμπειρείχε συχνά κοινωνικά και οικονομικά αιτήματα και προσδοκίες,⁸⁹¹ ενώ κριτικές του ελληνοκυπριακού ιδεολογήματος μετά από το 1974 τόνιζαν τη σημασία της πολιτικής αυτοδιάθεσης -και άρα της ένωσης- για την κοινωνική χειραφέτηση σε διάφορα ζητήματα, από τις έμφυλες σχέσεις μέχρι την ελευθερία έκφρασης και το δικαίωμα της αμφισβήτησης.⁸⁹² Η ριζοσπαστικότητα του «Νεοκυπριακού» επικρίθηκε από τους αντιπάλους του λόγω της ταύτισης του με τον «κυπριακό

Mediterranean Studies, Vol. 8, N. 2, 1998, σ. 316. Για τις αντιδράσεις που είχε πολύς κόσμος για τις δικαιοδικές πρωτοβουλίες, βλέπε ενδεικτικά: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., ειδικά σ. 106-108 και Μαρία Χατζηπαύλου-Τριγιώργη, *Επαναπροσέγγιση*, όπ., σ. 89-91.

⁸⁸³ Η Cockburn αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο αριθμός των ατόμων που εμπλέκονταν στις δικαιοδικές πρωτοβουλίες δεν ξεπέρασε ποτέ τις 3000 άτομα: Cynthia Cockburn, όπ., σ. 9.

⁸⁸⁴ Benjamin J. Broome, «Overview of Conflict Resolution Activities in Cyprus: Their Contribution to the Peace Process», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 63.

⁸⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 172-194.

⁸⁸⁶ Μαρία Χατζηπαύλου, *Επαναπροσέγγιση*, όπ., σ. 184-185, Maria Hadjipavlou-Trigeorghis, «Different Relationships to the Land: Personal Narratives, Political Implications and Future Possibilities», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ., σ. 261-263 και Cynthia Cockburn, όπ., σ. 189-194.

⁸⁸⁷ Ida Blom, «Gender and Nation in International Comparison», στο: Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall (edit.), *Gendered Nations, Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Berg 2000, ειδικά σ. 19-20.

⁸⁸⁸ Βλέπε στην υποσημείωση 21 της παρούσας εργασίας.

⁸⁸⁹ Για μια κριτική επισκόπηση της εξέτασης των συσχετίσεων μεταξύ έμφυλου και εθνικού προσδιορισμού και των συμβολισμών της γυναίκας στον εθνικό λόγο, βλέπε: Ida Blom, «Gender and Nation in International Comparison», στο: Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall (edit.), όπ., σ. 3-21.

⁸⁹⁰ Βλέπε την σχετική κριτική της Κίττου στο: Θέκλα Κίττου, «Λογοκρισία και κυπριακή κοινωνία», *Αντί*, Τχ. 239, 19.8.1983, σ. 40-42.

⁸⁹¹ Θεόδωρου Παπαδόπουλου, *Τεκμήρια του κυπριακού εθνικισμού*, όπ., σ. 112, Γιάννης Πικρός, όπ., σ. 72-74 και Rolandos Katsiaounis, όπ., σ. 209-223.

⁸⁹² Είναι ενδεικτική η κριτική του περιοδικού «Αυτοδιάθεση», στα μέσα της δεκαετίας του '80. Βλέπε ακόμα: Θέκλα Κίττου, «Λογοκρισία και κυπριακή κοινωνία», *Αντί*, Τχ. 239, 19.8.1983, σ. 40-42.

κρατισμό»,⁸⁹³ ενώ ακόμα και πιο ριζοσπάστες κυπροκεντρικοί διανοούμενοι συχνά είχαν ανάλογη επιχειρηματολογία, έστω και αν έδιναν έμφαση σε ένα λεξιλόγιο αμφισβήτησης του έθνους ή ορισμένων εκδοχών του· η διαφορά ήταν κυρίως μια άλλη έμφαση, αλλά οι στόχοι και ο τρόπος επίτευξης τους δεν διέφερε ριζικά. Το δίπολο «κυπριακότητας» και «ελληνικότητας» δεν ανταποκρινόταν απόλυτα στο δίπολο «προόδου» και «συντηρητισμού», καθώς μάλιστα η «κυπριακότητα» αναγόταν συχνά σε πιο παραδοσιακές αξίες· δεν είναι τυχαία η επισήμανση της Χατζηπαύλου ότι το παλιό, «κοινοτικό πνεύμα» των Κυπρίων ήταν πιο έντονο στις Τουρκοκύπριες, από ότι στις Ελληνοκύπριες, γεγονός που επεσήμαινε με θλίψη, αφού καταδείκνυε και εξηγούσε για αυτήν την μειωμένη απήχηση της «κυπριακότητας» στην ελληνοκυπριακή πλευρά.⁸⁹⁴

Ένα ακόμα από τα βασικά κυπροκεντρικά επιχειρήματα ήταν ότι μπορούσαν να διαχωριστούν οι πολιτισμικές από τις πολιτικές συνδηλώσεις της «κυπριακότητας», η «ταυτότητα» από την «πολιτική», επιτρέποντας στην «ελληνικότητα» και την «τουρκικότητα» να παραμείνουν, ως «πολιτισμικοί διαφοροποιητές», που δεν θα επηρέαζαν την κυπριακή πολιτική ιδεολογία· η αποσύνδεση όμως των πολιτισμικών στοιχείων από τα πολιτικά δεν μπορούσε να στηριχθεί επαρκώς μέσα από την εμπειρική έρευνα, ενώ αυτή η προσέγγιση επέτρεπε την έμμεση αποδοχή των παλαιότερων εθνικισμών των «δυτικών» κρατών, στο βαθμό που δεν μπορούσε να υπάρξει κάποια μορφή αποεθνοτικοποιημένου, πολιτειακού εθνικισμού.⁸⁹⁵ Στην περίπτωση της Κύπρου, είδαμε μια απομάκρυνση των Κυπρίων από τις «μητέρες-πατρίδες», όχι όμως ριζική, με συνέπεια τη διαμόρφωση των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων, αντί των Κυπρίων. Ένας γλωσσολόγος θεωρούσε ότι η χρήση της κυπριακής διαλέκτου υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη ματαίωση της ένωσης με την Ελλάδα και, τελικά, την κατακύρωση μιας «κυπριακής ταυτότητας»· είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρηση ότι μια «κυπριακή ταυτότητα» διαμορφώθηκε στο «κυπριακό γλωσσικό γκέτο» των Κυπρίων φοιτητών στην Ελλάδα, αντίθετα με παλαιότερες εποχές, όταν οι Κύπριοι των διαφόρων εκτός Κύπρου παροικιών, όπως, για παράδειγμα, της Αιγύπτου, προσπαθούσαν να προσαρμοστούν στη νεοελληνική κοινή.⁸⁹⁶ Ωστόσο, ανεξάρτητα από το αν η διαλεκτική απόκλιση ήταν αίτιο ή περισσότερο αποτέλεσμα της πολιτικής αποστασιοποίησης των Ελληνοκυπρίων από το ελληνικό κράτος, δεν οδηγούσε υποχρεωτικά στη σύγκλιση με τους Τουρκοκύπριους. Η επίκληση στοιχείων της καθημερινότητας, αισθημάτων και νοοτροπιών, αποσκοπούσε μαζί με την προβολή των κοινών λεξιλογικών στοιχείων των δύο κυπριακών διαλέκτων, ακριβώς στο να καλύψει αυτή την ανάγκη, αν και είναι αμφίβολο αν επαρκούσε η επίκληση αυτών των στοιχείων, κοινών σε πολύ ευρύτερα της Κύπρου σύνολα ανθρώπων. Ωστόσο, σε συνδυασμό με μια κοινή διαμορφωμένη αντίληψη του παρελθόντος και με ένα πολιτικό πρόγραμμα με τους ίδιους στόχους, η αντίληψη διαφοροποίησης και υπεράσπισης της κυπριακής μοναδικότητας από τους γείτονες, ειδικά την Ελλάδα και την Τουρκία και οι «κυπριακές αξίες» θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση υποστήριξης της

⁸⁹³ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 136-137.

⁸⁹⁴ Μαρία Χατζηπαύλου, *Γυναίκες*, *όπ.*, σ. 184-185.

⁸⁹⁵ Μια πιο συνολική κριτική προσέγγιση του διαχωρισμού αυτού και των συνεπαγωγών του: Michael Billig, *όπ.*, Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, *όπ.*, σ. 11-16, Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 53 και σ. 218-220, Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 53-59, David McCrone, *όπ.*, σ. 195-196 και σ. 253-254 και Marcus Banks, *όπ.*, ειδικά σ. 74-80 και σ. 280-286.

⁸⁹⁶ Μενέλαος Χριστοδούλου, *όπ.*, σ. 255 και 275.

νομιμοφροσύνης προς το κυπριακό κράτος, κατ' αντιστοιχία με την επίκληση των «παραδοσιακών ελβετικών αξιών», στο παράδειγμα που παρέθετε η Schnapper. Η Ελβετία, ένα από τα αγαπημένα μοντέλα των κυπροκεντρικών προσεγγίσεων, δεν διαμορφώθηκε όμως στο πέρασμα των αιώνων εξαιτίας των «παραδοσιακών ελβετικών αξιών», αλλά λόγω της συμμαχίας μερικών μεσαιωνικών ηγεμονιών ενάντια στους ισχυρούς τους γείτονες, στη βάση κοινών συμφερόντων· οι «παραδοσιακές αξίες» αποτελούσαν μεταγενέστερη κατασκευή, στη λογική ακριβώς του έθνους και των «επινοημένων παραδόσεων» του.⁸⁹⁷ Ένα ερώτημα, συνεπώς, ήταν αν οι κυπροκεντρικές προσεγγίσεις αποσκοπούσαν στη διαμόρφωση ενός κυπριακού έθνους ή σε μια «κυπριακότητα», η οποία να βρίσκεται «πέρα από τα έθνη», όπως διακήρυσσε χαρακτηριστικά ο Κιζιλγιουρέκ.⁸⁹⁸

3. Μια «κυπριακότητα» ευρισκόμενη «πέρα από το «έθνος»;

Αρκετές από τις κυπροκεντρικές προσεγγίσεις που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία αναφέρονταν στην ανάγκη για ένα κυπριακό έθνος, θεωρώντας ότι αυτό ήταν το κλειδί για την επίτευξη της επανένωσης της Κύπρου· ο Παπαδημητρόπουλος, αναφερόμενος σε αυτές, προσδιόριζε την «κυπριακότητα» ως μια «εθνική ιδεολογία», που συνιστούσε προφανή αναγκαιότητα, αν έπρεπε να διατηρηθεί η προσδοκία της ενότητας της Κύπρου.⁸⁹⁹ Άλλες προσεγγίσεις θεωρούσαν ότι το «έθνος» ήταν το πρόβλημα και πως η λύση θα ήταν η επιστροφή σε μια «αγνή» από εθνικές ιδεολογίες «κυπριακότητα», ως μια έκφραση νομιμοφροσύνης προς την κυπριακή πατρίδα, που δεν θα αρνιόταν την ελληνικότητα ή την τουρκικότητα, αλλά θα την υποβίβαζε ως μια πολιτισμική ιδιότητα, μια από τις πολλές ταυτοτικές εκδοχές των Κυπρίων, οδηγώντας σε μια Κύπρο «πέρα από τα έθνη»· όπως επεσήμανε ο Κιζιλγιουρέκ, καταληκτικά και ως λύση σε αυτό που περιέγραφε ως αδιέξοδο των εθνικισμών στην Κύπρο, «είναι καλύτερα να πολλαπλασιαστούμε, παρά να μείνουμε χωρίς μάτι τονίζοντας το “οφθαλμόν αντί οφθαλμού”».⁹⁰⁰ Το κρίσιμο ερώτημα ήταν πως προσδιοριζόταν η «εθνική ιδεολογία» και το «έθνος», αλλά και αν ήταν δυνατός ένας διαχωρισμός του πολιτικού από το πολιτισμικό, της «προσωπικής ταυτότητας» από τις πολιτικές ιδεολογίες· όπως επεσήμαινε ένας επικριτής των κυπροκεντρικών προσεγγίσεων, η αδυναμία τους να διαχωρίσουν τον «πολιτικό» και τον «πολιτιστικό» χώρο καθιστούσε προφανές ότι στόχος τους ήταν η κατασκευή μιας νέας, κυπριακής εθνικής συνείδησης, η οποία αρνιόταν την ελληνικότητα των Κυπρίων, όπως υποστηριζόταν ότι είχαν κάνει στελέχη του «Νεοκυπριακού».⁹⁰¹ Αρκετοί κυπροκεντρικοί κοινωνικοί επιστήμονες στηρίζονταν στο δίπολο ανάμεσα σε ένα «δυτικό», «γαλλικό» μοντέλο του έθνους, στηριγμένο στο δίκαιο του εδάφους, που θα έπρεπε να επιδιωχθεί στην Κύπρο και σε ένα «ανατολικό», «γερμανικό» μοντέλο έθνους, βασισμένο στο δίκαιο του αίματος, στο πλαίσιο του οποίου είχαν συγκροτηθεί ο ελληνικός και ο τουρκικός εθνικισμός στην Κύπρο.⁹⁰² αναπαράγονταν συνεπώς σχήματα που αντιδιέσπελλαν ένα, θεωρούμενο πιο ήπιο, «πολιτικό» ή «πολιτειακό» εθνικισμό και ένα πιο βίαιο -και συνήθως εκτός του «δυτικού» κόσμου- «εθνοτικό» ή «πολιτισμικό» εθνικισμό.

⁸⁹⁷ Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 114.

⁸⁹⁸ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, *όπ.*

⁸⁹⁹ Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, *όπ.*, σ. 11-12.

⁹⁰⁰ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 148.

⁹⁰¹ Ανδρέας Μακρίδης, *Πωλείται πατρίς*, *όπ.*, σ. 53.

⁹⁰² Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, *όπ.*, σ. 40-41 και Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 27-28.

Ο Σμιθ παρατηρούσε ότι η αντιπαραβολή ενός «καλού», πιο πλουραλιστικού, «συνταγματικού πατριωτισμού» και ενός «κακού», εθνοτικού και πολιτισμικού εθνικισμού ήταν προβληματική και αμφισβητούσε τη δυνατότητα πραγμάτωσης του ιδεαλιστικού σχήματος που πρότεινε ο Χάμπερμας, το οποίο απλά μετέθετε τα διάφορα προβλήματα, δημιουργώντας νέου είδους «εθνικισμούς», που λειτουργούσαν πάλι με έννοιες αποκλεισμού. Αυτό που πρότεινε ο Χάμπερμας ήταν απλά το κριτήριο ομοιομορφίας, το οποίο θα διασφάλιζε την κρατική συνοχή και συναίνεση των πολιτών, να μην βασιζόταν τόσο σε πολιτισμικά στοιχεία, όσο στην αποδοχή μιας πολιτικής κουλτούρας, καθιστώντας τη φορά στη σχέση ανάμεσα στο έθνος και το κράτος μονόδρομη υπέρ του τελευταίου, ενώ ο Σμιθ θεωρούσε ότι η σχέση ήταν συνήθως αμφίδρομη: η «μετα-εθνική ταυτότητα» που πρότεινε ο Χάμπερμας συνιστούσε απλά μια νέα εκδοχή του «καλού», «ορθολογικού» -και «δυτικού», προφανώς- «πολιτειακού» έθνους.⁹⁰³ Ο Σμιθ επεσήμανε ακόμη ότι οι προσεγγίσεις των πολλαπλών αφηγήσεων και ταυτοτήτων συνέπιπταν σε κάποιο βαθμό με τους θεωρητικούς της «αδιάλειπτης παρουσίας» του έθνους όσον αφορά τον τρόπο αντίθεσης προς τους θιασώτες της εκσυγχρονιστικής προσέγγισης, ενώ επέκρινε την προσπάθεια τεμαχισμού της ιστορίας για έλλειψη -σε πολλές περιπτώσεις- ιστορικού βάθους, για κινδύνους αποπροσανατολισμού και μερικότητας που, στα έσχατα της όρια θα μπορούσε να φτάσει ακόμα και στην άρνηση κάθε δυνατότητας για αξιολογικές διακρίσεις και μιας -σχετικής έστω- ερμηνευτικής αντικειμενικότητας. Σύμφωνα με την κριτική του Σμιθ, οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης έπαιρναν σαν ιστορικά δεδομένα την εθνότητα και τον εθνικισμό, ακόμα και όταν αποδομούσαν τα νοήματά τους, αντιμετωπίζοντάς τα σαν παρεκβατικές αφηγήσεις. Λόγω της συμπάθειας τους σε κάποιες -υποτίθεται απολιτικές- εθνότητες, οι οποίες αντιμετωπίζονταν περισσότερο ως μια χωρίς πολιτικές συνεπαγωγές «πολιτισμική διαφορά», οι θεωρητικοί αυτοί αποτύγγαναν να κατανοήσουν και να εξηγήσουν τα αίτια της εμφάνισης και της επιτυχίας του έθνους και του εθνικισμού, ενώ δεν γινόταν σαφές γιατί επιλεγόταν η μια ή η άλλη από τις πολλαπλές δυνατές ταυτότητες και η έννοια της «ταυτότητας» δεν ήταν ξεκάθαρη.⁹⁰⁴ Αλλά και ο Billig έδειχνε στην εργασία του ότι το έθνος απεικονιζόταν καθημερινά ακόμα και στις «δυτικές» κοινωνίες, ακόμα και σε χώρους όπου αυτό δεν ήταν τόσο εμφανές, από το δελτίο καιρού μέχρι τις αθλητικές αναμετρήσεις: έστω και αν αρκετοί διανοούμενοι το αρνούσαν, ζούσαν και αυτοί σε έναν κόσμο προσδιορισμένο από την κυρίαρχη μορφή πολιτικής οργάνωσης, το έθνος, έστω και αν συχνά το «πρόβαλλαν» αλλού, έξω από τον εαυτό τους, ή θεωρούσαν φυσιολογικές ορισμένες διαδικασίες του. Ο εθνικισμός των άλλων αντιμετωπιζόταν αρνητικά, ενώ ο «δικός μας» θεωρούνταν ως πατριωτισμός ή νομιμοφροσύνη προς το κράτος, χωρίς να αναφέρεται όμως ότι στην ουσία επρόκειτο για μια νομιμοφροσύνη προς ένα εθνικό κράτος: ο Billig, εξετάζοντας τον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο στη Μεγάλη Βρετανία και τις Η.Π.Α., έδειχνε ότι δεν υπήρχε ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα σε έναν «καλό» έθνος -ή πατρίδα, ή λαό- και έναν «κακό» εθνικισμό, ευρισκόμενο σε ομάδες «εξτρεμιστών» ή σε «εξωτικές» χώρες της Βαλκανικής ή της Αφρικής.⁹⁰⁵ Αν η μεταμοντέρνα κριτική θεωρούσε ότι μπορεί να εξετάσει τα πάντα, ακόμη και τις

⁹⁰³ Για την κριτική του Σμιθ στον Χάμπερμας, βλέπε: Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, όπ, σ. 97-115, Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, όπ, σ. 210-218 και Dominique Schnapper, όπ, σ. 268-269.

⁹⁰⁴ Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, όπ, σ. 218-220. Βλέπε ακόμα: David McCrone, όπ, σ. 72-102.

⁹⁰⁵ Michael Billig, όπ, ειδικά σ. 5-17.

εθνικές σημαίες, ως κείμενα, ο Billig αντέστρεφε τον συλλογισμό, δείχνοντας ότι και τα «κείμενα» των μεταμοντέρνων κριτικών μπορούσαν να εμπεριέχουν μια μορφή έθνους, νομιμοποιώντας μάλιστα μια καθημερινά απεικονιζόμενη και ενσωματωμένη ηγεμονική εθνική ιδεολογία.⁹⁰⁶ ακόμα, αν και οι πολιτικές των ταυτοτήτων αμφισβητούσαν βάσιμα τους παλιούς προσδιορισμούς του έθνους, η συνεπαγωγή δεν ήταν ότι όλες οι ταυτότητες έπρεπε να θεωρηθούν ισοδύναμες και ανταλλάξιμες.⁹⁰⁷

Η Schnapper επεσήμανε ότι ο επικοινωνιακός και δια-υποκειμενικός χώρος συνομιλίας των μελών του έθνους προϋπέθετε πάντα μια κοινή γλώσσα, έναν κοινό πολιτισμό και, το λιγότερο, κάποιες κοινές αξίες· καθώς αυτά τα στοιχεία θα προέρχονταν υποχρεωτικά από την ηγεμονία μιας «πολιτειακής πλειοψηφίας», κανείς δεν μπορεί να είναι σίγουρος ότι η υποβάθμιση της σημασίας άλλων εθνοτικών και πολιτισμικών διαφορών δεν θα είχε εκρηκτικές συνέπειες και δεν θα συνεπαγόταν τα ακριβώς αντίθετα των επιδιωκόμενων αποτελέσματα.⁹⁰⁸ Αυτός ο διαχωρισμός που «επαναλαμβάνουμε τεμπέλικα στην Ευρώπη», υποστήριζε η Schnapper, ανάμεσα σε ένα πιο καλό «πολιτικό» και στο «πολιτισμικό» έθνος, αποτελούσε μια προσπάθεια αποσύνδεσης της βιωμένης πραγματικότητας από την πολιτικότητα, ενώ στην πραγματικότητα υπήρχε μια και μόνη ιδέα για το έθνος.⁹⁰⁹ ήταν ακόμη αμφίβολη η δυνατότητα επικράτησης ακόμα και του πιο «ορθολογικού» πλαισίου συλλογικής ταύτισης με διακηρύξεις και μόνο, χωρίς να χρειαστεί η οικοδόμηση μιας συναίνεσης έναντι ενός «εξωτερικού εχθρού», όπως έδειχνε πολύ χαρακτηριστικά το παράδειγμα της μετεπαναστατικής Γαλλίας.⁹¹⁰ Σύμφωνα με την Schnapper, η διαφορά ανάμεσα στα έθνη της δυτικής Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής, από τη μια, ή σε ορισμένες χώρες, που συγκροτήθηκαν πιο πρόσφατα σε «πολιτικά έθνη», δεν ήταν μια διαφορά ηθικής ποιότητας ή παλαιότητας, ή ακόμη και φυσικότητας του έθνους, σε αντίθεση με μια κατασκευή των πιο «καινούριων» εθνών, ούτε αναφερόταν απλά σε εισαγωγή ενός «δυτικού» κρατικού μοντέλου, αλλά αφορούσε τον αριθμό των πολιτών που είχαν εσωτερικεύσει ουσιαστικά την ιδέα της ύπαρξης ενός δημόσιου τομέα, με τους κανόνες λειτουργίας του.⁹¹¹ Σύμφωνα με την προσέγγιση της Schnapper, ο «πολιτικός εθνικισμός» οριζόταν ως μια εκδοχή σχετική με τα ιδανικά του πολίτη και του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους, κάτω από την αρχή πολιτικής νομιμότητας της «λαϊκής κυριαρχίας», η οποία αντικατέστησε τον πολιτικό συγκεντρωτισμό προηγούμενων μορφών εξουσίας, όπως της μοναρχίας· το «δημοκρατικό έθνος» απειλούνταν από την τάση προς την ατομικότητα και τα «συμφέροντα του ατόμου», που σταδιακά υποκαθιστούσαν τα «ιδανικά του πολίτη» και τη δημοκρατική επαγγελία του έθνους.⁹¹² Το «πολιτικό έθνος» ήταν από την ουσία του πιο ανοιχτό στους «άλλους» από άλλες γνωστές μορφές κατηγοριοποίησης, που έτσι και αλλιώς λειτουργούσαν με όρους αποκλεισμού και διάκρισης.⁹¹³ ακόμη, παρά την σημασία της βίας, τόσο στο εσωτερικό του κράτους, όσο και με τους εξωτερικούς πολέμους, το σύγχρονο κράτος χρειάζεται μια νομιμοποίηση της δράσης του από μια συναινούσα «κοινωνία των πολιτών».⁹¹⁴ θα έπρεπε να διακριθούν οι πρακτικές από

⁹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 173.

⁹⁰⁷ Στο ίδιο, ειδικά σ. 138-139 και σ. 147.

⁹⁰⁸ Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 124.

⁹⁰⁹ Πιο αναλυτικά για την επιχειρηματολογία της, που υποσκάπτει αυτό τον δυισμό, βλέπε στο ίδιο, σ. 48 και σ. 233-270.

⁹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 126.

⁹¹¹ Στο ίδιο, σ. 162-163.

⁹¹² Στο ίδιο, σ. 30-33.

⁹¹³ Στο ίδιο, σ. 164-165.

⁹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 72.

τις ιδέες του έθνους, οι αναγκαιότητες που περιέχονται στα εκάστοτε «εθνικά συμφέροντα» από τις παγκόσμιες αξίες, στις οποίες αναφέρονται τα «δημοκρατικά έθνη»· αυτά, όπως τα ορίζει η Schnapper, αποτελούν την πολιτική μορφή της σύγχρονης δημοκρατικής εποχής, έστω και αν δεν έχουν γεννηθεί από το τίποτα, αλλά προέκτειναν, διασχίζοντας την εποχή αυτή, προϋπάρχοντα εθνικά συναισθήματα και θεσμούς.⁹¹⁵

Αρκετοί επικριτές του εθνικισμού υποστήριζαν ότι αυτός δεν συνιστούσε πλέον ένα κυρίαρχο και καθολικό αίτημα, το ίδιο ιστορικά σημαντικό, όπως στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, διαπίστωση που ενισχυόταν από ενδείξεις, όπως η πληθώρα συγγραμμάτων για τον εθνικισμό, που δεν ήταν παρά η «κουκουβάγια της Αθηνάς», η οποία πετάει στο λυκόφως, όπως συμπέρανε σε μια διάσημη αποστροφή του ο Χομπσμπάουμ.⁹¹⁶ Ωστόσο, ακόμα και αν οι μελετητές του έθνους δεν αμφέβαλλαν για την ιστορικότητα του και, συνεπώς, τη δυνατότητα υποκατάστασής του από κάποια άλλη μορφή κοινότητας, ορισμένοι παρατηρούσαν ότι αυτό παρέμενε κυρίαρχο σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και δεν υπήρχε ακόμη κάποια εναλλακτική μορφή «μη εθνικισμού», η οποία να αφορά μεγάλα τμήματα των σύγχρονων ανθρώπινων κοινωνιών.⁹¹⁷ ο Άντερσον σχολίαζε ότι όλες οι επαναστάσεις μετά από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έγιναν στο όνομα του έθνους, ενώ ακόμα και η ύπαρξη ενός «Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών», ως πλαισίου της διεθνούς νομιμότητας, έδειχνε ότι το έθνος παρέμενε το κυρίαρχο πλαίσιο πολιτικής νομιμοποίησης στην εποχή μας, χωρίς η εξαγγελία του τέλους του έθνους και των εθνικισμών να είναι ορατή.⁹¹⁸ Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και ο πολλαπλασιασμός των ηλεκτρονικών μορφών επικοινωνίας παρέχει εξαιρετικά μεγάλες δυνατότητες σε μια τάση προς την παγκόσμια ομοιομορφία, ακόμα και για την υποκατάσταση του έθνους από μια άλλη μορφή φαντασιακής κοινότητας του μέλλοντος, χωρίς την ελάχιστη προαπαιτούμενη εδαφική συνεκτικότητα -έστω και μακρών αποστάσεων- που είχε το έθνος του έντυπου καπιταλισμού· ωστόσο, όπως επιχειρηματολογούσε ο Σμιθ, οι ίδιες ακριβώς δυνατότητες μπορούσαν να δώσουν την ευκαιρία και για την εκ νέου ενδυνάμωση των παλιών εθνοτικών ταυτοτήτων ή για την ενθάρρυνση της δημιουργίας νέων.⁹¹⁹

Εξετάστηκαν τάσεις στην Κύπρο, που υποστήριζαν ότι το σύγχρονο εθνικό μοντέλο αμφισβητούνταν, είτε από μια στροφή προς το τοπικό, που θα συνεπαγόταν αυτόματα με περισσότερη δημοκρατία, είτε με μια Ευρώπη «πέρα από τα έθνη». Η εργασία του Milward όμως υποστήριζε ότι η (τότε) Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν βρισκόταν υποχρεωτικά σε αντιπαράθεση με το έθνος-κράτος, ως ένα εναλλακτικό υπερ-έθνος, αλλά ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση ξεκίνησε από την αδυναμία του μεταπολεμικού έθνους-κράτους, κάτω από το βάρος των προβλημάτων της τότε εποχής, που κατέληξε στην επιλογή της από κοινού αντιμετώπισης κάποιων θεμάτων ασφαλείας και οικονομικής συνεργασίας. Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είχε γίνει όχι για να υποκατασταθεί, αλλά ακριβώς για να διασωθεί το έθνος-κράτος και οι παραχωρήσεις της εθνικής κυριαρχίας αποσκοπούσαν στην επίτευξη κάποιων κοινών

⁹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 59.

⁹¹⁶ E. J. Hobsbawm, *όπ.*, σ. 181-183.

⁹¹⁷ Michael Billig, *όπ.*, σ. 21-24 και σ. 176-177, Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 36 και Marcus Banks, *όπ.*, σ. 231-232.

⁹¹⁸ Βλέπε τις σχετικές παρατηρήσεις του Άντερσον στην εισαγωγή του, στη δεύτερη έκδοση της εργασίας του για τα έθνη σαν «φαντασιακές κοινότητες»: Μπένεντικτ Άντερσον, *όπ.*, σ. 22.

⁹¹⁹ Anthony Smith, *Nationalism and Modernity*, *όπ.*, σ. 215.

στόχων των μεταπολεμικών εθνών-κρατών, ενώ η άποψη ότι η οικονομική ανάπτυξη θα οδηγούσε υποχρεωτικά, μέσα από την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση, σε κάποια ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, θεωρούνταν απλουστευτική.⁹²⁰ Αντίστοιχη ήταν η κριτική του Σμιθ, ο οποίος έδινε έμφαση στην προβληματικότητα των διαφόρων μορφών ευρωπαϊκής ταυτότητας, που προβάλλονταν ως υποκατάστατα του εθνικού κράτους: εξάλλου το ίδιο το έθνος-κράτος δεν υπήρξε ποτέ τόσο απόλυτα κυρίαρχο και ανεξάρτητο, όσο το ίδιο αρέσκεται να προβάλλει τον εαυτό του.⁹²¹ Ο Mann συμπέρανε ότι το έθνος-κράτος διαφοροποιούνταν και αναπτυσσόταν, αλλά δεν πέθαινε, αφού μπορεί κάποιες βασικές λειτουργίες του να αμφισβητούνταν ή να παράκμαζαν, όμως δεν είχαν αντικατασταθεί από κάποιον άλλο θεσμό, ούτε υπήρξε ποτέ απαραίτητη η απόλυτη συγκέντρωση όλων των λειτουργιών σε ένα φορέα: επισημαίνονταν μάλιστα και αρκετές περιπτώσεις, όπου ο ρόλος του σύγχρονου έθνους-κράτους όχι μόνο δεν αμφισβητούνταν, αλλά αντίθετα αναβαθμιζόταν.⁹²² Η συζήτηση για τις αρμοδιότητες του έθνους-κράτους στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης ενείχε ακόμη και κινδύνους αποδυνάμωσης των πρακτικών της δημοκρατίας και της κοινωνικής συνοχής, όπως είχαν διαμορφωθεί στο πολιτικό πλαίσιο του έθνους, όπως σημείωνε η Schnapper.⁹²³ Ένα άλλο ερώτημα ήταν μήπως η διάσπαση του έθνους-κράτους αποτελούσε λύση για τα αδιέξοδά του,⁹²⁴ ή αν με τον πολλαπλασιασμό των κρατών ή περιφερειών απλά μετατίθεται ένα πρόβλημα συγκρούσεων, για τις οποίες το έθνος-κράτος δεν αποτελούσε την αιτία, αλλά μόνο το πλαίσιο και το άλλοθι. Τα νέα μικρά κράτη σχετίζονταν συχνά, πέρα από τα αιτήματα για περισσότερη δημοκρατία, με ανάγκες του διεθνούς καταμερισμού εργασίας ή με ομάδες οικονομικών συμφερόντων που αναζητούσαν πρόσβαση στην πολιτική εξουσία.⁹²⁵ Ακόμα και αν δεχτούμε ότι υπάρχει «ένα κατώτατο όριο κατάτμησης, κάτω από το οποίο η εθνογένεση καθίσταται προβληματική»,⁹²⁶ η τοπικότητα μπορεί, εκτός από την αμφισβήτηση του έθνους, να υποστηρίξει έναν αέναο κύκλο αποσχιστικών κινήσεων και συγκρούσεων, νομιμοποιώντας φιλοδοξίες καινούριων ελίτ, σε μια μετάθεση του εθνικισμού σε πιο μικρές μορφές εκδήλωσής

⁹²⁰ Alan Milward, *European Rescue of the Nation State*, Routledge, London 1992.

⁹²¹ Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, *όπ.*, σ. 116-146.

⁹²² Michael Mann, «Nation-states in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *όπ.*, σ. 295-316. Βλέπε ανάλογη επιχειρηματολογία στο: Michael Billig, *όπ.*, σ. 139-143.

⁹²³ Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 288.

⁹²⁴ Βλέπε την ενδιαφέρουσα αντιπαράθεση των προσδοκιών του Ναιρν (Tom Nairn, «Internationalism and the Second Coming», στο: Gopal Balakrishnan (edit.), *όπ.*, σ. 267-279) με την πιο επικριτική αντίληψη του Χομπσμπάουμ, ο οποίος δεν πίστευε ότι η στροφή στο τοπικό και στη μικρή κλίμακα αρκούσε για να διασφαλίσει αυτή τη «δημοκρατικότητα» (Eric Hobsbawm, «Ethnicity and Nationalism in Europe Today», στο ίδιο, σ. 255-265). Ο Ναιρν άλλωστε ήταν ένας από τους προσκεκλημένους του «Νεοκυπριακού» σε συνέδριο για τα «μικρά κράτη» στον σύγχρονο κόσμο, δύο χρόνια μετά από τον πόλεμο του 1974: Tom Nairn, «Cyprus and the theory of nationalism», στο: Peter Worsley, Paschalis Kitromilides (edit.), *όπ.*

⁹²⁵ Guibernau Montserrat, *όπ.* Βλέπε και τον ενδιαφέροντα προβληματισμό που διατυπώνεται στο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Για το εθνικό: Κριτήρια και αποκλίσεις», *Ιστορικά*, Τχ. 26, Ιούνιος 1997, ειδικά σ. 7-8.

⁹²⁶ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Για το εθνικό: Κριτήρια και αποκλίσεις», *Ιστορικά*, Τχ. 26, Ιούνιος 1997, σ. 7. Ο Billig πάντως επισημαίνει, με την παρέθεση αρκετών παραδειγμάτων, ότι δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί ένα αντικειμενικό κατώτατο όριο, κάτω από το οποίο να είναι αδύνατο να υπάρξει ένα κράτος, στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων νομιμότητας: Michael Billig, *όπ.*, σ. 23 και σ. 140-141.

του.⁹²⁷ Δεν είναι εύκολο να διατυπωθεί ένας κανόνας, που να προσδιορίζει το ακριβές μέγεθος του κράτους, το οποίο να εξασφαλίζει τη «δημοκρατικότητά» του, ούτε υπάρχει ένα σημείο διαφοροποίησης σε στοιχεία του πολιτισμού και της νοοτροπίας, που να νομιμοποιεί επαρκώς τη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας μιας μικρότερης ενότητας από ένα ευρύτερο σύνολο· η επιλογή είναι πρώτιστα πολιτική, παρόλο που η ύπαρξη περισσότερων ιστορικών και πολιτισμικών επιχειρημάτων ισχυροποιεί την προσπάθεια νομιμοποίησης του επιχειρήματος.

Το μοντέλο που είχε ίσως μεγαλύτερη επίδραση στις κυπροκεντρικές προσεγγίσεις ήταν αυτό της συναινετικής δημοκρατίας⁹²⁸ είναι όμως αμφίβολο κατά πόσο ήταν εύκολος ένας τέτοιος στόχος, καθώς μάλιστα και ο ίδιος ο Lijphart χρησιμοποιούσε την Κύπρο της περιόδου 1960-1963 ως ένα παράδειγμα των περιπτώσεων αποτυχίας του συναινετικού μοντέλου.⁹²⁹ Η Ελβετία, ελκυστικό πρότυπο λόγω και των οικονομικών της επιτυχιών, είχε μια κρατική παράδοση αιώνων, με μια συμμαχία έναντι των κοινών εξωτερικών εχθρών, κάτι που σε καμιά περίπτωση δεν αντιστοιχούσε με την περίπτωση της Κύπρου. Άλλωστε η Ελβετία αποτελούνταν από πολλά καντόνια, που μπορούσαν να έχουν μια εξισορροπητική μεταξύ τους σχέση· αντίθετα στην Κύπρο είχαμε δύο ανταγωνιστικούς εθνικισμούς, με ένα πρόσφατο παρελθόν αιματηρών συγκρούσεων, ενώ οι «ισχυροί» γείτονες δεν αποτελούσαν απειλή που να συσπειρώνει τους Κυπρίους, αλλά μόνο ένα προστάτη ή ένα κίνδυνο, αναλόγως, για κάθε κυπριακή εθνική κοινότητα.⁹³⁰ Το Βέλγιο πάλι αποτελούσε μια περίπτωση, όπου οι αυξανόμενες τάσεις αποκέντρωσης καθιστούσαν προβληματική την χρήση του ως παραδείγματος, τουλάχιστον με τη λογική του ελληνοκυπριακού μοντέλου λύσης του «κυπριακού προβλήματος»: η συναίνεση δεν ήταν δεδομένη, ειδικά σε περιόδους που δεν υπήρχε ο ενοποιητικός φόβος ενός κοινού εξωτερικού εχθρού, ενώ οι ισορροπίες που θα μπορούσαν να υπάρξουν με την ύπαρξη ενός μεγαλύτερου αριθμού εθνοτικών ομάδων εύκολα μπορούσαν να αντικατασταθούν από μια πρόθεση ενός -έστω «βελουδίνου»- διαζυγίου ανάμεσα στις δύο μεγάλες εθνοτικές ομάδες.⁹³¹ Μια προσέγγιση αναφερόταν στο μοντέλο του Καναδά, όμως αυτό προϋπέθετε την αδιαμφισβήτητη αναγνώριση των δύο ξεχωριστών εθνών στην Κύπρο, σε μια λύση που θα συνδύαζε την αυτονομία και την ένωση του κράτους,⁹³² κάτι αμφίβολο για τις προσδοκίες της ελληνοκυπριακής διαπραγμάτευσης.

Μια περίπτωση, όπου ένα ομογενοποιητικό ιδεολογικό πλαίσιο επιχειρήθηκε από ένα κράτος, ως απάντηση στην αποτυχία του αλυτρωτικού εθνικιστικού προγράμματος και σε μια μεταπολεμική συγκυρία, είναι η προσπάθεια συγκρότησης της «αυστριακότητας» στη μεταπολεμική Αυστρία. Το αυστριακό κράτος ιδρύθηκε το 1918, αλλά στην πρώτη περίοδο της ζωής του, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, έπασχε από έλλειμμα νομιμοποίησης, καθώς σημαντικό τμήμα του πληθυσμού του

⁹²⁷ Ενδεικτικές είναι οι πρόσφατες τάσεις των Τουρκοκυπρίων για ένα «νέο Μαυροβούνιο»: Μακάριος Δρουσιώτης, «Η θετική ανάγνωση των βουλευτικών εκλογών», *Πολίτης* 25.5.2006 και Μακάριος Δρουσιώτης, «Η απογοήτευση των ορφανών της TMT», *Πολίτης* 11.06.2006.

⁹²⁸ Arend Lijphart, *όπ.*

⁹²⁹ Στο ίδιο, σ. 158-161 και σ. 164-165.

⁹³⁰ Για την περίπτωση της Ελβετίας βλέπε: Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, *όπ.*, σ. 48-50 και Μπένεντικτ Αντερσον, *όπ.*, σ. 196-200.

⁹³¹ Για μια κριτική επισκόπηση της περίπτωσης του βελγικού ομοσπονδιακού συστήματος, με την επισήμανση και των διαφορών του από την κυπριακή περίπτωση, βλέπε: Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 38-44.

⁹³² Alain-G Gagnon & Can Erk, «A Compact Theory of Federalism: Can the Canadian Federal Experience Provide Lessons for Cyprus?», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998, σ. 19-32.

επιθυμούσε την ενσωμάτωση στο γερμανικό κράτος. Η έλξη της Γερμανίας ήταν μεγάλη στη δεξιά, αν και υπήρχαν σημαντικές δυνάμεις, ειδικά ανάμεσα σε πιο συντηρητικούς κύκλους, που δεν έβλεπαν θετικά το γερμανικό -και ειδικά το ναζιστικό- κράτος, έχοντας έντονα το αίσθημα της καθολικής παράδοσης των Αψβούργων και τασσόμενες υπέρ της διατήρησης του αυστριακού κράτους, που προβαλλόταν ως αντίβαρο του ναζισμού. Από την άλλη, ενώ η κομμουνιστική αριστερά στήριζε τη διατήρηση της αυστριακής οντότητας, εκδίδοντας εργασίες που επιχειρούσαν να δείξουν ότι η Αυστρία ποτέ δεν αποτέλεσε τμήμα του γερμανικού έθνους, υπήρχαν σημαντικά τμήματα της αυστριακής σοσιαλδημοκρατίας που υποστήριζαν ότι ο λόγος περί «αυστριακότητας» ήταν αποτέλεσμα της γαλλικής προπαγάνδας ή φιλομοναρχικών, συντηρητικών κύκλων· μέχρι την άνοδο των ναζί στην εξουσία της Γερμανίας, το 1933, οι Αυστριακοί σοσιαλδημοκράτες υποστήριζαν την ένωση με τη Γερμανία, ενώ ακόμα και μετά δεν έκαναν λόγο για μια «αυστριακότητα», αλλά για την οικοδόμηση «μιας δεύτερης και καλύτερης Γερμανίας».⁹³³ Όπως το σοκ του 1974 και η αποτυχία της πρώτης περιόδου της Κυπριακής Δημοκρατίας προκάλεσε αναζητήσεις μιας «κυπριακότητας», ενώ η ένωση είχε συνδεθεί με ένα πλέγμα ενοχών και ευθυνών, καθώς και με τη στρατιωτική δικτατορία της Αθήνας, έτσι τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και το ειδικό βάρος του πλέγματος ενοχών, που προκαλούσε μεταπολεμικά η κοινή παρουσία των Αυστριακών στο ναζιστικό γερμανικό κράτος, ώθησε αρκετούς Αυστριακούς συγγραφείς να ασχοληθούν με την αποτυχία της πρώτης αυστριακής δημοκρατίας, που αποδιδόταν κυρίως στην αποτυχία οικοδόμησης μιας «αυστριακότητας».⁹³⁴

Στο πλαίσιο της μεταπολεμικής -και ψυχροπολεμικής- Ευρώπης συγκροτήθηκε ένα αυστριακό κράτος, με περιορισμούς στην κυριαρχία του και επιβεβλημένη ουδετερότητα, που προσπαθούσε να αποτινάξει το πρόσφατο παρελθόν του και να στηρίξει τη συνοχή και τη νομιμοφροσύνη των πολιτών του σε μια «αυστριακότητα», διαδεδομένη ιδιαίτερα στα καθολικά, αγροτικά στρώματα, τους κομμουνιστές ή τα πιο εξαστικοποιημένα στρώματα της Βιέννης. Η ιδεολογία αυτής της «αυστριακότητας» δομήθηκε κυρίως σε μια προσπάθεια αποποίησης του γερμανικού, ειδικά του ναζιστικού παρελθόντος, με μια προβολή της αυστριακής αντιναζιστικής δράσης ή πτυχών του αψβουργικού, κυρίως, και καθολικού ιστορικού παρελθόντος, που μπορούσε να χρησιμεύσει ως στοιχείο διάκρισης από τους Γερμανούς· η διάθεση για ειρήνη και συνεργασία, η αντίληψη της Αυστρίας ως μιας -ανέκαθεν- γέφυρας μεταξύ Ανατολής και Δύσης και η ανεκτικότητα και ευπιστία, σε βαθμό αφέλειας, των Αυστριακών ήταν ορισμένα χαρακτηριστικά που αποδιδόνταν ειδικά στους Αυστριακούς.⁹³⁵ Ακόμα, η γερμανική γλώσσα και πολιτισμός είχαν αρκετή σημασία στην Αυστρία, αλλά είχε διαμορφωθεί και μια προβληματική αναφορικά με την αναγκαιότητα αναγνώρισης και διασφάλισης των «αυστριακών γερμανικών» ως κάτι περισσότερο από μιας απλής διαλέκτου, όπως και της αυτόνομης αντιμετώπισης της αυστριακής κουλτούρας, ως κουλτούρας ενός ανεξάρτητου κράτους.⁹³⁶ Η καθιέρωση

⁹³³ Για την Αυστρία του Μεσοπολέμου: Felix Kreissler, *Von der Revolution zur Annexion, österreich 1918 bis 1938*, Europa Verlag, Wien 1970, σ. 263-279, Ernst Bruckmüller, *Nation Österreich, Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Böhlau Verlag 1996 και Friedrich Heer, *Der Kampf um die österreichische Identität*, Böhlau Verlag 1996, σ. 321-369.

⁹³⁴ Ενδεικτικά: Felix Kreissler, *όπ* και Friedrich Heer, *όπ*.

⁹³⁵ Βλέπε: Max Haller, *Identität und Nationalstolz der Österreicher, Gesellschaftliche Ursachen und Funktionen Herausbildung und Transformation seit 1945, Internationaler Vergleich*, Böhlau Verlag, Wien 1996, ειδικά τα ερωτηματολόγια για τον προσδιορισμό της «αυστριακότητας», σ. 61-147.

⁹³⁶ Για αυτή την συζήτηση: Max Haller, *όπ*, σ. 516-518.

αυστριακών εθνικών επετείων, που αφορούσαν τη συνθήκη εγκαθίδρυσης και σύστασης του αυστριακού κράτους το 1955, έδειχναν ακριβώς την έννοια της «επανάδρυσης» που κυριαρχούσε για το αυστριακό κράτος, αν και οι εορτασμοί για τις επετείους της Αυστριακής Δημοκρατίας στη δεκαετία του '90 δεν είχαν μεγάλη συμμετοχή.⁹³⁷ Παρόλο που όλο και περισσότεροι Αυστριακοί ταυτίζονταν μεταπολεμικά με μια «αυστριακότητα», ερωτηματολόγια έδειχναν πως αυτή δεν ήταν πάντα το ίδιο ξεκάθαρη, ενώ συχνά συνδυαζόταν με προσδιορισμούς όπως «Αυστριακός Γερμανός» ή «Γερμανός της Αυστρίας».⁹³⁸ Ωστόσο, η περίπτωση της Αυστρίας έχει κάποιες αξιοσημείωτες διαφορές από αυτήν της Κύπρου. Το ιστορικό παρελθόν και η αίσθηση διαφορετικότητας των Αυστριακών από τους Γερμανούς, λόγω της μακράς παράδοσης κρατικής υπόστασης της δυναστείας των Αψβούργων και της μεγάλης σημασίας που έχει η καθολική θρησκεία στη διαμόρφωση μιας διακριτής «αυστριακότητας», είναι σε ένα κρίσιμο βαθμό ισχυρότερο του όποιου «κυπριακού υπόλοιπου» αναζητούσαν οι υποστηρικτές της ξεχωριστής «κυπριακότητας». Μια ανεξάρτητη από την Γερμανία οργανωμένη πολιτική ζωή είχε διαμορφωθεί στην αυτοκρατορία των Αψβούργων, έστω και αν δεχτούμε την φθορά που η «αυστριακότητα» είχε υποστεί επί Φραγκίσκου Ιωσήφ, όπως τουλάχιστον ισχυρίζεται ο Heer.⁹³⁹ Στην Αυστρία, όσο και αν σε ορισμένες αντιλήψεις οι σλαβικοί -ή κομμουνιστές, κατά την ψυχροπολεμική περίοδο- γείτονες συνιστούσαν μια ενδεχόμενη απειλή, παρόλο που είχαν προηγηθεί συγκρούσεις με την Ιταλία την εποχή των ευρωπαϊκών πολέμων του 19^{ου} αιώνα και υπήρχε μια ιταλόφωνη μειονότητα σε ένα τμήμα της Αυστρίας, έλειπε ένα γειτονικό κράτος με αντίστοιχο βάρος (για Αυστρία και Γερμανία) όπως η Τουρκία (για Ελλάδα και Κυπριακή Δημοκρατία), αλλά και μια εθνοτική μειονότητα του μεγέθους και του ειδικού βάρους των Τουρκοκυπρίων, στην κυπριακή περίπτωση. Η ανταγωνιστική σχέση της Αυστρίας με την Πρωσσία, ειδικά κατά την περίοδο της γερμανικής ενοποίησης, τον 19^ο αιώνα, δεν μπορεί να συγκριθεί σε έκταση ή ένταση με οποιαδήποτε διάσταση απόψεων ή προβληματική συνεργασία του ελληνικού με το ανεξάρτητο κυπριακό κράτος.

Επικριτές του εθνικισμού αναφέρονταν σε μια εποχή των εθνών και του εθνικισμού υπεύθυνη για σωρεία από προκαταλήψεις, βιαιοπραγίες και αυταρχισμούς, ως το «προνομιακό παράδειγμα μιας σατανικής φαντασίωσης», σύμφωνα με μια χαρακτηριστική διατύπωση.⁹⁴⁰ αλλά και ο Κιζιλγιουρέκ θεωρούσε τον εθνικισμό υπεύθυνο για όλα τα θύματα βίαιων συγκρούσεων των τελευταίων διακοσίων ετών.⁹⁴¹ Ωστόσο, ο εθνικισμός δεν ευθυνόταν απόλυτα για όλα όσα του χρέωναν οι επικριτές του, είτε πρόκειται για εγκλήματα, είτε για μια εγγενή τάση για αποσταθεροποίηση: Το έθνος, συμφωνούσαν διαφορετικοί μελετητές, συνιστούσε όχι την αιτία, αλλά μόνο το πλαίσιο έκφρασης διαφόρων αναγκών, προθέσεων, προσδοκιών και ανταγωνισμών, που με την τελειοποίηση των τεχνολογικών μέσων και της πολιτικής οργάνωσης έκανε πιο αποτελεσματικές τις μεθόδους καταστολής και τη χρήση βίας, ενώ απαιτούσε πλέον τη συναίνεση μεγάλου μέρους των πολιτών του για να εκφραστεί βίαια.⁹⁴² Ένας από τους συμμετέχοντες στα δικοινοτικά προγράμματα

⁹³⁷ Ernst Bruckmüller, *όπ.*, σ. 9-20.

⁹³⁸ Βλέπε ενδεικτικά τα ερωτηματολόγια που παρατίθενται στο: Ernst Bruckmüller, *όπ.*, σ. 61-85.

⁹³⁹ Friedrich Heer, *όπ.*, σ. 262-320.

⁹⁴⁰ Σχόλιο του Mario Vargas Llosa, που παρατίθεται στο: Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 30.

⁹⁴¹ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 118.

⁹⁴² Ernest Gellner, *όπ.*, σ. 228, Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, *όπ.*, σ. 151-159 και Dominique Schnapper, *όπ.*, σ. 31 και σ. 167-172.

«Future Global Leaders Program» διαπίστωνε ότι στην πραγματικότητα δεν υπήρχε ένα «κυπριακό πρόβλημα», αλλά μια «ποικιλομορφία από ταυτότητες, κατασκευασμένες ώστε να διαιρούν τους ανθρώπους».⁹⁴³ ωστόσο, όπως ούτε το έθνος συνιστούσε από μόνο του ένα πρόβλημα, παρά μόνο στις λιγότερο ανεκτικές εκδοχές του, έτσι και κάθε εκδοχή ταυτότητας μπορεί να έχει διαφορετικές εκφράσεις και εκφάνσεις. Ο Παπαδάκης παραδεχόταν σε πρόσφατο βιβλίο του ότι, ενώ στην αρχή της ερευνητικής του πορείας έλπιζε ότι μεταξύ της ελληνικότητας και της τουρκικότητας, με την σημασιολογική φόρτιση που είχαν στην περίπτωση της Κύπρου, υπήρχε ένας ελπιδοφόρος «κυπριακός χώρος», ταυτόχρονα ελληνικός και τουρκικός,⁹⁴⁴ στην πορεία κατάλαβε ότι δεν θα έπρεπε υποχρεωτικά να υπάρχει μια μόνο ιστορική αφήγηση για το παρελθόν και ένα όραμα για το μέλλον, ούτε μια και μόνο ταυτότητα, αντιλαμβανόμενος ότι η ποικιλία ταυτοτικών προσδιορισμών δεν παρεμπόδιζε από μόνη της την επανένωση της Κύπρου.⁹⁴⁵ η αρνητική εκδοχή της ελληνικότητας, που ο Παπαδάκης είχε στο μυαλό του αρχικά, δεν ήταν η μόνη δυνατή της εκδοχή.⁹⁴⁶ Για την Αναγνωστοπούλου, η ελληνικότητα και η τουρκικότητα δεν συνιστούσαν υποχρεωτικά ένα πρόβλημα, παρά μόνο όταν μονοπωλούνταν από συγκεκριμένες, αντιδημοκρατικές εκδοχές τους, τις οποίες ταύτιζε -με κατεξοχήν αξιολογικά κριτήρια- με την εθνικιστική ιδεολογία.⁹⁴⁷

Το ερώτημα όμως είναι ποια θα ήταν η πολιτική μορφή επίλυσης του «κυπριακού προβλήματος», αν η «κυπριακότητα» ήταν απαραίτητη προϋπόθεση αυτής της επίλυσης και αν αυτή απέκλειε υποχρεωτικά την ελληνικότητα ή την τουρκικότητα. Ο Billig επεσήμανε ότι ο «καθημερινός» εθνικισμός αρνιόταν τον χαρακτηρισμό του εαυτού του ως «εθνικισμού», αναφερόμενος σε έναν πατριωτισμό ή μια νομιμοφροσύνη προς το κράτος, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζει επαρκώς που διαφοροποιούνταν αυτή η μορφή νομιμοφροσύνης από την εθνική ιδεολογία.⁹⁴⁸ Σε έναν κόσμο μάλιστα, όπου το έθνος-κράτος αποτελούσε την καθολικά αποδεκτή μορφή νομιμότητας, που απεικονιζόταν στον χάρτη και στην ιστορική αφήγηση και νομιμοποιούνταν στις διεθνείς σχέσεις,⁹⁴⁹ η ύπαρξη περισσότερων του ενός εθνών σε ένα κράτος ήταν προβληματική· σύμφωνα με το παράδειγμα του Billig, αν στις ενσωματωμένες κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν υπήρχαν Βέλγοι, αλλά Φλαμανδοί και Βαλλόνοι, το «Βέλγιο» δεν θα έπρεπε να υπάρχει.⁹⁵⁰ Όπως φάνηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια, παρά τις αναζητήσεις για μια Κύπρο «πέρα από τα έθνη» ή για μια καλύτερη εκδοχή «έθνους», στην Κύπρο η τάση ειδικά μετά από το 1974 πέτυχε μια «ξεχωριστή» από τις «μητέρες-πατρίδες» αίσθηση «κυπριακότητας», όχι όμως τόσο «ξεχωριστή», όσο θα έπρεπε για να καταστεί ταυτόχρονα «κοινή» και για τις δύο μεγάλες εθνοτικές κοινότητες της Κύπρου. Στη λογική του έθνους που κυριαρχούσε, αν δεν υπήρχαν Κύπριοι, αλλά Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι, δεν θα έπρεπε να υπάρχει «Κύπρος»· στην πραγματικότητα, αντί μιας «κυπριακής», είχαν διαμορφωθεί δύο ανεπαρκείς εκδηλώσεις εθνικής ιδεολογίας, μια ελληνοκυπριακή και μια τουρκοκυπριακή.

⁹⁴³ Murat Bulbulcu, «Don't Separate the Jasmines of Cyprus», στο: Karin B. Costello (edit.), *όπ.*, σ. 133.

⁹⁴⁴ Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 43.

⁹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 234.

⁹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 204.

⁹⁴⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η μέθοδος του θερμοκηπίου ή η μέθοδος της διαστρέβλωσης;», *Αυγή* 28.3.2003.

⁹⁴⁸ Michael Billig, *όπ.*

⁹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 74-78.

⁹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 78.

4. Ανάμεσα στους δύο «γίγαντες»: Ανεπάρκειες του κυπριακού εθνικού ιδεολογήματος

Η «κυπριακότητα» που επιδιώχθηκε μετά από το 1974 επιδίωκε να είναι «κοινή» και «ξεχωριστή», ωστόσο η αποστασιοποίηση των Ελληνοκυπρίων από τον ελληνικό «κόσμο» δεν ήταν ριζική και πλήρης. Παρόλο που μετά από το 1974 η επίσημη ελληνοκυπριακή ιδεολογία απέκτησε μια κυπροκεντρική έμφαση, ο ελληνικός εθνικός ύμνος εξακολουθούσε να ακούγεται στις επίσημες τελετές, αφού δεν υπήρχε ένας κυπριακός, η ελληνική σημαία παρέμενε υψωμένη, στις περισσότερες περιπτώσεις, μαζί με αυτή της Κυπριακής Δημοκρατίας και οι ελληνικές εθνικοί επέτειοι εξακολουθούσαν να εορτάζονται,⁹⁵¹ στοιχεία που προκαλούσαν δυσαρέσκεια σε κυπροκεντρικούς Τουρκοκύπριους.⁹⁵² Το «κυπριακό πρόβλημα», παρά την πρόθεση των κυπροκεντρικών προσεγγίσεων να το επιλύσουν σε ένα «κυπριακό» πλαίσιο, παρέμενε ζήτημα που αφορούσε τις ελληνο-τουρκικές σχέσεις, ως μια αναχρονιστική εκκρεμότητα του «Ανατολικού Ζητήματος», ακόμα και αν προσδιοριζόταν με νεότερους όρους. Για τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας συνιστούσε μάλλον μια ενόχληση, από την οποία δεν μπορούσαν να ξεφύγουν, ενόσω οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι δεν κατόρθωναν να συμφωνήσουν για διαφορετικές μερίδες του πληθυσμού στις δύο «μητέρες-πατρίδες» η Κύπρος αποτελούσε είτε μια εξιδανικευμένη και ηρωική εκδοχή νομιμοποίησης του αλυτρωτισμού, είτε μια εξίσου ιδεολογικοποιημένη εκδοχή της προσδοκίας υπέρβασης του έθνους και της συγκρουσιακής λογικής στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις. Ωστόσο, αν η συγκρουσιακή λογική των ελληνο-τουρκικών σχέσεων υποβοηθούνταν από την ύπαρξη μιας «εκκρεμότητας» στην Κύπρο, δεν καθίσταται αυτονόητο ότι η μόνη διέξοδος από αυτή τη λογική θα ήταν η ύπαρξη ενός ενιαίου κυπριακού κράτους, παρά μόνο αν αυτή η εκδοχή ήταν αμοιβαία αποδεκτή και νομιμοποιημένη από μια σημαντική πλειοψηφία Κυπρίων, η οποία θα ξέφευγε από τη λογική του «προβλήματος» και θα οδηγούνταν σε μια πιο ομαλή καθημερινότητα.

Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, εξετάζοντας -στο πλαίσιο της συζήτησης της δεκαετίας του '90 για τις «εθνοκαθάρσεις» των «Βαλκανίων»- την περίπτωση της Κύπρου, με τα εθνοτικά «ομοιογενή» και «πεντακάθαρα» κράτη που προέκυψαν από την παλαιότερη σύγκρουση, το ελληνικό και το τουρκικό, επεσήμανε ότι η «νησιωτικότητα» εννοούσε την ανάδειξη της Κύπρου σε αυτόνομη κρατική οντότητα, αλλά ήταν η γεωγραφία που την υπονόμει, λόγω της μικρής απόστασης από την Τουρκία και της μεγαλύτερης από την Ελλάδα, σε ένα νησί που για αιώνες συμμετείχε, στην πλειονότητα των κατοίκων του, στους εθνικούς και κοινωνικούς αγώνες του υπόλοιπου ελληνισμού.⁹⁵³ Η νησιωτική ιδιότητα δεν διασφαλίζει όμως νομοτελειακά την αυτονομία ενός νησιού, όπως μπορεί να δει κανείς όχι μόνο από τα 40 νησιωτικά κράτη-μέλη του Ο.Η.Ε., που ανέφερε ενδεικτικά ο Παναγιωτόπουλος,

⁹⁵¹ Nikos A. Stamatakis, *όπ.*, σ. 76-79, Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 121-124, Γιάννης Παπαδάκης, «1^η Οκτωβρίου του ... Μια ξεχασμένη επέτειος», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5 Οκτώβριος 1999, σ. 24-25, Ιωσήφ Παγιάτας, «Εθνικός / Κρατικός Ύμνος: Η ανύπαρκτη διάκριση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 18 Δεκέμβριος 2000 και σ. 5-9, Ιωσήφ Παγιάτας, «Αν θέλουμε να είμαστε κράτος ...», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 20 Φεβρουάριος 2001, σ. 46-49.

⁹⁵² Dr Ibrahim Aziz, *όπ.*, σ. 26 και Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ, *όπ.*, σ. 71.

⁹⁵³ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *όπ.*, σ. 6. Είναι ενδεικτικό ότι ένας ιστορικός, που επιχειρεί να αναδείξει την «κυπριακότητα» της ιστορίας της Κύπρου, όπως ο ίδιος διευκρινίζει και στον πρόλογό του, έχει σαν μότο του ένα χωρίο του Μπρωντέλ για την ευρύτητα του ρόλου των νησιών στην «μεγάλη ιστορία»: Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος*, *όπ.*, σ. 5.

αλλά και από το πλήθος άλλων νησιών, διαιρεμένων ή ενταγμένων σε άλλα κράτη. Η Πολλίς θεωρούσε, το 1987, ότι «η συνεχής προβολή του Κυπριακού σαν διαμάχης μεταξύ των δύο εθνοτήτων και δύο εθνών είναι μια συνταγή για μακροχρόνια αποτυχία»,⁹⁵⁴ φράση που συνόψιζε το ζητούμενο των κυπροκεντρικών προσεγγίσεων. Ωστόσο, ακόμη και η έμφαση του Βασιλείου στην «επαναπροσέγγιση», χωρίς να ριζοσπαστικοποιείται ιδιαίτερα από τις προηγούμενες ελληνοκυπριακές πολιτικές,⁹⁵⁵ δεν ξέφευγε από αυτή την λογική, έστω και αν δεν αντιμετώπιζε το «κυπριακό πρόβλημα» ως μια ελληνοτουρκική διαφορά, αλλά σαν μια διαφορά των Κυπρίων με την Τουρκία, με την Ελλάδα να αποτελεί απλά μια από τις διεθνείς προεκτάσεις του προβλήματος.⁹⁵⁶ Η Αναγνωστοπούλου θεωρούσε ότι μια πιο «κυπριακή» λύση, όπως θεωρούσε αυτήν που προτεινόταν στο σχέδιο Ανάν, θα έδινε μια νέα προοπτική όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά και στην «ελληνοτουρκική περιοχή»: η Κύπρος συνιστούσε, παρά τις κυπροκεντρικές προσδοκίες, που διεκδικούσαν μια «κυπριακότητα» πέρα από την ελληνικότητα και την τουρκικότητα, ένα τμήμα της «ελληνοτουρκικής πραγματικότητας», την οποία -στο σύνολό της- αφορούσε, σύμφωνα με την Αναγνωστοπούλου, η συγκυρία της συζήτησης.⁹⁵⁷ Ο Λίτσας έγραφε για την ανάγκη η Ελλάδα και η Τουρκία να αποσυρθούν από την κηδεμονία και το πατρονάρισμα των δύο κυπριακών «εθνοτήτων», ώστε να επιτευχθεί πραγματική σύγκλιση των δύο «συνειδησιακών συχνοτήτων»,⁹⁵⁸ ο Ηρακλείδης όμως επεσήμαινε ότι η ύφεση στα «ελληνο-τουρκικά», στα τέλη της δεκαετίας του '90, υποβοηθούσε τις προσπάθειες επίλυσης του «κυπριακού προβλήματος», καθώς μάλιστα προϋπόθεση για την επίτευξη της θεωρούνταν μια προηγούμενη ή έστω παράλληλη προσέγγιση της Αθήνας με την Άγκυρα,⁹⁵⁹ ενώ υπήρχαν Ελληνοκύπριοι κυπροκεντρικοί, όπως ο Κονής, οι οποίοι έβλεπαν θετικά μια διαφαινόμενη τάση υποστήριξης των πρωτοβουλιών «επαναπροσέγγισης» από την Ελλάδα και την Τουρκία, θεωρώντας ότι οι «μητέρες-πατρίδες» εξακολουθούσαν να έχουν κάποια ευθύνη για την καθοδήγηση των Κυπρίων προς την ευτυχία και την ευημερία.⁹⁶⁰ Ακόμη και οι προτάσεις του Ανάν, κομβικό σημείο για την αναζήτηση της συνένωσης της Κύπρου, προέβλεπαν ότι το επανιδρυμένο κυπριακό κράτος θα αποστρατικοποιούνταν και η προστασία του θα αναλαμβανόταν από μια συνεργασία της Ελλάδας και της Τουρκίας, κάτω από διεθνή εγγύηση και επίβλεψη,⁹⁶¹ ενώ προϋπέθεταν ότι η κρατική σημαία θα κυμάτιζε μαζί με τις σημαίες των συστατικών κρατών: αυτό, όπως επεσήμανε ο Λίτσας, θα έθετε προβλήματα όσον αφορά την «εθμική ανάπτυξη» μιας κοινής «εθνοτικής συνειδησης», ενώ αντιπροτεινόταν ένα μοντέλο που χρησιμοποιούνταν συχνά στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, με μια σημαία που απεικόνιζε στα περιγράμματα τα ιδιαίτερα εθνικά σύμβολα της κάθε κοινότητας.⁹⁶²

⁹⁵⁴ Αδαμαντία Πολλίς, «Μακροπρόθεσμες προοπτικές επιβίωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Διαστάσεις των Ελληνοτουρκικών σχέσεων*, όπ, σ. 106.

⁹⁵⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο Βασιλείου χρειάστηκε να επιλέξει μια ερμηνεία της πολιτικής του Μακαρίου, ώστε να νομιμοποιήσει την δική του πολιτική: Γιώργος Βασιλείου, όπ, σ. 15-31.

⁹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 134.

⁹⁵⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.

⁹⁵⁸ Σπύρου Λίτσα, όπ, σ. 11.

⁹⁵⁹ Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και Επίλυση*, όπ, σ. 371.

⁹⁶⁰ Τάκης Κονής, «Η περίπτωση της “επαναπροσέγγισης”, η ανακάλυψη της τασηνοπιττας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 12, Μάιος 2000, σ. 28 και Τάκης Κονής, «Επαναπροσέγγιση που σταλώνει», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 20, Φεβρουάριος 2001, σ. 50-51.

⁹⁶¹ Μιχάλης Κοντός, «Από το σχέδιο Ανάν στην Κοπεγχάγη», στο: *Το σχέδιο Ανάν*, όπ, σ. 201-213.

⁹⁶² Σπύρου Λίτσα, όπ, σ. 12.

Για να ανιχνεύσουμε καλύτερα τα όρια της ελληνοκυπριακής «κυπριακής στροφής», που σημειώθηκε μετά από το 1974, θα ήταν ενδιαφέρον να εφαρμόζαμε στην Κύπρο μια διερεύνηση στην βάση της κλίμακας Μορένο, που αναφέρει ο McCrone για άλλες περιπτώσεις αλληλεπικαλυπτόμενων προσδιορισμών· το ερώτημα θα έπρεπε να διατυπωθεί αν οι Ελληνοκύπριοι προσδιορίζονταν ως «Κύπριοι, μη Έλληνες» ή ως «Έλληνες, μη Κύπριοι».⁹⁶³ Στις πλείστες περιπτώσεις οι δύο όροι δεν είχαν τεθεί με έναν αντιθετικό τρόπο, ούτε αλληλοαποκλείονταν και η διάκριση ανάμεσα σε ελληνοκεντρισμό και κυπροκεντρισμό ήταν απλά ένα ζήτημα έμφασης.⁹⁶⁴ Μέχρι τουλάχιστον το 1974 δεν υπήρχε κάποια ένδειξη αμφισβήτησης του σχήματος της ελληνικότητας από τους ίδιους τους Ελληνοκυπρίους, παρά τους φόβους της ενωτικής αντιπολίτευσης για τη στροφή του Μακάριου και ορισμένων συνεργατών του προς το ανεξάρτητο κράτος, το οποίο θεωρούσε ταυτόσημο με τον «αφελληνισμό» της Κύπρου.⁹⁶⁵ ο Μακάριος επαναλάμβανε σε κάθε ευκαιρία τα επιχειρήματα της -από αρχαιοτάτων χρόνων- ελληνικότητας της Κύπρου, ακόμη και στην εποχή της έντασης των σχέσεων με το ελληνικό κράτος,⁹⁶⁶ ενώ Ελληνοκύπριοι διανοούμενοι αναζητούσαν να νομιμοποιήσουν με τις αναζητήσεις τους για την προαιώνια ελληνικότητα της Κύπρου το αίτημα της ένωσης.⁹⁶⁷ Μετά από το 1974 το αίτημα της ένωσης με την Ελλάδα δεν είχε μεγάλη απήχηση, ακόμα και οι παραδοσιακοί ενωτικοί ενσωματώθηκαν σταδιακά στην ελληνοκυπριακή πολιτική, κυρίως μέσα στο ΔΗ.ΣΥ., αποδεχόμενοι στην ουσία το κυπριακό κράτος ως λύση και όχι ως ενδιάμεσο σταθμό· όπως δήλωνε χαρακτηριστικά το 1985 ο σημερινός πρόεδρος του κόμματος -και ανερχόμενο στέλεχος τότε-, επρόκειτο πλέον για τους «ώριμους ενωτικούς», που δεν σκέφτονταν μόνο με βάση το συναίσθημα.⁹⁶⁸ Αυτές όμως οι μεταβολές δεν έγιναν σε βάρος της ελληνικότητας, αλλά αναφέρονταν σε μια στροφή από την επιδίωξη της πολιτειακής σε αυτήν της πολιτισμικής ένωσης, η οποία αντικατοπτριζόταν και στον εντυπωσιακό πολλαπλασιασμό των αναφορών στην έννοια του «ελληνισμού» ή, ακόμη, του «κυπριακού ελληνισμού», στα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια μετά από το 1974.⁹⁶⁹ Η «κυπριακότητα» δεν προϋπέθετε την ταυτόχρονη άρνηση της ελληνικότητας των Ελληνοκυπρίων, αφού οι Ελληνοκύπριοι πολιτικοί και διανοούμενοι έκαναν λόγο για μια «δεύτερη Ελλάδα» στην Ανατολική Μεσόγειο, για ένα κράτος όπου θα επιβίωνε ο «κυπριακός

⁹⁶³ David McCrone, όπ, σ. 106.

⁹⁶⁴ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ, σ. 126.

⁹⁶⁵ Για τους φόβους αυτούς βλέπε: Michael A. Attalides, όπ, σ. 59 και Ανδρέας Παναγιώτου, «Περιπέτειες στα σύνορα. Ο Κυπριωτισμός στον 20^ο αιώνα», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 5, Οκτώβριος 1999, σ. 46-50.

⁹⁶⁶ Βλέπε σχετική ομιλία του Μακάριου στο Διεθνές Ομηρικό Συμπόσιο το 1972, όπως παρατίθεται στο: Πάτροκλος Σταύρου, «Ο Μακάριος και η παιδεία στην καθολική της έννοια», *Φιλολογική Κύπρος* 1978, σ. 9, ή τον χαιρετισμό του σε ένα συνέδριο, το 1973, όπου αναφερόταν στους «κοινούς αγώνες για ελευθερία» με τους «Έλληνες αδελφούς» -οι οποίοι πάντως διαχωρίζονταν ως υποκείμενο, έστω ως «αδελφοί»- ήδη από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου και των επιγόνων του: *Πρακτικά του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου Ελληνικού Πολιτισμού, «Ελληνιστική Περίοδος»*, όπ, σ. xi.

⁹⁶⁷ Για το επίσημο ιστορικό αφήγημα των Ελληνοκυπρίων στην πρώτη περίοδο της ανεξαρτησίας, πριν από το 1974, βλέπε την αρθρογραφία του περιοδικού «Φιλολογική Κύπρος» πριν από το 1974, αλλά και την χαρακτηριστική συλλογή κειμένων από Ελληνοκύπριους, κυρίως αρχαιολόγους και λαογράφους, στο: *The Greek heritage of Cyprus, A handbook on the island's past and present*, Publications Department of the Greek Communal Chamber, Λευκωσία 1963.

⁹⁶⁸ Συνέντευξη Ν. Αναστασιάδη, *Κήρυκας* 17.2.1985, σ. 19.

⁹⁶⁹ Λώρης Κουλλαπής, όπ, σ. 287-290.

ελληνισμός».⁹⁷⁰ Ακόμα και αν ορισμένες τάσεις που προέρχονταν από το ΑΚΕΛ έγραφαν, ειδικά στα πρώτα χρόνια μετά από το 1974, για μια λαϊκή εκδοχή της «κυπριακότητας», που προβαλλόταν σε αντιδιαστολή με την «ελληνικότητα»,⁹⁷¹ η ηγεσία του ΑΚΕΛ ξεκαθάριζε, στα μέσα της δεκαετίας του '90, ότι στην Κύπρο υπήρχαν Έλληνες και Τούρκοι, ότι δεν ευσταθούσαν οι ισχυρισμοί περί φοινικικής καταγωγής των Κυπρίων, ή άλλες ανάλογες θεωρίες, οι οποίες θα συνεπάγονταν ένα «εθνικό μηδενισμό».⁹⁷² Άλλωστε, ήδη από τις απαρχές του το ΑΚΕΛ είχε στηρίξει την πολιτική του Μακάριου, με την επίκληση της εσωτερικής ενότητας του «κυπριακού λαού» έναντι του «ιμπεριαλισμού».⁹⁷³

Ο μανιχαϊστικός διαχωρισμός του Μαυράτσα ανάμεσα στον «ελληνοκυπριακό εθνικισμό» και τον «κυπριωτισμό» ξεκινούσε από την επισήμανση της αντίθεσης των πιο δημοφιλών συνθημάτων των αντικατοχικών διαδηλώσεων, όπου οι μεν «κυπριωτιστές» φώναζαν ότι η Κύπρος ανήκε στον λαό της, οι δε «εθνικιστές» ότι η Κύπρος ήταν ελληνική.⁹⁷⁴ Ωστόσο, διαφορετικών προσανατολισμών κριτικές επεσήμαναν ότι ο διαχωρισμός αυτός δεν ίσχυε σε τέτοιο απόλυτο βαθμό και, όπως σχολίαζε ο Μακρίδης, είναι αμφίβολο αν οι περισσότεροι από όσους φώναζαν ότι «η Κύπρος ανήκει στον λαό της» θα ήταν διατεθειμένοι να αρνηθούν την ελληνικότητά τους, ή αν οι περισσότεροι από όσους φώναζαν ότι «η Κύπρος είναι ελληνική» επιδίωκαν κάτι διαφορετικό από την ανεξαρτησία, έστω μιας ελληνικής Κύπρου.⁹⁷⁵ Λίγο ή πολύ, άλλωστε, όλα τα ελληνοκυπριακά κόμματα επιχείρησαν μια πιο «κυπριακή» προσέγγιση μετά από το 1974, στην προσπάθειά τους να υποστηρίξουν την πολιτική της επανένωσης της Κύπρου. Είναι ενδεικτικό του προβληματικού διαχωρισμού ότι το ΑΚΕΛ, ενώ περιλαμβάνεται από τον Μαυράτσα στα «κυπριωτιστικά» στοιχεία,⁹⁷⁶ στην αμέσως προηγούμενη σελίδα του βιβλίου φέρεται να έχει διαγράψει από τη συλλογική του μνήμη, λόγω της στροφής του κόμματος προς την κυρίαρχη ελληνοκυπριακή πολιτική, πρόσωπα της πρώιμης ιστορίας του, όπως ο Αδάμαντος, που είχαν μια -σύμφωνα με τον Μαυράτσα- «κυπριωτιστική» προσέγγιση.⁹⁷⁷ Οι «εθνικιστικές» θέσεις που επέκρινε ο Μαυράτσα, αναφερόμενος κυρίως στο κόμμα των Νέων Οριζόντων, δεν συνιστούσαν απόκλιση από τις υπόλοιπες, κυρίαρχες ελληνοκυπριακές προσεγγίσεις· η απόρριψη της συζήτησης για την ομοσπονδία δεν διέφερε από την αναζήτηση μιας «πραγματικής» ομοσπονδίας από άλλα «απορριπτικά» κόμματα, η οποία προσδιοριζόταν πολύ διαφορετικά από ότι στην τουρκοκυπριακή πλευρά. Ακόμα και ο διαχωρισμός ανάμεσα σε έναν «απορριπτικό» και έναν «ενδοτικό» χώρο, πέραν ότι είχε αμφισβητηθεί από την ποικιλία των εκλογικών συνεργασιών μεταξύ διαφόρων πολιτικών χώρων,⁹⁷⁸ δεν

⁹⁷⁰ Για τις θεωρίες του δεύτερου ελληνικού κράτους: Γιάννος Κρανιδιώτης, στο: «Μια συζήτηση για το κυπριακό πρόβλημα, 1955-1978» (β' μέρος), *Αντί*, Τχ. 98, 6.5.1978, σ. 14 και Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο: Δ. Γ. Τσαούσης, *όπ.*, σ. 160-162.

⁹⁷¹ Με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα την κυπριακή ιστορία του Γραικού: Κώστας Γραικός, *Κυπριακή ιστορία* (δύο τόμοι), *όπ.*

⁹⁷² 18^ο συνέδριο του ΑΚΕΛ, *όπ.*, σ. 70.

⁹⁷³ Michael A. Attalides, *όπ.*, σ. 109-116, *Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα*, *όπ.*, σ. 66-74 και Σία Αναγνωστοπούλου, Η Εκκλησία, *όπ.*, σ. 211-214.

⁹⁷⁴ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 20.

⁹⁷⁵ Ανδρέας Μακρίδης, *Πωλείται πατρίς*, *όπ.*, σ. 35. Βλέπε και την σχετική κριτική του Νικολάου, στο: Πολύβιος Νικολάου «Το “ψάξιμο” του προπατορικού αμαρτήματος ως άλλοθι μιας μανιχαϊστικής κοινωνιολογίας», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος 1999, σ. 59-60.

⁹⁷⁶ Καίσαρ Β. Μαυράτσα, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 88.

⁹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 87.

⁹⁷⁸ Νίκος Περισιτιάνης, «Δεξιά-αριστερά, ελληνοκεντρισμός-κυπροκεντρισμός: Το εκκρεμές των συλλογικών ταυτίσεων μετά το 1974», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 146-150.

φαινόταν να εκφράζεται ούτε σε μεγάλες αποκλίσεις των αντιλήψεων των ελληνοκυπριακών πολιτικών κομμάτων· είναι ακόμα χαρακτηριστικό ότι τα δύο μοναδικά κόμματα, στην δεκαετία του '90, που, τοποθετούμενα πέρα από τις παραδοσιακές διακρίσεις σε αριστερά και δεξιά, εξέφραζαν κάπως πιο ξεκάθαρες - και αποκλίνουσες από τις επίσημες- θέσεις για το «κυπριακό πρόβλημα», με την πιο ξεκάθαρη απόρριψη της ομοσπονδίας ή με την ξεκάθαρη αποδοχή της κυπροκεντρικής επιχειρηματολογίας,⁹⁷⁹ είχαν μια σταθερά μικρή εκλογική απήχηση, στο όριο της συμμετοχής τους στη βουλή. Περισσότερο από μια απόλυτη αντίθεση ανάμεσα στον «ελληνοκυπριακό εθνικισμό» και μια -μη εθνικιστική- «κυπριωτιστική» ιδεολογία, εκφραζόμενη στο πολιτικό πεδίο τουλάχιστον, υπήρχε μια αλληλοσυμπληρούμενη έμφαση, ελληνοκεντρική ή κυπροκεντρική, ανάλογα με τις προτεραιότητες που προβάλλονταν για την επίτευξη της επανένωσης της Κύπρου.

Η χρήση του όρου «Ελληνοκύπριος», που έγινε δημοφιλής μετά από το 1974, είναι αρκούτως ενδεικτική. Προηγουμένως, ακόμη και οι πιο κυπροκεντρικές αναφορές, της κυπριακής αριστεράς ή του Λανίτη, για παράδειγμα, αναφέρονταν σε Έλληνες και Τούρκους της Κύπρου. Αλλά ακόμη και μετά από το 1974, παρά τη σχεδόν καθολική αποδοχή της κυπριακής ανεξαρτησίας, η ελληνικότητα στην Κύπρο διατήρησε μια πολιτική σημασία· ο Μαυράτσας, συγκρίνοντας την ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων με αυτή των Ελληνοαμερικάνων, θεωρούσε ότι στην Κύπρο η έννοια είχε «υπερπολιτικοποιηθεί».⁹⁸⁰ Σύμφωνα με ορισμένες ερμηνείες ο όρος «Ελληνοκύπριος», με τον συμπληρωματικό όρο του «Τουρκοκύπριου», υπήρξε μια μάλλον βολική διάκριση από την άποψη ότι σήμαινε τους κατοίκους της Κύπρου που ήταν «Έλληνες το γένος», αλλά και τους διαχώριζε από τους «Ελλαδίτες», χαρακτηρισμός που υποδήλωνε άρνηση της μονοπωλιακής χρήσης του όρου «Έλληνας» για τους κατοίκους του ελληνικού κράτους, τονίζοντας ότι η ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων δεν ταυτιζόταν με την επιδίωξη της πολιτικής ένωσης με το ελληνικό κράτος.⁹⁸¹ Η διπλή ελληνοκυπριακή έμφαση αναφερόταν από την μια στην «ελληνικότητα» των Κυπρίων, αφού η στρατιωτική, πολιτική και πολιτισμική σχέση με το ελληνικό κράτος εξακολουθούσε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, να είναι σημαντική για τους Ελληνοκύπριους, από την άλλη στην «κυπριακότητα», στον βαθμό που αυτή απαιτούνταν για την πραγμάτωση του στόχου της «επαναπροσέγγισης», που θα διασφάλιζε την ενότητα ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους.⁹⁸² Ο Μαυράτσας επεσήμανε ότι ο αυτοπροσδιορισμός εξαρτιόταν και από τον περιβάλλοντα χώρο, μιλώντας για μια διπλή ή διφορούμενη ελληνοκυπριακή ταυτότητα· αν ο Ελληνοκύπριος βρισκόταν στο Λονδίνο, όπου υπήρχαν καλές σχέσεις με τους Τουρκοκύπριους μετανάστες, οριζόταν ως Κύπριος, ενώ στις Η.Π.Α., για παράδειγμα, οι Ελληνοκύπριοι αυτοπροσδιορίζονταν ως

⁹⁷⁹ Για την αντιπαραβολή της επιχειρηματολογίας των ΝΕ.Ο. και των Ε.ΔΗ.: Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, όπ, ειδικά σ. 173.

⁹⁸⁰ Caesar V. Mavratsas, «Modern Greek Identity in Greece, Cyprus, and Greek-America», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), όπ, σ. 108-109.

⁹⁸¹ Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Κυπροσυλλαβίζοντας», *Αντί*, Τχ. 236, 8.7.1983, σ. 53-55, Ioannis Papadakis, *Perceptions of History and Collective Identity*, όπ, σ. 143, Γιάννης Παπαδάκης, «Προσεγγίσεις στην επαναπροσέγγιση», *Εξ Υπαρχής*, Τχ. 21, Μάρτιος 2001, σ. 20-21 και Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Εθνική ομοψυχία*, όπ, σ. 110.

⁹⁸² Michael A. Attalides, όπ, σ. 188-189, Yiannis Papadakis, «Greek Cypriot narratives of history and collective identity: nationalism as a contested process», *American Ethnologist*, Vol. 25, N. 2, 1998, σ. 152-153 και Yiannis Papadakis, «Enosis and Turkish Expansionism: Real Myths or Mythical Realities?», στο: Vangelis Calotychos (edit.), όπ, σ. 72.

Έλληνες, με την Κύπρο να περιπίπτει σε μια απλή γεωγραφική κατηγορία.⁹⁸³ Αν οι κυπροκεντρικοί Ελληνοκύπριοι αποφάσιζαν να περιλάβουν και τους Τουρκοκύπριους στην «ξεχωριστή κυπριακότητα» που επιδίωκαν, θα έπρεπε όμως η λέξη Κύπριος να προσδιοριστεί έτσι, ώστε να περιλαμβάνει και αυτούς και όχι να αφορά μόνο τους Ελληνοκύπριους, όπως γινόταν συχνά στην καθημερινή πρακτική· αν πάλι επιλεγόταν ένα είδος «ελληνικού κυπριωτισμού», η λέξη Κύπριος για τον μέτοχο του δικτύου συμβόλων και νοημάτων της ελληνικής γλώσσας θα ισοδυναμούσε αναπόφευκτα με τους Ελληνοκύπριους.

Ένας δημοσιογράφος είχε επισημάνει, ήδη από το 1975, ότι ακόμη και προσωπικότητες της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης, που θεωρούνταν ότι απέκλιναν από τις θέσεις της ηγεσίας τους, διατύπωναν θέσεις που απείχαν αρκετά από τις ελληνοκυπριακές προσδοκίες.⁹⁸⁴ Ο Μπερμπερόγλου, που είχε προσπαθήσει να αντιπολιτευθεί τον Ντενκτάς στη δεκαετία του '70, μετά από το 1974 πρότεινε ένα μοντέλο συνομοσπονδίας με «σοσιαλιστικό πρόγραμμα» αλλά, σε περίπτωση που αυτό δεν γινόταν αμοιβαία αποδεκτό, τάσσονταν υπέρ της ανακήρυξης μιας «Τουρκικής Δημοκρατίας της Κύπρου» με προοπτική ενσωμάτωσης στην Τουρκία.⁹⁸⁵ Η αριστερή τουρκοκυπριακή αντιπολίτευση, προερχόμενη από το μαχητικό φοιτητικό κίνημα της Τουρκίας της δεκαετίας του '70, συνέδεσε αρχικά την επίλυση των κοινωνικο-πολιτικών προβλημάτων με την ίδρυση μιας ενωμένης, ομόσπονδης και πιο «κυπριακής» Κύπρου· ωστόσο, ακόμα και αυτή η κριτική δεν έθιγε τις βασικές αρχές της κυρίαρχης ιδεολογίας και η τουρκοκυπριακή αριστερά συμμετείχε, στη διάρκεια της δεκαετίας του '80, στο πολιτικό παιχνίδι της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου».⁹⁸⁶ Παρά την ύπαρξη δημοκρατικών δυσλειτουργιών και οικονομικών προβλημάτων, η αποδοχή του μοντέλου της χαλαρής ομοσπονδιακής λύσης που πρότεινε η τουρκοκυπριακή ηγεσία, η αναγνώριση της δημιουργίας της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου», που ψηφίστηκε ομόφωνα στην τουρκοκυπριακή βουλή το 1983, ή οι περιστασιακές πολιτικές συμμαχίες κυπροκεντρικών τουρκοκυπριακών κομμάτων με παρατάξεις με σαφείς διαιρετικές απόψεις, ήταν ενδεικτικά στοιχεία της απόκλισης που υπήρχε από τις ελληνοκυπριακές θέσεις. Η τουρκοκυπριακή αριστερά εξέφραζε παράπονα για την παραγνώριση ακόμα και από κυπροκεντρικές ελληνοκυπριακές προσεγγίσεις της ιστορίας και της λογοτεχνίας των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι αναφέρονταν συνήθως σε ένα μικρό παράρτημα, ως κάτι ξεχωριστό και ιδιαίτερο σε σχέση με την κυπριακή-στην ουσία ελληνοκυπριακή- ιστορία και λογοτεχνία.⁹⁸⁷ Όπως επεσήμανε η

⁹⁸³ Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Οψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ., σ. 168-169.

⁹⁸⁴ David Tongue, «Μαύρες μέρες στην Κύπρο», *Αντί*, Τχ. 25, 16.8.1975, σ. 44.

⁹⁸⁵ Πλουτής Σέρβας, *Κυπριακό*, όπ., σ. 34-39 και Ιάκωβος Τενεδιός, «Πολιτικές μετατοπίσεις στην τουρκοκυπριακή κοινότητα», στο: Ν. Περισιτιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), όπ., σ. 396-397.

⁹⁸⁶ Για τα όρια της τουρκοκυπριακής αντιπολίτευσης: Πιέρ Μπλαν, όπ., σ. 89-92, C. H. Dodd, «From Federated State to Republic, 1975-1984», στο: C. H. Dodd (edit.), όπ., σ. 119, C. H. Dodd, «The Ascendancy of the Right, 1985-1993», στο: C. H. Dodd (edit.), όπ., σ. 146 και σ. 154, Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, Υπό την ψευδαίσθηση, όπ., σ. 402-405, Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, όπ., σ. 366-373 και Μακάριος Δρουσιώτης, «Κόμματα και συσχετισμοί», *Ελευθεροτυπία*, 13.12.2003, σ. 17-18.

⁹⁸⁷ Για τις αποκλίσεις ακόμα και των κυπροκεντρικών Τουρκοκυπρίων από τις ελληνοκυπριακές κυπροκεντρικές θέσεις βλέπε: Συνέντευξη Κωστή Αχνιώτη με την Aydin Mehmet Ali, *Εντός των Τειχών*, Τχ. 26 Οκτώβρης 1987, σ. 8-11, Aydin Mehmet Ali, «Για τις μεταφράσεις του PEN στην αγγλική γλώσσα», *Εντός των Τειχών*, Τ. 26, Οκτώβρης 1987, σ. 11-12 και Mehmet Yashin, «Three Generations, Three Identities, Three "Patria" Within Twentieth-Century Cypriot Poetry», στο: Vangelis Calotychos (επιμ.), όπ., σ. 223-224, C. H. Dodd, «The Ascendancy of the Right, 1985-1993», στο: C. H. Dodd (edit.), *The Political, Social and Economic Development of Northern Cyprus*, The

Αναγνωστοπούλου, η τουρκοκυπριακή αριστερά επιχειρούσε την εθνοποίηση του ιστορικού της αφηγήματος, το οποίο προσπαθούσε να αντιπαραβάλει στην κυρίαρχη θέση που είχε το ΑΚΕΛ στην ιστορία της κυπριακής αριστεράς.⁹⁸⁸ Οι αποκλίσεις ακόμη και των κυπροκεντρικών Τουρκοκυπρίων από τις ελληνοκυπριακές απόψεις ανάγκαζε την Αναγνωστοπούλου, σε μια πρόσφατη κριτική προσέγγιση της «κυπριακότητας», να επισημάνει τη διαφοροποίηση της «κυπριακότητας», όπως την διεκδικούσαν οι Τουρκοκύπριοι τα τελευταία χρόνια, από τον τρόπο που την εννοούσαν οι Ελληνοκύπριοι, γράφοντας για την ανάγκη εκδημοκρατισμού της «κυπριακότητας», ώστε το ελληνοκυπριακό και το τουρκοκυπριακό συμφέρον να υποταχτούν σε ένα ευρύτερο, κυπριακό συμφέρον, αντίθετο στη λύση της διχοτόμησης και της συνεχούς έχθρας.⁹⁸⁹

Ωστόσο η καθημερινότητα της συμβίωσης, τα οικονομικά προβλήματα και η παρουσία ενός αυταρχικού καθεστώτος, που στηριζόταν στον τουρκικό στρατό, καθιστούσε αρκετούς Τουρκοκύπριους αρνητικούς έναντι των Τούρκων εκ Τουρκίας, σε βαθμό που ορισμένες μαρτυρίες να κάνουν λόγο για πραγματικό μίσος εναντίον τους.⁹⁹⁰ Ένας Ελληνοκύπριος αναλυτής των εκλογικών αποτελεσμάτων παρατηρούσε ότι σε περιοχές, όπου κατοικούσαν αρκετοί Τούρκοι εκ Τουρκίας, η εκλογική απήγηση των πιο κυπροκεντρικών κομμάτων ήταν αρκετά μεγαλύτερη.⁹⁹¹ Η πολιτική βαρύτητα της ψήφου των «εποίκων» ενάντια στα κυπροκεντρικά κόμματα υπερτονίστηκε από τις ελληνοκυπριακές αναλύσεις,⁹⁹² όμως η αντίληψη ότι υπήρχε μια πλήρης συναίνεση των Τουρκοκυπρίων με τις ελληνοκυπριακές θέσεις, την οποία ανέτρεπαν οι πληθυσμιακές μεταβολές μετά από το 1974, είναι παραπλανητική, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα των εκλογών, που έγιναν στην «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» στο τέλος του 2003, λίγο πριν από το δημοψήφισμα.⁹⁹³ Παρά τις ελληνοκυπριακές προσδοκίες για μια τουρκοκυπριακή εξέγερση, οι στόχοι της οποίας θα συνέπιπταν με τα ελληνοκυπριακά αιτήματα, η εμπειρία της διαφορετικής -από την ελληνοκυπριακή- προσέγγισης που είχαν ακόμη και οι κυπροκεντρικές τουρκοκυπριακές πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες βρέθηκαν στην εξουσία μετά από τις εκλογές του 2003, έκανε τους Ελληνοκύπριους πολιτικούς να σχολιάσουν, πλέον, ότι για να απογαλακτιστούν οι Τουρκοκύπριοι ομαλά από την «καταθλιπτική παρουσία» του Ντενκτάς και τον «απόλυτο έλεγχο» της Τουρκίας, θα έπρεπε -με την ελληνοκυπριακή συμπαράσταση- να άλλαζαν όχι μόνο πρόσωπα, αλλά και η νοοτροπία.⁹⁹⁴ Ο Κιζιλγιουρέκ είχε επισημάνει ότι η κυπριακή ταυτότητα των Τουρκοκυπρίων προβαλλόταν σε σχέση με τους Τούρκους, αλλά σε σχέση με τους Ελληνοκύπριους οι Τουρκοκύπριοι προέτασσαν ακόμα την τουρκική τους ταυτότητα, με τρόπο αντίστοιχο της διπλής, εξαρτημένης από τον περιβάλλοντα χώρο, ελληνικής και κυπριακής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων.⁹⁹⁵ όπως το εξηγούσε και σε ένα άλλο κείμενο, οι Τουρκοκύπριοι μετά από το 1974, στριμωγμένοι ανάμεσα στους φόβους

Eothen Press 1993, σ. 146 και 154 και Vangelis Calotychos, «Interdisciplinary Perspectives», στο: Vangelis Calotychos (edit.), *όπ.*, σ. 19.

⁹⁸⁸ Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός*, *όπ.*, σ. 398.

⁹⁸⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, «Κύπρος: Από την ελληνικότητα και την τουρκικότητα στην κυπριακότητα», *Αυγή* 26.1.2003.

⁹⁹⁰ Βλέπε ενδεικτικά τις μαρτυρίες που παρατίθενται σε: Πιέρ Μπλαν, *όπ.*, σ. 65 και Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.*, σ. 193.

⁹⁹¹ Χριστόφορος Χριστοφόρου, *όπ.*, σ. 98.

⁹⁹² Στο ίδιο, σ. 86-99.

⁹⁹³ Χασάν Καχφετζιόγλου, «Τώρα είναι η ώρα να δοκιμαστεί η Άγκυρα», *Πολίτης* 21.12.2003.

⁹⁹⁴ Κύπρος Χρυσοστομίδης, *όπ.*, σ. 75-76.

⁹⁹⁵ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 137.

τους για μια ελληνοκυπριακή οικονομική και δημογραφική κυριαρχία και στην ανησυχία τους για τις παρεμβάσεις του τουρκικού κράτους, επιθυμούσαν την παρουσία του τουρκικού στρατού, ακόμα και αν δεν αισθάνονταν άνετα με την παρουσία του, ώστε να προστατευθούν από τυχόν ελληνοκυπριακή επίθεση.⁹⁹⁶

Ο Κιζιλγιουρέκ συνόψιζε το πρόβλημα στο ότι «είμαστε τόσο Τούρκοι και Έλληνες που δεν μπορούμε να είμαστε Κύπριοι, και τόσο Κύπριοι που δεν μπορούμε να είμαστε Έλληνες ή Τούρκοι».⁹⁹⁷ Εκτός από τις πολιτικές αποκλίσεις, ακόμα και τα πολιτισμικά στοιχεία που ένωναν τους Κύπριους των δύο κοινοτήτων είναι αμφίβολο αν μπορούσαν να υπερισχύσουν αυτών που τους ενέτασσαν σε μια ελληνική ή τουρκική «φαντασιακή κοινότητα»· παρά την πολιτική απομάκρυνση των Κυπρίων από τις «μητέρες-πατρίδες», οι Κύπριοι εξακολουθούσαν να είναι πρώτα Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι και μετά Κύπριοι, γεγονός που δυσχέραινε τον κοινό προσδιορισμό της «κυπριακότητας». Οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, παρά την προσπάθεια αποπολιτικοποίησής τους, είχαν πολιτικές συνεπαγωγές και συνέβαλαν στην διαμόρφωση δύο κυπριακών εκδοχών του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού, αντί μιας καθολικά αποδεκτής «κυπριακότητας» ή δύο αυτόνομων από τις «μητέρες-πατρίδες» κυπριακών ιδεολογιών. Αυτές οι δύο εκδοχές ήταν μόνο σχετικά αυτόνομες, στο βαθμό που οι κάτοικοι της Κύπρου, ως «γνήσιοι νησιώτες», σύμφωνα με την έκφραση ενός Ελληνοκύπριου ποιητή, χαρακτηριστικού εκπρόσωπου των αντιφάσεων της ελληνοκυπριακής ιδεολογίας, έφριτταν από τις «παραδοξότητες» του «εθνικού κορμού».⁹⁹⁸ η χρήση αυτών των εκφράσεων καταδείκνυε ακριβώς την αντίληψη απόκλισης από το ελληνικό πλαίσιο, αλλά και τα όρια αυτής της απόκλισης. Μια από τις ιδιαιτερότητες της κυπριακής περίπτωσης ήταν ότι τόσο οι Ελληνοκύπριοι, όσο και οι Τουρκοκύπριοι, χρησιμοποίησαν τις «μητέρες-πατρίδες», τον «εθνικό κορμό», για προστασία και πολύπλευρη στήριξη σε διάφορες φάσεις της μεταξύ τους σύγκρουσης, χωρίς όμως να αποδέχονται πλήρως την ηγεμονία του «εθνικού κέντρου» και προβάλλοντας συχνά τις διαφοροποιήσεις τους. Με αυτή την έννοια, το «εκκρεμές» των συλλογικών ταυτίσεων που ανέφερε ο Περιστιάνης πορευόταν στη βάση των περιστασιακών στρατηγικών και συμφερόντων ενός ιδιαίτερου, αυτόνομου αλλά όχι ανεξάρτητου ελληνοκυπριακού ιδεολογήματος.

Τα όρια της ανεκτικότητας ή των αποκλεισμών αυτού του ιδεολογήματος είναι ασαφή. Αν και η «κυπριακότητα» υποστηρίχτηκε και από ιδεαλιστές διανοούμενους και ακτιβιστές, που προσδοκούσαν έναν κόσμο πέρα από εθνικούς ή άλλους διαχωρισμούς, συχνά συνδέθηκε και με λιγότερο «ιδεαλιστικές» ή ανεκτικές επιδιώξεις. Η κυπροκεντρική στροφή δεν υπήρξε μια περιθωριακή τάση, αλλά υποστηρίχθηκε και από την ίδια την Κυπριακή Δημοκρατία. Η μόνη κατασταλτική δραστηριότητα από την πλευρά του κράτους δεν κατευθυνόταν ενάντια σε κυπριωτιστές, αλλά σε κάποιους ενωτικούς της αντιπολίτευσης, πριν από το 1974,⁹⁹⁹ ή αργότερα σε αποκλίνουσες φωνές της ενωτικής αριστεράς ή της πιο ριζοσπαστικής αριστερής εκδοχής, που προσπαθούσε να θέσει το ζήτημα της Κύπρου αποκλειστικά σε ταξική βάση, αμφισβητώντας την άνωθεν προωθούμενη «κυπριακότητα» εξίσου όπως κάθε άλλη ιδεολογία, πέρα από την ταξική αλληλεγγύη των Ελλήνων και των

⁹⁹⁶ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, «Υπό την ψευδαίσθηση του έθνους», στο: Ν. Περιστιάνης, Γ. Τσαγγαράς (επιμ.), *όπ.*, σ. 411-416.

⁹⁹⁷ Νιαζί Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, *όπ.*, σ. 137.

⁹⁹⁸ Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Κυπροσυλλαβίζοντας», *Αντί Τχ.* 236, 8.7.1983, σ. 54.

⁹⁹⁹ Τάκης Χ. Ευδόκας, *Εγώ είμαι*, *όπ.*, σ. 11-31 και σ. 68-103.

Τούρκων εργατών.¹⁰⁰⁰ Η ελληνοκυπριακή αναζήτηση της «κυπριακότητας» συχνά προϋπέθετε την άρνηση της τουρκικότητας των Τουρκοκυπρίων, που ανάγονταν σε «μουσουλμάνους της Κύπρου», ενώ υποτασσόταν στις ελληνοκυπριακές πολιτικές επιδιώξεις. Από την άλλη και οι Τουρκοκύπριοι κυπροκεντρικοί, ακόμα και αν ισχυρίζονταν ότι η δική τους αναζήτηση της «κυπριακότητας» δεν γινόταν σε «σωβινιστικό επίπεδο», δεν έπαυαν να αυτοπροσδιορίζονται αποκλείοντας κάποιον «άλλο»· όπως επεσήμαινε επικριτικά μια αριστερή ακτιβίστρια, χωρίς να υποτιμά τις προβληματικές καταστάσεις που υπήρχαν, οι κυπροκεντρικοί Τουρκοκύπριοι είχαν μια ρατσιστική αντιμετώπιση των Τούρκων από την Τουρκία, μετατρεπόμενοι στην ουσία σε έναν κυπριακό εθνικισμό.¹⁰⁰¹ Τα όρια της ανεκτικότητας και της ελικρίνειας των διακηρύξεων για μια «πολυπολιτισμική» και «πέραν του έθνους» κοινωνία δοκιμάζονταν με τα φαινόμενα μετανάστευσης προς την Κύπρο της δεκαετίας του '90, ή τις περιπέτειες και την καχυποψία έναντι των πληθυσμών των Αθιγγάνων, ανεπιθύμητων και στις δύο πλευρές της Κύπρου μετά από το άνοιγμα των συνόρων, του 2003.

Ένα άλλο ερώτημα αφορούσε την ταύτιση της επίλυσης του «κυπριακού προβλήματος» με την εδαφική ενότητα της Κύπρου. Παρόλο που οι τουρκοκυπριακές αντιλήψεις για την ενότητα, όταν αποδέχονταν τη δυνατότητα επανένωσης, ήταν συνήθως αρκετά διαφορετικές από τις ελληνοκυπριακές, οι κυπροκεντρικές τάσεις των Ελληνοκυπρίων στηρίζονταν στην πεποίθηση είτε ότι κάποτε υπήρξε μια αρμονική συμβίωση βασισμένη σε μια «καθολική κυπριακότητα», είτε έστω στη δυνατότητα ύπαρξης της στο μέλλον. Διάφορες κυπροκεντρικές προσεγγίσεις επεσήμαναν την ανάγκη διασφάλισης της ενότητας του ιστορικού και γεωγραφικού χώρου της Κύπρου καθώς, σύμφωνα με μια διατύπωση που έκανε ο Μαυράτσας, με δάνεια φρασεολογία του «ελληνοκυπριακού εθνικισμού», όπως διευκρίνιζε, μόνο αυτή η ενότητα θα μπορούσε να εγγυηθεί την επιβίωση του «κυπριακού ελληνισμού».¹⁰⁰² Η διεκδίκηση όμως της «κυπριακότητας», ως ιδεολογίας ή «νέας πολιτικής σκέψης», που θα διασφάλιζε την ενότητα ενός χαλαρού ομοσπονδιακού κράτους, ως της μόνης επιλογής που θα διασφάλιζε την ειρήνη και τη «γεωπολιτική σταθερότητα», ξεφεύγοντας από τη -συχνά ταυτόσημη για τους κυπροκεντρικούς- λογική της σύγκρουσης και της οριστικής διχοτόμησης,¹⁰⁰³ καθίσταται ένας επισφαλής αφορισμός, όταν συνεξεταστεί με τις αντιλήψεις για τη συμβίωση όχι μόνο των Τουρκοκυπρίων, αλλά ακόμη και των Ελληνοκυπρίων-επιπλέον, παραδείγματα κρατών που διαλύθηκαν με βίαιες συγκρούσεις των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων του υπάρχουν εξίσου με τα παραδείγματα γειτονικών κρατών, με αρμονικές και ειρηνικές σχέσεις.

¹⁰⁰⁰ Για περιστατικά κρατικής καταστολής και απελάσεων για πολιτικούς λόγους μετά από το 1974, βλέπε την υποσημείωση 126 της παρούσας εργασίας.

¹⁰⁰¹ Απόψεις που παρατίθενται στο: Cynthia Cockburn, *όπ.*, σ. 212-217. Βλέπε ακόμα τα παράπονα από μέρους νεαρών Τούρκων, παιδιών από τους πληθυσμούς που ήρθαν στην Κύπρο μετά από το 1974, όπως διατυπώνονται στο: «Κύπρος: μια ξένη γλώσσα που τη μιλώ τόσο καλά όσο και τη μητρική μου», *Εξ Υπαρχής*, Τ. 37, Νοέμβριος 2002, Ahmet Gildir, «Gaco», στο: Karin B. Costello (edit), *όπ.*, σ. 65-67 και Turhan Uludag, «I am Nobody: Neither a Turk, Nor a Cypriot», στο ίδιο, σ. 70-71.

¹⁰⁰² Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, *όπ.*, σ. 206.

¹⁰⁰³ Βλέπε τις απόψεις, που φέρεται να διατύπωσε ο Κιτρομηλίδης σε προσωπική συνομιλία με τον Ηρακλείδη, όπως παρατίθενται στο: Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, *όπ.*, σ. 362-363, αλλά και τις απόψεις του ίδιου του Ηρακλείδη, στο ίδιο, σ. 376. Ακόμα: Σία Αναγνωστοπούλου, Σία Αναγνωστοπούλου, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003, Σπύρου Λίτσα, *όπ.*, σ. 8-12, Yiannis Papadakis, *Echoes*, *όπ.* και Cynthia Cockburn, *όπ.*

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ο Κονής παρατηρούσε ότι οι Κύπριοι ίσως επιδίωκαν τη διχοτόμηση, έστω και χωρίς «νάχουν επίγνωση αυτής της σημασίας των πράξεων των»,¹⁰⁰⁴ ενώ ο Παπαδημητρόπουλος διερωτόταν, πέντε χρόνια αργότερα, συγκρίνοντας την περίπτωση της Κύπρου με τις δυσκολίες επιβολής μιας νέας εθνικής συνείδησης στη Βοσνία, μήπως η άρνηση της «κυπριακότητας» εξηγούνταν από μια, συνειδητή ή ασυνείδητη, άρνηση της προοπτικής της πλήρους ενοποίησης.¹⁰⁰⁵ Ο Κουλλαπής, αναφερόμενος στο «μονοπολιτισμικά προσανατολισμένο» ελληνοκυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα, σημείωνε ότι αυτό ερχόταν σε πλήρη σύμπτωση με τα «ολοκληρωτικά status quo» που βίωνε η Κύπρος στο πολιτικό πεδίο μετά από το 1963, ενώ επεσήμαινε ότι η ελληνική εθνική ταυτότητα εν μέσω κυπριακών θεσμών δεν θα δημιουργούσε προβλήματα, θα εξέφραζε όμως «με τη μέγιστη δυνατή σαφήνεια την ενδόμυχη πολιτική βούληση της πλειοψηφίας των Ε/κ για τη διαίωνιση της παρούσας κατάστασης ή την εξεύρεση μιας οποιασδήποτε άλλης ολοκληρωτικής λύσης».¹⁰⁰⁶ Μια σφυγμομέτρηση της κοινής γνώμης το 1999 έδειχνε ότι το 20% των Ελληνοκυπρίων τασσόταν υπέρ μιας λύσης δύο κρατών,¹⁰⁰⁷ ενώ ο Ηρακλείδης αναρωτιόταν μήπως η ελληνοκυπριακή πλευρά προτιμούσε τον τελικό χωρισμό, χωρίς να το ομολογεί ανοιχτά.¹⁰⁰⁸ Οι δημοσκοπήσεις της περιόδου του δημοψηφίσματος αναφέρονταν σταθερά σε ένα ποσοστό γύρω στο 30% των Ελληνοκυπρίων, ειδικά των πιο νεαρών σε ηλικία, οι οποίοι τάσσονταν υπέρ της διχοτόμησης σαν λύσης.¹⁰⁰⁹ Αυτές οι απόψεις, αν και αποτελούσαν μια θετική εκδοχή για ορισμένες προσεγγίσεις στην Ελλάδα,¹⁰¹⁰ δεν αντανακλούνταν στην επίσημη θέση οποιουδήποτε ελληνοκυπριακού πολιτικού κόμματος, όπου εξακολουθούσαν να γίνονται αναφορές στην επανένωση της Κύπρου και την επάνοδο των «συμπατριωτών» στην εξουσία μιας ενωμένης -και πάλι- Κυπριακής Δημοκρατίας, στο πλαίσιο των διακηρυγμένων από το 1977 αρχών της «δίκαιης και βιώσιμης» λύσης.

Συχνά κυπροκεντρικές προσεγγίσεις προσδοκούσαν την υποστήριξη των αντιλήψεων τους από «σιωπηρές πλειοψηφίες», που απλά «παρασύρονταν» από «εξτρεμιστικά» στοιχεία, όχι μόνο στην περίοδο του δημοψηφίσματος, αλλά και προηγουμένως. Ο «Νεοκυπριακός» προσδοκούσε ότι οι «πολλοί» δεν θα έμεναν σιωπηλοί έναντι των ιδεών του, όπως συνέβαινε πριν από το 1974,¹⁰¹¹ ενώ ο Μαυράτσας, όπως ακριβώς ανήγαγε το αίτημα της ένωσης της δεκαετίας του '60 σε ένα «ιδεολογικό μάγεμα» λίγων φανατικών,¹⁰¹² έτσι θεωρούσε ότι μόνο «εξτρεμιστικά στοιχεία» τάσσονταν υπέρ της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων.¹⁰¹³ Ένας από τους εμπλεκόμενους στις δικαιοδικές πρωτοβουλίες πολιτών θεωρούσε ότι η αντίθεση ανάμεσα στη διάθεση της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας και τις πολιτικές της στην πράξη εξηγούνταν από τις αντιδράσεις του κόσμου, που εξωθούνταν από τις φωνές μερικών

¹⁰⁰⁴ Τάκης Κονής, *Επαναπροσέγγιση*, όπ, σ. 136-140.

¹⁰⁰⁵ Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, όπ, σ. 12.

¹⁰⁰⁶ Λώρης Κουλλαπής, όπ, σ. 293.

¹⁰⁰⁷ Αναφέρεται στο: Αλέξης Ηρακλείδης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, όπ, σ. 346.

¹⁰⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 380.

¹⁰⁰⁹ Αναφέρεται στο: Θύμιος Νικολαΐδης, «Γιατί να φοβόμαστε τη διχοτόμηση της Κύπρου;», *Αυγή* 14.5.2004.

¹⁰¹⁰ Βλέπε σχετική επιχειρηματολογία στο ίδιο, αλλά και στο: Στέφανος Μάνος, «Αν ήμουν Κύπριος, III», *Εστία* 5.4.2004.

¹⁰¹¹ Κάισαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού*, όπ, σ. 93.

¹⁰¹² Στο ίδιο, σ. 49.

¹⁰¹³ Στο ίδιο, σ. 18.

«εξτρεμιστών».¹⁰¹⁴ Η Πολλίς στήριξε την δική της κυπροκεντρική εκδοχή σε μια «αμφίσημη», όπως την χαρακτήριζε, κυπριακή εθνοτική ταυτότητα, θεωρώντας ότι ο αυτοπροσδιορισμός των χωρικών της Ποταμιάς ως Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων δεν αντιστοιχούσε με τις επίσημες εθνοτικές κατηγορίες, των Ελλήνων και Τούρκων.¹⁰¹⁵ Ωστόσο, διέβλεπε ότι η διαδικασία μετασχηματισμού αυτών των «αμφίσημων» κυπριακών ταυτοτήτων πιθανότατα θα καταπνιγόταν είτε από την κυριαρχία των εγχώριων πρωταγωνιστών, με τα δικά τους κοινοτικά συμφέροντα, είτε των δυνάμεων της διεθνούς πολιτικής.¹⁰¹⁶ Στην περίοδο όμως του δημοψηφίσματος, οι περισσότερες δυνάμεις της διεθνούς πολιτικής, αλλά και η πλειοψηφία των πολιτικών και των Μ.Μ.Ε., πίεσαν προς την κατεύθυνση της αποδοχής της λύσης στη βάση της κοινής «κυπριακότητας», έστω για διαφορετικούς λόγους, για να σκοντάψουν στις αντιδράσεις των «καθημερινών ανθρώπων», κάτι που έθετε σε αμφισβήτηση το αν η «κυπριακότητα» ήταν ένα αίτημα που καταστάληκε «από τα πάνω», αφού έμοιαζε περισσότερο ως μια αποδεκτή από την πολιτική ηγεσία ιδεολογία, η οποία επιχειρήθηκε -ανεπιτυχώς- να νομιμοποιηθεί και «από τα κάτω». Ιδεαλιστικές προσεγγίσεις, όπως της Καίτης Κληρίδου, πίστευαν ότι η επαφή των πολιτών της Κύπρου, η «διπλωματία των πολιτών», θα διαμόρφωνε ένα υποβοηθητικό σκηνικό για την επανένωση της Κύπρου, προβάλλοντας ακόμη και το παράδειγμα της επανένωσης των δύο Γερμανιών· το παράδειγμα αυτό, σύμφωνα με την Κληρίδου, φανέρωνε ότι η «ανθρωπιά» ήταν πιο ισχυρή από την «εθνικότητα» και η πρώτη ήταν αυτή, περισσότερο από τις πράξεις των μεγάλων δυνάμεων, που οδήγησε στην πτώση του τείχους του Βερολίνου.¹⁰¹⁷ Η επαφή των «καθημερινών ανθρώπων» έλαβε χώρα σχετικά ομαλά, με το άνοιγμα των συνόρων το 2003, αλλά οι Κύπριοι έτειναν προς τη σιωπηρή αποδοχή και τη νομιμοποίηση της υπάρχουσας κατάστασης, δείχνοντας ότι οι εξελίξεις ίσως προχωρούσαν πιο γρήγορα από την προθυμία των Ελληνοκυπρίων πολιτικών να τις αποδεχτούν. Οι υποστηρικτές του σχεδίου Ανάν ανέμεναν, λίγο πριν από το δημοψήφισμα, ότι η «σιωπηρή πλειοψηφία» Κυπρίων θα ανέτρεπε την πορεία που καθόρισαν για πενήντα χρόνια οι «λίγοι που φωνάζουν»,¹⁰¹⁸ ωστόσο το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, παρόλο που τα δύο μεγαλύτερα κόμματα τάσσονταν υπέρ του σχεδίου Ανάν, ήταν αρνητικό στην ελληνοκυπριακή πλευρά. Η ηγεσία του ΑΚΕΛ αναγκάστηκε να κρατήσει μια αμφιλεγόμενη στάση αποδοχής του σχεδίου με κάποιες προϋποθέσεις σε μια μελλοντική συγκυρία, προκειμένου να αποφύγει τη διάσπαση, κάτι που δεν πέτυχε η ηγεσία του ΔΗ.ΣΥ.: ήταν η πρώτη φορά που κατέστη τόσο εμφανής η απόσταση ανάμεσα στις ηγεσίες των κομμάτων αυτών από μια ευρεία λαϊκή βάση, όχι όμως κυπροκεντρική, αλλά ακριβώς μια ελάχιστα διατεθειμένη να αποδεχτεί τη λογική της αποδοχής των προτάσεων του Ανάν, έστω με κάποιες προοπτικές βελτίωσης.¹⁰¹⁹ Ωστόσο, αν και οι δημοσιογράφοι ανέμεναν «σεισμικές αλλαγές» μετά από το δημοψήφισμα,¹⁰²⁰ οι περισσότεροι Ελληνοκύπριοι εξακολουθούσαν να ψηφίζουν στις εκλογικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν τα παραδοσιακά τους κόμματα, όπως στις

¹⁰¹⁴ Benjamin J. Broome, «Bridging the Divide in Cyprus: the Role of Bicomunal Activities», στο: Michalis S. Michael, Anastasios M. Tamis (edit.), *όπ.*, σ. 294-295.

¹⁰¹⁵ Αδαμαντία Πολλίς, Η κοινωνική κατασκευή, *όπ.*, σ. 28-29.

¹⁰¹⁶ Στο ίδιο, σ. 40.

¹⁰¹⁷ Αποψη που παρατίθεται στο: Παύλος Τζεργιάς, «Λευκωσία – Βερολίνο: Η τραγική εμπειρία του διαμελισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 115-116.

¹⁰¹⁸ Μακάριος Δρουσιώτης, «Η ιστορική ευθύνη του ΑΚΕΛ», *Πολίτης* 22.2.2004.

¹⁰¹⁹ Για την αντίρροπη τάση ανάμεσα στις επιλογές του κόσμου, όπως φαινόταν σε δημοσκοπήσεις - και τελικά στο ίδιο το δημοψήφισμα- και τις πολιτικές των κομμάτων: Β. Φ., «Τα χάπια τους», *Ένωσις* 20.3.2004, σ. 3 και Κώστας Βενιζέλος, Μιχάλης Ιγνατίου, Νίκος Μελέτης, *όπ.*, σ. 460-491.

¹⁰²⁰ «Σεισμικές αλλαγές στα κόμματα», *Πολίτης* 25.4.2004, σ. 7.

προηγούμενες δεκαετίες, παρά τις δυσαρέσκειές τους από αυτά, με μικρές μόνο μετατοπίσεις προς τα κόμματα που είχαν ταχθεί ξεκάθαρα ενάντια στο σχέδιο Ανάν.¹⁰²¹

Το «κυπριακό πρόβλημα», ξεκινώντας από τμήμα του «Ανατολικού Ζητήματος» και ως «αποικιακό πρόβλημα», στη συνέχεια, παρέμενε άλυτο στο βαθμό που η Ελλάδα και η Τουρκία δεν μπόρεσαν να επιβληθούν των κυπριακών εθνικών εκδοχών και να καταλήξουν σε έναν αμοιβαία αποδεκτό συμβιβασμό, είτε στο πλαίσιο μιας ελληνοτουρκικής διαπραγμάτευσης, είτε με έναν πλήρη απογαλακτισμό των Κυπρίων. Το αίτημα της «κυπριακότητας» πιθανότατα δεν θα είχε τεθεί, αν η Κύπρος -ή έστω ένα τμήμα της, στο σενάριο της «διπλής ένωσης»- είχε ενωθεί με το ελληνικό κράτος, όπως συνέβη για παράδειγμα με την Κρήτη. Η αποτυχία της Κυπριακής Δημοκρατίας στην πρώτη δεκαετία της ανεξάρτητης της ζωής και η γεωγραφική διαίρεση, που ολοκληρώθηκε με τον πόλεμο του 1974, οδήγησε στις αναζητήσεις μιας «κυπριακότητας», είτε ως λύσης για την επανένωση της Κύπρου, είτε ως διεξόδου για τους αποκλεισμένους σε ένα απονομιμοποιημένο κράτος Τουρκοκύπριους. Ίσως η «κυπριακότητα» να είχε μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας αν είχε επιδιωχθεί στα αρχικά στάδια της ανεξαρτησίας, όπως συνέβηκε με εθνικές ιδεολογίες στα πιο πετυχημένα παραδείγματα μεταποικιακών κρατών· μετά από το 1974, με το βάρος των βίαιων γεγονότων που προηγήθηκαν και των χωριστών πραγματικοτήτων που προέκυψαν, η κοινή «κυπριακότητα» έγινε μια ανάγκη αρκετά πιο δύσκολα πραγματοποιήσιμη, έστω και αν οι αποστάσεις των δύο κοινοτήτων από τις «μητέρες-πατρίδες» είχαν μεγαλώσει. Είναι άγνωστο αν η κοινή «κυπριακότητα» πετύχει κάτι περισσότερο μετά και από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του 2004, ή αν η ύπαρξη δύο ανεξάρτητων κυπριακών κρατών νομιμοποιηθεί με εκατέρωθεν αναγνώρισεις.

Ο Μαυράτσας, σε άρθρο του λίγες μέρες μετά από το δημοψήφισμα, αμφισβητούσε την ορθότητα της απόφαση της πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων, επικαλούμενος τα, ενδεικτικά για τον ίδιο, παραδείγματα της εκλογικής ήττας του Βενιζέλου το 1920 ή των μεγάλων εκλογικών νικών του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς στην Γιουγκοσλαβία· σύμφωνα με τη λογική του άρθρου, οι πλειοψηφίες δεν θα έπρεπε να θεωρούνται υποχρεωτικά πιο σοφές ή υπεύθυνες αντιμετώπισεις, αφού η πολιτική υπευθυνότητα δεν καθοριζόταν από αριθμούς και συχνά οι αποφάσεις που λάμβαναν «συμπαγείς και βροντερές πλειοψηφίες» αντανάκλουν μια τυραννία και έναν αυταρχισμό, που δεν βρισκόταν σε αρμονία με τα συμφέροντα των πολιτών.¹⁰²² Ο Γιάγκος Μικελλίδης, στα κυριακάτικα ηθικολογικά του κηρύγματα, έγραφε ότι οι Ελληνοκύπριοι ήταν πολιτικά ανώριμοι και συναισθηματικοί, καταπιεσμένοι και μίζεροι, εθισμένοι στην υποτέλεια τους σε ελίτ και κλίκες της «μάσας», που κυριαρχούσαν από την αρχή της ίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας.¹⁰²³ είναι χαρακτηριστική, σε ένα άρθρο αμέσως μετά από το δημοψήφισμα, η ειρωνική αντιμετώπιση του ως προς τις ανησυχίες και τις οικονομικές ανασφάλειες, οι οποίες επηρέασαν την επιλογή των περισσότερων Ελληνοκυπρίων.¹⁰²⁴ Ωστόσο, αυτό που συχνά διέφευγε από αυτού του

¹⁰²¹ Βλέπε την αποτίμηση των βουλευτικών εκλογών του 2006 στο: Μακάριος Δρουσιώτης, «Η θετική ανάγνωση των βουλευτικών εκλογών», *Πολίτης* 25.5.2006.

¹⁰²² Καίσαρ Μαυράτσας, «Όχι και πνευματική τρομοκρατία», *Πολίτης* 4.5.2004, σ. 9.

¹⁰²³ Είναι πολύ χαρακτηριστικά τα κείμενα του Γιάγκου Μικελλίδη στην κυριακάτικη στήλη «De profundis» της περιόδου λίγο πριν και λίγο μετά από το δημοψήφισμα. Ενδεικτικά: Γιάγκος Μικελλίδης, «Ελληνες ψηφίστε μας για να σας καταϊσιέφκουμε!», *Πολίτης* 2.4.2006.

¹⁰²⁴ Γιάγκος Μικελλίδης, «Οι Ηλίθιοι είναι Αήττητοι», *Πολίτης* 1.5.2004, σ. 9.

είδους τις προσεγγίσεις ήταν ότι η Κυπριακή Δημοκρατία σχετιζόταν με ελληνοκυπριακά κοινωνικά και οικονομικά επιτεύγματα,¹⁰²⁵ ενώ και η «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου» εξακολουθούσε για αρκετούς Τουρκοκύπριους να συμβολίζει την έξοδο από τα βάσανα και τις ανασφάλειες της δεκαετίας του '60· ακόμη και οι διαδηλώσεις των τελευταίων χρόνων δεν στρέφονταν ενάντια στο τουρκοκυπριακό κράτος, αλλά απαιτούσαν τη δημοκρατικοποίησή του και την ενοποίηση, σε μια ισότιμη σχέση, με το κράτος που έλεγχαν οι Ελληνοκύπριοι, σε ένα νέο κυπριακό κράτος. Η τάση απόκτησης διαβατηρίων της Κυπριακής Δημοκρατίας, μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από Τουρκοκύπριους με τα κατάλληλα τεκμήρια, πέρα από το να εξυπηρετεί την επιδίωξη της Κυπριακής Δημοκρατίας να αποδείξει ότι αποτελεί τον νόμιμο και αποδεκτό εκπρόσωπο του συνόλου των Κυπρίων, απαντούσε σε πρακτικές ανάγκες των Τουρκοκυπρίων· αποκτώντας τα διαβατήρια αυτά, οι Τουρκοκύπριοι αποδέχονταν σιωπηρά την Κυπριακή Δημοκρατία τόσο, όσο οι Ελληνοκύπριοι την «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου», με την επίδειξη του διαβατηρίου στις καθημερινές επισκέψεις στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, από την άνοιξη του 2003 και μετά. Όσο προβληματικές και αν ήταν οι δύο αυτές πολιτικές οντότητες, για διαφορετικούς λόγους και κυρίως λόγω της αμοιβαίας μη αναγνώρισής τους, συνιστούσαν μια βάση επιτευγμάτων και ένα πλαίσιο, που δεν είχε χάσει την σημασία του για τους περισσότερους Κύπριους.

Οι περίοδοι όπου οι κυπροκεντρικές εκδοχές γίνονταν πιο αποδεκτές και δημοφιλείς στη μια πλευρά συνέπιπταν με τη θέση αδυναμίας, την οποία αυτή συνειδητοποιούσε: Τα ελληνοκυπριακά «κυπροκεντρικά» αιτήματα δεν κατόρθωσαν όμως να συγκινήσουν τους Τουρκοκύπριους «συμπατριώτες» της δεκαετίας του '70 και '80, οι οποίοι δεν ξεγέρθηκαν εναντίον του τουρκικού στρατού, ο οποίος τους είχε δώσει μια διέξοδο από τον εντεκάχρονο περιορισμό τους στους θύλακες, ενώ η αυξανόμενη πίεση για την επανένωση της Κύπρου από τους Τουρκοκύπριους προσέκρουε στην άρνηση των περισσότερων Ελληνοκυπρίων, ευρισκόμενων πλέον σε θέση ισχύος, να δώσουν ανταλλάγματα και να αποδεχθούν τους τουρκοκυπριακούς όρους για την επανένωση, στη δεκαετία του '90 και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα. Ο Κωστής Αχνιώτης ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, επεσήμανε ότι η «κυπριακή συνείδηση» ποτέ δεν ξεπέρασε την βρεφική ηλικία, αλλά παρέμενε στη συζήτηση μόνο εξαιτίας της αποτυχίας των «γιγάντων», του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού, να επικρατήσουν ολοκληρωτικά. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η «κυπριακή συνείδηση» δεν θα μπορούσε να πετύχει ούτε στο μέλλον, αφού είχε κάτι από την «υπεροψία των περιθωριακών», αρκούμενη στο να καγχάζει, «αδύνατη και ταπεινή», τις αδυναμίες των αντιπάλων της.¹⁰²⁶ Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά, η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή ιδεολογία δείχνουν εξίσου ανεπαρκείς, καθώς οι προσδοκίες έχουν διαψευσθεί στην πράξη και οι κυπροκεντρικές προοπτικές για το μέλλον είναι αμφίβολες. Παρόλο που μια κυπροκεντρική τάση διακατέχει σημαντικά τμήματα του πληθυσμού και στις δύο πλευρές της Κύπρου ολοένα και περισσότερο μετά από το 1974, ωστόσο ούτε η απομάκρυνση από τις «μητέρες-πατρίδες» ήταν πλήρης, ούτε αρκούσε η κυπροκεντρική έμφαση των Ελληνοκυπρίων για να δημιουργήσει ένα πλαίσιο κοινής «κυπριακότητας», που να άρει ή να παρακάμπτει τις διαφοροποιήσεις των δύο κοινοτήτων. Η προσπάθεια να ενταχθούν και οι

¹⁰²⁵ Ήδη από το 1976 είχε επισημανθεί ότι η διεύρυνση των οικονομικών διαφοροποιήσεων ανάμεσα στα δύο τμήματα της Κύπρου, όπως είχαν διαμορφωθεί πλέον, μετά από τον πόλεμο του 1974, καθιστούσε προβληματική τη δυνατότητα επανένωσης της Κύπρου: Χρήστος Χατζηιωσήφ, Στοιχεία, όπ., σ. 52-53.

¹⁰²⁶ Κωστής Αχνιώτης, «Κυπριακή συνείδηση», *Εντός των Τειχών*, Τχ. 35, Σεπτέμβριος 1988, σ. 13.

Τουρκοκύπριοι, με διάφορους τρόπους, σε ένα κυπριακό ιστορικό αφήγημα και ταυτόχρονα να διατηρηθεί η ελληνικότητα, με την έμφαση όμως στην ισχύ τους «γηγενούς» στοιχείου και στην ύπαρξη προεικονίσεων της ανεξάρτητης, ελληνικής Κύπρου στο ιστορικό παρελθόν, πέραν ότι δεν κατόρθωνε να αφήσει ικανοποιημένες και τις δύο κοινότητες ταυτόχρονα, οδηγούσε σε έναν κύκλο αέναων προσαρμογών του ιστορικού παρελθόντος με συμπεράσματα τραβηγμένα, όπως συνέβαινε ενδεχομένως και σε άλλες περιπτώσεις κατασκευής εθνικών ιστοριογραφιών, στην αρχή τουλάχιστον, προτού θεωρηθούν «αυτονόητες ιστορικές αλήθειες». Τα πολιτισμικά στοιχεία, ακόμη και αν οι κυπροκεντρικές τάσεις προσπαθούσαν συχνά να τα αποπολιτικοποιήσουν, παρέμεναν μια σημαντική παράμετρος, η οποία θα διευκόλυνε κάθε προσπάθεια συγκρότησης μιας εθνικής κοινότητας, ωστόσο δεν αρκούσαν για να δημιουργήσουν μια κοινή «κυπριακότητα», ενώ οι αποκλίσεις όσον αφορά το μέλλον και την πολιτική ισοτιμία καθιστούσαν το εγχείρημα του «κυπριακού έθνους» ακόμα δυσκολότερο.

Το έθνος είναι μια ιστορική μορφή συλλογικής οργάνωσης και ιδεολογίας, κατά συνέπεια έχει αρχή και, ενδεχομένως, τέλος· ωστόσο, στο βαθμό τουλάχιστον που σήμερα δεν υπάρχει μια ουσιαστική εναλλακτική επιλογή, ένα άμεσο και ρεαλιστικό υποκατάστατο του έθνους, ίσως να έχει νόημα η επιδίωξη μιας ομαλής κατάστασης, χωρίς «ανοικτά» και «άλυτα» ζητήματα εθνικών διαφορών. Αυτή η κατάσταση δεν υπονοεί μια ουτοπική εκδοχή, όπως αυτής των ρομαντικών πανεθνικιστών του 19^{ου} αιώνα, αλλά την πραγματιστική λογική της διαμόρφωσης -κατά το δυνατό- αμοιβαία αποδεκτών και νομιμοποιημένων καταστάσεων, αντί της προσπάθειας επιβολής άνωθεν και έξωθεν λύσεων αμφιβόλου αποδοχής, που απλά διαιώνιζαν τις προβληματικές καταστάσεις και πολλαπλασίαζαν, μαζί με τα κράτη, τις ενδεχόμενες εστίες διενέξεων. Το έθνος από μόνο του δεν συνιστά πρόβλημα, αλλά μόνο το πλαίσιο, μέσα στο οποίο εκφράζονται -και διευκολύνονται, όσο αποκλίνουν οι πολιτισμικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις- κοινωνικοί και οικονομικοί ανταγωνισμοί, ανασφάλειες και προσδοκίες διαφόρων συλλογικών ομαδοποιήσεων. Το ζητούμενο ενός κοινωνικού επιστήμονα θα μπορούσε να είναι η ιστορικοποίηση του ίδιου του εθνικού αφηγήματος σε ευρύτερα κοινωνικά σύνολα, η εξομάλυνση -αντί της αναπαραγωγής ή της μετάθεσης- των εθνικών συγκρούσεων, η μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων ανοχής των κοινωνιών και ο περιορισμός των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, ώστε η όποια πολιτική επιλογή τελικά να είναι βιώσιμη και λειτουργική. Ίσως έτσι δημιουργηθούν κάποτε οι προϋποθέσεις, που μάλλον βιάστηκε στην αισιοδοξία του να διαπιστώσει ο Χομπσμπάουμ,¹⁰²⁷ για να πετάξει η κουκουβάγια της Αθηνάς και να οδηγηθούμε σε ένα καλύτερο μέλλον, είτε αυτό εκφράζεται μέσα σε ένα εθνικό, είτε σε ένα άλλο πλαίσιο. Ο στόχος του ιστορικού άλλωστε θα πρέπει να είναι η βελτίωση των ανθρωπίνων κοινωνιών, όχι με το κνήγι ουτοπιών, αλλά με την επιδίωξη στόχων, που να μπορούν να γίνουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τους ίδιους τους ανθρώπους της κοινωνίας, τους οποίους αφορούν, να ανταποκριθούν στα δικά τους αιτήματα, χωρίς να χάνεται από την οπτική ένας πιο μακροπρόθεσμος στόχος. Αν η τελευταία επισήμανση ακούγεται υπερβολικά αισιόδοξη, θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι και ένας γιατρός πρέπει να αγωνίζεται για τη βελτίωση της υγείας των ανθρώπων, έστω και αν γνωρίζει ότι όσα επιτεύγματα και να κάνει, ο θάνατος θα είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα, τουλάχιστον με βάση τα γνωστικά δεδομένα του παρόντος· αυτό όμως δεν μειώνει σε τίποτα την αναγκαιότητα των προσπαθειών του για την ανθρώπινη υγεία. Αυτό που

¹⁰²⁷ E. J. Hobsbawm, *όπ.*, σ. 181-183.

υποστηρίχθηκε στην παρούσα εργασία είναι ότι, για να διαπιστωθεί αν η «κυπριακότητα» είναι η θεραπεία των ασθενειών, που κατονομάστηκαν ως «κυπριακό πρόβλημα», θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ποιο ακριβώς είναι το «κυπριακό πρόβλημα»: οι κυπροκεντρικές εξηγήσεις, που ανάγουν το πρόβλημα -σχεδόν με ένα μεταφυσικό τρόπο- στο «έθνος», όταν δεν υποκρύπτουν ελληνοκυπριακές πολιτικές επιδιώξεις κυριαρχίας στο σύνολο της Κύπρου, απλά αποτυγχάνουν να βρουν μια αποτελεσματική θεραπεία, ακριβώς γιατί δεν εντοπίζουν και ορίζουν σωστά το «πρόβλημα».

Στ. Βιβλιογραφία-πηγές

1. Βιβλιογραφία

- Anaxagorou Nadia, *Narrative and Stylistic Structures in the Chronicle of Leontios Machairas*, A. G. Leventis Foundation, Λευκωσία 1998.
- Attalides A. Michael, *Cyprus, Nationalism and International Politics*, Bibliopolis, Mannheim und Möhnesse 2003.
- Aziz Ibrahim Dr, *Το Παρελθόν και η Πορεία της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας*, Λευκωσία 1981.
- Balakrishnan Gopal (edit.), *Mapping the Nation*, Verso 1996.
- Banks Marcus, *Εθνοτισμός, ανθρωπολογικές κατασκευές*, Μετάφραση Φωτεινή Αποστόλου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Billig Michael, *Banal nationalism*, Sage Publications 1995.
- Bloch Marc, *Απολογία για την ιστορία, το επάγγελμα του ιστορικού*, Μετάφραση Κώστας Γαγανάκης, Εναλλακτικές Εκδόσεις 1994.
- Blom Ida, Hagemann Karen and Hall Catherine (edit.), *Gendered Nations, Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Berg 2000.
- Boardman John, *Cyprus between East and West*, The Bank of Cyprus Foundation, Λευκωσία 2001.
- Bruckmüller Ernst, *Nation Österreich, Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Böhlau Verlag 1996.
- Bryant Rebecca, *Imagining the Modern, The Cultures of Nationalism in Cyprus*, Tauris 2004.
- Chatterjee Partha, *Nationalist thought and the colonial world, a derivative discourse*, Zed Books 1986.
- Cockburn Cynthia, *The line, Women, partition and gender order in Cyprus*, Zed books 2004.
- Costello B. Karin (edit.), *Cypriot Identities, Conversations on Paper*, Intercollege Press 2005.
- Dodd C. H. (edit.), *The Political, Social and Economic Development of Northern Cyprus*, The Eothen Press 1993.
- Duara Prasenjit, *Rescuing History from the Nation, Questioning narratives of modern China*, The University of Chicago Press 1995.
- Evdokas Takis, *The symbiosis of the two communities and the emotional factors used to promote partition*, socio-psychological research group, Λευκωσία 1978.
- Gazioglu Axmet C., *The Turks in Cyprus, A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, K. Rustem & Brother, Λονδίνο 1990.
- Gellner Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, Μετάφραση Δώρα Λαφαζάνη, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 1992.

- Greene Molly, *Κρήτη, ένας κοινός κόσμος, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2005.
- Habermas Jürgen, *The postnational constellation, political essays*, Pensky Max (edit.-transl.), The MIT Press 2001.
- Haller Max, *Identität und Nationalstolz der Österreicher, Gesellschaftliche Ursachen und Funktionen Herausbildung und Transformation seit 1945, Internationaler Vergleich*, Böhlau Verlag, Βιέννη 1996.
- Hastings Adrian, *The Construction of Nationhood, Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge University Press 1997.
- Heer Friedrich, *Der Kampf um die österreichische Identität*, Böhlau Verlag 1996.
- Hobsbawm E. J., *Nations and nationalism since 1780, Programme, myth, reality*, Cambridge University Press 1990.
- Hobsbawm Eric, Ranger Terence (edit.), *The invention of tradition*, Cambridge University Press 1983.
- Hunt David, Hunt Iro (edit.), *Caterina Cornaro, Queen of Cyprus, Trigraph (in association with The Bank of Cyprus)*, Λονδίνο 1989.
- Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1996.
- Kelling Horton George, *Countdown to rebellion, British policy in Cyprus, 1939-1955*, Greenwood Press 1990.
- Kiamran Halil, *The rape of Cyprus*, Prosperity Publications, Λονδίνο 1983.
- Koulouri Christina (edit.), *Clio in the Balkans, The politics of history education*, Center for democracy and reconciliation in Southeast Europe, Θεσσαλονίκη 2002.
- Kreissler Felix, *Von der Revolution zur Annexion, österreich 1918 bis 1938*, Europa Verlag, Βιέννη 1970.
- Kyrris Costas, *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959) and after independence: an outline*, Λευκωσία 1977.
- Leventis Yiorghos, *Cyprus: The Struggle for Self-Determination in the 1940s, Prelude to Deeper Crisis*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2002.
- Lijphart Arend, *Democracy in Plural Societies, A Comparative Exploration*, Yale University Press 1980.
- Llobera Josep, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Berg 1994.
- Loizos Peter, *Χρονικό της κυπριακής προσφυγιάς*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Markides C. Kyriacos, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, Yale University Press, New Haven and London 1977.
- Markides Weston Diana, *Cyprus 1957-1963, From Colonial Conflict to Constitutional Crisis, The Key Role of The Municipal Issue*, Minnesota Mediterranean and East European Monographs 2001.
- McCrone David, *Η κοινωνιολογία του εθνικισμού, Οι αυριανοί μας πρόγονοι, Μετάφραση Νίκος Βαφέας, Γεώργιος Βάγιας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.*
- Michael S. Michalis, Tamis M. Anastasios (edit.), *Cyprus in the Modern World*, Vantias, Θεσσαλονίκη 2005.
- Milward Alan, *European Rescue of the Nation State*, Routledge, Λονδίνο 1992.
- Montserrat Guibernau, *Nations without states, Political Communities in a Global Age*, Polity Press, Cambridge 1999.
- Oksuzoglu Oktay, *Persecution of Islam in Cyprus*, χχ.

- Özkirimli Umut, *Theories of Nationalism, A Critical Introduction*, MacMillan Press 2000.
- Palaima Thomas, *The Triple Invention of Writing in Cyprus and Written Sources for Cypriote History, Annual lecture in memory of Constantine Leventis, 6 November 2004*, Anastasios G. Leventis Foundation, Λευκωσία 2005.
- Papadakis Ioannis, *Perceptions of History and Collective Identity: A Study of Contemporary Greek Cypriot and Turkish Cypriot Nationalism*, Dissertation submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Cambridge, 1993.
- Papadakis Yiannis, *Echoes from the Dead Zone, Across the Cyprus Divide*, I. B. Tauris 2005.
- Patrick A. Richard, *Political Geography and the Cyprus Conflict: 1963-1971*, Department of Geography Publication Series, University of Waterloo 1989.
- Schnapper Dominique, *Η Κοινωνία των Πολιτών, Μετάφραση Δέσποινα Παπαδοπούλου*, Gutenberg, Αθήνα 2000.
- Smith Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell 1986.
- Smith Anthony, *Nationalism and Modernity, A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, Routledge 1998.
- Smith Anthony, *Nations and Nationalism in a global era*, Polity Press 1995.
- Stavriniades Zenon, *The Cyprus Conflict, National Identity and Statehood*, Cyprus Research and Publishing Center, Lefkoşa - TRNC 1999.
- Stefanidis D. Ioannis, *Isle of Discord, nationalism, imperialism and the making of the Cyprus problem*, Hurst & Company, Λονδίνο 1999.
- Stephens Robert, *Cyprus – a place of arms, power politics and ethnic conflict in the Eastern Mediterranean*, Pall Mall Press 1966.
- Varnava Pantelis, *The Common Labour Struggles of Greek and Turkish-Cypriots (events through history)*, χε, Λευκωσία 1997.
- Weber Eugene, *Peasants into Frenchmen, The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press 1976.
- Xydis Stephen, *Cyprus, Reluctant Republic*, Mouton, The Hague and Paris 1973.
- Yashin Mehmet (edit.), *Step-mothertongue, From Nationalism to Multiculturalism: Literatures of Cyprus, Greece and Turkey*, Middlesex University Press 2000.
- Zournatzi Antigoni, *Persian rule in Cyprus, sources, problems, perspectives*, Κέντρον ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, Εθνικόν Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005.
- Αθανασιάδης Σπύρος Α., *Φάκελος TMT*, χε 1998.
- Αιμιλιανίδης Αχιλλέας Κ., *Απόπειραι αφελληνισμού της Κύπρου ανά τους αιώνες και τα αίτια της αποτυχίας των*, Έκδοσις Εταιρίας Ελληνικών Σπουδών, Αθήνα 1967.
- Αιμιλιανίδης Αχιλλέας, *Κοινοβουλευτική συνύπαρξη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων (1960-1963)*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου.
- Αιμιλιανίδης Αχιλλεύς Κ., *Η Ελληνικότητα της Κύπρου*, Ανατύπωσις, Λευκωσία 1992.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός, Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του κεμαλισμού*, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2004.
- Αντερσον Μπένετικτ, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997.
- Αργυρού Φανούλα, *Top Secret, Η βρετανική κηδεμόνευση του κυπριακού ... Πώς φθάσαμε στο σχέδιο "Ανάν" ...*, Εκδόσεις Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2004.

- Αριστοτέλους Άριστος, *Διαχρονικοί στρατηγικοί παράγοντες στο Κυπριακό – Η στρατηγική και στρατιωτική αξία της Κύπρου*, Κυπριακό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών 1998.
- Βάκης Νίκος, *Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Κύπρου, Από το όραμα στη λειτουργία*, Λευκωσία 2005.
- Βενιζέλος Κώστας, Ιγνατίου Μιχάλης, Μελέτης Νίκος, *Σχέδιο Ανάν, Το μυστικό παζάρι, Οι 129 ημέρες που συγκλόνησαν τον ελληνισμό*, Εκδόσεις ΑΑ Λιβάνη, Αθήνα 2005.
- Βενιζέλος Κώστας, Ιγνατίου Μιχάλης, *Τα μυστικά αρχεία του Κίσιντζερ, Η απόφαση για τη διχοτόμηση*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη 2002.
- Βρυώνης Σπύρος, *Βυζαντινή Κύπρος, Πέμπτη Ετήσια Διάλεξη Ιστορίας-Αρχαιολογίας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 1990.
- Γαρουφαλιάς Πέτρος Ευαγγ., *Ελλάς και Κύπρος, τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν (19 Φεβρ. 1964 – 15 Ιουλ. 1965)*, Εκδόσεις Μπεργάδη 1982.
- Γεννάρης Κώστας, *Εξ Ανατολών*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2001.
- Γεωργιάδης Σταύρος (επιμ.), *Η Κύπρος δεν «εάλω», Προδόθηκε και παραδόθηκε στους Τούρκους από Έλληνες*, Εκδόσεις Κάδμος χχ.
- Γραικός Κώστας, *Ιστορία της ΠΕΟ, χε*, Λευκωσία 1991.
- Γραικός Κώστας, *Κυπριακή ιστορία (δύο τόμοι), χε 1980-1982*.
- Δρουσιώτης Μακάριος (επιμ.), *Πώς φτάσαμε στην ΕΟΚΑ, το κυπριακό ενωτικό κίνημα και ο διχαστικός ρόλος των Άγγλων*, Εκδόσεις Διαφάνεια (Σειρά Αρχείο), Λευκωσία 2001.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *1974, Το άγνωστο παρασκήνιο της τουρκικής εισβολής*, Αλφάδι, Λευκωσία 2002.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *Από το εθνικό μέτωπο στην ΕΟΚΑ Β΄*, Λευκωσία 1994.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ 1998.
- Δρουσιώτης Μακάριος, *Η πρώτη διχοτόμηση, Κύπρος 1963-1964*, Αλφάδι, Λευκωσία 2005.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος (αρχιμανδρίτης Παύλος), *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Μορφωτικόν Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήναι 1996.
- Ευδόκας Τάκης Χ., *“Εγώ είμαι η Κύπρος”. Η πρώτη περίοδος της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Εκδόσεις Ταμασός 1990.
- Ζαβού Σούλα, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Ηρακλείδης Αλέξης, *Κυπριακό, Σύγκρουση και επίλυση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002.
- Ιωαννίδης Χρήστος Π., *Νέο-οθωμανικός μπερλιαλισμός, 1955-1995, Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού*, Καρατζάς / Τροχαλία 1995.
- Κακουλλής Λουκάς, *Αδάμ Αδάμαντος, Το αηδόνι της Αμμοχώστου, χε*, Λευκωσία 2002.
- Κακουλλής Λουκάς, *Η αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι, το κυπριακό από μια άλλη σκοπιά, χε*, Λευκωσία 1990.
- Κακουλλής Λουκάς, *Τουρκογενείς εθνότητες, από τη Βουλγαρία ως την Κίνα και οι σχέσεις τους με το ψευδοκράτος, χε*, Λευκωσία 1997.
- Καραγιώργης Βάσος, *Αρχαία Κύπρος, Από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Ρωμαϊκής*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978.
- Καραγιώργης Βάσος, *Έλληνες Θεοί και Ήρωες στην αρχαία Κύπρο*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1998.
- Καραγιώργης Βάσος, *Κύπρος, το σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου, 1600-500 π.Χ.*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2002.

- Καραγιώργης Βάσος, *Ο Πολιτισμός της Προϊστορικής Κύπρου*, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ 1976.
- Καραγιώργης Βάσος, *Οι πρώτοι Έλληνες στην Κύπρο, Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1991.
- Καρκαλέτσης Σταύρος Γ., *Η μάχη της Κύπρου, οι προδομένοι ήρωες αντιμετωπίζουν τον «Ατίλα»*, Στρατιωτική Ιστορία 2002.
- Καρούζης Γιώργος, *Η Κυπριακή τραγωδία*, Κάλβος 1975.
- Καρούζης Γιώργος, *Σχέδιον λύσεως του κυπριακού προβλήματος*, Λευκωσία 1975.
- Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική 1946-1948, Με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών 2000.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Η Κύπρος πέραν του Έθνους*, Λευκωσία 1993.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Κύπρος: Το αδιέξοδο των εθνικισμών*, Μαύρη Λίστα 1999.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, *Ολική Κύπρος*, Λευκωσία 1990.
- Κληρίδης Γλαύκος, *Η Κατάθεσή μου (τέσσερις τόμοι)*, Εκδόσεις Αλήθεια 1988-1991.
- Κονής Τάκης, *Επαναπροσέγγιση, Κοινωνικοπολιτικές Προτάσεις για το Μέλλον της Κυπριακής Κοινωνίας*, Λευκωσία 1992.
- Κρανιδιώτης Νικόλας Γ., *Η Κύπρος στην Ευρώπη*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2001.
- Κρανιδιώτης Νίκος, *Ανοχύρωτη Πολιτεία, Κύπρος 1960-1974 (δύο τόμοι)*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1985.
- Κρανιδιώτης Νίκος, *Δύσκολα χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1981.
- Κωνσταντακόπουλος Δημήτρης, *Η αρπαγή της Κύπρου*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 2004.
- Κωνσταντινίδης Στέφανος, *Το Κυπριακό Πρόβλημα, Δομές της κυπριακής κοινωνίας και εθνικό θέμα*, Κέντρο Ελληνικών Ερευνών Καναδάς, Μέτοικος, Καναδάς 1995.
- Λανίτης Νικ. Κλ., *Η δούλη Ελλάς του Νότου*, Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου, Αθήνα 1954.
- Λάρκου Λάρκος, *Ιδεολογία και πολιτική στη σύγχρονη Τουρκία, αθέατες φιλοδοξίες και ορατές ανάγκες*, Λευκωσία 1986.
- Λυγερός Σταύρος, *Κύπρος, στα όρια του αφανισμού*, Νέα Σύνορα 1993.
- Μακρίδης Ανδρέας, *Ιστορική παραχάραξη: «Η Ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας» του Οζντεμίρ Οζγκιούρ στο φως της κριτικής*, Ομάδα Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου 1996.
- Μακρίδης Ανδρέας, *Πωλείται πατρίς*, Έκδοση Ομάδας Πρωτοβουλίας για το Πανεπιστήμιο Κύπρου 1999.
- Ματάλας Παρασκευάς, *Έθνος και Ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης, Από το «Ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002.
- Μαυράτσας Β. Καίσαρ, *Εθνική ομοψυχία και πολιτική ομοφωνία, Η ατροφία της ελληνοκυπριακής κοινωνίας των πολιτών στις απαρχές του 21^{ου} αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2003.
- Μαυράτσας Β. Καίσαρ, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας, 1974-1996*, Κατάρτι 1998.
- Μπλαν Πιέρ, *Ο διαμελισμός της Κύπρου, η γεωπολιτική ενός διχασμένου νησιού*, Εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 2002.
- Οζκιούρ Οζντεμίρ Α., *Η Κύπρος στη ζωή μου*, Καστανιώτης 1999.

- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν* (τόμος Α'), η παραγμένη Δημοκρατία και η σύγκρουσις με τους Τούρκους (1959-1964), Εκδ. Κ. Επιφανίου χχ.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, (τόμος Β'), Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήνα χχ.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Από την Ζυρίχην εις τον Αττίλαν*, (τόμος Γ'), Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2000.
- Παπαγεωργίου Σπύρος, *Ο Καποδίστριας και οι ρίζες του Κυπριακού*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2003.
- Παπαγεωργίου Στέφανος Π., *Η πρώτη περίοδος της «αγγλοκρατίας» στην Κύπρο, 1878-1914, πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996.
- Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Μακαριώτατε, δέχεσθε ή όχι;*, Πλήρη πρακτικά και παρασκήνια της υπογραφής των συμφωνιών της Ζυρίχης στο Λονδίνο, Λευκωσία 1978.
- Παπαδόπουλος Φαίδωνας Θ., *Τούρκοι, Μουσουλμάνοι ή Κρυπτοχριστιανοί (Λινοβάμβακοι); - Γνωριμία με το σύνοικο στοιχείο*, χε 2002.
- Παπαπολυβίου Πέτρος, *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών 2001.
- Παυλίδης Άντρος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, (τέσσερις τόμοι), Εκδόσεις Φιλόκυπρος 1991-1993.
- Παύλου Σάββας (επιμ.), *Η άλλη κατάθεση: Τα πρακτικά της σύσκεψης του 1974*, Εκδόσεις το Μώλυ 1991.
- Περσιάνης Παναγιώτης Π., *Προκλήσεις και Προβλήματα του Πανεπιστημίου Κύπρου*, Λευκωσία 2002.
- Πίγγουρας Λάκης, *Ιωαννίκιος, Ιμάμ Γκιαούρ, Νικόλαος Θησέας, γιατί δεν είχε κανένας τους Νεοκυπριακή συνείδηση*, Αιγαίον, Λευκωσία 1984.
- Πικρός Γιάννης, *Ο Βενιζέλος και το κυπριακό*, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980.
- Ριζάς Σωτήρης, *Ένωση, διχοτόμηση, ανεξαρτησία, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία στην αναζήτηση λύσης για το Κυπριακό, 1963-1967*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2000.
- Ριζάς Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα, 1967-1974*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Σαμαράς Παρασκευάς Μ., *Η Ελληνική Καταγωγή των Τουρκοκύπριων, Εξισλαμισμοί - Τουρκικός Επεκτατισμός, Ιστορική Μελέτη*, χε 1987.
- Σέρβας Πλουτής, *Η κυπριακή τραγωδία, Πώς τα καταφέραμε και φτάσαμε στο μηδέν*, Εκδόσεις Διάλογος, Αθήνα 1975.
- Σέρβας Πλουτής, *Κοινή πατρίδα*, Εκδόσεις Πρόοδος, Λευκωσία 1997.
- Σέρβας Πλουτής, *Κυπριακό, «Στρατηγική» και στρατηγική*, Εκδόσεις Πολύτυπο 1988.
- Σοφοκλέους Θεόκλητος, *Η εθνική συνείδησις των Κυπρίων επί Φραγκοκρατίας*, Εκδίδεται υπό του Γραφείου Εθναρχίας, Εν Λευκωσία 1949.
- Σπαρσής Μίκης, *Σύντομη ιστορία του εργατικού κινήματος και της οργάνωσης των Κυπρίων εργοδοτών*, Λευκωσία 1999.
- Σπυριδάκις Κωνσταντίνος, *Σύντομος Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Εν Λευκωσία 1972.
- Σπυριδάκις Κωνσταντίνος, *Σύντομος ιστορία του ενωτικού ζητήματος της Κύπρου*, Έκδοσις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Εν Λευκωσία 1950.
- Ταχσίν Αρίφ Χασάν, *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή, Μετάφραση Θανάσης Χαρανάς*, Εκδόσεις Διαφάνεια 2001.
- Τενεκίδης Γιώργος, Κρασιδιώτης Γιάννος (επιμ.), *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας 2000.
- Το σχέδιο Ανάν, πέντε κείμενα κριτικής*, Ύψιλον/Αιγαίον 2003.

- Χαραλαμπίδης Χαράλαμπος, *Ραούφ Ντενκτάς, βίος και πολιτεία μιας διχασμένης προσωπικότητας της Εγγύς και Μέσης Ανατολής*, Εκδόσεις Γερμανός, Θεσσαλονίκη 2003.
- Χατζηαναστασίου Τάσος, *Κύπρος και μεταπολίτευση, το σύμπλεγμα της ήττας*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2004.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού, Η δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2004.
- Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960, η συνταγματική πτυχή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Χατζηδημητρίου Κάτια, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1985.
- Χατζηγιάννου Κυριάκος, *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου 1997.
- Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Συνασός, Ιστορία ενός τόπου χωρίς ιστορία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005.
- Χατζηπαύλου Μαρία, *Γυναίκες στις κοινότητες της Κύπρου, μια ερμηνευτική προσέγγιση*, Κέντρο Ειρήνης 2004.
- Χόλλαντ Ρόμπερτ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας 1954-1959*, Ποταμός 2001.
- Χρηστίδης Α.-Φ. (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Από τις Αρχές έως την Υστερη Αρχαιότητα*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αθήνα 2001.
- Χριστοφόρου Χριστόφορος, *Πληθυσμός και Πολιτική στην Κατεχόμενη Κύπρο (1974-1998)*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Αθήνα 2001.
- Ψυρούκης Νίκος, *Κύπρος, από την αυτοδιάθεση στην κατοχή, άρθρα, μελετήματα και συνεντεύξεις*, Εκδόσεις Αιγαίον-Κουκίδα, Λευκωσία 2005.

2. Πρακτικά επιστημονικών συνεδρίων-εκθέσεων

- Attalides Michael (edit.), *Cyprus reviewed, The Result of a Seminar on the Cyprus Problem held in June 3-6 1976 by the Jus Cypri Association and the Coordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations*, Jus Cypri Association, Λευκωσία 1977.
- Calotychos Vangelis (edit.), *Cyprus and Its People, Nation, Identity, and Experience in an Unimaginable Community, 1955-1997*, Westview Press 1998.
- Cyprus, Jewel in the crown of Venice, An exhibition sponsored by the Anastasios G. Leventis Foundation, organized on the occasion of the 22nd International Symposium of the International Map Collectors Society*, The Anastasios G. Leventis Foundation, The Leventis Municipal Museum of Nicosia, Λευκωσία 2003.
- Iacovou Maria, Michaelides Demetrios (edit.), *Cyprus, the historicity of the geometric horizon*, Archaeological Research Unit, University of Cyprus, Λευκωσία 1999.
- International Symposium on political geography*, Cyprus Geographical Association, Λευκωσία 1976.
- Karageorghis V. (edit.), *Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus Between the Orient and the Occident", Nicosia 8-14 September 1985*, Republic of Cyprus, Department of Antiquities, Λευκωσία 1986.
- Karageorghis Vassos (edit.), *Proceedings of the International Symposium, Cyprus in the 11th Century B.C., Organized by The Archaeological Research Unit of the University of Cyprus and the Anastasios G. Leventis Foundation, Nicosia 30-31 October, 1993*, A. G. Leventis Foundation, University of Cyprus, Λευκωσία 1994.

- Karageorghis Vassos, «The hellenisation of Cyprus and Crete: Some similarities and differences», στο: *Tagung: Kreta & Zypern: Religion & Schrift, Von der Frühgeschichte bis zum Ende der archaischen Zeit, 26-28.2.1999, Ohlstadt / Oberbayern – Germany*, DZA Verlag für Kultur und Wissenschaft GmbH 2001.
- Schreiner Peter, «Παρατηρήσεις στις πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Λατίνων στη Μεσαιωνική Κύπρο», *Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982, Τόμος Β', Μεσαιωνικόν Τμήμα*, Λευκωσία 1986.
- Thiriet Freddy Edouard, «Peut-on parler d' un sentiment patriotique chez les chroniquers Chypriotes du Moyen Age?», *Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982, (Τόμος Β')*, *Μεσαιωνικόν Τμήμα*, Λευκωσία 1986.
- Worsley Peter, Kitromilides Paschalis (edit.), *Small States in the modern world, the conditions of survival*, The New Cyprus Association, The Cyprus Sociological Association, The Co-ordinating Committee of Scientific and Cultural Organisations, Λευκωσία 1989.
- Βοσκός Ανδρέας, «Βίαιος εξισλαμισμός και εκτουρκισμός στην Κύπρο, Από τους “Λινοπάμπακους” της Τουρκοκρατίας στον Αττίλα», στο: *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ο βίαιος εξισλαμισμός και εκτουρκισμός των λαών της Μικράς Ασίας και της Κύπρου από τους Τούρκους*, Εκδόσεις του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Ξάνθη 1995.
- Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες, Οι Ανακοινώσεις του Διεθνούς Συμποσίου «Η Κύπρος και οι Σταυροφορίες»*, Λευκωσία, 6-9 Σεπτεμβρίου 1994, Διεθνής Όμιλος για τη Μελέτη των Σταυροφοριών και της Λατινοκρατούμενης Ανατολής, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία 1995.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο: Τσαούσης Δ. Γ., *Ελληνισμός – Ελληνικότητα, Ιδεολογικοί και βιοματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Βιβλοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1983.
- Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία, Λίγο πριν την ανεξαρτησία και μέχρι το 1984*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993.
- Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, Λευκωσία 2003.
- Κύπρος, Σταυροδρόμι της Μεσογείου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών 2001.
- Λεόντιος Μαχαιράς, Χρονικό της Κύπρου*, Θεατρικό Εργαστήρι Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 1998.
- Ομοσπονδία και κυπριακό. Προϋποθέσεις, προβλήματα, προοπτικές*, Κυπριακό Κέντρο Μελετών, Λευκωσία 1990.
- Παπανικόλα-Μπακιρτζή Δήμητρα, Ιακώβου Μαρία (επιστημονική επιμέλεια), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος, Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1997.
- Περισιτιάνης Ν., Τσαγγαράς Γ. (επιμ.), *Ανατομία μιας μεταμόρφωσης, Η Κύπρος μετά το 1974 (Κοινωνία, οικονομία, πολιτική, πολιτισμός)*, Εκδόσεις Intercollege 1995.
- Πολλίς Αδαμαντία, «Μακροπρόθεσμες προοπτικές επιβίωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας», στο: *Επιστημονικό Συμπόσιο: Διαστάσεις των Ελληνοτουρκικών σχέσεων, Αιγαίο-Κύπρος*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1987.
- Πρακτικά Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος, Δύο Χρονικά της Μεσαιωνικής Κύπρου»*, Χορηγός: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία, 21 Σεπτεμβρίου 1996.

- Πρακτικά του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου Ελληνικού Πολιτισμού, «Ελληνιστική Περίοδος», Λευκωσία, 21-23 Δεκεμβρίου 1973, Σύνδεσμος Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνοσ», Λευκωσία 1974.
- Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Η Κύπρος και το Αιγαίο στην αρχαιότητα, Από την Προϊστορική περίοδο ως τον 7^ο αιώνα μ.Χ., Λευκωσία 8-10 Δεκεμβρίου 1995, Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου, Λευκωσία 1997.
- Χριστοδούλου Μενέλαος, «Κοινή γλώσσα και διάλεκτος», στο: Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Η διχόνοια, η ελληνική γλώσσα και η κυπριακή διάλεκτος, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1997.

3. Επιστημονικές δημοσιεύσεις

- Anastasiou Harry, «Communication Across Conflict Lines: The Case of Ethnically Divided Cyprus», *Journal of Peace Research*, Vol. 39, N. 5, 2002.
- Asmussen Jan, «Life and Strife in Mixed Villages: Some Aspects of Inter-Ethnic Relations in Cyprus under British Rule», *Cyprus Review*, Vol. 8, N. 1, Spring 1996.
- Broome Benjamin J., «Overview of Conflict Resolution Activities in Cyprus: Their Contribution to the Peace Process», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998.
- Choisi Jeanette, «The Greek Cypriot Elite – Its Social Function and Legitimation», *Cyprus Review*, Vol. 7, N. 1, Spring 1995.
- Choisi Jeanette, «The Turkish Cypriot Elite, Its Social Function and Legitimation», *Cyprus Review*, Vol. 5, N. 2, Fall 1993.
- Comments and Responses to: M. Given, «Inventing the Eteocypriots», *Journal of Mediterranean Archaeology*, VOL. 11, N. 1, June 1998.
- Doob Leonard, «Cypriot Patriotism and Nationalism», *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 30, N. 2, June 1986.
- Gagnon Alain-G & Erk Can, «A Compact Theory of Federalism: Can the Canadian Federal Experience Provide Lessons for Cyprus?», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998.
- Given Michael, «Inventing the Eteocypriots: Imperialist Archaeology and the Manipulation of Ethnic Identity», *Journal of Mediterranean Archaeology*, Vol. 11, N. 1, June 1998.
- Iacovou Maria, «The Greek Exodus to Cyprus: The Antiquity of Hellenism», *Mediterranean Historical Review*, Vol. 14, N. 2, December 1999.
- Inalcik Halil, «The Main Problems Concerning the History of Cyprus», *Cultura Turcica*, Vol. 1, N. 1, Άγκυρα 1964.
- Ioannou Yiannis E., «Language, Politics, and Identity: An analysis of the Cypriot dilemma», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991.
- Karoulla-Vrikki Dimitra, «Language and Ethnicity in Cyprus under the British: a linkage of heightened salience», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004.
- Karoulla-Vrikkis Dimitra, «The Language of the Greek Cypriots Today: A Revelation of an Identity Crisis?», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991.
- Kitromilides Paschalis M., *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, Variorum 1994.
- Kizilyurek Niyazi, «From Traditionalism to Nationalism and beyond», *Cyprus Review*, Vol. 5, N. 2, Fall 1993.
- Kizilyürek Niyazi, Gautier-Kizilyürek Sylvaine, «The politics of identity in the Turkish Cypriot community and the language question», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004.

- Koumoulides John A., «Early Forms of Ethnic Conflict in Cyprus: Archbishop Kyprianos of Cyprus and the War of Greek Independence 1821», *Cyprus Review*, Vol. 8, N. 2, Fall 1996.
- Mcentee-Atalianis Lisa J., «The impact of English in postcolonial, postmodern Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004.
- Michaelides Michalis, «The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labour Movement, 1920-1963», *Cyprus Review*, Vol. 5, N. 2, Fall 1993.
- Papadakis Yiannis, «Discourses of the “Balkans” in Cyprus: Tactics, Strategies and Construction of “Others”», *History and Anthropology*, Vol. 15, N. 1, 2004.
- Papadakis Yiannis, «Greek Cypriot narratives of history and collective identity: nationalism as a contested process», *American Ethnologist*, Vol. 25, N. 2, 1998.
- Papadakis Yiannis, «The National Struggle Museums of a divided city», *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 17, N. 3, July 1994.
- Papadakis Yiannis, «The politics of memory and forgetting in Cyprus», *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 3, N. 1, 1993.
- Papadakis Yiannis, «The Social Mapping of the Unknown: Managing Uncertainty in a Mixed Borderline Cypriot Village», *Anthropological Journal of European Cultures*, Vol. 9, N. 2, 2000.
- Papadakis Yiannis, «Walking in the *Hora*: “Place” and “non-place” in divided Nicosia», *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 8, N. 2, 1998.
- Papapavlou Andreas, «Verbal fluency of bidialectal speakers of SMG and the role of language-in-education practices in Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004.
- Pavlou Pavlos, «Greek dialect in the mass media in Cyprus», *International Journal of the Sociology of Language*, N. 168, 2004.
- Peristianis Nicos, «A Federal Cyprus in a Federal Europe», *Cyprus Review*, Vol. 10, N. 1, Spring 1998.
- Pollis Adamantia, «Intergroup Conflict and British Colonial Policy: The Case of Cyprus», *Comparative Politics*, Vol. 5, N. 4, July 1973.
- Stamatakis Nikos A., «History and Nationalism: The Cultural Reconstruction of the Modern Greek Cypriot Identity», *The Cyprus Review*, Vol. 3, N. 1, Spring 1991.
- Yasin Mehmet, «Περί Κυπριακής Λογοτεχνίας και απροσδιορίστων ταυτοτήτων», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Βουκλάρης Γιάννης, «Οι Λινοπάμπακοι στη βιβλιογραφία: Μια σύντομη επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Ηρακλείδης Αλέξης, «Κυπριακό: Η άλυτη διένεξη;», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Καραγιώργης Βάσος, «Η σημασία της αρχαιολογίας στην Κύπρο», *Φιλολογική Κύπρος* 1961.
- Καρασαρίνης Μάρκος, «Το “εύλογον” και το “τακτόν”: Όψεις του Κυπριακού προβλήματος στη Βουλή των Ελλήνων, 1915-1959», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Κεχαγιόγλου Γιώργος, «Χρονικό και Λογοτεχνήματα: τύχες του Λεόντιου Μαχαιρά στη νεοελληνική λογοτεχνία», Βασίλης Κρεμμύδας, Χρύσα Μαλτέζου, Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, (Τόμος Β'), Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986.
- Κιζιλγιουρέκ Νιαζί, «“Το τείχος μας”· ένας καθρέφτης», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.

- Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Επτάνησος και Κύπρος, συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ιστορική πορεία του ελληνικού κόσμου», *Τα Ιστορικά*, Τχ. 27, Δεκέμβριος 1997.
- Κουλλαπής Λώρης, «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της ιστορίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Κύρρης Κώστας Π., «Οι βυζαντινές σπουδές και η Κύπρος», *Φιλολογική Κύπρος* 1961.
- Λίτσας Σπύρος, «Εθνικισμός, εθνοτισμός και υπερεθνικότητα: Η ανάπτυξη μιας κοινής εθνοτικής συνείδησης στην Κύπρο του 21^{ου} αιώνα», [www.eliamep.gr](http://www.eliamep.gr/publications_occasional_papers), publications, occasional papers (OP 03.01), 2003.
- Μαραθεύτης Φρίξος Σ., «Η συμβολή του Λεόντιου Μαχαιρά εις την Κυπριακήν Ιστοριογραφίαν», *Φιλολογική Κύπρος* 1961.
- Μαρκέτος Σπύρος, «1931: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η κυπριακή εξέγερση», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Μαυράτσας Κάισαρ Β., «Εθνική ταυτότητα και Καθημερινή Ζωή, Από την Εθνική Θεωρία στο Εθνικό Φρόνημα των Ελληνοκυπρίων», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Μπουτζουβή Αλέκα, «Εισαγωγικό σημείωμα σε αφιέρωμα: Κύπρος, όψεις και προσεγγίσεις», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Για το εθνικό: Κριτήρια και αποκλίσεις», *Ιστορικά*, Τχ. 26, Ιούνιος 1997.
- Παπαδόπουλλος Θεόδωρος, «Σελίδες μιας μεσαιωνικής εποποιίας», *Φιλολογική Κύπρος* 1967-1968.
- Παπαδόπουλλος Θεόδωρος, «Τεκμήρια του κυπριακού εθνικισμού επί αγγλοκρατίας», *Φιλολογική Κύπρος* 1971.
- Παπαδόπουλος Θ., «Η κρίσις της κυπριακής συνειδήσεως», *Φιλολογική Κύπρος* 1964.
- Παπαλεοντίου Λευτέρης, «Ποιητικές τάσεις και αναζητήσεις στην Κύπρο κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Περσιάνης Παν., «Κύπριοι αγωνιστές του 1821», *Φιλολογική Κύπρος* 1967-1968.
- Πολλίς Αδαμαντία, «Η κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και της εθνικότητας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Σπανός Ν., «Η νεοελληνική παράδοση και η Ενάτη Ιουλίου 1821», *Φιλολογική Κύπρος* 1963.
- Σπυριδάκης Κ., «Η Κύπρος εις τους κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι. π.Χ.) και αι εθνικαί εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των», *Φιλολογική Κύπρος* 1971.
- Σταύρου Πάτροκλος, «Ο Μακάριος και η παιδεία στην καθολική της έννοια», *Φιλολογική Κύπρος* 1978.
- Τζερμιάς Παύλος, «Λευκωσία – Βερολίνο: Η τραγική εμπειρία του διαμελισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Χατζηπαύλου-Τριγιώργη Μαρία, «Επαναπροσέγγιση: Η σκέψη πέρα από την διχοτόμηση», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.
- Χριστοδούλου Νίκη Μ., «Περιγραφή της σημερινής κοινής κυπριακής διαλέκτου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, Τχ. 5, Λευκωσία 2001.
- Χρυσάνθης Κ., «Ελένη Παλαιολόγου», *Φιλολογική Κύπρος* 1962.
- Χρυσάνθους Πανίκκος, «“Το τείχος μας”· πως γεννήθηκε η ιδέα της ταινίας», *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999.

4. Πολιτικά κείμενα - μπροσούρες

- 13 απαντήσεις σε 13 ερωτήματα, Νεοκυπριακός Σύνδεσμος 1980.
- 18^ο συνέδριο του ΑΚΕΛ, υλικά και άλλα ντοκουμέντα, Λευκωσία 16-19 Νοεμβρίου 1995.
- Cyprus and the European Union: The Turkish Cypriot view and some selected articles*, United Nations Association of Northern Cyprus, Lefkosa – TRNC, 1996.
- Denktash Rauf, *A never ending quarrel*, TRNC 1991.
- The Greek heritage of Cyprus, A handbook on the island's past and present*, Publications Department of the Greek Communal Chamber, Λευκωσία 1963.
- The Turkish Republic of Northern Cyprus*, TRNC Prime Ministry, Public Relations Department, Lefkosa – TRNC 1995.
- Βασιλείου Γιώργος, *Πορεία προς τη λύση*, Καστανιώτης 1992.
- Διά χειρός Θεόφιλου Γεωργιάδη*, Κυπριακή Επιτροπή Αλληλεγγύης στο Κουρδιστάν, Λευκωσία 1995.
- Ευδόκας Τάκης Χ., *Διαπιστώσεις – αφύπνιση*, χε 1967.
- Ευδόκας Τάκης Χ., *Η λύση της ενώσεως και η πραγματοποίησή της*, ΕΣΕΑ 1972.
- Μητροπολίτης Κιτίου Άνθιμος, *Η αλήθεια διά τον Μακάριον*, χε 1974.
- Παυλίδης Άντρος, *Μακάριος: Ιστορικά ντοκουμέντα*, χε, 1980.
- Λυσσαρίδης Βάσος, *Απροσκύνητοι*, Τα Τετράδια του Ρήγα 1981.
- Σενέρ Λεβέντ, *Η πατρίδα μου είναι υπό κατοχή, Τι ξέρει ένας Τούρκος στρατηγός από λευκωσιάτικες νύχτες που μυρίζουν γιασεμί;*, χε, Λευκωσία 2002.
- Το κυπριακό και τα διεθνιστικά καθήκοντα των ελληνοκυπρίων επαναστατών*, Εργατική Δημοκρατία 1989.
- Το κυπριακό πρόβλημα, Ιστορική αναδρομή και οι τελευταίες εξελίξεις*, Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία 2000.
- Χρυσοστομίδης Κύπρος, *Διεκδίκηση ενωμένης πατρίδας, (Κύπρος - πριν και μετά το Σχέδιο Ανάν)*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2005.

5. Τύπος

- Lanitis Nicos, «Our destiny», *Cyprus mail* 3.3.1963.
- Αγγελίδου Κλαίρη, «Έποικοι: μακροχρόνια λαίλαπα», *Σημερινή* 14.3.2004.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Η μέθοδος του θερμοκηπίου ή η μέθοδος της - διαστρέβλωσης;», *Αυγή* 28.3.2003.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Κύπρος: Από την ελληνικότητα και την τουρκικότητα στην κυπριακότητα», *Αυγή* 26.1.2003.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Ο ευνουχισμός της επικοινωνίας», *Αυγή* 18.4.2003.
- Αναγνωστοπούλου Σία, «Οι τουρκολογικές σπουδές στην Κύπρο», *Πολίτης*, Τχ. 68-69, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1999.
- Γαβριήλ Μηνά, «Της Κύπρου τα παράξενα», *Σημερινή* 17.11.1996.
- Δρουσιώτης Μακάριος, «Γεύση Από Λευκωσία», *Ελευθεροτυπία* 4.10.2003.
- Εφημερίδα *Ένωσις*, 1995-2004.
- Εφημερίδα *Πολίτης*, 2002-2006.
- Ιακωβίδης Σάββας, «Οι Τ/κύπριοι επωφελούνται χωρίς να πληρώνουν δεκάρα για φόρους», *Σημερινή* 25.6.2006.
- Ιός, «Οι άλλοι Τουρκοκύπριοι - αποστολή στα κατεχόμενα», *Ελευθεροτυπία* 23.7.2000.
- Ιωαννίδης Ουράνιος, «Ο αγώνας θα κριθεί στα σημεία», *Το κυπριακό Ποντίκι* 15.07.2005.

- Καραμπελιάς Γιώργος, «Γράμμα στην Αυτοδιάθεση», *Ρήξη*, Τχ. 21-22, Δεκέμβριος 1985.
- Κύπρος, ρήγμα στην πράσινη γραμμή, Η Καθημερινή, «Επτά Ημέρες», 8.6.2003.
- Λυσσαρίδης Β., «Επείγουσα ανάγκη μια καινούρια στρατηγική», *Κήρυκας* 17.2.1985.
- Μάνος Στέφανος, «Αν ήμουν Κύπριος, ΙΙΙ», *Εστία* 5.4.2004.
- Μια ομάδα Κυπρίων, «Σχολιασμός του Προεδρικού Διαγγέλματος 7/4/2004», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004.
- Νικολαΐδης Θύμιος, «Γιατί να φοβόμαστε τη διχοτόμηση της Κύπρου;», *Αυγή* 14.5.2004.
- Ορχόν Νιλγκιούν, «Αν είναι προδοσία η ξένη κατοχή ...», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003.
- Παπαγεωργίου Χαράλαμπος, «Οικονομική ανάπτυξη και πρόσφυγες στη μεταπολεμική Κύπρο», *Πολίτης*, Τχ. 66, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1984.
- Παπαδημητρόπουλος Δαμιανός, «Κύπρος ή η σωτηρία της ψυχής», *Ο Πολίτης*, Τχ. 31 31.1.1997.
- Παύλου Σάββας, «Ανοικτή επιστολή στην Ελευθεροτυπία», *Άρδην*, Τχ. 47, Ιούνιος 2004.
- Περιοδικό *Αντί*, 1974-1984.
- Περιοδικό *Αυτοδιάθεση*, 1984-1987.
- Περιοδικό *Εντός των Τειχών*, 1986-1991.
- Περιοδικό *Εξ Υπαρχής*, 1999-2003.
- Περιοδικό *Σχολιαστής*, 1983-1987.
- Σενέρ Λεβέντ, «Να κλάψουμε μαζί για τις 15 και 20 Ιουλίου», *Ελευθεροτυπία* 19.7.2003.
- Σενέρ Λεβέντ, «Χείλη ερμητικά κλειστά γύρω απ' την ιστορία μας», *Εποχή* 26.5.2002.
- Συλικιώτης Νεοκλής, «Προσπάθεια υπονόμησης του κρατικού χαρακτήρα του Πανεπιστημίου», *Σημερινή* 17.11.1996.
- Συναγωνιστής του Θεόφιλου, «Μνήμη Θεόφιλου Γεωργιάδη, Η θυσία του Ήρωα και τ' αδιέξοδα του σχεδίου Ανάν», *Ελλοπία*, Τχ. 64, Φεβρουάριος-Μάρτιος 2003.
- Συνέντευξη Μακάριου, *Βραδυνή* 5.5.1976.
- Συνέντευξη με Μυρσίνη Ζορμπά, *Ελευθεροτυπία* 9.8.2003.
- Συνέντευξη με τον Ευστάθιο Ευσταθίου, «Αν χάσουμε την ελληνικότητα μας καθήκαμε», *Επίκαιρη* 3-4.10.1987.
- Συνέντευξη Ν. Αναστασιάδη, *Κήρυκας* 17.2.1985.
- Σωτρίνη Άννα, «Εκεί που η “μια” Κύπρος συναντά την “άλλη”», *Μετρό*, Τχ. 101, Απρίλιος 2004.
- Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, 1980-1982.
- Τομπάζος Σταύρος, «Κύπρος: η ώρα του μεγάλου “Ναι”», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004.
- Φτωχόπουλλος Β., «Αναστάσιος Σολωμός», *Άρδην*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996.
- Φωκαΐδης Πάρις, «Η αγορά της έρευνας και ο ρόλος της κυπριακής επιστημονικής κοινότητας», *Σημερινή* 18.1.2004.
- Χαραλαμπίδης Γιάννος, «Η επιστροφή στο Σοβιέτ και το Σχέδιο Ανάν», *Σημερινή* 22.2.2004.
- Χατζηαναστασίου Τ., «Χρονικό της πορείας των μοτοσικλετιστών», *Άρδην*, Τχ. 4, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996.
- Χατζηωσήφ Χρήστος, «Στοιχεία για την κυπριακή οικονομία», *Πολίτης*, Τχ. 5, Σεπτέμβριος 1976.

-Χριστοφίδης Νικόλας, «Είναι τελικά το Κυπριακό θέμα εκδίκησης;», *Πολίτης*, Τχ. 120, Μάρτιος 2004.

6. Σχολικά εγχειρίδια

-Κουγιαλής Θεοκλής, Μαραθεύτης Μιχ., Συκαλλίδης Στέλιος (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής ποίησης για σχολική χρήση*, Λευκωσία 1980.

-Ορφανίδης Νίκος, Παπαντωνίου Στέλιος (επιμ.), *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας για το γυμνάσιο*, Υπουργείο Παιδείας, Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία 1990.

7. Ηλεκτρονικοί τόποι

www.cyprus-conflict.net

www.echr.coe.int/EC

www.europaikokomma.org

www.tech4peace.org